

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**П. М. Лісовський
Ю. П. Лісовська**

**ПЕРСОНОЛОГІЯ:
специфіка, структура, механізм**

Навчальний посібник

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2017

Рецензенти: *А. О. Ярошенко*, д-р філос. наук, проф.
Т. М. Рудницька, д-р соціол. наук, проф.
В. І. Курило, д-р юрид. наук, проф.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 5 від 28.05.14)*

Лісовський П. М., Лісовська Ю. П.

Персонологія : специфіка, структура, механізм : навч. посіб. / П. М. Лісовський, Ю. П. Лісовська. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. – 356 с. : іл. – Бібліогр. у кінці розд. та с. 351–355.

ISBN 978-617-02-0187-4

У навчальному посібнику розглянуто актуальні питання персонології в сучасному інформаційному світі. Посібник на міждисциплінарному рівні забезпечує теоретико-методологічні та практичні засади формування персонології. Це, зокрема, дасть можливість оволодіти фундаментальними основами важливих знань, умінь та навичками з підготовки та проведення конкретних соціологічних досліджень у практичній діяльності.

Для студентів, викладачів та науковців усіх спеціальностей, зокрема, “соціальна філософія та філософія історії”, “соціологія”, “соціальна робота”, “інформаційна безпека”.

© П. М. Лісовський, Ю. П. Лісовська, 2017

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2017

© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017

ISBN 978-617-02-0187-4

ЗМІСТ

Передмова	7
Розділ І. СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРСОНОЛОГІЇ	9
Тема 1. Персонологія як науковий об'єкт. Структура та функції персонології	9
1. Персонологія як наука про людину в суспільстві	9
2. Місце персонології в системі соціальних наук	11
3. Структура та основні функції персонології.....	14
Тема 2. Соціалізація людини: особистість та суспільство	17
1. Співвідношення рівнів етноісторичних та соціальних спільнот/спільностей.....	17
2. Конструктивна модель соціалізації	21
3. Особистість як предмет аналізу (потреби, інтереси, цінності).....	23
Тема 3. Духовний капітал людини як предмет вивчення в персонології	26
1. Основні передумови суспільного життя: природні, економічні, духовні	26
2. Сучасні моделі соціалізації людини	44
Тема 4. Суспільні зв'язки в міжперсональних відносинах	59
1. Різновиди суспільного зв'язку	59
2. Соціальні інститути та організації	61
3. Система механізму соціального впливу на людину.....	63
Тема 5. Суспільні спільності в персонології	75
1. Загальні положення та поняття	75
2. Суспільна група та її характеристика	76
3. Сім'я як спільність.....	77

4. Територіальні спільності	79
5. Етнічні спільності	79
Тема 6. Духовна мобільність в персонології.....	82
1. Сутність духовної мобільності людини в суспільстві.....	82
2. Превентивність шляхетної конституції особистості та українства.....	92
3. Соціальний рух мудрості людини в суспільстві	105
4. Гуманізм як волюнтаристська природа мудрості українства.....	117
Розділ II. СОЦІОІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПЕРСОНОЛОГІЇ	130
Тема 1. Етапи формування соціально-філософських знань в персонології.....	130
1. Розвиток філософських знань у Стародавньому світі. Погляди на людину та суспільство.....	130
2. Соціально-філософські знання епохи Середньовіччя (теорії А. Блаженного, Ф. Аквінського, Т. Мора, Т. Кампанелли)	134
3. Спроби формування соціально-філософських знань (кінець Середньовіччя – початок буржуазної епохи) – Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Г. Гроцій, Т. Дж. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Віко, М. Кондорсе, Й. Гердер, Г. Гегель	136
Тема 2. Класична персонологія XIX ст.	145
1. Особливості історичного розвитку персонології як науки. Фундаменталізм О. Конта.....	145
2. Соціоантропологічна школа в персонології: вчення Г. Спенсера, науковий дарвінізм	148
3. Соціально-психологічний вектор у персонології	150
4. Німецька персонологічна філософія: вчення марксизму та формальної філософії	154
5. Соціологічна спадщина в персонологічних ідеях М. Вебера	157
6. Концепція соціологізму в теорії Е. Дюркгейма...	159
7. Емпіричні дослідження XIX ст.	160

Тема 3. Персонологія в Росії (XIX – початок XX ст.)	163
Становлення та особливості російської персонології	163
Тема 4. Духовний капітал мудрості українців до XX ст.	166
1. Розвиток соціально-філософських знань в Україні (до кінця XIX ст.)	166
2. Розвиток соціально-філософських знань в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)	168
Розділ III. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ПЕРСОНОЛОГІЇ	171
Тема 1. Теоретико-методологічні дослідження персонології	171
1. Вибірковий метод математичної статистики	171
2. Гносеологічно-епістемологічний концепт знання в царині персонології	182
3. Знання як духовна сила мудрості в персонології	192
Тема 2. Багатовимірність персонології як соціальний пріоритет у суспільстві	202
1. Парадигмальна система ціннісних орієнтирів у форматі духовного капіталу як запорука персонального самозбереження	202
2. Мовна свідомість як соціальний ресурс у персонології	213
3. Ідейний пріоритет у духовному арсеналі персонології	227
Розділ IV. ПЕРСОНОЛОГІЯ: ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У СУЧАСНУ ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	237
Тема 1. Реклама як інструмент інформаційного права та інтелектуальної власності	237
1. Історія виникнення та специфіка розвитку реклами в світовому просторі	237
2. Структурні компоненти реклами	258

3. Правове регулювання рекламної діяльності в Україні.....	269
4. Захист правових інтересів у сфері реклами	272
5. Законодавча практика в рекламній діяльності....	278
Тема 2. Безпекотворення: життєві наміри та настанови у сучасну добу глобалізації	299
1. Глобалізм та усвідомлення екологічного мислення в персонології	299
2. Глобальна фінансово-економічна криза: деструктив та конструктив духу часу	310
3. Соціально-правова безпека життєздатності людини та суспільства як духовно-ціннісний спосіб у персонології	332
4. Інформаційне право в забезпеченні персоналу	342
Список літератури	351

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах інформаційного світу, коли відбувається динаміка суспільних відносин, постає нагальне питання про роль людини в суспільстві. За цих умов для досягнення дисципліни міжгалузевого профілю необхідне глибоке її розуміння, осмислення, світоглядне сприйняття, якою і є персонологія. При цьому важливо не тільки знати, а й розмірковувати, сприймати та оцінювати різні думки. Для цього людина в суспільстві повинна віднаходити сенс у різних життєвих ситуаціях, процесах, явищах та глибоко їх переосмислювати.

Персонологія сьогодні посідає гідне місце серед інших соціально-філософських дисциплін, оскільки відбувається активний процес її розвитку як самостійної наукової дисципліни. У різних українських навчальних закладах відкриваються нові факультети і відділення соціологічного профілю, тому інтерес до персонології має виявляти і середня школа, що потребує спеціальної навчальної літератури. І хоч останнім часом видано низку підручників, посібників, лекційних курсів з різних напрямів соціально-філософської думки, відчувається нагальна потреба у відповідній літературі, у створенні офіційного підручника або хоча б загальноновизнаного навчального посібника.

Крім того, пропонований посібник містить потужний масив соціально-філософських знань, дослідницьких методик, за допомогою яких особистість усвідомлює особливий аспект суспільства – соціальну реальність життя та безпекотворення особистості, держави та суспільства.

Вивчення персонології, на нашу думку, допоможе сформувати у майбутніх спеціалістів екологічне мислення та духовну культуру, відтворити гносеологічний алгоритм з'ясування природи соціальних процесів та явищ.

Освоєння курсу персонології дасть змогу оволодіти фундаментальними основами важливих знань, уміннями та навичками з підготовки та проведення конкретних соціологічних досліджень у практичній діяльності, оскільки більшість таких досліджень ґрунтуються на соціально-філософських методах як ефективної конструктивної моделі наукового пошуку.

В основу цього посібника покладено багаторічний курс лекцій із соціальної філософії та соціології. Автор прагнув приділити особливу увагу специфіці та розробці методологічних питань в персонології, висвітленню історії розвитку соціально-філософської думки, характеристиці основних теоретичних та прикладних напрямів персонології. При цьому комплексно подано матеріал у досить стислій і зручній для навчального процесу формі, оскільки докладнішу інформацію з того чи іншого питання можна дізнатися зі спеціальної літератури.

Пропонований навчальний посібник буде корисний для студентів, викладачів та науковців усіх спеціальностей. Для студентів спеціальностей “соціальна філософія та філософія історії”, “соціологія” та “соціальна робота” він стане комплексним зібранням у системі соціально-філософських знань.

РОЗДІЛ I

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРСОНОЛОГІЇ

Тема 1. Персонологія як науковий об'єкт. Структура та функції персонології

1. Персонологія як наука про людину в суспільстві

У сучасну добу інформаційного світу, коли швидкими темпами відбуваються суспільні процеси взаємин між людьми, слід визначити основні функції персонології, чітко та прозоро з'ясувати її специфічні особливості, структурні компоненти на основі соціально-філософських знань.

Персонологія – це наука, яка вивчає такий найвищий ціннісний об'єкт, як Людина, її поведінку, відносини в суспільстві. Це та наука, що формує та утворює всебічний погляд людини на громадянське суспільство як діалектично взаємопов'язану цілісність, яка постійно перебуває у стані соціального розвитку. Саме ця наука повністю з'ясовує рольове значення та функції людини як творця в суспільстві. З огляду на це, постає питання: що таке суспільство, яким воно має бути, чому постійно змінюється, ускладнюється, набуває нових форм?

Для розуміння специфіки персонології соціально-філософські парадигми є інноваційним методологічним інструментом переосмислення людиною своїх відносин із суспільством. Людина починає свій шлях, стає людиною, вирізняючись із природи, перетворюючись з її частини (її гомогенного елемента) в персональне (особливе, індивідуальне, оригінальне тощо) стосовно природи і тому відмінне від неї, але таке нове ціле, яке існує разом з нею зі своїм унікальним – гетерогенним – способом існування. Цей якісно новий спосіб існування належав щойно народженій здатності людини – духовності, яка й була “вирізняючим” людину з природи суспільства чинником, трансцен-

дентним (“той, що виходить за межі”) стосовно природи суспільства і людського тіла, яке продовжувало залишатись частиною природи такого суспільства.

На нашу думку, трансцендентність людського духу щодо природи суспільства полягає в тому, що, на відміну від природного, дійсного (істинного, абсолютного), існування, воно є існуванням-екзистенцією. Таке існування здатне комунікувати з такими темпоральними (часовими) вимірами буття, як минуле і майбутнє, і можливими екстенсіоналами.

Персонологія охоплює “теорію” суспільства, що виступає як теорія і методологія всіх інших суспільних наук, які вивчають різноманітні аспекти життя та діяльності суспільства. Персонологія втілює так званий “соціальний аспект”, тобто закономірності, які досліджуються в тій чи іншій сфері суспільного життя, реалізуються через діяльність людей. Персонологію визначають як міждисциплінарну науку про людину та її систему безпеки в суспільстві, що охоплює суспільні групи, дії конкретних людей (осіб, індивідів), які мають свої цілі та інтереси. Тому і склалася ціла система досліджень, які проводяться на зрізі філософії, соціології, права та інших наук.

Персонологія має багато спільного з різними суспільними та іншими дисциплінами. З одного боку, вона відображає соціальну філософію та філософію історії вчень, а з другого – має багато спільного з математичною статистикою, економікою, психологією, правом.

Об’єктом персонології є свідомість людини в суспільстві, а *предметом* – закономірні зв’язки в міжособистісних відносинах, що ґрунтуються на даних або фактах реального світу.

Суспільство є настільки складним об’єктом, що одній науці його вивчити не під силу. Внутрішній світ людини вивчає психологія, поведінку людини в безпосередньому середовищі – соціальна психологія – стик соціології та психології. Проте в цих науках є, відповідно, спільне, оскільки вивчається діяльність людини в суспільстві та їх взаємодія.

Специфіка персонології полягає в тому, що вона виступає суттєвим аспектом усіх видів суспільних відносин: духовних, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних, правових тощо. На відміну від більшості наук, що вивчають окремі підструктури суспільства, окремі види відносин, *персонологія вивчає суспільні відносини людини в суспільстві як єдиний цілісний соціальний організм, що діалектично розвивається.*

У цьому значенні поняття “суспільство” в повсякденному мовленні асоціюється з поняттями “країна”, “держава”, тощо, які варто розрізняти. Країна – це частина світу або територія з визначеними кордонами, яка володіє державним суверенітетом. Держава – це політична організація певної країни, яка вимагає певного типу режиму влади. Суспільство – соціальна організація певної країни, основою якої є соціальна структура. Цей специфічний ракурс персонології уособлює вироблення науково обґрунтованих прогнозів та практичних рекомендацій.

2. Місце персонології в системі соціальних наук

У системі соціальних наук персонологія посідає особливе місце. Це пояснюється тим, що: 1) вона є наукою про людину в суспільстві, її явища та процеси; 2) вона уособлює людиноцентризм та людинокосмізм у теорії суспільства; 3) всі суспільні науки, які вивчають різноманітні сторони життєдіяльності людини та суспільства, містять ефективно діючу константу соціально-правового аспекту, тобто закони і закономірності, що досліджуються в тій чи іншій сфері суспільного життя та реалізуються через діяльність людини (людей, людства); 4) методологічна теорія та практика вивчення людини та її діяльності, методи соціального виміру використовуються всіма іншими суспільними науками; 5) склалася цілісна система досліджень, які проводяться на стику персонології та інших наук.

Так, зокрема, межі між філософією та персонологією є нечіткими. Філософія через соціальну філософію глибоко проникає

в персонологію і стає, по суті, частиною її теоретичної системи. Історія персонології невіддільна від *філософії історії*, оскільки їх корені тісно переплітаються в сьогоденні. Персонологія, проводячи конкретний аналіз багатовимірності суспільного життя людини, сприяє збагаченню понятійного апарату та предметного змісту соціальної філософії.

Спостерігається тісний зв'язок із *соціальною психологією*. Проблеми соціальної поведінки індивідів та груп не вирішуються без знань психології, зокрема психоаналізу. Існує психологічний напрям у розвитку соціологічних вчень, психологічні методики (тестування, соціометрія) збору соціологічної інформації. У свою чергу, соціальні психологи, разом із психологічними методиками, застосовують соціологічні методи у своїх дослідженнях (опитування, аналіз документів, соціальний експеримент). Спільними проблемами дослідження для персонології та низки психологічних наук є потреби, мотиви, інтереси, цінності, наміри, настанови, ідеї, настрої людей.

Тісний зв'язок простежується між персонологією та *правознавством*. Існує низка соціально-філософських теорій: філософія права, соціологія права, юридична деонтологія, право інтелектуальної власності, інформаційне право, безпекотворення.

Взаємопов'язані між собою персонологія та *історія*, що також відображає суспільне життя. Історія, як і персонологія, вивчає взаємини людини та суспільства, закономірності їхнього розвитку в конкретних виявах. Проте історія описує та пояснює соціальні явища та процеси в минулому (в хронології), а персонологія уособлює ці явища в сьогоденні і здійснює прогнози на майбутнє, беручи "хвилеподібність" минулого. За цих обставин саме така складова персонології, як філософія історії, може всебічно аналізувати історичні процеси.

Взаємопов'язані також персонологія й *економічна математика* (кібернетика), що дає змогу проводити оперативний методологічний аналіз змін у суспільних відносинах за допомогою матричного методу: системи оптимізації та вибору інформації (прийняття ефективно мобільних рішень). Використовується

також метод статистики, спостереження, інтерв'ю, опису тощо. При цьому важливе місце в методологічному розрізі посідає макросоціологічний вимір дослідження персонології, що проводиться в масштабі певного регіону, всієї країни або серед декількох країн одночасно.

Персонологія як науковий об'єкт вивчення уособлює соціальні колективи людей (класи, професіональні групи, соціальні прошарки, соціальні інститути) та мікропроцеси (міграція, соціальна мобільність – процес руху індивідів між ієрархічно або іншим чином організованими елементами соціальної структури). За цих обставин персонолог виходить на інституціональний рівень системного аналізу, оперуючи розширеним понятійно-категоріальним апаратом інтелектуальної свідомості.

Надалі немає потреби говорити про перегукування персонології та низки інших суспільних наук (політологія, культурологія, етнографія, релігієзнавство, менеджмент тощо). Варто лише назвати альтернативні галузі, які виникли на стику персонології та цих наук: інтелектуалознавство, суспільна риторика, соціологія соціальної роботи.

Сутність персонології полягає: у “діагностиці” та “лікуванні” суспільних хвороб; у прагненні до понятійно-абстрактного переосмислення соціальної природи людини і конкретного опису соціальних феноменів реального життя людини в суспільстві; у формуванні в людини філософії шляхетних образів культури та екологічного мислення, здатності належно сприймати соціальні процеси, що відбуваються в сучасному інформаційному суспільстві; у формуванні системи соціально-філософських знань, що уособлює логіку та істинність теоретичних та практичних процесів суспільного життя.

Отже, персонологія як міжгалузєва наука генеративно й цілісно виявляє та обґрунтовує гносеологічний алгоритм механізмів переходу від персонального до соціального; визначає рівень відповідності, збалансування, поведінку в різних макро- та мікросистемах; з'ясовує мотивацію соціальної поведінки світової спільноти (осіб, груп, класів, націй, країн тощо).

3. Структура та основні функції персонології

Система персонології уособлює структуру діалектично взаємопов'язаних уявлень (міфів, фантазій тощо), поглядів, підходів, соціально-філософських теорій про повсякденність реалій життя, що відтворює дійсність.

Особливістю структури персонології є систематизація (упорядкованість, ієрархічність тощо) соціально-філософських знань про людей в суспільстві як діалектично взаємодіючий та органічно цілісний організм.

Структурними компонентами персонології є гносеологічно-епістемологічні теорії знань, з огляду соціальної філософії та філософії історії, та дієвість персоналу в усіх сферах суспільства.

Основними чинниками структури персонології є *іrrраціональні та раціональні*.

Іrrраціональні чинники містять внутрішній світ людей, з огляду психоаналітичної філософії. Це сенсорний розвиток свідомості осіб за допомогою уяви, міфу, фантазії емоційно-чуттєвої сфери.

Раціональні чинники містять розумовий розвиток свідомості людей, з огляду практичної філософії, як вияв інтелектуалізації особистості. Чималим внеском у подальший розвиток раціонального чинника структури персонології є молода наука "Інтелектуалознавство".

Теоретичний рівень у структурному змісті персонології наповнюють соціологічні, психологічні, культурологічні та правові сторони системи філософських знань. У такому аспекті персонологія може розглядатись як теоретико-методологічна база інших суспільних наук, а теоретична персонологія – як наука про закони розвитку людського суспільства.

Існує кілька концепцій та підходів щодо пояснення суспільної природи розвитку персонології:

1. Соціокібернетичний, де основним методом є матричний, побудований на основі теорії ігор людей в економічній математиці.

2. Енергоефективний – коли предметом є духовний капітал мудрості людей. Це природно субстанційні та потенційно набуті ресурси осіб, в якому мають використовуватись сенсорно-розумові якості. Для цього необхідно здійснювати критерії оцінювання в духовному капіталі людей в координатах людиноцентризму та людинокосмізму за гуманістичними намірами, життєвими імперативами (настановами) та прогнозами на майбутнє. Особливо це стосується превентивних заходів у вихованні українства як соціокультурної обумовленості.

Основні функції персонології

Теоретико-методологічна функція як сукупність ідей, інтенцій, думок, поглядів, концепцій, вчень, що діагностуються (виявляються) у суспільстві. Серед них важливе місце посідає системний та матричний методи у сфері економічної математики та кібернетики (сучасної інформатизації).

До *описової* функції варто віднести систематизацію, опис, повнення отриманого матеріалу у вигляді записів, звітів, схем, статей, книг. Внаслідок цього окреслюється суспільний портрет соціального об'єкта, дії, зв'язку. На підставі отриманого результату здійснюється системна оптимізація прийняття ефективних рішень.

Гносеологічна (пізнавальна) функція – це дослідження соціальних явищ з метою отримання наукових уявлень про їх природну субстанцію та вироблення наукових прогнозів у подальшому сенсорно-розумовому розвитку.

Евристична (практична) функція персонології полягає в тому, щоб на основі практичного та теоретичного аналізу соціальних явищ і процесів розробити практичні поради та настанови. Оскільки сучасний інформаційний світ змінюється швидкими темпами, відбувається динаміка суспільних відносин, то і сама людина має “крокувати в ногу з суспільством” (бути суспільно мобільною).

Превентивна функція відмежовує персонологію від інших суспільних наук. Вона ідентифікує персонологію, оскільки уособлює в собі такі складові, як умоглядність, далекоглядність, передбачу-

ваність, завчасність, прогностичність тощо у процесах та явищах. Це свого роду суспільне прогнозування на основі відповідних досліджень. Такий стратегічний напрям превентивності набуває широкого вжитку в соціально-правовій сфері, як забезпечення особистості, держави та суспільства від будь-яких загроз.

Серед цих складових слід відзначити *прогностичну* функцію, що визначає: діапазон ймовірностей тієї чи іншої події на певному історичному етапі; подання альтернативних сценаріїв майбутніх прогнозів, використовуючи статистичний аналіз, математичне моделювання та ін.

Отже, персонологія розмежована на фундаментальну та прикладну, оскільки вивчає новітні підходи усвідомлення та відтворення суспільної дійсності.

Контрольні питання

1. Персонологія як наукова дисципліна. Об'єкт і предмет персонології.
2. Роль та значення персонології в суспільстві.
3. Який напрям теорій розглядає структура системи персонології?
4. Які основні функції персонології?

Тема реферату

Роль персонології в переосмисленні та аналізі суспільних явищ: наміри та настанови.

Список літератури

1. Бичко А. К. Історія філософії: Підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2001. – 408 с.
2. *Структурні* виміри сучасного суспільства: Навч. посіб. / За ред. С. Макеєва. – К., 2006. – 372 с.
3. *Тернер Дж.* Структура социологической теории / Дж. Тернер. – М.: Прогресс, 1985. – 472 с.
4. *Теория игр:* Науч. пособие / Под ред. А. В. Крушевского. – К.: Вища шк., 1991. – 216 с.
5. *Грудз Я. В.* Энергоефективність газотранспортних систем / Я. В. Грудз. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 208 с.

Тема 2. Соціалізація людини: особистість та суспільство

1. Співвідношення рівнів етноісторичних та соціальних спільнот/спільностей

Вивчення специфіки суспільного життя слід розпочинати із соціальної сутності людини як особистості. У процесі життєдіяльності, особливо в ранньому віці, в будь-якому разі вона набуває всіх необхідних соціальних ознак та рис, які допомагають їй жити і діяти в соціальному середовищі, сприймати його і внести свої впливові корективи у процесі діяльності.

Людина не має змоги обирати коли і як їй жити. Вона опиняється у певному природному та соціальному середовищі, змушена пристосовуватися до його умов. Цей процес “входження” в суспільне життя прийнято називати соціалізацією. Сутність його полягає в освоєнні соціальних ролей (сина, брата, товариша, студента, покупця, пасажира тощо) і набутті навичок відповідної рольової поведінки. Засвоєння і корегування таких навичок мотивується заохоченням чи осудом з боку оточуючих через систему соціального контролю. Соціалізація починається з раннього дитинства і відбувається упродовж усього життя, оскільки варіанти рольової поведінки нескінченні.

Отже, людина постійно відчуває свою певну залежність від інших людей або деперсоналізованих зовнішніх обставин. Вона бачить, що її бажання і прагнення щоразу натрапляють на певні перешкоди, її можливості в реалізації власної волі і досягнення мети, як правило, обмежені. Вже з дитячого віку вона звикає сприймати навколишній світ людей, як жорстко внормований та детермінований звичаєм, законом або зовнішньою волею. Тому вирішального значення у вивченні системи дії цих чинників набуває теорія соціалізації.

Соціалізацією слід називати процес, під час якого людська істота з певними біологічними задатками набуває певних якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві. В широкому вжитку це поняття розуміють як процес засвоєння індивідом взірців поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм та цінностей, які необхідні для успішного функціонування індивіда у певному суспільстві.

Теорія соціалізації встановлює, під впливом яких соціальних факторів формуються певні особливості особи і механізм процесу її входження від індивідуального до соціального. З цих позицій система соціалізації охоплює: соціальне пізнання, оволодіння певними навичками практичної діяльності, засвоєння певних норм, позицій, ролей та статусів, вироблення ціннісних орієнтацій та установок, а також залучення людини до активної творчої діяльності. Соціалізація уособлює процеси засвоєння, адаптацію (звикання до нових умов), виховання (цілеспрямована дія на духовний капітал та поведінку суб'єкта), навчання (соціальні інновації знань).

Отже, соціалізація – це не лише набуття суспільної незалежності, а й формування особистості. Індивід – це початкова точка відліку у цьому процесі, а зріла (поважна) особистість – завершення.

Процес соціалізації триває все життя. В ньому виділяють кілька життєвих циклів (періодів): допрацевдатний, працевдатний та післяпрацевдатний. У цьому плані соціалізація має діяльний характер.

Залежно від віку особи умовно визначають три основних етапи соціалізації: первинна (соціалізація дитини), маргінальна (підліткова), стійка цілісна (перехід до зрілості). Крім того, кожен період характеризується певними ознаками. Так, у дорослому віці соціалізація спрямована на зміну поведінки у новій ситуації, а в дитячому віці акцентується увага на формуванні ціннісної орієнтації. Дорослі на власному досвіді спроможні лише оцінювати і сприймати їх критично, а діти в змозі лише засвоювати їх.

Соціалізація як цілеспрямований конструктивний процес має починатися в дитинстві, коли майже повністю формується особистість. Якщо запізнитись, можуть розпочатись незворотні процеси. Саме в дитинстві закладається фундамент соціалізації, водночас – це найбільш незахищений її етап. Процес набуття певних соціальних якостей відбувається за допомогою агентів соціалізації (конкретних осіб, які відповідальні за навчання та засвоєння культурних норм та соціальних ролей), інститутів соціалізації (заклади, установи, що впливають на процес соціалізації).

Соціалізація проходить етапи, що збігаються з так званими життєвими циклами. Вони знаменують важливі віхи в біографії кожної людини і пов'язані зі зміною соціальних ролей, набуттям нового статусу, зміною способу життя тощо. На цьому ґрунтується один із механізмів соціалізації – так звана циклічна теорія соціалізації. За цією соціально-філософською теорією формування особи проходить відповідні стадії в життєвому світі, в результаті чого людині доводиться переосмислювати суспільні цінності.

Персонологія вивчає соціалізацію в різних аспектах: соціалізація поколінь у конкретно-історичних умовах, індивідів у певних природно-економічних умовах конкретного суспільства.

Фактори формування суспільних відносин

Природні. Суспільне життя – це комплекс явищ, які виникають із взаємодії осіб та груп. “Суспільність” виявляється і в рослинному, і в тваринному світі. У рослин це природний процес еволюції, пристосування до середовища, пряма залежність від умов, і в них немає свідомої дії, намірів. У тварин є зв'язки, спонуки, які є і в людей, на прикладі некоординованих об'єднань (таргани); згуртованості високого типу (мурахи, бджоли, вовки, леви, мавпи). Оскільки ці зв'язки не визначаються жодними факторами, а лише природними, то можна виявити і вплив їх на людей.

Біологічні основи суспільного життя – це особливості людського організму, потреби.

Географічні умови – це другий комплекс природних умов. Людина, як “зоологічний вид”, живе на суші, де географічні умови впливають на її діяльність (рельєф, кліматичні та погодні умови). Специфіка цих умов відображає розміщення людей, їх розселення, стан здоров’я. При цьому існує напрям у соціально-філософській теорії – географічний детермінізм, що пояснює психіку людини як реакцію на природні географічні умови, наприклад, порівняння темпераменту кавказця та німця. Проте людина – це творча істота, яка змінює, підкоряє, пристосовує природне середовище. Залежність від географічних умов відчувалася переважно в первісному суспільстві, тому географічне середовище хоч і становить основу, але не визначає перебіг суспільного життя.

До природних умов можна віднести і **демографічні основи** – це явища народжуваності, природного приросту, густоти населення, відносний склад певного типу населення (молодь, люди похилого віку). Все це впливає на економічні та соціальні процеси та явища: демографічний процес визначає певні рамки суспільного життя, раціонально здорове населення є важливим фактором соціального розвитку.

Соціально-філософські теорії, що вивчають проблему природного розвитку людини, чисельність і якість народонаселення, визначаються як концепції демографічного детермінізму. Природні умови є необхідною основою суспільного життя, але не є визначальними. Людина як творець перетворює елементи природного середовища на засоби задоволення своїх потреб та необхідні для життя матеріальні блага.

Знаряддя праці в історичному розвитку під дією людини видозмінювалися, змінювалися і люди, які займалися цими знаряддями. Проте процес виробництва – це не тільки рівень розвитку, в ньому люди взаємодіяли між собою, вступали в певні стосунки, взаємозв’язки. Так формувалися виробничо-економічні відносини – система зв’язків і залежностей, в якій люди зайняті в процесі виробництва, обміну, споживання. Економічні відносини – той спосіб, яким люди певного суспільства вироб-

ляють засоби до життя та обмінюються продуктами (оскільки існує поділ праці).

У процесі історико-економічного розвитку одні привласнювали засоби, інші – пропонували робочу силу (фізична сила, уміння, знання), звідси – поділ людей на суспільні класи, прошарки. Задоволення природних благ спричинило формування інститутів виробництва, обміну та споживання, певну систему відносин, що зумовлюють різні форми спільності людей.

Духовний капітал людини – це комплекс факторів, що визначають субстанцію явищ та процесів суспільного життя. Основним її духовним пріоритетом є цінності, а життєвими настановами мудрості – шляхетна конституція особистості.

У цьому сенсі створення та ведення системи цінностей – інша форма впливу духовної культури. Цінності створюються і розвиваються у процесі розвитку культури і набуваються в суспільному житті під час соціалізації. Розвивається людина – персоніфікується її система цінностей, що є визначальною магістраллю в потребах та інтересах.

2. Конструктивна модель соціалізації

Сенсорно-розумові акти конструктивної моделі людини як особистості в різні часи по-різному трактувалися представниками соціально-філософських традицій. Згідно з давньогрецькою духовною традицією людина відрізняється від тварини завдяки такій ознаці, як розумність. З часів запровадження християнства на Русі сформувалося трактування людини як божественного начала, як святиня святинь. Натуралістський позитивістський підхід відкидає відмінність між твариною та людиною, оскільки визнає саме людину як особливий різновид тварин з найбільшою сукупністю природних ознак, розвиненішими природними інстинктами та вабленнями.

Марксистська філософія у людині визначила соціальну якість, представники психологічного напрямку головною ознакою в людині виявили психічні якості. Біхевіористи (від слова

“поведінка”) пояснювали адекватність та неадекватність поведінки людини та її соціальні дії, як сукупність реакцій на зовнішні стимули.

Отже, конструктивну модель соціалізації людини можна окреслити у трьох структурних площинах:

- як вроджена, первинна біопсихічна структура;
- як сукупність стійких сил і властивостей, що визначаються певними психологічними законами;
- шляхетна конституція, що визначається ціннісно-духовними орієнтирами та життєвими настановами мудрості.

Людина не наділена людською природою при народженні, оскільки володіє нею лише в процесі спільної соціальної діяльності: відбувається соціалізація “геному” людини. Інакше кажучи, *відбувається ефірне наповнення такого “геному” волюнтаристською силою субстанції окремої особи завдяки соціальній гуманізації науки, освіти та виховання.*

Кожна особистість наділена *біогенними, психогенними та соціогенними* конструктивними елементами. Біогенні – це тип нервової системи; процеси еволюції людини на рівні клітини; система вироблення, взаємообміну, регуляції та забезпечення організму ферментними речовинами, а також анатомічна конструкція організму. До психогенних елементів належать пам’ять, характер, почуття, воля, уява, інтелект. Соціогенні – це механізм свідомого сприйняття та освоєння навколишнього середовища. Люди, які зростали в природних умовах без будь-якого спілкування чи контакту з соціальним середовищем, ніколи не зможуть жити і діяти в суспільстві і всебічно називатися людьми, оскільки вони є продуктом соціальної ізоляції. Соціальне середовище, яке відіграє головну роль у перевтіленні біологічної істоти в соціальну, виникло з процесу соціалізації на ранньому етапі або взагалі (досить пригадати приклади літературних героїв – “Тарзан”, “Мауглі”).

Існує низка теорій, концепцій розвитку людини і суспільства. В основу конструктивної моделі соціалізації покладена відповідна теорія. Однією із найрозповсюдженіших моделей,

що ґрунтуються на теорії психоаналізу З. Фрейда, є трактування соціалізації як розвитку персонального контролю на підставі: безсвідомих інстинктивних пробуджень у вигляді сну; невербалізації риторичних суджень у вигляді спонтанних рухів, жестів.

Варто зазначити концепцію архетипу в психоаналізі Карла Юнга. Це те “колективне свідоме”, що соціально рухає людину вперед як магічно кодована система впливу на людину.

У теорії соціалізації міжперсонального спілкування (Ч. Кулі, Дж. Мід) формування особи відбувається із сукупності уявлень про себе на основі оцінювання іншої людини про неї. Інтегрований комплекс цих компонентів створює окрему людину.

Заслуговує на увагу системна, так звана “адаптивно-розвиваюча”, концептуальна модель соціалізації (М. Лукашевич). Ця конструктивна модель цілісно підводить до трактування механізму соціалізації, як взаємодія людини із навколишнім світом шляхом зміни адаптації в кожній зі сфер та життєвих циклів її життєздатності.

3. Особистість як предмет аналізу (потреби, інтереси, цінності)

Під час вивчення особистості варто взяти до уваги те, що кожна людина сама по собі становить систему зі складною структурою. Проте персонологію цікавить суспільне виявлення сутності людини як продукту суспільства, здатної до певних катаклізмів та генерацій.

Досліджуючи людину в суспільстві, необхідно модернізувати його структурну форму: “індивід”, “особа”, “суб’єкт”, “особистість” тощо.

У цьому розрізі Людина постає найбільш узагальненим поняттям, що характеризує істотну різницю (біологічну) між людиною і твариною.

Індивід трактується як окрема конкретна людина, одиничний представник людського роду, його індивідуальність – як

сукупність рис, властивостей (природних, психічних, соціальних), що відрізняють одного індивіда від іншого.

Поняття “особистість” різноманітне, що характеризує “надприродну” соціальну властивість людини. Цим визначається соціальна властивість індивіда як сукупність соціальних рис, характеристик, які інтегрувалися в процесі суспільної взаємодії.

Персонологію цікавлять і внутрішні детермінанти соціальної поведінки – потреби, інтереси та цінності.

Потреби – це ті форми взаємодії кожної людини зі світом (духовні чи матеріальні), необхідність яких спричинена особливостями відтворення і розвитку біологічної, психологічної та соціальної визначеності як сенсорно-розумовий акт свідомості людини. Потреби демонструють протиріччя між необхідним і наявним, що становить вольову силу людської мобільності. Одним із перших, хто виявив роль та значення потреб, був американський психолог А. Маслоу.

Наступною складовою, що виявляє сутність природи особистості, є *інтерес*. Інтерес – це необхідне усвідомлення потреб особистості та цілеспрямованість дій індивіда залежно від можливості задоволення тієї чи іншої потреби.

При цьому *цінність* виступає як ставлення людини (ідеї, уявлення, переживання, правила) до елементів навколишнього світу, які визначають вибір засобів і методів діяльності та їх застосування в суспільній практиці. Цінностями можуть бути предмети людських прагнень, бажань, а також процеси, явища, ідеї. Вони виявляються у формі ідеалу (абстрактне уявлення), в елементах духовної та матеріальної культури, соціальних цінностях. Кожній людині притаманна індивідуальна ієрархія особистих цінностей, що дає змогу говорити про шкалу цінностей.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “соціалізація”.
2. Розкрийте сутність “геному” соціалізації.
3. Роль духовних основ мудрості людини в суспільному житті.

4. Парадигмальна цінність духовного капіталу особистості.
Сутнісна характеристика.

Тема реферату

Духовний капітал мудрості в соціалізації людини.

Список літератури

1. *Фихте И. Г.* Факты сознания / И. Г. Фихте. – СПб., 1914. – С. 125.
2. *Спиноза Б.* Избранные произведения: В 2 т. / Б. Спиноза. – Т. 1. – М., 1957. – С. 358.
3. *Новіков Б. В.* Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б. В. Новіков. – К.: НТУУ “КПІ”, 1998. – С. 78.
4. *Гегель Г. В. Ф.* Феноменологія духа / Г. В. Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 1992. – С. 157–159.
5. *Велика історія України: У 2 т. – Т. 2.* – К., 1993. – 400 с.
6. *Онтологічні проблеми культури: Зб. наук. праць.* – К.: Наукова думка, 1994. – 219 с.
7. *Вебер Макс.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер. – К.: Основи, 1998. – 534 с.

Тема 3. Духовний капітал людини як предмет вивчення в персонології

1. Основні передумови суспільного життя: природні, економічні, духовні

У сучасних умовах культурного відродження зростає інтерес до проблеми розвитку та історії духовної культури як домінант життєтворення. Для цього слід дати визначення терміна “капітал”, що латинською мовою означає “багатство”. За формою здійснення термін “капітал” сьогодні має більш розширені лексико-семантичні особливості, а саме: психологічні, соціальні, політичні, економічні, релігійні, моральні, правові, бізнесові, інформаційні тощо. За різновидом капітал є *індивідуальним* (особистісний) та *суспільним* (національний, державний, громадянський). Автор акцентує увагу (у цьому випадку) на домінантну роль капіталу, що здійснюється за рівнями: *ресурсний, потенційний, інтелектуальний, шляхетний* тощо.

Варто ретельно зупинитись на ресурсному капіталі, а саме: на головних гіпотезах, що пояснюють механізм біосоціалізації. Проте спочатку закріпимо нашу точку зору щодо теорії біологічного прогресу, оскільки розповсюдженою є думка, згідно з якою соціальність виникає на певному етапі прогресуючого біологічного розвитку видів тварин. Коли йдеться про розвиток, у нашому конструкті це розвиток біосоціальності, то інтуїтивно його розуміють як прогресивне ускладнення, яке повинно “накладатися” на відповідне ускладнення біологічних форм. Виконання такого підходу сприяє об’єднанню двох напрямів прогресивного розвитку, коли більш складній органічній структурі відповідає більш вдосконалена – соціальна.

Біосоціальність духовного капіталу

Ретельне вивчення соціально-філософського аспекту біосоціальності можливе із залученням таких понять, як аналогія і

гомологія. Часто фіксована подібність у структурі тваринних спільнот ігнорується як неможлива тому, що ці спільноти утворені представниками різних філетичних таксонів. У зв'язку з цим слід зазначити, що ієрархія організмів, запропонована різними авторами (Аристотель, К. Лінней), є абстракцією і має показати “прогресивний” розвиток живих істот від простих форм до людини або навіть до Бога, якщо такий знадобиться. З огляду на це, можна нескінченно наводити подібні приклади, проте слід звернути увагу на головні висновки: 1) немає критеріїв складності організмів та їхньої прогресивності; 2) отримані останнім часом експериментальні дані ігнорують колишні уявлення про прогресивний устрій деяких груп тварин.

Вивчення біосоціального еволюціонізму духовного капіталу змушує звернутися до загальних уявлень про розвиток органічного світу. В контексті природничо-історичного походження виокремлюють дві важливі концепції: монофілія і поліфілія. Стисло відзначимо, що монофілія – виникнення організмів від спільного пращура, а поліфілія – виникнення нових таксонів від різних пращурських форм.

На сьогодні головною є монофілетична позиція, логічним завершенням якої є згадана вище ієрархія живої природи. Використання цього витоку для аналізу біосоціальності приводить до того, що, описуючи подібні форми, нам доводиться говорити про аналогії, тобто про зовнішнє за схожістю, як прояв біологічної спільноти.

Грунтуючись на монофілію, необхідно формувати коригування на систематику, що відображає ускладнення і розвиток анатомо-фізіологічних структур, а не еволюцію біосоціальності. Запитаємо у себе: як загалом можна “пов'язати” форму біосоціальності з рівнем біологічної організації? Як порівняти соціальність бджоли і горили, з огляду на те, що перша належить до типу безхребетних, а друга – хребетних? Головною відмінною рисою хордових є наявність хребетного стовбура, хорди. Якщо у бджоли немає систематично “вищої” ознаки – хорди, то чому вона повинна володіти соціальністю (соціальною, а не біологіч-

ною формою організації) нижчого рангу? Хорда є анатомо-фізіологічною властивістю і ніяк не може впливати на соціальність тварини.

Використання поняття “аналогія” дає змогу відкрити діалектику внутрішнього і зовнішнього під час формування біосоціальності. Якщо ми передбачимо, що її поява є наслідком гомології, тоді можна стверджувати: виникнення біосоціальності було закладене в генетичній (внутрішній) програмі і просто реалізувалося за певних умов. І навпаки, якщо ознака є аналогічною, тоді можна передбачити, що її поява спричинена дією зовнішніх чинників і не залежить від внутрішньої біологічної організації. У такому разі пошук причин біосоціальності пов’язаний: у першому випадку – з біологічною “структурою” виду; у другому – з дією певного зовнішнього чинника. На нашу думку, вказівки на аналогічність дуже поширені в біології під час опису джерельних форм, але майже відсутні під час аналізу психологічних і соціальних феноменів.

Отже, необхідно підкреслити: по-перше, при поясненні біосоціальних форм організації у безхребетних і хребетних тварин слід враховувати їхню приналежність до різних філетичних угруповань; по-друге, розвиток біосоціальності відбувався паралельно (усуспільненість бджоли не є гомологічною спадковістю усуспільненості приматів); по-третє, використання методу аналогій дає можливість згладити гострі кути, які виникають після прийняття теорії біологічного прогресу. Відіграючи домінуючу роль на ранньому етапі становлення теоретичної біології, ідея прогресу має бути переосмислена з позиції сучасного пізнання, оскільки шаблонне її використання призводить до несуттєвого повторення гіпотез, які першопочатково закладені самою концепцією прогресу.

У цьому значенні виявлення незалежного характеру соціалізації дає можливість сформулювати такі положення: 1. Соціалізація має коригуючий характер, і її походження пов’язане з необхідністю прилаштуватися до умов зовнішнього середовища. 2. Для розуміння специфіки механізму організації тваринних

успішнень потрібен аналіз їхньої адаптивності. 3. Якщо біоуспішнення фіксується в різних таксономічних групах, то суттєво передбачити, що вони організовані згідно з рубіжним принципом. 4. Якщо організація біоуспішнень дає певну селективну користь, то розвиток таких істот має бути в напрямі появи нових механізмів організації, що надає зростанню щаблю конформізму (прилаштованості), що певною мірою містить концептуальну модель “біосоціонавігації”.

На нашу думку, варто було б умовно виокремити три групи соціальних тварин і запропонувати розділити їх на два типи – природжені і набуті. З огляду на свої міркування про те, що соціальність є іманентною властивістю, яка притаманна органічній матерії, вона виокремлює спільноти, утворені в результаті: а) харчування; б) сприймання; в) розвитку взаємодії. Спільноти, утворені за першим типом, складаються з коралів, поліпів тощо. До другого типу належать спільноти безхребетних і хребетних.

Нижче ми наведемо головні концепції, що відображають становлення і розвиток біосоціальної форми організації тваринних спільнот. Концепція біосупільства, як розширеної сім’ї, наголошує на розгляді генетичної подібності між членами біосупільства, щаблів їхньої єдиної дії у вирощуванні нащадків. Використання цього підходу показує, що спільноти-колонії розкривають у собі агрегацію елементів, які утворилися в результаті ділення клітини-засновниці біоспільноти. Інакше кажучи, це клон клітин, пов’язаних генетичним і функціональним зрощенням.

Аналіз спільнот комах показує таке: 1) високий рівень подібності особин у спільноті; 2) спільноти складаються з генетично подібних особин; 3) усі члени таких утворень є прямими нащадками обмеженої кількості особин.

Теорія розширеної сім’ї несе в собі появу біосоціальності за такою схемою: 1) поява нащадків; 2) виявлення істинного піклування про нащадків; 3) участь нащадків у формуванні і культивуванні нових генерацій; 4) перекивання деяких генерацій. Таким

чином, біоспільнота виникає в результаті ускладнення відносин між батьківськими особинами та їхніми прямими нащадками. Як певну модифікацію гіпотези розширеної сім'ї можна розглядати концепцію материнського маніпулювання, згідно з якою батьківські особини першочергово породжують стерильних нащадків, що спонукає їх надалі інтегруватися.

Теорія надорганізму

Неодноразово ідея надорганізового формування спільнот використовувалася для пояснення суспільної організації в тваринному світі. Найбільш цілісно вона розроблена для суспільних комах. Вважають, що сім'ю комах як надорганізм вперше описав В. Вілер у статті “Колонія мурашок як організм”. Автор передбачав, що спільнота подібна за своєю будовою і виконавчими функціями до багатоклітинного тваринного організму. Його точка зору полягає у таких положеннях: 1) одна особина спільноти є аналогом однієї клітини багатоклітинного організму; 2) в надорганізмі особини спеціалізуються на виконанні певних функцій, що аналогічні системі органів і тканин цілісного організму; 3) існує інтеграційна система передавання інформації; 4) надорганізм і організм мають індивідуальні риси; 5) розмноження відбувається внаслідок розвитку генеративної тканини – аналогу репродуктивних особин; 6) надорганізм проходить у своєму розвитку всі стадії, притаманні організму, тобто народження, зростання, розвиток і відмирання. Незважаючи на наочну простоту і високу міру аналогії, варто відзначити, що концепція надорганізму має і свої недоліки. Так, вважають, що особини спільноти не цілком генетично ідентичні порівняно з клітинами багатоклітинного організму [5, 78].

Підбиваючи підсумки теорії надорганізму, слід підкреслити таке: 1) цю концепцію неодноразово залучали для аналізу соціальних явищ, а тому вона є істотною для опису феномену біосоціальності; 2) концепція надорганізму може бути розглянута як невід'ємний атрибут цілісного, холістичного підходу; 3) уяв-

лення про спільноту надорганізму дає можливість підійти до неї як до ієрархічно організованої системи, утвореної з однорідних елементів; 4) надорганізмий підхід відображає єдність органічного світу від клітинних до соціальних форм.

Ця концепція витримана в руслі соціобіологічного підходу. Отже, під біоспільнотою ми розуміємо сукупність взаємодіючих між собою організмів одного виду з функціональною диференціацією і спеціалізацією, пов'язаних високим рівнем генетичного зрощення і організованих в ієрархічну структуру.

Адаптивний характер біосоціальності

Як уже підкреслювалось, існують дві тенденції під час розгляду біосоціальності – соціальність як іманентна властивість і як епіфеномен. Найпоширенішим є уявлення про соціалізацію як епіфеномен, тобто як надфеномен, який виявляється у формі “надбудови” до біологічного. Для такої соціальності варто вказати на селективну користь. Так, можна побачити такий список: 1) захист від хижаків; 2) захист від умов середовища; 3) підвищення життєдіяльності, виживання; 4) підвищення ефективності харчування; 5) займання нових екологічних ніш; 6) підвищення ефективності розмноження; 7) стабільність популяції; 7) зміни умов середовища.

Соціалізація, розгортаючись під дією природного відбору, становить “останній шанс” неієздатних організмів для виживання. Вона створює нову цілісність для боротьби за виживання, знижуючи інтенсивність індивідуального відбору. Як зауважує мислитель Е. Н. Панов: “У рамках соціобіології соціальність тлумачать як деяке новоутворення, що виникає на певній стадії еволюції тваринного світу”. Він же вказував на те, що рівень узгодженості соціальних груп перебуває на рівні одиничних особин. Інакше кажучи, спільнота неодмінно адаптована до середовища, як і пара або індивід.

Застосування гіпотези компенсаторного характеру біосоціалізації дає можливість зрозуміти причину такої форми організації, інакше важко пояснити, чому виникла “необхідність” ін-

тегруватись у спільноті, якщо нове утворення так само адаптоване в спільноті, як одинична особина. Соціогенеза сприймається як перехід від одиничної стадії до спільноти, за якого індивід “жертвує” своїми інтересами з метою підвищення налаштованості групи. Тоді неможливо уявити, для чого необхідно жертвувати на користь аналогічно налаштованого утворення? Важливо зазначити, що неадаптовані індивіди “змушені” жертвувати, щоб крізь призму сукупної, групової узгодженості вижити в конкурентній боротьбі.

Згідно з визначенням М. Тінбергена [5, 123], який розглядав організм як “наділену” функціональністю сутність, легко зрозуміти, що колонія *Volvox* є спільнотою. Міра інтегрованості клітин у цьому контексті є невагомою і тому недієздатна до самостійного функціонування, тобто є “неділенням” або індивідом-організмом.

Поява біосоціальної форми організації живої матерії має адаптивний, компенсаторний характер. Біосоціалізація виникає внаслідок пристосування до середовища непристосованих індивідуально осіб і розгортається під дією механізму природного відбору.

Соціалізація створює новітню цілісність у боротьбі за виживання. Вона анулює протиріччя міжіндивідуального відбору й інверсує його на груповий. Соціалізація як компенсаторний процес виникає внаслідок глобальних антропоморфозів. Життя – це поява багатоклітинності і статевого розмноження, воно має характер прилаштованості до цих явищ. Наприклад, спільнотиколонії виникають як один з можливих варіантів відповіді на антропоморфоз у формі появи багатоклітинності.

Соціогенеза прямує в магістралі репродуктивності стерилізації частини спільноти. В результаті цього процесу відбувається розмежування особин на дві групи – репродуктивних і соматичних тварин. Тому на ранніх етапах соціалізації в спільнотах-колоніях відбувається втрата певною частиною одноклітинних елементів здатності до реалізації, досягаючи епіцентрального розгалуження у соціальних комах.

Можна простежити три послідовних етапи подібного репродуктивного розмежування: генетичний контроль, контроль на рівні ембріогенезу і “поведінкова стерилізація” дорослих особин. У спільнотах хребетних також виокремлюються елементи репродуктивної стерилізації, вони змушені інвертувати “зайвих” або периферійних самців. У хребетних домінують розмноження “репродуктивного ядра” і звільнення молодих самців призводить до формування соціальної групи особин як елементів із спадкових тварин.

Золоте правило біосоціалізації – звільнитися від зайвих самців, тобто обмеженого статевого процесу. “Ідеал” біоспільноти – партеногенетичне повторення одиничного організму в нащадках. Варто зазначити, що в результаті репродуктивної стерилізації і функціональної спеціалізації виникає залежність особин одна від одної, коригування їх до інтеграції. На прикладі розвитку робочих особин у спільнотах комах можна говорити про те, що самиця-засновниця штучно “закладає” функціональну неповноцінність потомства як інтегрування спільнотою. Інакше кажучи, самиця-засновниця не здатна до самостійного функціонування, повторює себе в нащадках, забезпечуючи економічне функціонування.

Біосоціоеволюціонізм у боротьбі за обмежені ресурси

Вивчаючи розвиток органічної речовини, А. Роув [5, 134] пропонує головні правила біосоціоеволюціонізму: 1) вся енергія надходить від сонця і акумулюється рослинами; 2) життя є процесом згорання палива; 3) паливо диференціюється між організмами через джерельні мережі; 4) головний закон життя – конкуренція, тобто ресурси є обмеженими. Існує думка, згідно з якою “загалом живу речовину можна розглядати як єдиний каталізатор, здатний самостійно синтезуватися в процесі каталізованої реакції акумуляцією енергетичного потоку внутрішньо живої системи” [5, 135]. Звідси випливає, що проблемі боротьби за ресурси відводиться особливе місце під час аналізу виникнення і розвитку органічних систем.

Для того щоб звільнитися в семантичній двозначності терміна “ресурси”, підкреслимо, що під ним ми розуміємо не тільки асимілюючу рідину, а й множину інших, біологічно вагомих чинників, таких як: статеві партнери, сприятливі умови середовища, територія тощо. Інакше кажучи, ресурси – це біотичні, абіотичні і “соціальні” чинники, необхідні особині.

Спробуємо відповісти на питання: чи можна розглядати боротьбу за ресурси як умову появи біосоціальності, досліджуючи вплив такої конкуренції на органічну еволюцію? Для цього розглянемо важливу модель виникнення життя на тлі боротьби за ресурси.

Кількість синтезуючої хімічним шляхом протобіологічної речовини після початку органічного синтезу поступово скорочувалася, що змушувало перших “організмів” на ранніх етапах еволюції вести активну боротьбу за ресурси. Такий початок еволюції А. Роув характеризує так: “У протоорганізмів було достатньо харчів... і у них не було супротивників у боротьбі за існування” [5, 137].

Вичерпування первинної речовини змушує протоорганізми (гетеротрофи) шукати нові джерела отримання енергії. Такий стан справ можна розглядати як першу кризу в історії розвитку життя, протиріччя між обмеженими ресурсами та їх реалізаторами. Перші протоорганізми знімають це протиріччя шляхом: 1) переходу на інше джерело отримання енергії (бродіння, хемосинтез тощо); 2) переходу до автотрофних джерел з отриманням здатності до самостійного синтезу органічної речовини з неорганічної; 3) переходу до хижацтва, тобто поїдання інших організмів задля власних потреб.

Боротьба за ресурси була не тільки “стимулом” до утворення і зростання первинних організмів, вона підштовхувала їх до однієї з головних функцій життя – самореалізації. Механізм “соматичного розриву” успадкував дуплікації клітин на ґрунті генних елементів. При цьому слід підкреслити, що частково такий спосіб реалізації зберігається у сучасних організмів (ділення перетяжкою і кон’югація), де відбувається обмін генетич-

ним матеріалом, що має закономірно випадковий характер і продиктований ДНК і відсутністю коацерватних краплин.

Таким чином, концепція боротьби за ресурси є істотною для пояснення механізму зародження і першопочаткового розвитку біологічних форм. У сучасній біології і філософії складається спотворене розуміння еволюції, розглянутої як процес цілеспрямованого прогресу. Інакше кажучи, прилаштовуються вже прилаштовані, де застерігають відносний регрес паразитичних видів як “спростування” прогресивних форм.

Точка зору В. А. Бердникова [11, 59] полягає в тому, що ділення на “вищих” і “нижчих” є умовним, але більшість сучасних дарвіністів звертаються з розумінням “прогресу” [11, 60]. Зміна одних видів на інші ще не дає права говорити про прогресивність останніх. Можливо, це тільки проста “зміна” одних форм на інші, оскільки біологічна еволюція становить зміну форм, де відсутні “добрі” та “погані”. Ідея прогресу непрямолінійно вказує на наявність остаточної причини розвитку – появи більш сучасних організмів, не втрачаючи чинників змінюваного середовища.

Ч. Дарвін під боротьбою за існування також розумів саме боротьбу за ресурси, ґрунтуючись на концепції Т. Мальгуса, яка полягала в “постійному прагненні, яке проявляється в усіх живих істот, розмножуватися швидше, ніж це допускається кількістю їжі, яка в їхньому розпорядженні”. Ключовим моментом дарвіністського природного відбору є чинник перенаселення, тобто протиріччя між кількістю осіб і доступними ресурсами, які стримують прогресивність розмноження. Така боротьба за існування виникає внаслідок обмеженості ресурсів.

Радянський біолог Л. С. Берг, критично розглядаючи підхід Ч. Дарвіна, неодноразово вказує на тавтологічний характер поняття “боротьба за існування”, який потлумачено через рівень виживання потомства і успішності розмноження. Проте за нормальних умов існування одна особа в процесі споживання залишає тільки одного нащадка, оскільки в іншому разі мало б місце прогресивне зростання кількості популяції, що не відповідає дійсності. Власне кажучи, саме Ч. Дарвін “привніс” боротьбу за

існування в природу, а не “вичитав з неї”, або привніс характеристики, притаманні людському суспільству, в органічний світ. Тому виникає необхідність у зворотній “перевірці” тези “про боротьбу за існування”, яка полягає в “навігації” чинника конкуренції між організмами в рамках біологічного підходу як інтегративного поняття.

Наголошуючи на терміні “боротьба за ресурси”, слід підкреслити сутність біоспільноти (або біосимбіозу) в результаті боротьби всіх проти всіх, а не через об’єднання на ґрунті взаємної корисності. Цілком правильно, що еволюція є зміною неприлаштованих на інтегрованих в надіндивідуальні утворення – симбіози або спільноти. Інакше кажучи, вільна від інших організмів однорідна речовина в природі не існує, бо вона є абстрактним породженням нашого розуму.

Отже, органічна еволюція – це еволюція послідовних симбіозів, умовною вершиною яких є спільноти або “симбіози” багатоклітинних. Застосовуючи поняття боротьби за існування, неможливо адекватно пояснити виникнення симбіозів. У класичному розумінні природний відбір селекує найбільш узгоджених, тобто тих, хто залишає максимальну кількість потомства, хоча статевість та обсяг споживчих ресурсів при симбіозі нижчі, ніж сумарна теоретична величина цих показників у відповідних межових формах.

Завершуючи огляд взаємозв’язків біосоціальності та чинника боротьби за ресурси, є сенс тлумачити виникнення біосоціальності як варіант розв’язання протиріччя між кількістю особин та досягненими ресурсами в змістовому обмеженні споживання.

Тож варто зробити такі загальні висновки. По-перше, біосоціалізацію необхідно розглядати в контексті загального процесу розвитку життя на ґрунті загальних механізмів, адже вона є необхідною умовою розвитку біологічної еволюції і сприяє її розвитку як зв’язку між неорганічною та органічною речовиною в єдиному процесі обміну, притаманного біосфері.

По-друге, однією з причин виникнення біосоціальної форми організації є конкурентна боротьба за обмежені ресурси. У спільноті інтегруються менш узгоджені індивідуально механізми до боротьби за обмежені ресурси, де відбувається стимуляція прогресивного розмноження трансформацією обмеженого споживання ресурсів змістових осіб певного виду як механізму вияву самців.

По-третє, еволюцію слід розглядати як послідовний симбіоз, як каталізатор протиріччя між кількістю організмів-споживачів та доступними ресурсами.

Всезагальне планетарне життя

Природний дух капіталу диференціюється в конкретні різновиди мешканців Землі і розпадається на особливі природні духи, які загалом виявляють природу географічних частин світу і утворюють різновиди рас.

Людина сама по собі є розумною. В цьому полягає можливість рівноправності всіх людей. Тож, як зазначав Г. Гегель, нікчемність різновидів людських рас – як пріоритетних (домінуючих), так і безправних. Відмінність людських рас є природною відмінністю, що властиво природній душі. Вона пов'язана з географічною різноманітністю того ґрунту, на якому люди скупчуються великими масами. Різновиди расової відмінності людського роду впливають як у фізичному, так і в духовному відношенні. Фізіологія у першому відношенні розпізнає кавказьку, ефіопську і монгольську раси, до яких додаються ще малайська та американська раси. Фізичну відмінність всіх цих рас спостерігаємо здебільшого у будові черепа та обличчя. Будова черепа визначається за допомогою горизонтальної і вертикальної ліній, з яких перша проходить від зовнішнього слухового проходу в напрямку до кореня носа, а друга – від лобної кістки до верхньої щелепи. За допомоги кута, утвореного цими двома лініями, голова тварини відрізняється від людської голови; у тварин цей кут дуже загострений.

У кавказької раси такий кут прямий або майже прямий. Особливо це стосується італійської, грузинської і черкеської фізіономії. У цієї раси череп згори закруглений, чоло дещо опукле.

Своєрідність монгольської раси спостерігається у висунутих наперед виличних кістках, у вузькому розрізі неопуклих очей, сплюсненому носі, жовтому кольорі шкіри, короткому чорному волоссі.

В афроамериканців череп вужчий, ніж у монголів і кавказців, чоло опукле й шишкувате, щелепи зміщені вперед, зуби розташовані косо, нижня щелепа дуже виступає вперед, волосся кучеряве і чорне.

Малайська та американська раси у фізичному відношенні мають більш відмінні риси, ніж в описаних расах: шкіра малайців брунатна, американців – мідно-червоного кольору.

У духовному відношенні зазначені раси розпізнаються так. Негрів слід розглядати як молодшу націю, їх продають, і вони дозволяють себе продавати. В їхній релігії є щось дитяче, те високе, що вони відчують, вони не вміють стримувати, воно тільки хвилину проходить через їхню свідомість. Внутрішнього потягу до культури вони не виявляють, а саме: немає відчуття особистості в людині. При цьому їхній дух ще спить, залишається замкнутим у собі, абсолютно не прогресує.

Монголи характеризуються мобільністю, розташовуються на територіях інших націй. Їхня релігія – це уявлення про всезагальне, яке шанується ними як бог.

Європейці володіють конкретно-всезагальною визнаною думкою. Принципом європейського духу є розум, який досяг рівня самосвідомості. Європейський дух протиставляє собі світ, звільняється від нього та знову скидає цю протилежність, повертає знову в себе, в свою простоту. Європейця цікавить світ і він пізнає його, домінує при цьому внутрішня розумність. Згідно з думкою Г. Гегеля первісні американці – тупі дикуни, наприклад, пешереси та ескімоси.

На нашу думку, кантівську філософію можна розглядати в тому розумінні, що вона: “Дух як свідомість (капітал) і містить

виключно визначення її феноменології, а не всієї філософії”. Вона розглядає “Я” як відношення до чогось потойбічного, що в цьому абстрактному визначенні називається “предметом у собі”, і відповідно до цієї скінченності розуміє вона і інтелігенцію, і волю. Щодо рефлектуючої сили судження вона приходить, щоправда, до ідеї духу, до суб’єкт-об’єктивності, до глузду тощо, а також до ідеї природи.

Філософія І. Г. Фіхте має таку саму точку зору, і “не-Я” визначено в ній тільки як предмет “Я”, тільки в свідомості “не-Я” залишається в ній у вигляді безмежного поштовху, тобто як “предмет у собі”. Дві філософії показують, що вони не дійшли ні до поняття, ні до духу як свідомості так, як він є у відношенні до іншого.

Стосовно спінозизму, навпаки, слід підкреслити, що дух у глуздові, за допомогою якого він влаштовує себе як “Я”, як вільну суб’єктивність, на противагу визначеності, виходить за межі субстанції, а філософія, оскільки для неї це судження є абсолютним визначенням духу, виходить тим самим за межі спінозизму.

Генокосмізм як діалектика природної сили в життєвому світі

Наша сонячна система кожної миті віддає у світовий простір потужну кількість цілеспрямованого руху. Завдяки сонячній теплоті земля оновлюється і певним чином перетворює її в інші форми руху у світовий простір.

Уявлення про силу, завдяки своєму походженню з дії людського організму на зовнішній світ, визначає думку про те, що тільки “одна частина – активна, дієва, а друга – пасивна, така, що сприймає, і таким чином встановлює природу” [12, 109].

Простір життєдіяльності людини пронизується енергетичними та інформаційними полями і потоками, які істотно впливають, відповідно до своєї специфіки, на людську душу і тіло.

Сучасна генетика і теорія інформації дають можливість розглядати біологічну еволюцію не як певну зміну організмів, а як зміну генетичної інформації. Оскільки окремі організми самі

по собі не еволюціонують, а лише істотно змінюються форми їхньої поведінки, зберігається і поступово еволюціонує тільки генетична інформація, закодована в ДНК-молекулах. Саме ці інформаційні зміни є проявом на рівні окремих організмів, що відповідним чином сприяє зростанню визначеної кількості набору генетичної інформації, а невдача означає втрату всіх копій цього набору, як коду в ДНК.

Людське мислення (свідомість) формується і розвивається відповідно до генетичної програми й еволюціонує у визначеному зовнішньому середовищі як продукт наявної культури та історії, якою певною мірою керує інтегративна ідея. На відміну від комп'ютерної пам'яті, біологічна пам'ять здатна використовувати інформацію для власного виживання.

Для такого самовиживання окремої живої істоти необхідні певні канали зв'язку із навколишнім світом, як відповідної сили генокосмізму. Кожен живий організм постійно отримує сигнали із навколишнього середовища як певний подразник на їхню реакцію.

Таким чином, діалектично цілісна жива система, по суті, є системою оброблення інформації, як інтегрально-аналітичного оцінювання живої природи. Духовний капітал природи життя – це організована інформаційна система врегулювання, що кодує поведінкові й когнітивні (на рівні клітини) детерміновані характеристики соціальних груп, які містить міфи, вірування, мистецтво, інтуїцію, як енергетично-смыслову регуляцію знання.

Для того щоб з'ясувати уявлення стародавніх філософів про поняття “начало”, звернімося до “метафізики” Аристотеля, в якій він зауважує: “Так от, більшість перших філософів вважали началом всього одні лише матеріальні начала, а саме те, з чого складаються всі речі, з чого як першого вони виникають, і в що як в останнє вони, гинучи, перетворюються, причому сутність хоч і залишається, але змінюється в своїх проявах, – це вони вважають елементом і початком речей” [13, 79]. У цьому сенсі повертає до себе увагу спроба Фалеса осмислити мінли-

вість природних явищ як зміну якісно різних станів, що є вагомим значенням проекту усвідомлення їх, як якісно різних протилежностей, на що звернув увагу Анаксимандр – учень і друг Фалеса.

“Щодо кількості і виду такого начала не всі вчили однаково. Фалес – засновник такої філософії – стверджував, що начало – вода” [14, 98]. Висловлювання Фалеса щодо води ґрунтується на живому її спостереженні. Але “вона”, зазначає Герцен, – мабуть, була і образністю думки, в якій знято й зберігається все існуюче; тільки в цьому значенні, широкому, сповненому думки, емпірична вода, як начало, отримує істинно філософський зміст” [15, 78].

Саме досліджуючи давні уявлення щодо води й вогню, які найбільше вплинули на уявлення людей, філософ М. І. Шахнович досить обґрунтовано визначає: “Людство протягом багатьох тисячоліть являло собою матерію, яка постійно розвивалась в образі бурхливого, змінюваного моря, спливаючої води, яка не має певної встановленої форми. Немає майже ні одного племені, в якого вода не вважалась би матір’ю всього живого, цілющого, очисною силою родючості” [16, 75]. З викладеного випливає, що Фалеса як філософа цікавить не стільки вода як речовина, а як поняття рушійної сили природи.

В історії філософії особливе місце посідають вислови про те, що Фалес одухотворяв якоюсь мірою предмети природи. Ось що висловлює Е. Михайлова: “Стародавнє про душу як джерело життя і руху, саморуху знаходить у цьому твердженні своє повне вираження: камінь, магніт може породжувати рух притягуючого їм шматка заліза, або ж притягується до нього, тобто камінь саморухомий, повинен мати душу, тому що душа – джерело руху, властивої одухотвореному” [17, 46]. Ось чому, за власним спостереженням автора, камінь із геометричних розмірів “грудки землі” за 35 років виростає до одного метра.

Особливу роль в осмисленні уявлень про природну силу життя відіграло вчення Дж. Бруно як про силу (саморух) природи, що набуває фіксованої концептуальної форми вираження.

Дж. Бруно намагався заперечити фантастичне уявлення про рушійну силу природи; звичайним рухом він називав те, що відповідає сутності речей, це їх власний рух. “Звичайно, звільнитися від блукання може той, хто зрозумів природу руху... внаслідок внутрішнього принципу, власної душі і своєї власної природи... Перед ним відкриваються ворота розуміння істинних принципів природних речей, і він прямуватиме гігантськими кроками по шляху істини” [18, 104]. Саме спроба визначити спосіб віднайдення істинного, того, що внутрішньо притаманне природі і людині: з них найкращий той спосіб, запевняє Дж. Бруно, який найбільш зручно і правильно розкриває досконалість людського інтелекту і відповідає істині самої природи.

Справді, дуже важливо віднайти притаманну (природну, внутрішню, самостійну) точку, як “начало” себе (бути самим собою) у Всесвіті, тобто мати власну “навігацію” у відповідному часі і просторі на засадах всезагального (мудрого розуму), де пошук принципів пізнання цілісності (самозбереження) природи є власною рушійною силою, ґрунтуючись на наукових принципах.

Розвиток природознавства сприяв визволенню людини від забобонів, зміцнилася віра в силу розуму, активізувалося її вільнодумство, що цілком передує новим філософським ідеям. Так, наприклад, Ф. Бекон звернув увагу на необхідність розроблення гносеологічних проблем дослідження рушійної сили природи. Спостерігаючи обмеженість індукції, він дійшов висновку, що істинна індукція повинна давати не ймовірне, а достовірне знання, тому необхідно проектувати метод розроблення оптимізації істинних понять.

Особливий інтерес становлять думки Ф. Бекона про пізнання сутності рушійної сили природи, які містять визначені методологічні проблеми, викладені ним у працях “Новий Органон” і “Про принципи і начала”. “Найважливішим діалектичним моментом методологічних вимог “Нового Органона” є думка про те, що істинне пізнання природи досягається при вивченні тих речей, що постійно рухаються, тобто “основних речей” [19, 132].

Французький і англійський матеріалізм постійно зберігали тісний зв'язок з Демокритом і Епікуром. Якщо деякі історики і відмічають зв'язок філософії з ідеалістичними концепціями, однак немає підстав вважати це за істину, про що розумів філософ П. Гассенді. Основним принципом філософа повинно бути не задоволення досягнутим, навіть якщо воно не істинне, а необхідно розвивати все те краще накопичення людством. На думку П. Гассенді, один геній не в змозі вичерпати знання про природу як у минулому, так і в теперішньому і майбутньому, тому що "...всі наші зусилля під час дослідження істини спрямовані на те, щоб пізнати річ такою, якою вона є в собі..." [20, 97].

Важливо те, що філософ намагається осмислити і розглянути світоглядну і гносеологічну проблеми пояснення природи руху атомів, з яких складаються всі речовини. Під внутрішньою силою руху атомів розглядається не тільки їхня вага, а й довільне відхилення, важливіше з них те, що спричинене власною вагою, здійснюється довільно. П. Гассенді наводить ідею, що рухома природна сила є субстанційною властивістю атомів, з яких складаються всі речовини, де розглядається дух, який спроможний мислити тільки за допомогою проникнення до його образних даних.

Таким чином, духовний капітал в культурі продовжує природу силами самої людини. Духовна природа в культурі "реалізує свій творчий потенціал через вінець свого творіння – людину" [21, 88]. Культура є похідною духовної природи, тобто "...це та сама природа, але піднесена на більш високий рівень; перефразуючи відомий вислів К. фон Клаузевиця, можна було б сказати, що вона є продовженням природи іншими засобами. Це означає, що творчий ліміт природи обмежений, і там, де вона вичерпує свої творчі потенції, їй спадкує вінець її творіння, людина, яка продовжує її справу на іншому, більш зрілому рівні" [21, 87].

Зв'язок культури з творчою діяльністю людей визначає високе значення духовного напряму культури, оскільки, перетворюючи природу, "продовжуючи природу, "продовжуючи" її в культурі, людина перед цим створює продукт цього "продовжен-

ня” у своїй уяві. При цьому це “продовження” природи є природою, пристосованою до потреб людини. З огляду на це, А. Тенасе зазначає, що культура є ніщо інше, як гуманізована природа” [11, 67].

2. Сучасні моделі соціалізації людини

Сьогодення характеризується глибокими якісними перетвореннями в усіх сферах життя. При цьому варто акцентувати увагу на актуальності соціогносеологічних коренів цивілізації в річищі духовного капіталу. Саме соціобіологічна перспектива цивілізації дає змогу розкрити та забезпечити виживання людства, показати еволюційну успішність життєвих практик. Таке перспективне завдання є спробою розгорнути соціогносеологічне бачення як традиційних, так і нетрадиційних проблем цивілізації на підставі соціофілософського аспекту.

Щодо духовного капіталу соціогносеологічний підхід стосовно цивілізації відповідним чином дає змогу показати, що дух живе у своїй субстанції, в природній душі загальним планетарним життям, розмаїттям клімату, зміною пори року, доби тощо – природним життям, яке тільки частково доходить у ньому до гіркого настрою.

Поняття “цивілізація” (від лат. *civilis* – громадський, державний) виникло в середині XVIII ст. у зв’язку з поняттям “культура”, що ініціює в собі активне користування з боку французьких просвітителів, і які називали соціально справедливим (цивілізованим) суспільство на етичних засадах розуму та гуманізму.

О. Шпенглер пов’язував з поняттям “цивілізація” характеристику розвитку культури як духовної субстанції з точки зору її предметних форм (опредметненості в речах, відносинах, різноманітних явищах матеріального світу). На думку О. Шпенглера, цивілізація є ні що інше, як “культура, що закріпилася, завершила процес свого формотворення” [6, 78]. “У кожній культурі, – зазначав філософ, – є своя власна цивілізація, оскільки цивілізація – це невідворотна доля культури”.

Досягнення культурою стадії цивілізації, вважав О. Шпенглер, означає, що подальший її “розвиток” розгортається як деградація, розпад, самознищення. На думку вченого, в перші десятиліття ХХ ст. європейська культура наблизилась саме до цього етапу свого розвитку. “Перетворюючись на цивілізацію, вона завершує свій розвиваючий цикл. У найближче десятиліття людство стане свідком “присмерку Європи” – процесу розпаду європейської культури, масовізації і технізації життя, руйнації моральних пріоритетів” [6, 79].

Визначаючи таким чином систему світової цивілізації, ми повинні з’ясувати, в чому полягає світова макроцивілізаційна система, до якої з її субсистем належить Україна, яке вона посідає місце в цій субсистемі та як пов’язана з іншими цивілізаційними світами.

Не маючи можливості навести огляд основних концепцій щодо цивілізаційної структури людства, варто зазначити, що базовою в цьому відношенні залишається концепція видатного британського філософа історії А. Дж. Тойнбі [12, 123]. Розвиваючи її положення, можна зауважити, що основними цивілізаціями виступають Китайсько-Східноазійська, Індійсько-Південноазійська, Мусульмансько-Афроазійська, Східнохристиянська та Західнохристиянсько-Новоєвропейська, або, точніше, Північноатлантична, Європейсько-Північноамериканська.

Проте упродовж Нового часу цивілізаційна структура людства набула якісних ознак, не дуже чітко відбитих у концепції А. Дж. Тойнбі [13, 98]. Йдеться про те, що, починаючи з ХVІ ст., навколо Західної Європи утворилась досить стала макроцивілізаційна система, яку було запропоновано визначити поняттям “макрохристиянський світ”. Вона утворилася внаслідок військово-політичної, економічної і культурної експансії Заходу і складається з базового, провідного компоненту, яким і виступає Захід, та двох периферійних, функціонально залежних від нього блоків: Латиноамериканського та Східноєвропейсько-Євразійського, а також підпорядкованої йому Чорної Африки.

Мусульмансько-Афразійський, Індійсько-Південноазійський та Китайсько-Східноазійський світи ретельно зберігають власну традиційну цивілізаційну ідентичність попри подекуди (Японія, Південна Корея, сучасний Китай тощо) надзвичайно високий рівень інтегрованості у світогосподарчу систему. Глобалізація, яка на сьогодні вже стала реальністю, не заперечує збереження цивілізаційної дискретності людства. Більше того, найвиразніші успіхи серед незахідних країн демонструють саме ті, де відповідно до державних програм цілеспрямовано здійснюється адаптація передових досягнень людства на власному цивілізаційному тлі. Прикладами тому є Японія, Південна Корея чи Китай двох останніх десятиліть. Саме вони в наш час утворюють другий – Далекосхідний, альтернативний щодо Західного, Північноатлантичного, центр випереджаючого розвитку людства.

Відповідно до наведених роздумів проблема місця України в системі світової макроцивілізації має бути конкретизованою через питання про її відношення до Східнохристиянської цивілізації, Східноєвропейсько-Євразійської (“Руської” в розумінні східнослов’янської Русі) цивілізаційної спільності та, власне, Західної, раніше Західнохристиянсько-Новоєвропейської, а тепер Західноєвропейсько-Північноамериканської системи. Справа ускладнюється тим, що нерозв’язаним залишається питання співвідношення Східнохристиянської та Східноєвропейсько-Євразійської цивілізаційних систем як між собою, так і з Заходом – провідним і домінуючим центром макрохристиянського світу.

Свого часу А. Дж. Тойнбі вагався: чи слід говорити про єдиний Східнохристиянський світ, чи варто розрізняти в ньому дві окремі, споріднені і спадкоємно пов’язані між собою, цивілізації – Візантійсько-Східнохристиянську та Східнослов’янсько- (Русько)-Православну. Спеціальний розгляд цього питання схиляє до другої відповіді: “Київська Русь, яка водночас була і субцивілізаційною структурою Візантійсько-Східнохристиянського світу, і макроетнічним східнослов’янським утворен-

ням”, стає основою подальшого розвитку Східнослов’янсько-Православної цивілізації [14, 91].

Англійський філософ А. Дж. Тойнбі вважав, що цивілізації загрожує занепад, однак шлях для її порятунку все ж існує, а саме: духовна злагода, моральна єдність народу, здатність правителів до нового розуміння суті виклику часу. А. Дж. Тойнбі аж ніяк не ідеалізує той чи інший тип цивілізації, бо кожна з них, зрештою, почне занепадати. Однак час занепаду можна відстроčiti або навіть і уникнути його. Джерело порятунку цивілізації А. Дж. Тойнбі вбачає в єдності духу народу, що досягається залученням людей до всесвітньої релігії на засадах об’єднання всіх релігійних культів. Саме релігія дає світові той спектр ідей, цінностей, норм, символів, що забезпечує любов і милосердя, єдність і взаємоповагу, як внутрішній стрижень історії.

При цьому варто наголосити, що остання – в межах Російської імперії та (у викривленому, “іконоборчеському” вигляді) СРСР – набуває виразних ознак євразійської геополітичної системи. Однак слід підкреслити, що така система має не цивілізаційну, а, так би мовити, “квазіцивілізаційну природу”, оскільки ґрунтується не на спільному ідейно-ціннісно-мотиваційному, духовному тлі (що є природним для кожної окремої цивілізації), а (як імперія Чингізидів) утворюється військово-політичними структурами, що доповнюються економічними зв’язками між регіонами, що її складають.

Таким чином, євразійська спільність, маючи певні ознаки окремої цивілізації, є квазіцивілізаційним утворенням. Вона охоплює, власне, Східнослов’янсько-Православну цивілізацію з деякими найближчими до неї неслов’янськими народами східнохристиянської традиції (грузини, вірмени, молдавани тощо) та частини деяких інших цивілізаційних світів – Мусульманського, Буддійського, навіть, за радянських часів, Західнохристиянського [15, 10].

Не варто говорити про якусь окрему Слов’янську цивілізацію. Слов’янство є етномовною спільністю народів, що у цивілізаційному відношенні чітко розподіляються між Західнохрис-

тиянським (поляки, чехи, хорвати тощо) і Східнохристиянським (росіяни, болгары, серби тощо) світами. Показово, що при органічній причетності українців до Православного світу на західноукраїнських землях утвердилася перехідна в конфесійному і цивілізаційному відношенні форма християнства – уніатство або греко-католицизм. Воно переважає саме там (Галичина, Закарпаття), де безпосереднє панування держав західнохристиянської цивілізаційної природи було найтривалішим. До того ж ці землі входили до євразійської системи лише нетривалий час свого залучення до складу СРСР.

Висловлюючись термінологією А. Дж. Тойнбі, можна сказати, що саме утвердження Східнослов'янсько-Православної цивілізації на межі Середньовіччя і Нового часу відбувалося у формі своєрідного “відгуку” на “виклик” з боку Західної цивілізації. Проте у XVI–XVII ст. цей відгук на українсько-білоруських та московсько-російських землях був виразно відмінним.

У першому випадку (за умов входження до складу Польсько-Литовської держави) він здійснювався через свідому адаптацію західних культурних надбань на власному духовному тлі (Києво-Могилянська академія) при посиленні самоорганізації і опору польській експансії з боку міських братств, православних церковних структур та, особливо, козацтва. У другому (при збереженні власної державності попри випробування “Смутного часу”) розвиток відбувався через пріоритетне зміцнення (у протистоянні Речі Посполитої та Швеції) військово-політичних структур при недовірливому ставленні до західних культурних надбань, але запозиціонні окремих військово-технічних винаходів.

Петровська (Російська) імперія стала своєрідним синтезом обох тенденцій. Мета здобуття військово-політичного паритету з Заходом (та переваги над Мусульманським Сходом) вирішувалася через всіляке залучення технічного, політичного та культурного досвіду європейських країн, у чому чи не вирішальну роль у XVIII ст. відіграли освічені українці. “Досить згадати хоча б Феофана Прокоповича, ідеолога і про-

ектувальника Петровських реформ, або канцлера О. О. Безбородька” [15, 11].

Тому традиційно, що Україна є органічною частиною Східнослов'янсько-Православної цивілізації макрохристиянського цивілізаційного світу, в системі якого Західна, в наш час Північноатлантична Західноєвропейсько-Північноамериканська, цивілізація відіграє роль провідного центру, як центру випереджаючого розвитку, який вирішальною мірою обумовлює трансформаційні процеси як у межах макрохристиянського світу, так і на всій Земній кулі.

При цьому в етнічному відношенні Україна є органічною, до певної міри навіть центральною, частиною слов'янського світу, а в геополітичному сенсі своєю основною територією належить до Євразійського світу. Крім того, Україна безпосередньо дотична і до Мусульмансько-Афразійської цивілізації, представниками якої на її теренах є кримсько-татарський народ.

Племена трипільської цивілізації

В епоху неоліту племена трипільської цивілізації заселяли певну територію на Правобережній Україні, Румунії та Молдові, що має назву “Кукутені”. “Лише на теренах нашої держави вже відомо 2040 поселень, у тому числі близько десяти протоміст площею 100 і більше гектарів кожне. Та з 1575 споруд найбільш вивченого трипільського протоміста Майданецьке розкопано лише 54, та й то ще у радянські часи. Вражають розміри житлових будинків та громадських споруд. Площа останніх, на тому ж Майданецькому, перевищує 500 кв. м. Більшість житлових будинків мала два поверхи... Проте за конструкцією вони майже не відрізняються. Ті самі стовпи-стоянки, з'єднані сволоками; ті самі солом'яні дахи; та сама глина на долівці і стінах” [14, 89].

Таким чином, багато з того, що було започатковано в ті далекі часи в Лісостепу Правобережжя України, в тому числі й принципи організації класичної селянської садиби та її оздоблення, майже в незмінному вигляді проіснувало до нашого часу.

Вражають вік та довголіття трипільської цивілізації. Згідно з радіовуглецевими калібруваннями вона існувала майже 3 тисячі років – з 5400 до 2750 року до Різдва Христового, тобто задовго до появи шумерської та єгипетської цивілізацій.

Вже давно стало очевидним, що рівень розвитку і масштаби Кукутені-Трипільля значно переростають рамки пересічної археологічної культури. Саме тому, власне кажучи, вчені вже понад десять років називають її цивілізацією “мідного віку”. Незважаючи на наявність саме на теренах України у межиріччі Південного Бугу і Дніпра найбільших (як на той час) на планеті Земля трипільських протоміст, елементів інтенсивного землеробства, спеціалізації ремесел, розвиненої системи лічби, ритуальної протошумерської писемності, вітчизняні підручники з історії продовжують називати трипільську цивілізацію археологічною культурою пересічного значення.

При цьому варто акцентувати увагу на тому, що Україна є духовною (християнською) за своєю сутністю і ментальністю країною, тому усвідомлення і пізнання цієї духовної сутності допоможе їй зрозуміти своє гідне місце у новому тисячолітті, в новітній цивілізації.

Справді, консолідувати людей в єдиному динамічному творчому русі до цивілізації може лише духовна безпека на превентивних засадах, як упередження від внутрішніх, так і зовнішніх загрозливих чинників суспільства. Саме духовне виховує, возвеличує внутрішню потенційну енергію кожної людини, орієнтує її на творчість в ім'я гуманізму та добра від техноіндустріальної цивілізації до цивілізації, де є соціально необхідні умови для вільного розвитку особистості.

Український голодомор на засадах біблійської цивілізації

Ідею покарати голодом та людодством цілий народ через тисячоліття у ХХ ст. принесла Біблія: “І будеш ти їсти плід утроби своєї, тіло синів своїх та дочок своїх, що дав тобі Господь, Бог твій, в облозі та в утиску, яким буде гнобити тебе твій ворог” (V кн. Мойс., 28, 53).

Цьому “прокляттю” в такому формулюванні судилося збутися на українській землі над українським народом у “круглу” дату 1900-річчя розп’яття Ісуса Христа – 1933 року. По суті, стародавні духовні “фанати” сформулювали ідеальне визначення глобального тоталітаризму, адже іменем розгніваного божества караються відповідні відхилення від його волі, будь-які ініціативи із священників, пророків тощо. Таким чином для юдеїв встановлювалися неодмінний послух і страх Божий. Запроваджувався терор віровченням – наведення жаху на весь народ за можливі відхилення від Божого промислу і за вільнодумство. У цьому і полягає сенс релігії лютого Бога Єгови (Ягве).

Саме у цьому аспекті з юдейством і розійшлося християнство, народившись запереченням його. “Юдейській ідеї Бога як пана й повелителя Ісус протиставив ставлення Бога до людей як батька до своїх дітей”, – пояснює різницю між двома віровченнями Фрідріх Гегель у своїй праці “Дух християнства і його доля” [16, 149], а заповідям, “які вимагали тільки служіння панові, безпосереднього рабства, слухняності без радощів, без готовності й любові, тобто заповідям богослужіння Ісус протиставив прямо протилежне – схильність, більше того – потребу людини” [16, 149].

В умовах реалізованого тоталітаризму за радянських часів як вияву геноциду українців уперше створилися в ідеалі відповідні світоглядні можливості для покарання цілого народу голодом та людодійством – за непослух чи з превентивною метою, щоб виховати тих, які виживуть. Між Голодомором 1932–1933 рр. в Україні і “прокляттям на тих, хто не слухається Господа” відбувався відповідний генетичний зв’язок.

Особливості функціонування шляхетної свідомості

У метафізичному матеріалізмі, починаючи з грецької філософії, духовний капітал варто розглядати як результат причинного впливу об’єкта на пасивну чуттєвість суб’єкта. Внаслідок цього складні форми психічної діяльності суб’єкта, що фіксува-

лись у поняттях “свідомість”, “душа”, “дух” (розум) тощо, розглядались як різновиди відчуттів. Наприклад, свідомість розумілась винятково як те, що відчуває свідомість.

Аристотель був одним із перших давньогрецьких учених, який спробував пояснити єдність психічного і фізичного, використовуючи для цього телеологічну термінологію. Його духовну безпеку про душу у певному сенсі можна розуміти як примітивну еволюційну модель, де ієрархія живих істот підкорюється принципу цілеспрямованості (від простого до складного, від менш розвиненого до більш розвиненого, від хаосу простого до порядку складного). На думку давньогрецького філософа, вершиною світової еволюції є людина, чиї життєві початки генетично пов’язані з життєдіяльністю рослин і тварин (власне кажучи, назви імен Лілія, Роза символізують як біопсихічний чинник природного права творити Добро (“квітчатися”) у життєвому світі).

Математизуючи природу, Г. Галілей і Р. Декарт були змушені скасувати поняття якості, розглянутого в аспекті сприйняття почуттєвого світу. Зі скасування почуттєвого сприйняття в ролі свідка якісного різноманіття світу скасовується і відповідне джерело пізнання, в результаті чого головним осереддям математично однорідної у своїй основі Природи з’являється не просто інтелектуальне (теоретичне) пізнання, а таке інтелектуальне пізнання за власним розвитком природного Духу, як вияву шляхетної свідомості. Все це має апріорний характер у руслі “позасвідомого” (“позачуттєвого”) пізнання, що заперечує наукову цінність суб’єктивно-почуттєвого пізнання.

У філософії Нового часу найяскравішим представником детерміністсько-механістичної теорії сприйняття був Р. Декарт. Незважаючи на всі недоліки свого дуалістичного вчення про матерію і психіку, він подбав про основні принципи вивчення фізіологічних процесів у тварин, розглядаючи їх як особливо складні механізми, позбавлені розуму, як вияву людської віри. Рефлексологи ХІХ–ХХ ст. винаходили теорії, що ґрунту-

вались на спробах вивчати зовнішню поведінку людини без дослідження її свідомості.

Кожна свідомість має двоїстий характер у тому сенсі, що людина має два “Я”, кожному з яких приділяється своя особлива сфера. Усе це змушувало переоцінити погляди на пізнавальні можливості людини, на процеси, пов’язані з переробкою інформації, що надходить зовні [18, 234].

З повсякденної точки зору свідомість розуміється як єдине ціле з прозорою однорідною структурою. Таке розуміння пояснюється тим, що різні функції свідомості забезпечуються різною сенсорною інформацією, виражаються в різних формах поведінки, пов’язані з різними структурами і механізмами мозку.

“Серце можна виїняти з організму, – писав Х. Дельгадо, – і зупинити для того, щоб вивчити його клапани, товщину стінок чи клітинну будову, але ми не можемо виїняти мозок для того, щоб вивчити свідомість, тому що вона зникне; ми не можемо законсервувати у формаліні інтелект. Динамізм психічних процесів і їхня залежність від фактора часу мають вагоме значення і відбивають важкі для сприйняття і постійно мінливі властивості свідомості” [19, 197].

Функціонування шляхетної свідомості можна визначити як стрімке зростання дуалістичного конфлікту у вигляді негативного та позитивного сприйняття чуттєвого світу. Разом з народженням такої дії виникає й основна “одиниця” людської психіки – розумний зміст того, на що спрямовано позитивну людську духовність як кодекс певних постулатів. Духовна безпека неможлива без віри, яка цілком пронизує розум (інтелект) як основу гуманістичної позиції і робить його активним чинником. Саме осередком віри є людська совість, як храм, що відроджує людську душу.

При цьому варто зазначити, що шляхетне усвідомлення – це не пряме відображення дійсності, а духовно опосередковане нерозв’язними для відчуттів і сприйняття завданнями, де саме інтелект, оцінюючи ці завдання, опредмечує їх у вигляді спонукальної мети, що породжує оновлені завдання. Тут людська ді-

ьяльність має інструментальний характер. Будь-яке знаряддя праці – це система соціально осмислених дій, адже їх духовну безпеку творить розумне мислення людини.

На думку К. Жоль, “основною “одиницею” діяльності свідомості, що сформувалася, є дія думки” [20, 92]. Звичайно, у філософській літературі не розрізняються поняття “свідомість” і “мислення”. На противагу цьому К. Жоль, ґрунтуючись на праці відомих радянських психологів, досить переконливо доводить це. Відповідно стверджується, що відокремлення мислення від свідомості і перетворення мислення в самотутню дію відбувається не внаслідок законів біологічної еволюції, а під впливом прогресуючого поділу праці, ускладнення форм соціальної взаємодії і форм психічної життєдіяльності людини.

Антропологічний підхід до розуміння сутності шляхетної свідомості має важливе теоретичне і практичне значення. У ХІХ ст. низка філософів і психологів гіпертрофували поняття “свідомість”, ототожнюючи людську психіку зі свідомими процесами. Так, насамперед, В. Джеймс є критиком метафізичного трактування свідомості і водночас супротивником жорсткого, нігілістичного заперечення свідомості як “автономної сутності”, а не свідомості як психічної функції. Ця функція, на його думку, полягає в пізнанні. Попри В. Джеймса виправданість використання терміна “свідомість” зумовлена потребою пояснити той факт, що речі не тільки існують, а й пізнаються.

Свідомість, вважають прагматисти, є лише одним із інструментів у боротьбі за існування, одним із способів пристосування високорозвиненого організму до середовища. Отже, свідомість є продуктом біологічної революції. До речі, подібна біологізація свідомості представниками прагматизму стала приводом того, що деякі ідеологи марксистської філософії зажадали від радянських філософів та психологів зайняти “антибуржуазну” позицію, тобто відітнути всякий натуралізм (біологізм) у розумінні свідомості.

Займаючи позиції натуралістичного розуміння людини, прагматисти помітили важливі моменти у функціонуванні людсько-

го інтелекту. Зокрема, вони істинно доводили, що свідомість виникає тільки на певній стадії розвитку психіки, коли в нашому досвіді утворюються елементи, що взаємно виключають один одного. Інакше кажучи, стан внутрішнього конфлікту, напруження всередині нашого досвіду призводить до шляхетної свідомості, як творчо активне діяльнісне життя. Шляхетна свідомість, що виникла в такий спосіб, має усунути відповідний конфлікт і відновити рівновагу, єдність діалектики, практики та досвіду.

На основі цих розумних міркувань прагматисти роблять хибний висновок: функція свідомості не конструктивна, а реконструктивна, оскільки, не створюючи жодних нових елементів і не змінюючи природи, свідомість має на меті встановити нові взаємини між ними, щоб повернути досвіду його колишню стрункість.

Свій непересічний вклад у цю полеміку внесли і філософи-неокантіанці початку ХХ ст. Так, наприклад, російський філософ-неокантіанець Г. Ланц у статті “Свобода і свідомість”, присвяченій 100-річчю з дня смерті І. Г. Фіхте, писав, що основна помилка догматизму полягає в речовій точці зору на свідомість, коли свідомість розглядається як деяка річ, як деякий об’єктно-речовий субстрат. У такому випадку пізнання є функцією (властивістю) цього субстрату. Отже, сутність свідомості має бути зрозумілою з об’єктивної природи речей. З цим твердженням принципово не згодна так звана критична філософія (філософія І. Канта і неокантіанців), представники якої наполягають на тому, що об’єктивне буття варто розглядати як похідне і залежне від свідомості. Наприклад, на думку І. Фіхте, субстанція є однією з категорій свідомості, тобто вона має свою підставу і своє логічне походження у свідомості.

Відповідно до концепції І. Канта та І. Фіхте свідомість є підставою буття, підстава ж через саму свою сутність лежить поза тим, що обґрунтовується [21, 16]. У зв’язку з цим Г. Ланц пропонує розрізняти поняття “існування” і “буття”. Свідомість не існує щодо “існування”, але вона не позбавлена буття. Це буття щодо існування є поп-буттям існування, тобто є його запереченням, як укладанням межі між матеріально-почуттєвим і духо-

ним. На думку Г. Ланца, саме в цьому полягає парадокс суттєвого заперечення, що веде нас не до абсолютного ніщо, а до виявлення духовної основи буття. Інакше кажучи, заперечується тільки фактичне буття, розглянуте як несамостійне, похідне, логічно залежне від своєї духовної основи.

Одним із найважливіших філософських проблем є питання про шляхетну природу людської істоти, адже людина є духовною вже за самою своєю природою, оскільки є втіленням могутніх трансцендентальних вимірів як творіння вищої метафізичної сили.

Кожна людська особистість самостійно формує свої світоглядні цінності за допомогою вибору і відповідних дій. Людина водночас є раціональною й ірраціональною, абсурдною і патетичною, безкомпромісною і конформною. Найбільше зло полягає в обмеженні людських можливостей, у звуженні діапазону вибору і втрати свободи, яку необхідно виборювати. Саме шляхетна (благородна) людина спроможна “зцілювати” таку свободу, моральним чинником якої є етичні засади совісті та гідності.

Почуття приналежності до вищої, благородної верстви було дуже розвинене в українському козацтві. Так, наприклад, в “Історії Русів”, так само як в деяких відозвах І. Мазепи, підкреслюється, що найгірше для пануючої верстви нації – це бути деградованим на “мужика”. Такий лейтмотив звучить і в творах Т. Г. Шевченка, поета “козацького панства”, з його інакшою, ніж у гречкосія, “благородною кров’ю, благородними кістками”, з його “козацькою шляхетною кров’ю” [22, 67].

Подібну думку висловлював і Аристотель: “Деякі істоти з самого народження приречені: одні слухатися, другі командувати. Бути паном – це вирізнення не має за причину ліпшого знання – це просто факт, бути рабом або вільним – це теж факт” [23, 154].

Отже, щоб відродитися духовно, необхідно мати шляхетну натуру за розвитком природного Духу (із козацького кореня). Саме з таких людей життя створює відомих особистостей. Інак-

ше кажучи, “була це вища раса, порода, зліплена з глини, з якої доля різьбить півбогів і героїв” [23, 153]. Шляхетній людині важливі не лише особисті матеріальні вигоди, а й духовні ідеали, побудовані на вірі, честі та совісті, що кореняться в її природі, крові, і яким у жертву приносяться не тільки свої власні справи, а й все близьке та рідне по Духу.

Контрольне питання

Проблема смислопродукування в умовах Заходу і Сходу.

Теми рефератів

1. Основні елементи людської діяльності та її структури.
2. Людська діяльність як різновид діяльності.

Список літератури

1. *Маркс К.* Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – К., 1965. – С. 376–377.
2. *Аристотель.* Метафизика / Аристотель. Соч.: В 4 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1976. – С. 71.
3. *Маковельский А. О.* Досократики. Первые греческие мыслители в их творениях, в свидетельствах древности и в свете новейших исследований. Ч. 1. Доэлеатовский период / А. О. Маковельский. – Казань, 1914. – С. 20.
4. *Герцен А. И.* Письма об изучении природы / А. И. Герцен. – М.: Госполитиздат, 1946. – С. 93–94.
5. *Шахнович М. И.* Первобытная мифология и философия. Предистория философии / М. И. Шахнович. – Л.: Наука, 1971. – С. 169.
6. *Михайлова Э. Н.* Ионийская философия / Э. Н. Михайлова, А. Н. Чанышев. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1966. – С. 39.
7. *Бруно Дж.* Диалоги / Дж. Бруно. – М.: Госполитиздат, 1949. – С. 362.
8. *Шинкарук В. И.* Теория познания, логика и диалектика И. Канта / В. И. Шинкарук. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 19.
9. *Гассенди П.* Письмо по поводу книги Лорда Эдуарда Герберта, англичанина, “Об истине”. Соч.: В 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1966. – С. 80.

10. *Свасьян К. А.* Человек как творение и творец культуры / К. А. Свасьян // Вопросы философии. – М., 1987. – № 6. – С. 136.
11. *Тенасе А.* Культура и религия / А. Тенасе. – М., 1997. – С. 59–60.
12. *Тойнбі А. Дж.* Дослідження історії. Скороч. версія у 2-х т. / А. Дж. Тойнбі. – К., 1995.
13. *Павленко Ю. В.* Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства / Ю. В. Павленко. – К., 1996.
14. *Павленко Ю. В.* Етнічний розвиток Київської Русі / Ю. В. Павленко // Генеза. – 1998. – № 1–2 (6–7). – С. 88–93.
15. *Павленко Ю. В.* Евразийство и цивилизационная природа постсоветского пространства / Ю. В. Павленко // Наука та наукознавство. – 2001. – № 2. – С. 11–12.
16. *Гегель Ф.* Философия религии: В 2 т. – Т. 1. – М., 1976. – С. 149.
17. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Генштальт и действительность: Пер. с нем. / О. Шпенглер. – М., 1993.
18. *Вертгеймер М.* Продуктивное мышление: Пер. с англ. / М. Вертгеймер. – М.: Прогресс, 1987. – 336 с.
19. *Дельгадо Х.* Мозг и сознание: Пер. с англ. / Х. Дельгадо. – М.: Мир, 1971. – 264 с.
20. *Жоль К. К.* Язык как практическое сознание (философский анализ) / К. К. Жоль. – К.: Вища шк., 1990. – 238 с.
21. *Ланц Г.* Свобода и сознание / Г. Ланц // Логос, Международный журнал по философии культуры. – СПб., 1914. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 1–23.
22. *Лісовський П. М.* Шляхетні образи культури як вияви екологічної свідомості / П. М. Лісовський // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 24. – К.: Укр. центр дух. культури, 2001.
23. *Донцов Д.* Дух нашої давнини. Видавництво “Відродження” / Д. Донцов. – Л.: Дрогобич, 1991. – С. 154.

Тема 4. Суспільні зв'язки в міжперсональних відносинах

1. Різновиди суспільного зв'язку

У найбільш загальному значенні “суспільство”, а рівноцінно – “соціальна система” – розуміється як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних елементів (індивідів, груп, інституцій) і відносин (зв'язків) між ними, тобто два компоненти: соціальний склад – набір елементів, що становлять дане суспільство.

Поняття суспільного зв'язку є одним із основних категорій персонології, під яким слід розуміти сукупність залежностей, взаємин, стосунків, відносин між людьми. Виокремлюють кілька груп, факторів, які визначають наявність соціальних зв'язків: природні (біологічні), що задаються спадковими ознаками окремої особи; психологічні (почуття спільності, характер ірраціональності та раціональності, що визначають звички, традиції, норми, правила поведінки); соціально-інституційні, що регламентують соціальні зв'язки та відносини, визначають порядок дії соціальних суб'єктів.

Основою формування суспільного є безпосередній контакт, який потім переростає у більш широкий опосередкований зв'язок між людьми. У процесі спілкування формуються сталі соціальні зв'язки, які на основі чуттєво-раціонального світогляду взаємодіючих осіб набувають певних форм, що характеризуються їхньою відповідною поведінкою. При цьому важливою ознакою соціальної дії є суб'єктивне переосмислення людиною можливих варіантів поведінки взаємодіючих осіб.

Соціально-філософські категорії “соціальна дія”, “соціальні відносини”, “соціальні взаємодії” посідають важливе місце в структурі соціально-філософських знань. Вони є ефективно діючими константами у процесі вивчення діяльності людини в

сучасному суспільстві, її самореалізації. Початок дослідженню проблем соціальної дії був закладений відомим німецьким мислителем М. Вебером як теорії соціальної дії. У подальшому цією проблемою займався американський філософ Т. Парсонс. В основі його теорії лежить проста схема соціальної дії: діюча особа – ситуація – умови, що охоплюють мету дії та нормативи. Крім того, сукупність соціальних дій описується та ідентифікується, згідно з теорією Т. Парсонса, “точкою відліку”, за якою і визначається тип, характер, різновид, важливість вибору соціальної дії. Тому орієнтацією дії окремої особи можуть бути: загальні правила або специфіка ситуації; соціальні характеристики або особисті якості іншого індивіда (професія, статус, стать, вік тощо); потреби людини; бачення ситуації; гармонійний баланс особистих та колективних інтересів.

Таким чином, соціальними діями слід називати ті дії, що спричиняють зміну поведінки, правил, прагнень людини. При цьому виокремлюють поняття “поведінка” і “дія”.

Поведінка – це рефлексія, реакція організму на внутрішні і зовнішні подразники. Поведінка може бути інстинктивною, несвідомленою, але може бути і усвідомленою, переосмисленою з відповідними намірами. Поведінка такої людини є результатом взаємодії її внутрішньої природи та процесу соціалізації. Саме в поведінці проявляються соціальні якості людини, її культура, погляди, фізіологічні особливості, ставлення до себе та оточуючих.

Діями слід називати усвідомлену поведінку, комплекс вчинків, спрямованих на досягнення певної мети, що пов’язані з вибором засобів та методів. Інакше кажучи, соціальні дії – це система дій, прийомів, засобів, методів. За допомогою цих механізмів впливу (навіювання, навернення, сугестія, переконання тощо) певна особа намагається змінити поведінку іншої особи. Головне при цьому – розпізнавати наміри явного та прихованого впливу на людину: зловмисні чи доброзичливі.

2. Соціальні інститути та організації

Соціальні відносини – це основний елемент соціального зв'язку, який забезпечує стійкість, згуртованість груп. Суспільство не здатне існувати без соціальних зв'язків та взаємодій. Особливу роль відіграють взаємодії, що забезпечують задоволення найважливіших потреб людини та суспільства. Ці взаємодії інституціоналізовані (узаконені) і мають стійкий, самооновлюючий характер.

Щоб забезпечити стійкість соціальних відносин, від яких залежить буття суспільства, люди створюють своєрідну систему закладів, установ, що контролюють поведінку їхніх членів. Передавання з покоління в покоління норм та правил поведінки в різних суспільних сферах стало колективною звичною традицією як цілеспрямоване мислення (впорядкованість розумової діяльності свідомості людини). Все це з часом має інституціюватися (установлюватися, закріплюватися у вигляді законів та установ), що й сформувало систему соціальних інститутів – базисний механізм регулювання суспільства, його складових елементів, ознак та стадій еволюції.

Соціальні інститути – це стабільна та інтегрована (історично сформована) сукупність символів, вірувань, цінностей, норм, ролей та статусів, завдяки яким управляються різні сфери соціального життя: сім'я, економіка, політика, культура, релігія, освіта тощо. Це свого роду потужні інструменти, засоби, що допомагають боротися за існування та успішно виживати окремій особі та суспільству в цілому. Це організовані об'єднання людей, які виконують певні соціально значущі функції, що забезпечують спільне досягнення цілей на основі виконання своїх соціальних ролей у рамках цінностей, взірців поведінки.

Першим, хто започаткував термін “соціальний інститут” та ввів у науковий обіг і розробив відповідну теорію стійкої структури соціальної дії в усіх сферах суспільного життя, був англійський соціолог Г. Спенсер.

Одну з перших спроб пояснити сутність, структуру та механізм соціального інституту як стабільності соціальної системи у вітчизняній соціальній філософії зробив професор М. Лукашевич.

Умовами появи соціальних інститутів є певні соціальні потреби та інтереси. Історично першими провідними інститутами були рід та сімейна община, далі виникли інститути, що регулювали відносини між родами, – інститути обміну продуктів (економічні). З часом з'явилися так звані політичні інститути (ідеологія народів) та ін.

Кожен інститут характеризується наявністю мети своєї діяльності, конкретними функціями, що забезпечують досягнення цієї мети з відповідними намірами соціальної дії та настанов.

Залежно від формалізації та легалізації соціальних інститутів вони поділяються на формальні та неформальні.

Формальні – це ті, в яких функції, засоби, методи дій виявилися у формальних правилах, нормах, законах, мають гарантію стійкої організації.

Неформальні – ті, в яких функції, засоби, методи дій не знайшли відображення у формальних правилах, нормативах тощо.

Із соціальними інститутами тісно пов'язані і соціальні організації, оскільки суспільство неможливе без організацій – банків, підприємств, університетів, транспортної системи тощо. Соціальна організація – це такий спосіб спільної діяльності людей, за якого вона виглядає чітко впорядкованою, скоординованою, налагодженою. Це така система суспільних відносин, в якій відбувається духовний рівень розвитку людей за допомогою ірраціональних та раціональних зусиль свідомості.

Для цього необхідно розширювати лексико-семантичне навантаження понятійно-категоріального апарату “соціальна організація”, а саме: цільова група, об'єднання людей інституційного характеру, які прагнуть до реалізації певних цілей організованим чином; засоби керування, управління людьми; способи координації функції людей; гармонія інтелектуальних сил мудрості; система засобів діяльності людей, що забезпечують порядок у суспільному житті.

Відповідні організації мають власні назви, статuti, цілі, сфери діяльності, порядок роботи та наявність у ній соціальної ієрархії. Особливе місце в організації посідає система управління (методи, способи, форми, культура). Сукупність норм, цінностей, думок, що відображаються у діях на всіх рівнях організації, створюють духовний капітал.

За цих обставин суб'єкт влади є найважливішою підставною організаційної поведінки. Влада – це форма соціальних відносин, що характеризується властивістю впливати на поведінку інших завдяки адміністративно-правовим механізмам. У цьому сенсі авторитет – це персональна характеристика як норма соціально-психологічної поведінки в життєвому світі.

Отже, розмаїття суспільних відносин та всебічність людської природи особистості видозмінюють структуру соціальних інститутів та динамізують їх подальший діалектичний розвиток.

3. Система механізму соціального впливу на людину

Одним із елементів соціального механізму впливу на людину є система соціального контролю. Цей вплив забезпечує відповідне співвідношення між соціальними силами, очікуваннями, вимогами і людською природою, внаслідок чого упорядковується раціональна ознака свідомості певних осіб – це система пам'яті, логіки мислення тощо.

Соціальний контроль – це спосіб саморегуляції соціальної системи, який забезпечує впорядкованість взаємодій між людьми завдяки нормативно-правовому регулюванню. При цьому необхідно використовувати такі прийоми впливу, як санкціонування (зокрема, це принагідно для співробітників прокуратури), навіювання, успадкування, приклад, авторитет, імідж тощо.

Кожна людина має усвідомити, як керувати в різних життєвих обставинах, щоб знати і бути завжди готовим до будь-яких несподіванок у соціальних реаліях. Тому кожна окрема особа чи група в своєму внутрішньому світі має виробляти психологіч-

ну готовність як захисний превентивний механізм забезпечення людських чеснот. Для цього необхідно враховувати принципову особливість функціонування індивідуальної свідомості соціально-психологічного характеру: самооцінка людини, сприйняття та оцінювання соціальної ситуації.

Чималим соціальним впливом на людину є смисложиттєві настанови мудрості. У сучасних умовах інформаційного суспільства загальна сутність людської розумності робить її мудрою духовною істотою. Тому одне з найактуальніших завдань філософії полягає в смисловій організації та граничних параметрах дійсності, як відтворення відтінків смислу в усій повноті. При цьому життєва мудрість – це не лише культивування природних задатків на інформаційно-генетичному рівні, а й кропітка праця в соціумі над самовдосконаленням, оскільки ефективні (правильні) життєві кроки є успішними результатами в суспільному бутті.

З огляду на це, мудрість означає цілісність мовної та моральної свідомості в шляхетній конституції особистості, що цілковице формує філософську свідомість. Безперечно, кожна виразна філософська позиція має соціальні передумови у вигляді діалектичного спадкоємного зв'язку та взаємодії ідей (інтелектуальної традиції), що значною мірою становить духовне вироблення мудрості. Така мудрість досягається завдяки внутрішньому капіталу людини, а саме: її енергії самозбереження та самореалізації. Мудрість як багатоманітне соціальне явище в площині духовного капіталу виконує світоглядні настанови для селекції, накопичування онтологічного досвіду і забезпечення його спадкоємності наступним поколінням.

До атрибутивних принципів мудрості належить механізм систематизації як інтерпретація сукупних результатів людського досвіду в усіх формах суспільного буття. Метою смисложиттєвих настанов мудрості є гідне життя як основа людських суджень про розмаїття існування людини (людей, людства) та взаємоповага, глибока шана один до одного. Саме мудрість як найвища ознака розуму охоплює ті компоненти дійсності (на-

лежності), які є значущими для суспільного відтворення. Людське життя осмислене, якщо воно слугує розумній меті з благочестивими намірами. Саме моральнісний (шляхетний) сенс життя визначається внутрішнім структурним змістом добра, що є гідністю та честолюбством від рабства інстинктів і обмеження від оманливої самолюбіві. Чим оптимістичнішою є ідея правлячого Розуму, тим песимістичнішим є усвідомлення бути творцем Смерті, оскільки гідно прожити – значить гідно померти. “Людина має бути творцем самого себе, перетворювати своє неповноцінне буття в повноцінне, осмислене і цілеспрямоване, що дає змогу максимальною мірою досягнути цілісності у власній особистості” [13, 65]. При цьому віра як осьовий чинник сили духу в сенс життя передбачає шкалу цінностей у власній (кожного, всіх) свободі вибору.

На противагу сказаного філософ С. К’еркегор відрекомендував людину “живим абсурдом”, “абсурдом у дії” [7, 13]. Цей світоглядно-критеріальний напрям продовжив і поглибив Альбер Камю, який наполягав, що людське існування не має жодного сенсу: воно абсурдне, а спроби обґрунтувати його за допомогою посилок на певні смислові орієнтири та критерії виявляються “ілюзорними, сфальшованими, блюзнірськими” [14, 36]. На переконання Жан-Поля Сартра, “єдиною буттєвою горизонталлю неабсурду є відвертість, щирість, самокритичність і відповідальність” [6, 254]. Отже, свобода, на яку людина буквально приречена, має актуалізувати свій потенціал у напрямі сфери дії зазначених ціннісних орієнтирів.

Як слушно зауважив з цього приводу психолог В. Франкл, “остаточний смисл з необхідністю перевищує і перевершує обмежені інтелектуальні можливості людини..., від людини слід вимагати не готовності витримувати абсурдність життя, як стверджують деякі філософи-екзистенціалісти, а вміння *гідно* сприймати свою неспроможність осягнути його безумовний смисл в раціональних термінах...” [10, 263]. Звідси випливає, що набуті смислової визначеності можна лише в аспекті всезагального буття людства й усього світу. “Поза батьківщиною, поза

зв'язками з її долею, поза культурною творчістю і єдністю як з минулим людства, так і з його майбутнім, поза любов'ю до людей і солідарною участю в спільній долі ми не в змозі здійснити самих себе, набути по-справжньому осмисленого буття” [9, 173].

У цій царині соціальна філософія вивчає суспільство та поведінку людини, а саме механізм гіпнотичної дії (навіювання, сугестії), що не є конкретним об'єктом суспільного активного впливу, оскільки суспільство не знає, який саме здоровий спосіб життя варто було б навіювати. Для цього необхідно виробляти внутрішню автономію спокою та впевненості в собі, оскільки витокami мають бути автономія моралі, її незалежність від типу буття та способу його впорядкування. Крім того, необхідно накопичувати сукупні знання з природничих та соціогуманітарних наук, оскільки “немає святішої мети, ніж мета служінню свободі та розвитку особистості” [10, 263]. Інакше кажучи, кожна справа, яку робить людина, є похідною від смислу людської думки як точки духовного опертя, котра є єдиною надійною основою буття.

Справжній мудрець (мислитель, філософ, дослідник) має бути на крок попереду інертного буденного світобачення, яке “паразитиє на неприпустимих світоглядних компромісах” [5, 566]. На нашу думку, це ті природжені, насамперед, інтелектуальні зусилля, що приносять переконливі результати дійсності. У цій царині мудрість як культивування духовного життя в соціальних реаліях є неподільним опертям соціально-філософського знання, адже соціальна філософія тлумачиться дисципліною, яка складається з таких важливих блоків, як філософія суспільства, філософія історії, філософія людини, філософія культури. У свою чергу, соціальна філософія вивчає суспільство і соціальне життя з позицій історичного розвитку. Завдання такої філософії – це також структуризація ієрархії метаєтичних орієнтирів, що дають змогу усвідомити межі сенсу індивідуальної та суспільної буттєвості.

Втім Ф. Ніцше передбачав сенс мудрості життя в невинній артикуляції творчого, евристичного, креативного потенціалу, в

прагненні розкриття особистісних інтенцій. “Погляньте, я передвісник блискавки і важка краплина з хмари, а ім’я тієї блискавки – Надлюдина” [4, 15]. Адже в усіх своїх працях Ф. Ніцше незмінно апелює до певної вищої інстанції, яку називає то просто життям, то “сукупністю життя”, то “повнотою життя”. “Лише прийшовши до культуротворчого світогляду, ми будемо спроможними до ідей, переконань і справ, необхідних для розквіту культури” [12, 71]. Отже, якщо є бажання (здоровому глузду дії), ефективно діючий смисл можна знайти завжди у поліваріантному полі смислу, оскільки кожен суб’єкт має право обирати смисл власний – адекватний і автентичний “ансамблю” культури, його емоційній та мислячій насиченості особистого світогляду. Інакше кажучи, кожен з нас має неповторне життєве завдання і специфічні можливості його виконання. Сmisлова мудрість – це те стержневе опертя, довкола якого обертається життя, як тільки такий світоглядний орієнтир усунути, буттєва конструкція руйнується.

Як зазначав філософ С. Франк, “оскільки на фізіологічному рівні життя є перманентним відтворенням, то жити означає водночас дещо більше, ніж просто жити, адже на духовному рівні життя постійно породжує дещо істотно більше, ніж просто жити: мету, яка містить цінність і смисл. Властивість життя – підніматися до вищих за себе взірців не є чимось зовнішнім – це його справжнє ество, взяте у своїй безпосередності” [8, 73]. Така смисложиттєва мудрість як система (сукупність, цілісність) ідей, поглядів, традицій, що є усвідомленням і критерієм оцінювання істини щодо ставлення людини до відтворення дійсності, сьогодні постає незатребуваною духовною константою в соціальному капіталі. При цьому з’ясування природи світоглядно-ціннісних орієнтирів відкриває певні потенційні можливості для вдосконалення практики управління суспільством, державою та особистістю.

Це, у свою чергу, відкриває горизонт на соціальне буття, соціальні процеси, соціально-риторичні аргументації, що є об’єктом смисложиттєвих настанов мудрості. Як запевняє фі-

лософ Жан Бодрійяр: “Якщо соціальне, по-перше, руйнується – тим, що його генерує...” [5, 584]. Інакше кажучи, критично осмислити передумови світоглядних протиборств, виявити і проаналізувати масові ілюзії, міфи, розібратись з їх підґрунтям та змусити інтелектуальне середовище вдатися до рефлексійних інтерпретацій – все це є прерогативою, смисложиттєвою позицією мудрості. Тому ціннісним орієнтиром людства (людей, людини) є морально здорова частина жителів планети, їх безсмертні творіння на користь красі в істині (блага, добра, гуманізму тощо) як вищий прояв людського духу. Саме такі смисложиттєві настанови поділяє німецький мислитель Ф. Ніцше: “О мої брати, багато мудрості в навчанні, оскільки в світі багато нечисті” [4, 15].

У цьому сенсі С. Франк зауважує: “Боротьба руйнівна здатна запроваджуватися без широких ідей, а боротьба рушійна потребує культурної творчості, прозорості і цілісності світогляду, багатства духу і свободи її ініціативи. Нам необхідно з’ясувати, які принципи повинні бути закладені в основу новітньої побудови життя” [8, 173]. На нашу думку, сьогодні за американським ринком життя мільйони людей в США і Європі живуть у метушні, намагаються збагатитися матеріально, і як наслідок – створюють собі “вакуум”, в якому виснажуються відповідні духовні якості людини: згасає почуття честі та совісті, а зростає лише мотивація до матеріального добробуту. Справді, в таких сучасних умовах нелегко жити “на ниві” совісті та честі, оскільки стереотипно вкарбовані в масову свідомість поняття про бідних і багатих матеріально, а не багатих і бідних за духом та інтелектом. За цих обставин вербальна та невербальна риторика духовно обдарованих інтелектуалів недостатня в соціальних реаліях, щоб їх почули та послухали, адже в сучасному соціумі процвітає алкоголізм та наркоманія, що має глобальний характер. Саме таким індивідам притаманна ейфорійна пам’ять, що набуває високого рівня суспільної резонансності. Серед них варто виділити також спортивних вболівальників, азартних гравців тощо.

У марксистському підході до проблематики смисложиттєвих настанов мудрості підкреслюється значення спільної праці людей у процесі антропогенезу (йдеться, зокрема, про дослідження Ф. Енгельса “Роль праці у процесі перетворення мавпи в людину”). Водночас слід зауважити, що К. Маркс в “Економічно-філософських рукописах” (1844) описував концепцію відчуження, окресливши її основні типи. Сутність першого типу полягає у відчуженні продукту, створеного самою людиною; другого – у відчуженні самої діяльності, завдяки якій продукт створюється; третій має два взаємопов’язаних аспекти: з одного боку, люди відчужуються один від одного, суспільство ніби атомізується, а кожна людина замикається в собі; з другого – загальна, родова людська сутність (втілена, наприклад, у державі) відокремлюється від людей, виходить з-під їхнього контролю і починає протистояти їм, панувати над ними.

Інакше кажучи, загальнолюдське відчуження у сфері обміну між виробництвом і споживанням соціально-економічного буття поступово відриває сутнісні взаємозв’язки від сфери конкретно-дійсного, заміщуючи їх фіктивними. Зрештою, такі форми є першопричиною деструктивного й оманливого розвитку без розвитку, а саме: прихований примус психологічного насилля над людиною з боку соціальної реклами, споживче кредитування, показний гламур, псевдокультура (шоу-бізнес) – все це та інше є підґрунтям для привласнення надлишкових вартостей. Зокрема, різноманітні “подяки”, “хабарі”, “відкати”, “плата за вирішення питань” тощо є невід’ємною складовою сучасного суспільства, що призводить до нееквівалентного обміну між суб’єктами виробничо-споживчих відносин, що негативно впливає на виховання сучасної молоді.

Тобто суспільною формою відтворення дійсності стає фактичне репродукування соціальної біомаси, відбувається розірвання реальних зв’язків та заміщення їх зв’язками фіктивними. Метою (матеріальною сутністю) стає тільки виживання, а суспільною формою – існування в режимі соціального сходження слов’янськості як імперативної сили, що уможлиблює подолан-

ня відчуження у людських відносинах, оскільки відбудеться перехід до адекватних постдержавних форм регулювання суспільних відносин. Тільки суспільна організація творчого потенціалу особистості спроможна здійснювати критерій гуманізму на ідеях справедливості як істини у красі.

Мудра людина живе в часі та просторі смислів, що містить дискурсивний аналіз і респектабельну полеміку. Це означає, що саме належність смисложиттєвих настанов мудрості відтворює в системі духовного капіталу соціально-історичну практику, інтелектуальну рефлексію та безсвідому (архетипічну) пам'ять соціальності. При цьому, зокрема, розуміння історичного смислу є не аргументований перебіг історичної процесуальності, а її належний (дійсний, істинний) формат, як адекватний вияв історичної події щодо інших подій. Втім філософія історії не відтворює окремі події чи історію окремих країн і народів, а досліджує внутрішню логіку історії, здійснює пошук історичних законів і закономірностей історичного процесу.

За обставин вибору смисложиттєвих орієнтацій мудрості саме змістовність мрії та тривкість надії набувають виразних соціально значущих ознак, адже мрія є дієвим стимулом пошукової активності людини, оскільки це вихід за межі наявного буття заради належного. Вона "поєднує образ бажаного і прагнення до його втілення, віддзеркалює особистісну присутність у смислового майбутньому, стимулює і спонукає діяльність до вибору і реалізації можливостей, дозволяє людському духові "згуститися" до ступеня наочно бажаного і спонукає до втілення бажаного у дійсність" [2, 15].

Натомість суспільні ідеали є невід'ємною складовою мотиваційної структури феномену мудрості як ціннісно-сенсожиттєвої матриці індивіда, яка обумовлює, детермінує алгоритм сприйняття і світоперетворення. Такий взірець досконалості слугує як для окремого індивіда зокрема, так і соціуму загалом моделлю бажаного, критерієм оцінювання дійсності. Тільки тому "такий компонент дійсності в його індивідуальній своєрідності викликає пізнавальну зацікавленість" [1, 566]. Це пояснює, чому під

кутом зору соціальних досліджень немає значення, чи істинні закони природи в об'єктивному смислі.

Зазначений фактор дає змогу використовувати під час соціальних досліджень інструментально-емпіричні надбання природничих наук за умови їх адаптації до особливостей соціально-гуманітарного середовища. Однак для вивчення суб'єктивних мотивів тих індивідів, хто здійснює соціальні дії, варто було б використовувати в смисложиттєвій настанові мудрості *розуміння*. Це комунікативна дія (діалог, розмова, співбесіда тощо) двох суб'єктів: дослідника та автора тексту. При цьому завдання дослідника – зрозуміти автора, оскільки необхідно проникнути у внутрішній світ об'єкта пізнання.

Для того щоб мудра людина як ціннісний суб'єкт пізнання не розгублювалася і не зникала в тенетах комунікації, необхідно розширювати філософську свідомість, коректно використовуючи принципи і методи соціального пізнання, а також конструктивно застосовувати норми та правила формальної логіки, методологічних вимог тощо. З цього приводу варто було б щоразу зважувати, наскільки феномен мудрості як виявлення природженої індивідуальності (ідентичності, унікальності, оригінальності) співвідноситься з всезагальною нормативістикою, закладеною в понятійній конструкції відповідного предмета соціального пізнання. Такий предмет соціального пізнання набуває ознак одного з конкретних виявів об'єкта, при цьому один об'єкт може бути предметом багатьох досліджень. Поняття “соціальне пізнання” вживається з метою його понятійно-сміслового розмежування зі знаннями про природу. У найзагальнішому вигляді соціальне пізнання є пізнанням законів функціонування суспільств та індивідів, їхніх цілей, бажань, потреб.

Весь трагізм людства в тому, що в його безсвідомій пам'яті на архаїчному рівні існує модус “неможливо”, адже людина як мудра істота покликана культивувати оптимізацію значущого аспекту життєдіяльності, оскільки життя є потужним складним мистецтвом у виконанні індивідом – розгортанні та здійсненні його креативного творчого потенціалу. Саме в цій царині ви-

разним представником смисложиттєвих настанов мудрості з когорта українських філософів варто зазначити Г. Сковороду. В його розумінні мудрість життя – це жива тканина життя, конкретно-історична життєдіяльність, яка своїми сенсожиттєвими приписами виказує поважні претензії на місце у вічності.

Стверджуючи неподільну буттєву єдність мудрості як філософії життя, Г. Сковорода виявився своєрідним продовжувачем смисложиттєвих ідей в українському інтелектуальному середовищі. Йому належать аргументація та ілюстрація тотожності (всезагальності, сукупності, повноцінності тощо) життєвих практик. “Сковорода заслуговує шани і як автор непересічної сенсожиттєвої концептуалістики. Чого вартий хоч би його категоричний імператив: “Обертай усе на благо” [11, 181].

Особливе місце в сквородівських сенсожиттєвих настановах посідала ідея софійності, яку він інтерпретував у світоглядному стилі Платона – як міру всіх речей, універсальний інструментарій світобудови. За цих обставин М. Кубаєвський вважає: “Дивакуватий для більшості людей спосіб життя Г. Сковороди не був подвижництвом, чернецтвом чи втечею від життя – він чимось схожий на гімнастику тіла для возвеличення. Його мета – якомога далі відійти від буденних клопотів, аби краще побачити невидиму сутність життя. Це не втеча від життя, а оцінка його на відстані, осягнення в результаті цілковитого виключення з нього” [3, 19]. Інакше кажучи, Г. Сковороді притаманне зосереджене ставлення до світу, яке має не лише інтелектуальні, а й емоційні, вольові ознаки. Мислитель переосмислив потужний масив алегоричної емблематики та символіки, оскільки його порівняння й метафори є живими життєвими інтригами як евристичні та креативні чесноти.

Отже, у процесі подолання певних труднощів на життєвому шляху мудра людина здатна розкривати в собі ті чи інші здібності та мотиваційні наміри, переводячи їх з площини потенційної в реальну. Звичайно, зберігати при цьому завищені вимоги до себе і життя непросто, оскільки доводиться постійно втримувати власні цілепокладання для самореалізації. Для цьо-

го необхідно мати потужну силу духу, що заснована на вірі, волі та гідності, та дотримуватися діалектично єдиної філософської формули мудрості: “не пити, не палити та здоровий спосіб життя любити”. Суспільна значущість окресленого завдання спонукає до цілісного розв’язання зазначеної проблеми духовного відродження. Сучасній Україні потрібен дієвий, життєстверджуючий ідеал громадянської державності, спроможний всебічно забезпечити розвиток інтелектуальної, емоційної, вольової особистості як внутрішньої гомеостазійної рівноваги. Має бути ефективне патріотичне виховання як взаємопотенційна система в соціумі, що є базовою основою активної життєвої позиції людини. Саме такі завдання прояснюють життєві обрії мудрості, роблять підкорення ціннісних і сенсожиттєвих вершин вмотивованим і особистісно необхідним.

Контрольні питання

1. Сутність та структура суспільного зв’язку.
2. Поняття соціального інституту. Різновиди соціальних інститутів.
3. Які основні механізми соціального впливу на людину?

Теми рефератів

1. Смисложиттєві настанови мудрості людини.
2. Інституціоналізація як соціальний феномен.
3. Функції та дисфункції соціальних інститутів, явні та латентні функції.

Список літератури

1. Вебер М. “Объективность” познания в области социальных наук и социальной политики / М. Вебер // Культурология. XX век: Антология. – М.: Мысль, 1995. – С. 566.
2. Грабовський С. Мрія в соціокультурному бутті людини / С. Грабовський // Генеза. Спец. випуск. – К., 1995. – С. 15.
3. Кубаєвський М. Філософські роздуми Г. С. Сковороди про Бога, людину і світ / М. Кубаєвський. – Тернопіль, 1992. – С. 19.

4. *Ніцше Ф.* Так казав Заратустра / Ф. Ніцше. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 15.
5. *Самчук З. Ф.* Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: [моногр.]: у 2 т. / З. Ф. Самчук. – Т. 1. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – С. 566.
6. *Сартр Ж.-П.* Очерк теории эмоций / Пер. с фр. Е. Е. Насиновской и А. А. Пузыря, в книге “Психология эмоций”; сост. В. К. Виллонас. – СПб.: Прогресс, 2008. – С. 254.
7. *Кьеркегор С.* Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М.: Республика, 1993. – С. 13–15.
8. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. Введение в социальную философию / С. Л. Франк. – М.: Мысль, 1992. – С. 173.
9. *Франк С. Л.* Смысл жизни / С. Л. Франк // С нами Бог; сост. и предисл. А. С. Филоненко. – М.: ООО “Изд. АСТ”, 2003. – 750 с.
10. *Франкл В.* Доктор и душа / В. Франкл. – СПб.: Прогресс, 1997. – С. 263.
11. *Чижевський Д.* Українська філософія / Д. Чижевський // Антонович Д. Українська культура. – Мюнхен, 1988. – С. 181.
12. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М.: Мысль, 1992. – С. 71.
13. *Фромм Э.* Психоанализ и религия / Э. Фромм // Иметь или быть? – К., 1998. – С. 65.
14. *Самюс А.* Le mythe de Sisyphe. Essai sur l'absurde / A. Camus. – Paris, 1942. – P. 36.
15. *Войтович С. О.* Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність / С. О. Войтович. – К.: Ін-т соціології НАН, 1998.
16. *Пригожин А. И.* Социальные отклонения: введение в общую теорию / А. И. Пригожин. – М., 1994.

Тема 5. Суспільні спільності в персонології

1. Загальні положення та поняття

Слід виокремити низку понять, що інтерпретують різноманіття суспільних спільнот.

Суспільна множина – це сукупність індивідів, які мають певну ознаку, виділену зовнішнім спостерігачем, і які не є соціально значущими. Основними ознаками розподілу соціальних множин є: стать, прибуток, расова приналежність, вік, професійні категорії, місце проживання. Кожна множинність – це соціальна категорія (студенти, робітники, сектанти). Вони не поєднані жодним внутрішнім зв'язком. Іноді їх називають номінальними, умовними або реальними групами.

В персонології зазначається таке поняття, як “суспільна спільність”. Це об'єднання людей, що характеризується загальною ознакою (стать, вік, освіта, статус, професія, імідж тощо), в якому збережений суспільний зв'язок, спільний тип поведінки, світогляду, цілеспрямованості в усіх сферах життя.

Основними історичними передумовами та критеріями здійснення стійких форм суспільних спільностей є:

- спільна територія, яка уособлює в собі можливість міжперсональних стосунків опосередкованого та прямого характеру дії;
- спільні інтереси чималої кількості осіб;
- умови суспільної дійсності, що вимагають об'єднання людей з метою захисту від будь-яких загроз;
- дух мудрості державності в державі з огляду спільної інституціоналізації;
- наявність спільних ціннісних пріоритетів та життєвих імперативів (настанов);

- духовна безпека як запорука успіху в освіті, науці та вихованні;
- шляхетна конституція українства як протидія спекулятивним маніпуляціям людьми.

2. Суспільна група та її характеристика

Поняття “група” є одним із найважливіших у персонології, оскільки існують різні тлумачення вчених стосовно його визначення. У зв’язку з динамікою розвитку сучасного інформаційного світу поняття “група” набуває різноманітного значення. Так, англійський філософ Т. Гоббс у XVII ст. науково обґрунтував сутність групи, визначивши її, як певну кількість людей, об’єднаних спільними інтересами.

Суспільна група – це сталі спільності людей, які мають спільні природні та соціальні ознаки, оскільки об’єднані спільними потребами, інтересами, цінностями, нормами, духовною культурою та традиціями, в яких регулюючою інтелектуальною силою є соціальні інститути та організації.

Як вважає американський дослідник Р. Мертон, індивіди усвідомлюють свою приналежність до певної групи і прийняті іншими членами групи, оскільки спільності, що не володіють внутрішньою організацією (інститутом), не є групами.

Будь-яка група має свої цінності, центри об’єднання, символи, необхідні для розвитку, злиття, спільності, незалежності.

Суспільні групи характеризуються: стійкою взаємодією людей; системою єдності; однорідністю складу за потребами та інтересами. Основними елементами групи є її члени та люди.

Основними різновидами груп є формальні та неформальні. *Формальні* (офіційні) – це об’єднання людей, існування та діяльність яких юридично закріплена в нормах, правилах, законах тощо. Члени такої групи націлені на виконання певного виду діяльності і перебувають в ієрархічній структурі підпорядкування (виробничий колектив, студентська група, військовий підрозділ тощо).

Неформальна група складається стихійно, її діяльність не підкріплена законодавчою базою (юридичними нормами, циркулярами). Такі групи утворюються на основі спільних інтересів, прагнень, що об'єднують людей в більш або менш стійкі структури (компанії, касти, клани, злочинні групи, тимчасові ситуативні групи). Поведінка членів таких груп регламентується особливими, “неписаними” правилами, і відносини між ними мають тісний, залежний характер.

3. Сім'я як спільність

Сім'я та шлюб належать до явищ, інтерес до яких постійно набуває нагального характеру. Саме сім'я є передовим духовним осередком суспільства.

Сім'я – це група, яка складається з осіб, пов'язаних відносинами шлюбу і відносинами між батьками та дітьми. Основні відносини – це шлюб і родинність. Основу сім'ї, як правило, становить шлюбна пара, її члени живуть разом, ведуть господарство, підтримують норми поведінки, оцінюють роль держави, церкви, різних соціальних інститутів. Кожна сім'я живе згідно зі своїми нормами, створює свою культуру і утримує взаємозв'язок “сім'я – суспільство”. Сім'я як соціальний інститут має свої функції, а саме:

- підтримка у суспільному відтворенні відповідних потреб та інтересів як соціокультурної обумовленості;
- виховання як самозбереження ціннісних орієнтацій;
- духовна безпека як протидія спекулятивним маніпуляціям свідомістю;
- превентивність як умоглядність, передбачуваність тощо.

Структурна модель сім'ї містить такі складові:

- традиційні, для яких властиво визнання безумовного пріоритету чоловіка в питаннях сімейного “главенства”, чіткий функціональний розподіл сфер сімейного життя та закріплення за кожним “чоловічих” та “жіночих” обов'язків, наявність спільного проживання кількох поколінь (“традиційний тип”);

- нетрадиційні, або “експлуататорські”, де жінка отримує “виключне” право на домашню працю (“азіатський тип”);
- егалітарні (сім’ї рівних), де існує справедливе, пропорційне розподілення домашніх обов’язків, взаємозамінність членів сім’ї у вирішенні сімейних проблем, психологічна повнота. Насиченість є характерною ознакою цього типу (“сучасний модерний тип”).

Одним із перших, хто описав та поділив сім’ї за кількома типами, був французький соціолог Ле Пле. Досліджуючи сім’ї різних народів, він визначив патріархальний, нестійкий і корінний тип. Саме патріархальна сім’я, за його аналізом, будувалася на залежності усіх членів роду від батька. При цьому дорослі діти не відриваються від батька, навіть якщо вони мають свою сім’ю. Патріархальна сім’я характерна для Росії та інших слов’янських народів.

Саме сімейне життя умовно поділене на кілька фаз:

1. Дошлюбні відносини (дозволені більш ніж у вісімдесяти народів, допустимі за певних умов більш ніж у п’ятдесяти, осуджуються у кількох народів, заборонені у більш як п’ятдесяти). Дошлюбні відносини полягають у виборі партнера, упадання за ним, ідеалізація партнера, інтимні стосунки, мотивація активності. За різновидом духовне зближення партнерів поділяється на романтичну, платонічну, інтелектуальну, товариську любов. Для дослідження сім’ї важливі фактори вибору партнера, до яких належать:

- просторова зручність (родинність, ділове партнерство, суспільство, спільна територія);
- архетипний образ ідеалу за допомогою уяви, фантазії, міфу тощо;
- вплив батьків на вибір партнера;
- риси характеру обраного “нареченого (нареченої)”;
- вибір за соціальним статусом, матеріальним статком.

2. Подальша фаза сімейних стосунків охоплює шлюб та сімейне життя – відносини, де проходить перетворення суто особистого задоволення в системну взаємну діяльність щодо вико-

нання певних завдань сім'ї. При цьому з'являються нові ролі, обов'язки, функції, долаються відповідні стереотипи. В цій фазі сім'я переживає три цикли: до народження першої дитини; період виховання дітей; після відділення дорослих дітей.

4. Територіальні спільності

До такого типу спільностей належать ті, члени яких пов'язані відношенням до загальної території, на якій вони проживають. Територіальними спільностями є: місто, містечко, село, хутір, окремих район міста, а в деяких аспектах – і держава. Головним при цьому є виявлення суспільної сутності різних типів поселення. Такий підхід вимагає розкриття соціокультурної обумовленості виникнення розселення, його функціонування та розвитку, його ролі та функції.

За таких обставин необхідно простежувати еволюцію розвитку суспільства, в якому окремі поселення перших людей займались рибальством, скотарством, землеробством, створювали різні типи спільностей. Перші примітивні поселення виокремлювались переважно з площі для зборів, місцезнаходження основних інститутів, приміщення для худоби, ринку. Більш складну структуру мали сільськогосподарське, торгове, промислове містечка: поява окремих районів, де зосереджувались торгові, обслуговуючі інститути, ремісничі, промислові, адміністративні центри, комунікативна мережа. Великі міста мають складну мережу мегаполісу, в якому спільність починає урбанізуватися (розростатися, “асфальтовуватися”).

5. Етнічні спільності

Етнічні спільності називають кровноспорідненими або спільностями, що виокремлюються на основі специфіки духу людей (племені, нації, народності тощо). При цьому основою є категорія “етнос”, що від грецького походження означає зграя, група, рій, плем'я, народ.

Існує безліч підходів, концепцій щодо трактування та визначення ключового поняття “етнос”.

Розглядаючи категорію “етнос” як основну одиницю етнічної класифікації людей в широкому сенсі, її ототожнюють із поняттям “народ”, “національність” як особливу форму колективного існування людей.

Еволюціоністи створили теорію розвитку етнічних спільностей, де початком була сім'я. Ширшим злиттям був рід – історично перші соціальні спільноти людей, природні кровноспоріднені об'єднання. Роди об'єднувались у певні племена, пов'язані не тільки кровною спорідненістю, а й вірою. Об'єднання кланів складало плем'я. Племена – вища форма організації, які в процесі культурного розвитку об'єднувались в народності, а ті, на вищих стадіях розвитку економічних, політичних та інших зв'язків, перетворювалися в нації.

“Народ” – термін багатозначний. Мовою суспільних наук – це спільність, яка в етнічній ієрархії перебуває між нацією та племенем. Вона певним чином пов'язана з територією, має свою мову, культуру, систему влади, політичний лад. Народ – це культурно-історична спільність людей, інакше кажучи, – все населення певної країни або держави.

“Нація” розглядається як етнічна та політична категорія. Нація – це своєрідний рівень розвитку культури, це стійка спільність людей, що історично виникла на основі спільності мови, території, економічного життя. На підґрунті єдиної території, мови, культури та економіки сформувався єдиний національний характер та психологічні особливості.

Така різноманітність етнічного складу населення є результатом дії різних чинників, зокрема міграції великої кількості людей, що відбувалася в усі періоди історії, що призвело до масштабного змішування представників різних народів, формування численних етнічних спільностей в межах конкретної країни. При цьому характерна особливість нації ґрунтується на тому, що це стійка форма духовної спільності; відчуття ідентифікації

людини за спільностями (наявність спільної території, мови, традицій, звичок тощо); інтеграція між окремими індивідами й антагонізм щодо чужих. В ідеологічній площині політичної нації особливе місце посідає націоналізм – це система політичних ідей, настанов, суспільних рухів. Основна ідея націоналізму – визнання індивідуальних осіб власної нації і “приписування” їй особливої історичної місії. У цьому сенсі виявляється здатність до містицизму, міфологізації, нетерпимість до чужої нації, що межує з расизмом.

Контрольні питання

1. Сутнісна характеристика суспільної спільності.
2. Розкрийте структуру та механізм дії соціальної групи.
3. Сім'я як духовна суспільна ланка життя.
4. Типологія та різновиди соціально-територіальних спільнот.
5. Схарактеризуйте розбіжності та схожість понять “нація” і “націоналізм”.

Теми рефератів

1. Сім'я та шлюб у сучасному українському суспільстві: системний аналіз.
2. Шляхетна конституція особистості: виховання інтелігентності.

Список літератури

1. *Сірий Є. В.* Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: Навч. посіб. – 2-ге вид. / Є. В. Сірий. – К.: Атіка, 2007. – 480 с.
2. *Лісовський П. М.* Суспільна риторика: Навч. посіб. / П. М. Лісовський. – К.: Кондор, 2012. – 231 с.
3. *Лісовський П. М.* Маніпуляція свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз) / П. М. Лісовський. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2006. – 205 с.
4. *Пірен М. І.* Етносоціологія / М. І. Пірен. – Чернівці, 1996.

Тема 6. Духовна мобільність в персонології

1. Сутність духовної мобільності людини в суспільстві

Сучасний світ надто мобільний, оскільки темпи суспільних змін стрімко зростають завдяки масовому визріванню людського інтелекту, що вступила в добу розквіту та зрілості. Саме з цього приводу інформаційні здібності людини забезпечують мобільність особистості, зберігаючи її відкритість до нової інформації. Духовним механізмом мобільного смислотворення є навчання, комунікація, виховання. Їх здійснення стає можливим завдяки виникненню фільтра на підсвідомому рівні людини, який звужує словниковий смисл слова в ситуації, що зумовлюється семантикою в суспільній риторичі. Така семантична парадигма людської спільноти постійно розширюється, одночасно розсуваючи межі невідомого, збільшуючи тим самим капітал нерозкритих смислів. Тому процес суспільного порозуміння є безкінечним, багатограним і мобільним у добу інформаційного глобалізму.

У сучасних умовах інформаційного світу динаміка суспільних відносин актуалізує переосмислення основних ціннісних пріоритетів людської спільноти. За цих умов сам дух часу і зумовлює визнання життєвих імперативів мудрості. Серед них важливе місце посідає духовна мобільність у феноменології мудрості. Саме завдяки філософії смисловий горизонт мудрості і відкриває нам духовні основи мобілістичного мислення.

Ця нагальна потреба детермінована радикальними структурними зрушеннями (економічними, соціокультурними, політичними тощо), оскільки відбуваються процеси глобалізації, індивідуалізації, зміна просторово-часових відносин у соціумі, що спричиняють ситуацію перехідності. Нині руйнуються стійкі ієрархічні структури, зростає хаотичність, а також хвилі нових бі-

фуркаційних структурацій, що діалектично змінюють одна одну. Внаслідок цього на поверхню суспільної свідомості вийшла маргінальність в усіх її проявах, яка пов'язана з соціокультурними потребами та інтересами особистості, держави та суспільства.

Саме посилення соціальної динаміки в добу глобальних трансформацій спричиняє мобілістичне мислення, при цьому його духовними основами в феноменології мудрості є метафори. Їхня словесна конструкція позначає різного роду процесуальність у сфері утворення смислів – “ухилення”, “вислизання”, “детериторіалізацію” і “ретериторіалізацію”, що характеризують особливості мобілістичного мислення. Можна стверджувати, що в сучасних умовах мобільна людина сама підставляє себе в певну метафору (екологічну чи етнографічну), оскільки такий суб'єкт не розділяє простір, а розділяється в просторі. Фактично за цих обставин здійснюється феноменологічна редукція мудрості, що полягає в заглибленні його внутрішнім змістом. Феноменологія – це сенс людського життя, що не заданий ззовні, а коріниться в розуміючому ставленні людини до самої себе і до світу, який вона сприймає. Саме феноменологія надає аналізу феноменів людського життя. *Така феноменологія мудрості у структурній змістовності виявляє чисельні смислові шари різних концептів, що розкриває різноплановість не тільки контекстів, у яких ці концепти можуть бути задіяні, а й істотну неможливість звести їх різні значення до єдиного цілого.* Для цього варто було б порівняти шахи (гра з шаховою поверхнею) з грою го (без шахової поверхні).

У цьому сенсі шахові фігури є елементами відповідного коду, що мають внутрішню сутність і зовнішні форми, з яких випливають необхідні ходи і комбінації. Фігури мають визначену якість, оскільки протягом всієї гри кінь залишається конем, слон слоном, пішак пішаком. Інакше кажучи, шахи припускають кодування простору – організацію чітко визначеного поля гральної дошки як “системи місць”, жорстку визначеність відповідностей між ефективно значущими константними фігурами і їх потенційно можливими позиціями – точками розміщення в замкнутому просторі.

На противагу цьому гра го уможлиблює некодову територіалізацію і детериторіалізацію простору, тобто розсіювання належно недиференційованих фішок на незамкненій поверхні. “Фігури гри го – звичайні фішки, прості арифметичні одиниці, зернятка і камінчики – елементи колективної машини, які мають не постійні внутрішні, а ситуативні якості. Кидки камінців на піску додають в кожен момент часу ситуативне значення постаням і ситуативну визначеність конфігурації простору” [1, 108].

Шахи – це війна інституалізована, врегульована, з фронтом, тилом, битвами. Го – це партизанська війна, тобто фронт без лінії фронту, без перманентних зіткнень, без тилів і до певного моменту без боїв, що є стратегією, тоді як шахи – семіологія.

Простір шахів замкнутий і розчленований, адже фігури переміщуються з одного поля на інше, прагнучи при мінімальному числі зайняти максимальну кількість місць.

У гри го фішки розсіюються у відкритому просторі, захоплюючи його, з’являючись у різних місцях, оскільки рухливість постає безперервно хаотичним, позбавленим мети і призначення. Таке розсіювання є мобільним (експресивним, оперативним, дифузійним, кочівним, номадичним тощо) розподілом сингулярностей. При цьому номадичне мислення є маршрутом мобільності у відкритому неокресленому просторі. Саме мислення є маневреним (маніпуляційним), що містить фігури агона, які сприяють перемозі над “ворогом”, над простором, втіленням якого є “місце”.

Як зазначає у цьому змісті мислитель Ж. Дельоз, мислення народжується у переміщенні перспектив, у поєднанні різних досвідів, протилежних один одному. Звертаючись до філософії Ф. Ніцше, Ж. Дельоз формулює принципові для цієї проблеми моменти. Вихідним у його питанні було те, в якому сенсі хвороба, або навіть божевільня, присутні у творчості Ф. Ніцше, адже хвороба ніколи не була джерелом натхнення для нього. У хворобі він вбачав точку зору на здоров’я, а в здоров’ї – точку зору на хворобу [2, 12–13].

Як вважав Ф. Ніцше, “тепер я маю досвід, досвід переміщення перспектив” [3, 699]. Інакше кажучи, не йдеться про хворобу як рушійну силу мислячого суб’єкта, йдеться про полісуб’єктивність, що утаємничена у лоні індивіда. Саме в цьому – “у переміщенні перспектив” – сам Ф. Ніцше вбачав сутність свого генеалогічного методу. В такому мобілістичному (рухливому) мисленні відсутнє гегелівське діалектичне протиріччя, в якому теза замінюється на антитезу та знімається в синтезі, оскільки не обов’язково мають бути протилежності, як-от хвороба та здоров’я; при цьому має місце сукупність один з одним, але не зведення до одного. Динамічна природа такого походження визначає майбутнє і спосіб її існування, що перебуває завжди в русі і не спроможна зупинитись, а лише перевтілюватись за розмаїттям форм у відповідному часі та просторі. Саме це відбувається, коли “ми закарбовуємо думку у мрамур понятійно-категоріальних форм та ще й за репресивними правилами Прокруста. Жива думка завжди приречена на неоднозначність, оскільки умовою її виживання виявляється здатність до метаморфоз, до проліферацій, до безкінечного поновлення у якості іншої” [1, 112–113].

Отже, слід постійно реконструювати власну думку, виявляючи різні смислові шари і контексти як на генеалогічному рівні, так і соціально створеному. Злет такої живої думки має швидкість та рух, а саме, за законами фізики: потенційну та кінетичну енергію. “Рух може бути дуже швидким, але він не стає від цього швидкістю. Швидкість не виключає сповільненості або навіть нерухомості. Рух – екстенсивний, швидкість – інтенсивна. Рух – відносна характеристика тіла, що розуміється як “ціле”, тіла, що переміщується з одного пункту в інший. Швидкість, навпаки, це абсолютна характеристика тіла, окремі частини якого (атоми) заповнюють гладкий простір на кшталт вихору, і можуть з’явитися в будь-якому пункті. Таким чином, очевидно, і здійснювались духовні подорожі – без відносного руху, не схожачи з місця, інтенсивно” [1, 111].

За таких обставин сучасний світ надто рухливий, оскільки швидкість суспільних змін бурхливо нарощується завдяки масовому визріванню людського інтелекту, що вступила в добу розквіту та зрілості. Саме з цього приводу інформаційні здібності людини забезпечують мобільність особистості, зберігаючи її відкритість до нової інформації. Духовним механізмом мобільного смислотворення є навчання, комунікація, виховання. Здійснення їх стає можливим завдяки виникненню фільтра на підсвідомому рівні людини, який звужує словниковий смисл слова в ситуації, що обумовлюється семантикою в суспільній риторичі. Така семантична парадигма людської спільноти постійно розширюється, одночасно розсуваючи межі невідомого, збільшуючи тим самим капітал нерозпакованих смислів. Тому процес суспільного порозуміння є безкінечним, багатограним і мобільним у добу інформаційного глобалізму.

При цьому сутність соціальних відносин полягає в тому, що смисли у формі знань, якими духовно володіє особистість, можуть ставати джерелом виникнення нових смислів у вигляді мобілістичного мислення. Через це “морфологія суспільства ґрунтується на процесі циркуляції через посередництво логічних знакових структур інформації... Особливості розпаковки смислів відображаються у культурній традиції та закріплюються соціальними інститутами, які забезпечують процеси зберігання та вдосконалення соціального інтелекту як форми існування ноосфери (світу смислів, якими володіє соціум у вигляді знання) [1, 167]. Отже, морфологію мобілістичного мислення в сучасних умовах інформаційного суспільства визначає система знань як стратегічний ресурс духовного розвитку суспільства. Саме проблеми космічної інтеграції, що певною мірою впливають на земне життя, мають турбувати наступні покоління інтелектуалів.

За цих умов мають відбуватись процеси гармонізації (урівноваження, збалансування) гравітаційних сил як сукупного (сумарного) моменту істини у координатах людинокосмізму та людиноцентризму. Сьогодні варто розуміти, що Всесвіт розши-

рюється мобільніше (швидше), оскільки відбувається прискорення, розширення Всесвіту за рахунок “темної енергії”, що розпочалося, як мінімум, 9 млрд років тому. Згідно з думкою вчених така темна енергія займає переважну частину Всесвіту, оскільки планетарне людство, як живий колективний розум, має у недалекому майбутньому перейти у фазу антропогенної цивілізації. Це означає, що планетарна спільнота почне розповсюджуватись у Космосі, а саме: навколо планети Земля, а потім у близькому і далекому Космосі. Що відчуває людина, те має відчувати Всесвіт, де існують перманентно діалектично обумовлені взаємозв'язки. При цьому доречними видаються еволюційні ідеї К. Цюлковського про те, що “будь-який атом матерії почувається відповідно до навколишньої обстановки. Долучаючись до високоорганізованих істот, він живе їхнім життям і відчуває приємне і неприємне, долучаючись до неорганічного світу, він немовби засинає, непритомніє, переходить до небуття” [4, 35]. Інакше кажучи, Всесвіт є мобільною формою співіснування світів, як єдина органічна енергоінформаційна цілісність.

Варто зазначити, що кожній людині притаманна мобілістичність мислення через зовнішню пам'ять людської свідомості. В цій пам'яті записано все, що було від народження і закінчується сьогоденням. Саме пам'ять, як персоніфікація підсвідомого на рівні архетипів (пам'ять наших пращурів), спроможна мобільно (миттєво, темпорально) генерувати мислення, тобто здійснювати рішення в нестандартних умовах. При цьому характерною ознакою мобілістичного мислення є уява та спосіб мислення в чуттєвій ноті життя. В сучасному інформаційному світі істотно виявляється така мобілістичність під час читання книг (друкованих, електронних), у процесі чого викристалізовується відповідна картина – народжується образ, що формує комунікативний розум у результаті інтерактивного спілкування. Читання книги певною мірою збуджує в латентних структурах соціогенетичного апарату свідомості резервні механізми, які виробили наші далекі пращури. Ці механізми за допомогою здорових хвильових матриць на рівні людської клітини (тканини,

органу) спроможні поліпшувати стійкість до руйнівних факторів у зовнішньому середовищі.

За цих обставин людський організм – це жива цілісна самоорганізаційна система, яка містить приблизно 9 млрд клітин, що анатомічно (конструктивно) досконалі. Проте за індивідуальними (персональними) ознаками ці клітини ідентифіковані в структурі людського співтовариства, що властиво для мобілістичного мислення. У цьому сенсі формальною істиною може володіти саме мобілістичне мислення, застосовуючи свій розум на благо всього людства як багатоманітність форм раціональності, адже розум виступає спадкоємцем метафізики, оскільки вона гарантує перевагу тотожності над відмінністю та ідеї над матерією. Істотною є гегелівська логіка, що симетрично опосередковує єдине і множину, нескінченне і скінченне, всезагальне і часове, необхідне і випадкове, як одна органічна діалектична цілісність. Саме філософія відкриває розум та її семантичну пам'ять, що мобільно оперує в комунікативній повсякденній практиці.

Межі такого мобілістичного розуму і розуміння зумовлені антропологічними, культурними і соціальними чинниками, в яких феноменологічний акцент мудрості робиться на людському відношенні до буття і на самій людині як предметі буття. Філософ М. Мамардашвілі це пояснює метафорою відблиску і розпадання багатогранності людини в тисячах уламків дзеркал. Деякі віддзеркалення і “знімки” з них нерідко вислизають від особи. Рух особистості полягає у їх збиранні. Це зібране і є “повнотою буття”, філософським ідеалом мудрості і, одночасно, свободою [6, 36]. Отже, повнота буття не може бути досягнута лише емпірично, оскільки фізично або емпірично не можна повизбирувати всі уламки дзеркала, в яких існує і відображається людина, а саме: її добро чи зло. Проте феноменологія мудрості дає можливість організувати своє буття певним чином через засоби, що надаються нам: витвори мистецтва, твори думок, культурні надбання, комунікація. Завдяки таким здобуткам і через їх символи ми можемо жити по-людському.

У мобілістичному мисленні слід звернути увагу на комунікацію як важливий елемент для підтримання взаємозв'язку між індивідами, передавання інформації, здобування нових знань та навичок. Така ефективність комунікативного процесу за відведену одиницю часу, тобто інтенсифікація процесу комунікації, залежить від здійснення резонуючої взаємодії на основі системно-структурованих знань, оскільки процес мобілістичного мислення припускає здатність людини трансформуватися, виходити за рамки і межі, як самотворення позитивізму в повсякденному бутті. Така цілеспрямованість правил, мотивацій (потреб, інтересів), дій, поведінки суб'єкта зумовлює ідеал, яким постає утворюваний у мобілістичному мисленні відповідний еквівалент (взірець, зразок).

Саме означеною вище обставиною можна розглянути виховання як духовний засіб у феноменології мудрості. Серед цих засобів варто назвати виховання тілесності, душевності та духовності як феноменальне виявлення людського буття. Це дає підстави стверджувати, що тілесність людини як соціокультурне явище має природні передумови, але така, що володіє розумом, почуттями, бажаннями та емоціями. На думку Г. Сковороди, людина стверджується як втілення духу саме через відкриття схованого в тілі скарбу. Філософська думка Г. Сковороди, що є дороговизною життя, на природу тіла ілюструє загальний антропологічно-екзистенціальний спосіб його філософування. Дух стає в нього важливою характеристикою людського тіла: "Думка або серце – це дух, володар тіла, господар дому. Ось справжня людина! А тіло? Це устричний череп" [7, 383]. Безперечно, що такий дух не є антитезою тіла і не тотожний душі, оскільки виявляється у людській екзистенції, що стає формуючою силою до постійного пошуку сенсу життя.

Загальна картина динаміки тілесності виглядає як виявлення мобілістичного мислення, а саме: відбувається рух від фіксації присутності людини у світі через сприйняття, просторовість, миттєвість, моторність, темпоральність до осягнення тіла, що визначає чуттєву ноту людського буття. Тіло – це той душевний та ду-

ховний осередок, у якому діалектично поєднуються всі аспекти буття людини як на рефлекторно-фізіологічному, так і на рефлексивно-узагальнюючому рівнях. Лише творчість репрезентує образ людини, спроможної до всебічного самоздійснення в усій повноті чуттєвої та духовної дійсності. При цьому варто інтерпретувати не тільки стан людської тілесності, а й персональний модус особистості, в якій поєднується емпірична предметність та духовна суб'єктивність. Інакше кажучи, вольова людина, яка є духовно сильною, володіє низкою відчуттів тіла, серця та розуму, адже вона вміє стримувати свої тілесні пристрасті, мужньо й терпляче витримує голод, холод та фізичні муки.

З цієї точки зору раціональність мобілістичного мислення повною мірою не закладає оцінювання дієвих критеріїв ефективності, оскільки діалектично взаємопов'язана з ірраціональними віруваннями. Саме емпіричний спосіб раціоналізації наявних практик наукової діяльності залишається важливим аргументаційним опертям для *освіти* загалом як однієї з духовних складових.

Кандидат філософських наук О. Камінська зазначає: “Коли ми використовуємо ідею про необхідність “повернення суб'єкта в освіту”, то маємо на увазі цілісну людину як суб'єкта – носія раціонального та ірраціонального. Цінністю тут є не стільки розум людини, здатний накопичувати теоретичні й практичні знання та навички, скільки її здатність до інноваційної діяльності й цілеспрямованого запровадження в практику нових зразків продукції й послуг, що своїм корінням сягає глибин ірраціональності та емоційності суб'єкта історичної дії” [5, 9]. Така мобільність не лише інтенсифікує напрями розвитку знань, досвіду в суспільстві, а й вказує на основні інформаційні принципи розвитку сучасного суспільства. Під цією мобільністю слід розуміти ті якості народу, що віддзеркалюють свідомість і активність саморозвитку його як нації шляхом збереження традиційних та створення на його основі новітніх знань, тобто шляхом одночасного соціального руху пізнавально-культурної, науково-технічної інформації.

Отже, сучасна людина з мобілістичним мисленням має володіти онтологічними, гносеологічними, логічними, функціонально-інструментальними, аксіологічними, телеологічними і загалом світоглядно-концептуальними категоріями. Це робить освітній процес ефективнішим і продуктивнішим, оскільки таємниця мудрості полягає саме у знанні про істину, що потребує оперування фундаментальними філософськими смислами. Саме мистецтво мудрості полягає в умінні вчитись навчатись, при цьому знаючи свою межу – це порада, думка та ідейне мовчання. Така мудрість гармонійно охоплює духовний капітал минувшини з таїною прийдешнього та людиновимірною вартістю сьогодення.

Контрольні питання

1. Ідеалістичний підхід до суспільства.
2. Матеріалістичне розуміння історії.
3. Характеристики соціальної системи.

Теми рефератів

1. Природа як матеріальна передумова виникнення і розвитку суспільства.
2. Природа як сукупність об'єктивних умов існування людства.
3. Структура духовного життя суспільства.

Список літератури

1. *Філософія* освіти: наук. часопис; Ін-т вищої освіти АПН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Укр. академія політ. наук. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – № 1–2 (9). – 383 с.
2. *Делез Жиль*. Ницше / Пер. с фр., послесл. и коммент. С. Л. Фокина. – СПб.: Ахиома, 2001. – 184 с.
3. *Ницше Ф.* Почему я так мудр: Пер. с нем.: Соч.: В 2 т. / Ф. Ницше. – Т. 2. – М.: Мысль, 1990. – 829 с.
4. *Циолковский К. Э.* Монизм Вселенной / К. Э. Циолковский // Сб. “Русский космизм”. – М.: ПАИМС, 1992. – С. 3–35.

5. Камінська О. В. Раціональне та ірраціональне в управлінні навчальним закладом: монографія / О. В. Камінська; За наук. ред. В. П. Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 192 с.
6. Мамардашвили М. К. Необходимость себя. Введение в философию. Доклады, статьи, философские заметки / М. К. Мамардашвили; сост и общ. ред. Ю. П. Сенокосова. – М.: Лабиринт, 1998. – 430 с.
7. Сковорода Г. С. Книжечка о чтении священного писания, нареченна Жена Лотова / Г. С. Сковорода // Світ ловив мене, та не впіймав. – Харків: Фоліо, 2006. – С. 364–388.

2. Превентивність шляхетної конституції особистості та українства

Пріоритетне значення для соціально-філософського дослідження феноменології мудрості має системний метод. Саме він разом із *порівняльно-історичним, емпіричним, індуктивним, структурно-функціональним методами* дає можливість вивчати мудрість як віддзеркалювання суспільної дійсності. Системний метод розглядає соціальну сферу як цілісність, яка складається із сукупності елементів, що перебувають один з одним та із зовнішнім світом у корелятивних відносинах. При цьому варто використовувати такий креативний підхід, як соціальна мобільність, адже передумови розвитку людини пов'язані з її творчими можливостями і здібностями, які у сукупності своїй визначаються як креативність, що може виявлятися у думці (мисленні), суспільній риторичі, в окремих видах діяльності, виступаючи як характеристикою особистості загалом, так і окремих її здібностей. Для цього людська діяльність має бути творчою, для якої властивий дивергентний стиль мислення, ознаками якого є:

- 1) швидкість (оперативність);
- 2) оригінальність – спроможність суб'єкта продукувати незвичні, віддалені асоціації;

- 3) гнучкість – здатність людини виявляти основні та нові властивості об'єкта і пропонувати новітні способи їх використання;
- 4) складність – здатність людини продукувати різноманітні ідеї в нерегламентованій ситуації.

Креативність – це природний процес, що спричиняється необхідністю людини-творця у знятті внутрішнього напруження, що виникає в ситуації невизначеності чи неоднозначності у відповідних вимірах мислення. Саме творче мислення є процесом відчуження труднощів, проблем стосовно належної оцінки. Така рефлексивність та цілеспрямованість, або інтенціональність, допомагає реально змінювати середовище і феноменально володіти засобами трансформації та реорганізації.

Креативні продукти за своєю природою можуть бути найрізноманітнішими: картинний світ; інноваційні філософські системи; новий підхід до вирішення соціальних проблем тощо. У креативному підході слід зазначити такий механізм, як *соціальна мобільність* (від лат. *mobilis* – рухливий, рішучий) – здатність руху. У цьому контексті соціолог П. А. Сорокін розумів під мобільністю будь-який перехід індивіда, соціального об'єкта чи цінності з одного соціального рівня на інший. За умови розгляду соціальної структури як системи соціальних статусів та ролей соціальна мобільність постає як перехід індивідів та груп з одного статусу (ролі) до іншого.

Розрізняють горизонтальну та вертикальну соціальну мобільність.

Під *горизонтальною* соціальною мобільністю розуміють зміну в одній і тій самій площині, тобто рух на одному соціальному рівні.

Вертикальна соціальна мобільність:

- 1) рух індивідів та груп з нижчих соціальних статусів до вищих, за якого відбувається набуття іміджу, матеріального добробуту, статусу, влади (висхідна мобільність чи соціальне сходження);

- 2) рух індивідів та груп з вищих соціальних статусів до нижчих (низхідна мобільність чи соціальна деградація, соціальна ретардація).

Вертикальна мобільність окреслює рух індивідів і груп у системі вертикальної диференціації суспільства або його соціальної стратифікації, оскільки вона утворює креативне ядро категорії соціальної мобільності.

Крім того, варто було б виокремлювати:

- 1) внутрішньогенераційну (інтрагенераційну) мобільність, що охоплює рух індивідів і груп у межах однієї генерації, тобто протягом усього їхнього життя;
- 2) міжгенераційну (інтергенераційну) мобільність, що фіксує рух індивідів і груп з урахуванням їх приналежності до різних генерацій (йдеться, наприклад, про статуси і ролі батьків та дітей).

Важливою магістральною артерією соціальної мобільності є індекс мобільності – стабільності. За цих обставин обчислювання відбувається зі співвідношення окремих і реальних пропорцій між кількістю тих людей, яким властива мобільність, і тих, яким властива стабільність. При цьому аналізуються зв'язки між чинниками, що забезпечують ці дані (стать, вік, освіченість тощо).

Структурним змістом креативності творчої особистості, в якому домінантним є *механізм соціальної мобільності*, є “життєтворчість”. Це духовно-практична діяльність особистості, що спрямована на конструювання, проектування, планування, програмування, прогнозування і превентивне здійснення нею свого індивідуального життя.

У зазначеному процесі особистість виступає як розвинена індивідуальність, суб'єкт особистого життя, а об'єктом творчих дій особистості – її власне життя.

Для сучасного суспільства ксенофобські прояви, етнічні конфлікти, конфесійні розбіжності і політичні розбрати є важливими перешкодами на шляху досягнення успіху соціальної мобільності. Для подолання цих явищ недостатньо констатації їх

нааявності, опису конкретних фактів, а також благих побажань щодо можливості їх усунення. При цьому важливо проводити соціально-філософський аналіз суспільних явищ, якими вони спричинені, а також пошук можливих способів їх запобігання. У цьому сенсі варто розглянути питання *співвідношення суспільних та особистісних начал*, що є *детермінантами* громадянського суспільства в структурі креативності творчої особистості.

Творча особистість як ефективно діюча детермінанта духовного капіталу є продуктом соціального в феноменології мудрості, тому вона не може існувати поза соціальними спільнотами. На рівні життєвого світу особистість долучена в спільноту як ланка ланцюга, що перебуває у комунікативних взаємозв'язках. Соціальну взаємодію на цьому рівні забезпечують цінності і норми, що діють у межах життєвого світу. Найважливішу роль у ньому відіграють неформалізовані моральні регулятиви. В асоціативних угрупованнях їхня цілісність і успішність функціонування залежить від поведінки комунікантів. На рівні соціуму, де діють медіуми влади і грошей, від моральних приписів мало що залежить. Філософ Є. Бистрицький зазначає: “Моральна тиранія групи може бути не меншою, ніж тиск культурного мейнстріму, примушуючи особистість задовольняти певні вимоги і відповідати очікуванням групи, що загрожує особистій автономії” [1, 185].

При досягненні суспільного узгодження, консенсусу напрацьовується духовна практика дискурсу в комунікативних відносинах (використовується механізм конформізму, що виключає примусові регламентації). Консенсус ґрунтується на авторитеті найпереконливішого аргументу і тим самим здійснює оновлення вільної від панування комунікації, що не припускає втручання державних і владних структур. На рівні асоціативних угруповань рівень їх об'єднання та успішності функціонування соціальної мобільності залежить від принципу комунікативності, толерантності, подолання ксенофобії. Для забезпечення успіху соціальної мобільності необхідно формувати відповідний світогляд та розвивати, феноменально розширювати логіко-семантичну пам'ять в людській сутності.

Окремішність спонукає творчу особистість до вибору тих умов колективного існування, які не нівелюють у ній індивідуальне, а забезпечують її самототожність. Йдеться не про відмову від особистісних інтересів на користь спільноти, а про вибір адекватних “Я”-мотивацій (потреб, інтересів тощо) і структурування інтересів спільноти, необхідних для збереження самототожного “Я”. Для цього необхідне узгодження, пошук компромісу і досягнення консенсусу між членами спільноти. Проте особистість живе і діє не в межах однієї групи, і це утруднює консолідацію спільноти в гарантуванні успіху соціальної мобільності, створюючи передумови її розшарування.

Творча особистість одночасно діє у межах соціальних спільнот, які формують вектори поведінки, створюють умови для реалізації окремої особистості. Це певною мірою ускладнює особистісну ідентифікацію, оскільки норми різних спільнот спрямовані на самозбереження кожної з них. Життя творчої особистості поза групою майже неможливе, вона змушена в її межах досягти балансу нормативних вимог, що висувають до неї соціальні спільноти, погоджувати різновекторні інтенції в собі самій за допомогою діалогічних відносин. Особистості властиве мудре усвідомлення того, що немає такого світу, в якому вона повністю відчувала б себе убезпеченою, і такого будинку, де вона відчувала б себе повноправним господарем. Особистість завжди зазнає маніпулятивних впливів спекулятивного характеру. Це і є *соціально-психологічними підставами*, що призводять до ксенофобських настроїв, підносяться до рівня світоглядних, ідеологічних орієнтацій і стають особливо небезпечними. У свою чергу, ксенофобія здатна призвести до сегрегації, насильницької асиміляції, витіснення інших аж до міжнародної різанини. Це, зокрема, стосується групи відповідно налаштованих релігійних фанатів.

У цьому відношенні, висвітлюючи духовну спадщину українських філософів-шістдесятників, вітчизняний філософ В. Табачковський відзначає, що антропологічний поворот в українській філософії виявився співзвучним європейському нео-

марксизмові. Якщо традиційним для марксизму було наголошення на суспільній сутності особистості, то вітчизняні філософи акцентували увагу на співвідношенні персональності та суспільності як двох рівноправних вимірів людської сутності. При цьому слід розглядати дві органічно пов'язані проблемні площини: філософське осмислення сутності людини й особливості мудрого ставлення до світу, та з'ясування світоглядно-антропологічного змісту самої філософії. "...Філософія виражає передусім людське ставлення до об'єктивного світу, вона перебуває у найтіснішому зв'язку з усіма ціннісними формами свідомості, саме тому філософія від свого зародження дістає наймення мудрості, що у ній – не одне лише знання, а й квітенсенція всього досвіду людського життя" [2, 56]. Такий підхід до філософії означає, що філософування постає і суб'єктивним, і об'єктивним одночасно за пріоритетності підходу особистісного. Саме філософування як різновид інтелектуальної діяльності становить цілеспрямований процес впорядкованих розумових дій, спрямованих на пошуки істинності, що вимагає незалежної особистості, розвинутої та залучення креативного потенціалу як творчості упорядкованої дійсності в системі духовного капіталу. Щодо **соціальної мобільності** детермінантами філософування можна назвати найвищу стадію розвитку здатності особистості, як духовно мудре пізнання сутності речей.

У творчому доробку кожної особистості (окремого, всіх) чітко окреслюються основні напрями її розвитку, яка зобов'язана реалізувати програму (планування, проект тощо) власного життя у світі. У процесі особистісного пізнання життєвого світу така особистість поєднує моменти біологічного розвитку, мотивацію в свободі творчості та креативного мислення. Отже, особистість осмислює своє життя через його об'єктивну здатність, внаслідок необхідності усвідомлювати свої потреби та інтереси у різних формах їх активності. Це і є синтетичне виявлення соціальної мобільності в людському капіталі, оскільки він продукує в собі теоретичну та практичну площини, якою володіє епоха, суспільство.

Таким чином, *смыслотвірний пошук* і обґрунтування *смыслу* свого мудрого існування виступають як *детермінуючі форми*, в межах автономної самореалізації особистості яких забезпечується формула успіху соціальної мобільності. За такої формули успіху соціальної мобільності, як формування спільнот і стосунків між ними, визначальну роль відіграє саме творчо-особистісний чинник з відповідними *культурними, освітніми та інтелектуальними* якостями. Для того щоб знайти сенс свого буття, потрібно зробити вибір самореалізації, досягнути істину і цінність мудрого життя своїм логіко-семантичним мисленням. Це потребує осмислення свого життя через його об'єктивну здатність внаслідок відповідних домінантних мотивацій. Саме психоаналітична філософія становить чергову методологію і структурну модель інтерпретації креативності творчої особистості. Неусвідомлені змісти встановлюються за допомогою імпульсивних уявлень, оскільки є основою для неусвідомленого, що є певним залишком від гіпотетичного первісного і природного для особистості стану, коли культура, як така, ще не була сформована, а разом з нею й всілякі обмеження. В цьому плані філософія є інтегральною формою особистісної інтерпретації, яка здійснюється на рівні самосвідомості індивіда та загальнолюдської культури.

Така філософія задає інтелектуальну перспективу в контексті духовного капіталу мудрості, конструює певний ідеальний світ, що є відповідним простором культури і всередині якої вона поділяється на різноманітні взаємодоповнюючі форми. Розумний та доцільний характер людської діяльності припускає не просто і не тільки загальні уявлення про світ (простір), в якому ця діяльність протікає, а такий його образ, що є цілеспрямованим, виступає як ідеально завершений стан досягнення мети. Втім система універсальних форм духовного капіталу особистості, як запорука успіху соціальної мобільності, не зводиться лише до емпірично фіксованих феноменів, але має метафізичний вимір.

У свою чергу, ця система є певним чином структурованою: зокрема, її базовою універсалією є цілісність людини (особис-

тості), яка ніколи не може бути остаточно зруйнована, наприклад, процесами соціального “відчуження” та іншими деструктурними процесами в культурі, оскільки це призвело б до знищення людської істоти як такої. Отже, *цілісність як базова універсалія духовного капіталу в феноменології мудрості – це фундаментальна здатність людини зберігати самототожність, поєднуючи різноманіття форм власності і свідомості у континуум особистості, генеративно-цілісний власний спосіб світовідношення, який може бути предметом вільного вибору, творчої трансформації і моральної самооцінки*. Стадія реалізації цієї універсалії може бути різною, оскільки це означало б знищення особистості, перехід на суто біологічний рівень життя. Зокрема, екзистенційні суперечності, що зростають і поглиблюються у культурно витонченої людини, зовсім не означають її “нецілісності” як особистості, а, навпаки, є результатом потужної внутрішньої універсальності, яка спроможна продукувати в собі ці суперечності як джерело саморозвитку.

В українській філософській традиції тема пошуку принципів людської цілісності в контексті її духовного капіталу завжди була однією з провідних осередків мудрості. Зокрема, проблема духовного самопізнання у Г. Сковороди або гносеологія “серця” П. Юркевича є векторними магістралями саме до такого цілісного знання, що синтезує у собі окремі пізнавальні здібності людини – розум, волю та інтуїцію. При цьому конститутивним принципом філософії особистості, на думку С. Кримського, є трансценденція, що “специфікує людину як зв’язок різних світів і можливих сфер буття” через реалізацію вищої людської цілісності та константно діючих ціннісних орієнтирів. “Особистість не задається природою навіть в її поєднанні з соціальними умовами, виникає з бунту, таємниці, боротьби із самою собою” [3, 26]. Автор пропонує евристично плідну аналогію між створенням світу, описаним у Книзі Буття, і етапами становлення людської особистості, оскільки вона, як зазначає С. Кримський, “виявляється включеною у світовий процес творіння як його уособлення”, і тому специфі-

кує власний сенс символіки Шестиднева: “1) побачити світло; 2) протиставити безодні власний берег, землю і небеса віри; 3) знайти опору, твердінь; 4) дати форму стихіям; 5) засвідчити долю тваринного світу; 6) отримати безсмертну душу. І, нарешті, зробити паузу в діяльності, і заповнити її тижневим спогляданням підсумків. Така духовна космогонія створення особистості” [3, 38]. Отже, узагальнюючи цей підхід, можна сказати, що *людська сутність відтворює архетипи створення Всесвіту, реалізуючи принцип єдності мікро- і макрокосмосу як вищої форми цілісності, яка містить подолання дихотомії суб’єкта і об’єкта.*

Серед інших представників Київської світоглядно-антропологічної школи евристичною для нашої теми є спадщина філософа В. Табачковського (1944–2006), де досліджено універсальні людського світовідношення та його різні історичні типи, а також осмислені сутності людської практики як феномена *людинотворення*. Як зазначає автор, “зростали ми на переконаності, що б там не було, *практичне* в людському світоставленні є *завжди духовно-практичним*” [4, 19]. Отже, у цьому контексті, зрештою, поставало “фундаментальне питання: чи не існує в структурі людського світосприймання царини, де особистісне і безособистісне ще не розділені, не роз’єднані насамперед завдяки тому, що об’єктивно-загальні форми світосприйняття, репрезентовані когнітивними його інгредієнтами, злиті з позакогнітивними, де раціональність *не обмежена “чистим розумом”*” [4, 19]. Відповідно, концепцію “полісутнісного “Номо”, розгорнуту цим філософом на дуже широкому теоретичному й емпіричному матеріалі історії культури, можна розглядати як реконструкцію первісної цілісності й універсальності людини, завдяки яким вона здатна ставати радикально “полісутнісною” у своїх способах самореалізації в культурі й особистісному бутті. Отже, як слушно зазначає Д. Скальська, “онтологія людини” В. Табачковського має велике евристичне значення для концептуалізації “колізійного стану людського світоставлення та акту самотворення людини” [5, 16].

Початком руйнування “осьового” типу особистості стала поява індивідуалізму доби Відродження і Нового часу. Тут, навпаки, виникає не рівновага “мікрокосмосу” й індивідуальності в людині, неорганічна єдність загального й окремого в особливому, а домінування індивідуалістичного егоцентризму над “космічним” виміром людського буття. Внаслідок цього такий тип особистості втрачає *органічний* зв'язок із суспільством, природою і Богом, стаючи на шлях кризи і навіть саморуйнування. Зокрема, трагедії Шекспіра, як зазначав О. Лосєв, виражають особливість цього типу людини, пророкують її загибель і тому завжди закінчуються “купами мерців” [6, 604]. Отже, антропоцентричний тип духовності в феноменології мудрості, що виникає за умов техногенної цивілізації, розглядає світ як об'єкт підпорядкування та утилізації людиною, безглуздий і мертвий сам по собі, а людину – як наймогутнішу поміж істот, мета якої полягає в експлуатації оточуючої її дійсності та своїх власних “сутнісних сил”. Спочатку цей тип виступає як “проект Модерну”, тобто проект людського буття, як тотально-діяльнісного самоствердження у підпорядкованому примхливій людській волі світі. Одним із визначальних вимірів цього проекту є прагнення людини панувати над природою, робити її об'єктом силового “приборкання”. На наступній стадії еволюції, що репрезентована у “проекті Постмодерну”, відбувається перехід до глибокої проблематизації відтворення культурних універсалій людського буття.

Отже, мудрість людської життєдіяльності завжди потребує універсалізації різних форм досвіду на підставі причетності до абсолютних цінностей, що визначають цілісність “життєвого світу”. Тому *за будь-яким розмаїттям культурних “образів світу” і форм їхнього опредметнення завжди існує і відтворюється певна проструктура людської цілісності*. Завдяки феномену своєїрідної “стереоскопії” кожної локальної культурної традиції ми можемо говорити про *homo universalis* як певний модус буття людини. Цілісність “життєвого світу” має дві форми відтворення – традиційну (“народна культура”) і посттрадиційну (специфіковані форми культури).

Незважаючи на те що до теперішнього часу відсутнє чітко розроблене вчення про креативність творчої особистості, що забезпечує успіх соціальної мобільності, необхідно окреслити спробу її характерних ознак за умов сучасного *глобалізованого* світу. Мудра особистість не може бути зведена до однієї лише психіки та системно описана в раціоналістичних категоріях та поняттях, оскільки не відповідає нашому емпіричному пізнанню людини. У цьому сенсі поняття особистості як модифікації самої людини значною мірою пов'язане з поняттям духовності, оскільки воно розглядається релігійною, а особливо християнською думкою. “Духовною є та людина, котра засвідчує про Святого духа у власному внутрішньому світі та твердо знає, що вона є оселею Святого Триєдиного Бога” [7, 11].

Сьогодні у православному світі багато хто вказує на небезпеку виникнення “електронного концтабору”, в якому особисте життя людини, її релігійний та світоглядний вибір можуть опинитися під жорстким впливом національних урядів, міжнародних органів влади, а головне – ніким не обраних впливових діячів періоду глобалізації: керівництва великих компаній, інтернаціональної бюрократії та медіакратії. “При цьому засоби масової інформації фактично замовчують тему цифрової ідентифікації, особливо її зв'язок із глобалізацією, або подають інформацію про це у перекрученому вигляді, наприклад, зображаючи багатотисячні антиглобалізаційні рухи в багатьох країнах світу як “купку невігласів”, або раптово оголошуючи, що “проблема вирішена”, “питання закриті” тощо [8, 387]. Інакше кажучи, впровадження глобалізаційних проектів порушує інформаційно-психологічну безпеку громадян, суспільства, етносу, людства в цілому. Особисте кодування позначається на світосприйнятті людини, оскільки, “озиваючись” на цифровий номер замість ім'я, вона погоджується з порядком речей, який їй нав'язують, сприяє побудові глобальної системи тотального обліку та контролю, приймає певні правила “системної” поведінки” [8, 386].

Таким чином, відповідно до секуляризації моральні принципи невід'ємних прав творчої особистості перетворились на по-

няття про права індивідуума, оскільки безпека свободи особистості трансформувалася у захист прихованого психологічного свавілля.

Для того щоб сформувані мудрі засади духовного розвитку особистості, необхідно змінювати та вдосконалювати систему суспільних відносин, процесів суспільної діяльності. Зважаючи на наявні закономірні зв'язки між елементами системи соціальної діяльності, є сенс говорити про соціальний механізм впливу на духовність особистості, що виступає як складна система ланок процесу її духовності виникнення, розвитку та функціонування.

У механізмі соціальної мобільності виокремлюють три підсистеми: абстрактно-діяльнісна, горизонтальна та вертикальна. *Абстрактно-діяльнісна* підсистема репрезентує взаємодію різних компонентів соціальної діяльності: потреб та інтересів, з яких вона виникає, свідомості (духовності), організації діяльності, матеріально-речових засобів, предмета, умов та результатів діяльності. Всі ці елементи впливають на духовний розвиток творчої особистості, опосередковуючись системою діяльності, через їхній вплив на задоволення соціальних потреб та інтересів, досягнення соціальних цілей та завдань [9, 157]. *Горизонтальна* підсистема соціального механізму формування та духовного розвитку творчої особистості – це сукупність класів, національних утворень, інших соціальних груп та індивідів як суб'єктів соціальної діяльності та відносин між ними – суспільних відносин. Горизонтальна підсистема впливає на духовний розвиток творчої особистості, передусім, через утворені нею способи співвідношення соціальних та соціально значущих інтересів. Вони по-різному впливають на духовність особистості: суперечності в інтересах заважають її формуванню та розвитку; збіг і, особливо, єдність індивідуальних (особистісних), групових, загальнонаціональних, загальнонародних інтересів зумовлює інтеріоризацію духовних почуттів, ідей та цінностей [9, 158]. *Вертикальна* підсистема соціального механізму формування та розвитку духовності особистості виявляється під час

дослідження соціальної діяльності під кутом зору часової послідовності циклу її здійснення. Ця вертикальна підсистема є взаємодією трьох головних ланок: 1) діяльність з усвідомлення та сприйняття соціальних інтересів (формування та розповсюдження ідей під час соціально-теоретичної, пропагандистсько-інформаційної, масової та індивідуально-виховної роботи, міжособистісних комунікацій); 2) діяльність із врахування та виявлення соціальних інтересів в органах влади та самоврядування за допомогою системи демократії та громадянського суспільства; 3) практичне здійснення цих інтересів у результатах соціальної діяльності. Кожен із цих видів діяльності виконує специфічні функції в соціальному механізмі формування та розвитку духовності особистості. При цьому досконалість організації цих ланок – соціально-теоретичного та інформаційного процесів, системи демократії, господарського механізму – постійно визначають адекватність відображення в духовному капіталі людини (людей, людства) об'єктивних соціальних потреб та інтересів, засвоєння соціальних ідей та цінностей.

Крім того, в зазначеному аспекті саме освіта і шляхетне зображення культури мають бути головними щодо загальнолюдських пріоритетів, адже на рівні громадянського суспільства шляхетна культура, де духовним осередком є творча еліта, стає найважливішою умовою мудрого самозбереження. Це до снаги лише громадянському суспільству, що підвищує духовно-культурний і освітній потенціал особистості й використовує апарат консолідації такого суспільства.

Контрольне питання

Схарактеризуйте духовний, культурний та творчий потенціал особистості.

Теми рефератів

1. Честь і гідність як внутрішні критерії духовності особистості.
2. Переживання цінності й самоцінності власної особистості у свідомості людей.

Список літератури

1. *Бистрицький Є. К.* Метафізика суспільного, що сумірна людині / Є. К. Бистрицький // Концепція мультикультуралізму: Зб. наук. праць. – К.: Стилос, 2005. – С. 185.
2. *Табачковський В. Г.* Ми у філософії чи філософія в нас? / В. Г. Табачковський // Філософська думка. – К., 1998. – № 4–6.
3. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: Вид-во ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
4. *Сковорода Г. С.* Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире: Твори: В 2-х т. / Г. С. Сковорода. – Т. 1. – К., 1973. – С. 33–51.
5. *Скальська Д. М.* Ідеї до проекту побудови “естетичної антропології” / Д. М. Скальська // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць. – К.: Вид-во КНЛУ, 2007. – Вип. 18. – С. 16.
6. *Більченко Є.* Образ філософії як любомудрія в контексті діалогу культури Київської Русі / Є. Більченко // Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти; Нац. ун-т “Києво-Могилянська акад.”; упор.: О. Вдовина, Ю. Завгородній, Є. Більченко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 398 с.
7. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. – К.: Атлант ЮЕмСі, 2006. – 499 с.
8. *Андрущенко В.* Проблема гуманізму в сучасній філософії / В. Андрущенко, Я. Губерський, Л. Зуєв. – К., 1995. – С. 7.
9. *Арон Р.* Введение в философию истории / Р. Арон. – М.: СПб., 2000. – С. 460.

3. Соціальний рух мудрості людини в суспільстві

У сучасних умовах шляхетна конституція особистості є важливою для українства на всіх етапах її розвитку. Зміни у суспільстві, що відбуваються досить швидко, потребують від такої особистості якостей, які б дали змогу творчо і продуктивно під-

ходити до будь-яких інновацій. Для того щоб вижити у ситуації постійних змін, щоб адекватно на них реагувати, шляхетна особистість повинна активізувати свій творчий потенціал, стати креативною.

Нині феномен шляхетності набуває особливого значення для дослідників різних наукових галузей, з огляду на потребу суспільства у цілісних, творчих особистостях. Такі мудрі особистості є духовною елітою, що вільно володіють новітніми методологіями й технологіями життєдіяльності, здатних до самоактуалізації, творчої благородної самореалізації. При цьому необхідно створювати середовище серед соціальних працівників, сприятливе для інновацій та конформізму (приспосованості) до світу, що швидко змінюється. Це потребує стимулювання естетичної чутливості, емоційного розвитку, творчого мислення та інтуїції у соціальних працівників; покращення поінформованості щодо важливості креативності, інновацій та підприємництва для особистого розвитку, а також для соціального зростання та зайнятості; підтримку духу підприємницького мислення; сприяння усвідомленню соціальним населенням, що креативність, знання та гнучкість є важливими складовими в період швидких технологічних змін та глобальної інтеграції.

Такі зовнішні обставини та зміна духовних потреб українства, у свою чергу, впливають на людину, сприяючи формуванню її свідомості і соціальної діяльності. Підвищення складності цих процесів, зумовлених різноманітністю прямих і зворотних зв'язків, вимагає визначення цільових орієнтирів перспективного розвитку в соціальній роботі. Саме духовний розвиток мудрої особистості є найголовнішим із соціальних завдань, оскільки ця функція властива сім'ї, школі, вищим навчальним закладам, громадським організаціям тощо.

У цьому сенсі варто зазначити, що *інтелігентністю* (від лат. *intelligens* – розуміючий, розумний, мислячий, обізнаний) називають те інтегральне явище, що відображає високий рівень розумового розвитку і моральної культури в духовній автономії особистості і виявляється у широті та глибині ерудиції, в уче-

ності, компетентності серед низки наук, галузей культури, їх сучасного стану або історичного минулого. Глибина ерудиції також означає обізнаність у своїй професії, науці та споріднених з нею науках, сферах діяльності. Інтелігентність людини формується у наполегливій та кропіткій праці, навчанні, наукових пошуках, роздумах над сенсом життя [1, 150].

Інакше кажучи, саме *духовний капітал мудрості* особистості є тією автономією (остовом), на якій тримається можливість сенсорно-розумового розвитку. Проте сьогодні ми маємо пережити сучасний період української дійсності, де девальвація духовних цінностей, спричинена трансформацією критеріїв добра і зла, справедливого і несправедливого, унеможливорює демократичні процеси в соціумі і призводить до певних особистісних залежностей. Духовне зростання особистості можливе лише тоді, коли людина не живе “одним сірим днем”, а підтримує активну творчу позицію, її свідомість спрямована на позитивне перетворення себе і реального світу. Внутрішня автономія духовного спокою особистості – це основна структурна форма духу людини за її станом свідомості та поведінки, як спосіб буття і діяльності. Бути внутрішньо автономним за духом – це самоорганізація, самодисципліна та управління собою. Автономній за духом людині властиві ствердження своєї гідності, приборкання своїх поривів, усвідомлення міри в життєвих реаліях, як виявлення сущих речей.

Орієнтування мудрої людини в багатьох науках здебільшого є першоосновою формування шляхетної конституції особистості як інтелігента. Ознаки інтелігентної людини не вичерпують собою поняття інтелігентності, яка щонайменше залежить від соціального, сімейного походження носія. Якщо людина є інтелігентом “у першому поколінні”, то її суто інтелігентні риси і смаки ближчі до смаків простих людей, зокрема, соціальних працівників, а отже, вона розвинула їх у процесі навчання і виховання вже в нових соціальних умовах.

Також варто зазначити основні механізми у внутрішній духовній автономії шляхетної конституції особистості.

Цілеспрямованість у системному підході мислення виявляє прагнення до високої мети довжиною в життя, як магістральний напрям духовного розвитку особистості. “Велика частина бід у всьому світі походить від того, що люди недостатньо розуміють свої цілі. Починаючи зводити будівлю, вони витрачають на фундамент занадто мало зусиль, щоб могла вистояти вежа” [2, 448].

Самодостатність. Духовно розвинена особистість знаходить опору в самій собі, ефективно використовуючи свої внутрішні резерви.

Авторство. Особистість, яка досягла розквіту духовної автономії, стає автором власного життєвого сценарію, в якому “режисером” виступають самостійні та незалежні погляди та переконання. Така особистість за автономним духом потребує відповідного часу задля особисто пережитого досвіду. Як зазначає філософ І. Ільїн, автономно духовна людина повинна “самостійно шукати, запитувати, сумніватися, зневірятися і знемагати, здобувати, перевіряти, навчатися, засвідчувати, дізнаватися, визнавати, засвоювати і сповідувати – самостійно, незважаючи на весь потік життєвого спілкування з іншими людьми і при повній готовності прийняти наuczіння від людей більш зрячих, досвідчених і духовно сильних” [3, 3–11].

Творчездатність, що є об’єктивною потребою духовно автономної людини. Це створення образу внутрішньої краси людини за констатуючими законами світосприйняття та мислення, як життя творчо-формуючого духу, адже люди, які досягли певного рівня духовного розвитку, володіють даром абсолютного прийняття іншого. Вони не тільки доброзичливі до оточуючих, а й займають визначену і, як правило, стійку позитивну життєво прикладну філософію, оскільки світ багатоманітний.

Позитивне мислення. Така людина розуміє механізм перетворення ефірної субстанції в матерію за допомогою творчої сили серця та розуму, що є виявленням духовного капіталу мудрості, оскільки вона не впускає в свій внутрішній світ негатив. Це майстерність насолоджуватись малим, самообмежуватись у матеріальному, придушувати чуттєві потяги (“спокуси”, бажання).

Духовна еволюція. Духовний розвиток автономної особистості завжди відбувається через індивідуальну духовну еволюцію, яка піднімає особистість на вищий рівень свідомості. Це разова акція, не одиничний вчинок, а кропітка щоденна праця, від духовного розвитку не можна відпочивати. Саме затримка в особистісному духовному розвитку неминуче означає духовну деградацію, втрату духовної автономії спокою і приречення на гетерономне буття.

За цих обставин вважається, що в найближчому майбутньому вирішальним фактором успішного розвитку будь-якої країни буде рівень освіченості її соціальних працівників, обсяг і міра використання ними знань. При цьому вибуховий, лавиноподібний тип зростання цих знань у соціальних працівників призвів до необхідності зміни освітньої парадигми – методології, технології передавання знань молодому поколінню.

Нова освітня парадигма в українстві потребує зміни корінних підходів до підготовки інтелектуальних суб'єктів, спрямування навчально-виховного процесу на розвиток у суб'єкта критичного мислення та творчих здібностей, на формування особистих якостей щодо визначення належного місця в майбутньому.

Для досягнення вказаних цілей процес передавання знань має здійснюватись в українстві за активної участі суб'єкта та спрямовуватись на активізацію його *шляхетності* як особисто мудро природжених та набутих інтелектуальних ресурсів. Крім того, елементом функціональної грамотності українців слід визнати і вміння адаптуватися та відчувати комфортність перебування в колективі, соціумі завдяки вмінням мудро оцінювати як свою діяльність, так і колег по роботі, відчувати відповідальність за результати своєї виховної роботи, за її вплив на соціальне та природне середовище. Адже справа якраз у *вихованні*, щоб тисячами ниток пов'язати людину з життям так, щоб з усіх боків перед нею виникали завдання, для неї значущі, привабливі. Це важливо тому, що головне джерело всіх моральних негараздів, відхилень у поведінці – це та душевна порожнеча,

яка утворюється в людей, коли вони стають байдужими до життя, що їх оточує.

Саме соціальна відповідальність мудрої людини, сутність якої полягає у *вихованні*, є новим рівнем розвитку українства. Вона інтегрує у собі національну стратегію, загальнолюдські цінності та етичну поведінку бізнес-організацій, споживачів, працівників органів влади, інститутів громадського суспільства, науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів в українстві. Особливо варто згадати Ветеранський Рух як осереддя духовної мобільності українства, домінантним механізмом якого є громадський контроль. Така патріотична свідомість мудрих людей є взірцем шляхетної конституції особистості, а саме: високої гідності, що є наріжним каменем моральності. Серед них варто виокремити: Спільку офіцерів України; Афгано-Чорнобильське Братство “Побратими”; Міжнародну антитерористичну єдність; Ми – українці тощо, членом яких є сам автор як Ветеран, воїн-інтернаціоналіст (лінія його життя перетнула Афганістаном та війною на Кавказі).

У цьому контексті проблема впливу громадян на процес прийняття рішень виписана в українському законодавстві. Це звернення громадян (індивідуальні і колективні): пропозиції, заяви, клопотання, скарги; громадські слухання; загальні збори громадян; місцеві ініціативи; громадські ради; експертизи; опитування громадської думки; місцеві референдуми; вільний, відкритий та належно організований доступ до посадових осіб; доступ жителів до об’єктивної інформації; взаємодія органів місцевого самоврядування і громадських об’єднань тощо.

Громадські організації беруть участь у консультаціях як індивідуальних, так і групових. Питання щодо порядку консультацій із громадськістю у формуванні та реалізації державницької політики регламентовані постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”. Консультації з громадськістю – це процес комунікації влади та громадян. Метою проведення таких консультацій є прийняття

рішень, в яких буде враховано інтереси обох сторін. Такий спосіб участі громади у прийнятті рішень владою сприяє системному діалогу органів влади і громадськості й підвищення якості підготовки та прийняття рішень із важливих питань суспільного життя з урахуванням думки громади. Найефективнішими є консультації з представниками громадських організацій, оскільки тільки тоді вони матимуть стабільний результат. Різноманітні форми публічних консультацій можуть бути ефективними лише внаслідок активних громадських організацій, волі органів влади і громадськості в цілому.

Громадська організація “Побратими” є бойовим осередком Української Співки ветеранів Афганістану (УСВА). Вона бере активну участь в усіх акціях, що їх проводить УСВА, виявляє ініціативу, проводить активні соціальні заходи з молоддю, ветеранами, учасниками бойових дій в районах міста Києва, збирає матеріали і видає книги, публікує статті в газеті “Третій тост”. Зусиллями побратимів створено пісенні альбоми “Чорнобильський біль”, “Афганський вітер”, “У шрамах пройдених доріг”, видано більше 10 книг, серед яких “Гартовані Афганістаном”, “Кут віддзеркалення”, “Афганський зошит”, присвячені темі Афганістану, бойовим побратимам. “Афганістан”! Це слово увірвалось в життя людей нашої країни, як руйнівний смерч, що перекрутив молоді долі, рвав, шматував тіла, нівечив душі. Там, у гарячих пісках і холодних суворих горах, на мінних полях і в чужому небі, серед непривітних скель і облич чужого народу гартувалися справжні чоловіки, мужніли їхні характери, кувалася бойова майстерність. На спільних бідах, у боях і походах виростало скріплене кров’ю і втратами побратимів їхнє бойове братство. Вони і сьогодні найбільш згуртовані, дружні, активні, наполегливі. Їх єднає пам’ять про бойове минуле, турбота про сім’ї полеглих побратимів, здоров’я тих, хто із пекла афганської війни вийшов живим. Але нездоровим” [4, 5].

Крім того, мають “Побратими” свій Гімн, Прапор, Штандарт, нагрудний знак, Кімнату пам’яті і слави, Книгу слави “Побратимів”, щорічно видається календар.

До активного життя тут залучаються всі члени організації, надається практична і моральна допомога тим, хто її потребує. Увага і турбота виявляються до жінок-учасниць бойових дій, щорічно до різдвяних свят організуються подарунки для дітей і онуків побратимів, адже сама організація зростає також і за рахунок членів сімей побратимів. Її діяльність впливає і на регіони: створено осередки у Львові, Олександрії, їхні представники є в Дніпропетровську, Запоріжжі, Миколаєві, Чернігові, Білій Церкві, Борисполі.

“Побратими” – міцна організація, єдина в добрих помислах мудрості, сильна дисципліною і демократичністю в керівництві, повагою один до одного, творчим підходом до вирішення питань. Вона змогла в своїх лавах об’єднати людей різних за віком, професіями, за участю в подіях і політичними уподобаннями, ветеранів військової служби, діючих військовиків і цивільних, молодь, людей з творчим потенціалом і ентузіазмом, які не байдужі до *історичної пам’яті* і готові допомогти.

При цьому важливою передумовою шляхетної конституції українства має бути культуротворча функція в феноменології мудрості. Це *культурна ідентифікація*, що передбачає частково усвідомлений психічний процес уподібнення себе іншій людині чи групі людей.

Така культурна ідентифікація має виховувати національно свідому еліту. Серед них – збереження та відродження української мови, взаєморозуміння і взаємоповага особистостей і народів, що населяють Україну, культурно-історичне успадкування та історична пам’ять, *виховання* українського національного характеру як незалежно конструктивно мислячого і здатного до саморозвитку інтелектуала. Основним механізмом цього **культуровідповідного виховання є духовна мобільність** (мотивність, рухливість, прудкість, рішучість, оперативність тощо), що з раннього дитинства звертає особливу увагу на розвиток суб’єктивних властивостей особистості: внутрішньої автономії, самостійності, самодисципліни, самоконтролю, саморегуляції, здатності до саморефлексії та ін.

Крім того, сьогодні більшість країн світу долучаються до концепції соціальної відповідальності як на місцевому, регіональному, так і на державному рівнях. На міжнародному рівні здійснюється робота Міжнародної організації з стандартизації щодо створення міжнародного керівництва з соціальної відповідальності ISO-26000 та розширення мережі Глобального договору, до якого вже долучились не тільки бізнес-організації, а й провідні вищі навчальні заклади різних країн [5, 56].

У зв'язку з цим варто зазначити, що сучасне українське суспільство характеризується, як мінливе середовище “конфлікуючих реалій”. Саме **молодь** у такому суспільстві досить часто перебуває між вибором, будує свою життєву магістраль, що в інформаційному суспільстві є досить динамічною і може змінюватися залежно від обставин та трансформаційних процесів як у соціумі, так і в самій особистості. Ситуація вибору на життєвому шляху людини є тим ключовим моментом, коли проявляється рухливість. При цьому варто було б згадати пророчі слова українського поета Тараса Шевченка:

“Якби ми вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя...”.

Справді, сьогодні розвиток системи освіти вимагає від сучасної науки та практики вивчення і впровадження нових вітчизняних методів навчання і виховання молоді. Саме нова галузь педагогічного знання – педагогічна інноватика – займається відбором, теоретичним осмисленням, класифікацією педагогічних інновацій, адже мудрість освіти “відображає особливості суспільного розвитку, реалії, враховує перспективи розвитку людства, національного життя народу... Сутність гуманістичної спрямованості освіти полягає в доброзичливому ставленні, вияві поваги до особистості кожної дитини, орієнтації на особистісну сутність людини, яка є основною ознакою гуманістичної педагогіки, дає змогу дитині розкритися, визначити певну позицію та реалізувати її у процесі навчання і виховання” [6, 164]. В результаті такої інноваційної виховної діяльності отримуєть-

ся те нове, що змінює систему освіти і визначає її перспективи розвитку.

За таких умов вища школа є одним із найвпливовіших факторів у формуванні в молодій людини навичок *рухливості*, умінь трансформувати набуті знання у сферу майбутньої професійної діяльності, оскільки соціальні працівники покликані стати духовними провідниками соціально-позитивних еталонів руху і поведінки для дітей та молоді. Сьогодні європейська інтеграція стала важливим вектором стратегії розвитку України і однозначно є визначальною для реалізації завдань рухливості української молоді. Саме тому необхідно активізувати інтерес молоді до євроінтеграційних процесів та здійснення активної діяльності, спрямованої на інформування і залучення українства до “розбудови Європи”. Залучення молоді до втілення державної євроінтеграційної політики вивільнить чималий молодіжний потенціал та прискорить модернізаційні процеси українських громадян.

Нині мають бути розроблені та впроваджені різноманітні технології соціокультурної, просвітницько-профілактичної, колекційної, охоронно-захисної роботи з молоддю. Водночас існує низка актуальних питань та суперечностей, що потребують розв’язання найближчим часом: недостатня увага приділяється вихованню в молоді поваги до загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві, організації дозвілля молоді, формуванню позитивного погляду на здоровий спосіб життя, навичок соціальної рухливості. Це має спонукати соціальних працівників українства до пошуку різних методів та форм сприяння, становлення індивідуальної та соціальної суб’єктності молоді, забезпечення належних умов для задоволення їхніх потреб та інтересів шляхом вдосконалення технологій соціальної роботи та надання широкого спектра різноманітних видів послуг у людській діяльності.

З огляду на визначені підходи, доцільно запропонувати:

- сприяти формуванню нового соціального замовлення на особистість, що виховується в сім’ї, головною метою якої

є доброзичливість суб'єкта. Саме сім'я має нести відповідальність за формування якостей особистості, що забезпечувало б константу ефективності її соціального розвитку та успішність духовної мобільності;

- з метою оптимізації дії вихідних каналів духовної мобільності особистості необхідно створити єдиний інформаційно-ресурсний портал, який би надавав інформацію про організації та їх софійність;
- факторами впливу освітнього вузівського середовища на духовну мобільність майбутнього фахівця мають стати: створення еквівалента суспільної дійсності у вищому навчальному закладі, активне піднесення ролі соціально-виховних впливів на формування духовної особистості, зокрема молоді; забезпечення інноваційної спрямованості навчально-виховного процесу відповідно до сучасних умов розвитку суспільства; спрямованість навчально-виховного процесу на формування таких особистісних утворень, як самоствердження та самоефективність;
- з метою досягнення успіху відповідного суб'єкта варто використовувати духовний арсенал навчального процесу (творчі звіти, презентації, захист проєктів) і можливості соціально-виховної роботи (конкурси, творчі заходи, участь у волонтерському русі);
- розроблення стратегії та належних умов для формування духовної мобільності особистості, а саме передової молоді. Для цього необхідно: забезпечити українські вищі навчальні заклади висококваліфікованими спеціалістами з організації впровадження соціальних проєктів та заходів; створити матеріальну базу для розвитку творчих і навчальних здібностей студентів; сприяти проведенню щорічних ярмарок вакансій для студентів; здійснювати на державному рівні моніторинг конкурентоспроможності майбутніх фахівців соціальної сфери шляхом проведення конференцій, круглих столів, засідань центрів молодіжного міжнародного співробітництва тощо.

Отже, мудрі пошуки джерел творчо інноваційних ідей українства визнають у соціальному просторі такий прогресивний напрям спрямованості, як **духовна мобільність**. Людина, яка занурилася в процес активного самовдосконалення й пов'язаної з нею самореалізації, ніколи не зупиниться, а активно рухатиметься далі. Саме системне вивчення духовної мобільності українства, зокрема їх різновидів, чинників, каналів перебігу, інтенсивності, скерованості тощо дає можливість *умоглядно* виявити універсальні й специфічні механізми суспільного відтворення дійсності.

Контрольні питання

1. Сутність освітньої парадигми в українстві.
2. У чому полягає мудрість сучасних громадських організацій в Україні?
3. Які основні механізми духовної мобільності?
4. Роль волонтаристського руху в соціально-виховній роботі з молоддю.

Теми рефератів

1. Соціально-психологічна сфера особистості.
2. Соціально-психологічні проблеми соціалізації особистості.
3. Суспільство як система: основні елементи суспільного життя та їх взаємозв'язок.
4. Духовне життя суспільства.

Список літератури

1. *Калашник Н. Г.* Густосологія: Естетичні смаки та креативність особистості: Навч. посіб. / Н. Г. Калашник. – Харків: Колегіум, 2010. – 302 с.
2. *Горбач С. А.* Духовна автономія особистості / С. А. Горбач // Гілея: наук. вісник: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 71 (№ 4). – С. 448.
3. *Ильин И. А.* Основания духовной автономии / И. А. Ильин // Известия вузов Северо-Кавказского региона. Общественные науки. – 2003. – С. 3–11.

4. *Даценко Г.* Побратими. Художньо-публіцистичне та історико-біографічне видання громадської організації “Афгано-Чорнобильське братство “Побратими” / Г. Даценко. – К., 2007. – С. 5.
5. *Посібник із КСВ.* Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / Кол. автор.: О. Лазоренко, Р. Колишко та ін. – К.: Вид-во “Енергія”, 2008. – 96 с.
6. *Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку.* Житомирська область / В. П. Андрущенко та ін.; За заг. ред. П. Ю. Саух. – К.: Знання України, 2009. – 491 с.

4. Гуманізм як волюнтаристська природа мудрості українства

У сучасну добу глобалізму досить складно говорити про гуманізм як волюнтаристську природу мудрості українства. Саме тому небайдужість наукового дискурсу до проблеми гуманізму пов'язана з необхідністю з'ясування мудрості як збереження самотутності, її трансцендентальних засад. Серед дослідників сутності гуманізму слід зазначити В. Рибіна, В. Ярошевця, І. Ф. Надольного, В. Ф. Баранівського.

Сучасний гуманізм постає як інтеграційний механізм для формування нової філософської парадигми ХХІ століття. У зв'язку з цим концептуально слід розрізняти три цивілізаційних види гуманізму – соціальний, релігійний, ліберальний. Саме теоретичний вимір гуманізму – одна з форм світогляду, в основі якої встановлюються діалогові режими і смислова рівновага між основними ціннісними організаціями людини. Гуманізм є теорією людяності та практичною парадигмою.

Фундаментальні зміни, що відбуваються в сучасному інформаційному соціумі, потребують уваги до проблеми формування українства. У цьому сенсі слід зазначити волюнтаризм як природну сутність мудрості українства, оскільки під впливом глобальних процесів культурного рівня дедалі актуальнішими

стають феноменологічні підходи щодо мудрості українства, адже чим потужніша загальна культура в соціумі, тим ефективніше діють цивілізаційні, соціальні в своїй основі цінності.

Сьогодні етнокультурна спадщина від тодішнього Радянського Союзу дасть змогу вирішити глобальні проблеми українства. Частина громадян України є носіями як українського, так і інших етнокультурних типів за своєю самоідентифікацією. При цьому варто відзначити такий багатоманітний процес національної ідентифікації в суспільній свідомості українства, як звільнення від комплексу меншовартості української культури і таких ідеологічних фантомів, як “шароварщина” чи “хуторянство” та зловмисне навіювання відповідною ідеологічною пропагандою. Громадська думка подає їх, як правило, в емоційній, синкретичній формі з використанням маніпулятивно діючих механізмів: духовне зубожіння, низька культура людей, продовження русифікації, псевдоамериканська субкультура підростаючого покоління, злиденне життя людини (людей, людства).

У зв'язку з цим особливе значення має суспільна риторика, що вимагає особливої уваги інновації української мови внаслідок різноманітних семантичних перетворень, зокрема, переосмислення. Цей риторичний процес для українства зумовлений переважно тим, що лексичне значення більшості слів має складну семантичну структуру, що властиво окремим регіонам України. Саме специфічно-побутова лексика, характерна для певної історичної доби, тієї чи іншої соціальної групи має особливий колорит історичного минулого. Це є спробою усвідомлення особистістю власної ідентичності. У часи нестабільності й руйнування звичних джерел ідентичності – релігійних, територіальних, культурних, етнічних – пошук колективної або індивідуальної ідентичності стає сенсом існування формування українства. Сучасне погіршення стану економіки та соціальних сфер людського існування, стресові ситуації кризового характеру провакують агресивність мовлення, вживання субстандартної й ненормативної лексики в повсякденному вжитку, що невластиво українству.

Українство – це соціальний феномен, що містить систему знань у сфері філософії, історії, права, психології, релігії тощо як одне діалектично взаємообумовлене ціле, що утверджує та передає наступним поколінням духовно-ціннісні пріоритети мудрості людського життя. При цьому визначальними об'єднуючими чинниками виступають етнічні, мовні та релігійні критерії, оскільки на рівні повсякденної свідомості і на рівні *ідеологічно-світоглядному* сприймаються як цінності найвищого гатунку.

В системі антропосоціогенезу, що визначає координати українокосмізму та україноцентризму, соціально-філософська формула українства можлива за природних умов соціально-просторових та часових структурних характеристик. Це дає можливість виокремлювати локальні, національні та глобальні аспекти просторово-часових структур. Саме сьогодні завдяки досягненням нанотехнологій українство може розвиватися новим шляхом – через об'єднання живого та неживого. Безперечно, субстанційна земля українства як жива істотна одухотвореність дає можливість набувати людям здібностей, роблячи їх безсмертними. Всім відомо, що українство славиться своїми плодючими ґрунтами в усьому світі, що є “багатофазною капілярно-пористою системою, теплопередача в якій здійснюється одночасно теплопровідністю повітря у порах та внаслідок масоперенесення вологи” [8, 146]. Інакше кажучи, на поверхні ґрунту створюються умови теплового балансу навколишнього середовища з урахуванням поглинання, відбиття й розсіювання сонячної радіації, “турбулентного теплообміну між ґрунтом і повітрям, втрат тепла на випаровування” [8, 147]. У разі визначення температурної аномалії на поверхні ґрунту створюється соціальне температурне поле відповідних груп, класів, спільнот тощо. Стан свідомості таких індивідів значною мірою залежить від температурних чинників у навколишньому середовищі та соціогенної готовності цих суб'єктів до будь-яких екстремальних ситуацій.

Крім того, аномальні геодинамічні явища соціоантропогенезу надійно зареєстровані в зонах природного накопичування, що

вказує на те, як ефективно використовувати надра землі, виявляючи при цьому вселюдську мудрість. Це стосується, зокрема, окремих родовищ вуглеводів, що розташовані на обширних платформених територіях. Саме природний напружено-деформований стан надр створює передумови для виникнення потужних і навіть катастрофічних природно-техногенних (індуційованих) геодинамічних явищ, які призводять до псування й аварій відповідних соціометричних систем і об'єктів облаштування. Одна з особливостей сучасного стану розвитку людиноцентризму пов'язана з підвищенням ризику природних і техногенних катастроф, наслідком яких можуть бути чималі соціально-економічні й економічні втрати. За різними оцінками втрати від природних і техногенних катастроф постійно зростають. Ця глобальна тенденція людинокосмізму та людиноцентризму є “однією із заходів ООН у 1989 р., що виголосила 90-ті роки Міжнародною Декадою щодо зменшення ризику стихійних катастроф, включаючи до них різного роду техногенні явища” [10, 4]. У цьому сенсі слід зауважити, що природне виснаження Землі, в якій зареєстровано обсяг осідань поверхні її ґрунту до “об'єму флюїду, складає 22 % (США, Х'юстон, 1943–1959 рр.)” [10, 5].

Для того щоб виявляти гуманізм стосовно природних надр Всесвіту, мудрість українства має застосовувати в своїй теоретико-методологічній основі метод *техногенної геодинаміки (полігонометрії)*. Цей метод ініціюється шляхом удосконалення процедур кількісного аналізу, проведеного на геодинамічних полігонах геодезичної та іншої інформації з використанням відповідного математичного забезпечення й програмно-комп'ютерних технологій. “Дослідження, які були проведені на регіональних геодинамічних полігонах Апшеронського півострова, показали, що в районах Сураханського, Бібі-Ейбатського, Бінагадинського, Сабанчинського та в інших нафтових родовищах відбувається осідання земної поверхні, причому середня швидкість осідань складає 40 мм в рік за період спостережень понад 60 років” [10, 34]. Це також стосується родовищ Західного Сибіру.

З огляду на викладене, саме гармонія буття людини за законами природи, оздоровлення цієї природи є запорукою успіху в суспільному відтворенні. Оскільки не тваринний і не рослинний світ загубив живу природу, а людський, то саме людина має врятувати цю природу.

На основі аналізу зазначених чинників варто визначити оптимальні умови виконання соціальних робіт українства, при цьому обґрунтувати вибір сезону, погодні умови і пору доби, коли їхній активний вплив мінімізується й дає змогу оптимально виявляти активізацію людської свідомості. Однією з фаз людської діяльності є моніторинг, що розширює свідомість лексико-семантичним навантаженням антропосоціогенези. У цьому процесі для системи оптимізації, вибору та прийняття людиною ефективних рішень необхідно використовувати концептуальний метод пошуку глобального екстремуму функції мети. Цей концепт має конструктив на основі космічної інформації з урахуванням адаптивних коефіцієнтів кореляції. За цих умов частота адаптації корелюючих коефіцієнтів значною мірою уможлиблює точність біосоціолокації на засадах превентивності (передбачення, умоглядності тощо). Крім того, критеріями оптимізації режимів діяльності українства в координатах українокосмізму та україноцентризму є їхні експлуатаційні витрати та енергетичні ресурси кінетичного та потенційного характеру. Оптимальний режим слід обирати за найменшою кількістю експлуатаційних витрат на основі певних результатів математичної статистики у соціальному середовищі українства. У цій площині адаптивний випадково-закономірний пошук за правильної організації є досить ефективним засобом пошуку екстремуму. Саме цей підхід і гарантує геодетермінанти знаходження глобального екстремуму українства, що не обмежує соціального класу функцій.

З розвитком ноотехнологій виникають нові потенційні можливості активного впливу космізму (ноосфери, геофізики тощо) на людську свідомість. “Створення на основі нанотехнологій нейронної системи спроможне здійснити з’єднання з мозком,

що, по суті, означає створення штучного інтелекту нового покоління [5, 22]. Особлива наближеність українства до трансцендентного світу, перебування його сакральної сутності в українському національному духові визначає специфіку його поведінки в соціумі. Як відомо, першим етапом еволюції Всесвіту було формування речовини і стабільних систем (атомів і молекул), другим – космічна еволюція (формування галактик, зірок і планет), третім – біологічна еволюція (зародження і розвиток життя), четвертим – соціальна і технологічна еволюції розумних істот, як сучасний етап інтенційної еволюції.

У цьому контексті україноцентризм означає все те, що здатне проникнути в середовище людини, тим більше зачепити безпосередньо саму людину, адже використання сучасних досягнень біогенної інженерії передбачає цілеспрямоване втручання в генетику людини та інші види живого на землі. Інжиніринг клітин, тканин і органів людини може привести до створення протезів і штучних органів, зокрема й органів чуття. “Використання таких технологій може забезпечити ефективну профілактику й лікування майже всіх захворювань, призупинення процесів старіння, а також розширення інтелектуальних можливостей людини завдяки використанню вживлених сенсорних пристроїв. Фізіологія людини може отримати великий спектр засобів удосконалення організму, спрямованих на стимуляцію фізичних і психологічних можливостей людини і найкращого функціонування внутрішніх органів, м’язів, мозку тощо” [6, 74–75]. З огляду на викладене, поступово виникає і заповнюється нове людське ество – система самоконфігурації і самоконструювання психосоматичної природи людини. Таким чином, соціогенний код має генеративно-цілісний характер, що активно впливає на латентні структури свідомості людини (зокрема, на відповідні сфери психосоматичного буття). Проте такі трансгуманістичні тенденції у суспільстві можуть призвести до певних непередбачуваних ризиків та небезпек, оскільки людський організм є самоорганізованою, самовдосконаленою та самоплановою соціальною системою.

Отже, така відмова від субстанційної парадигми гуманізму і заміна її функціональною на трансгуманізм у системі безпеки особистості, держави та суспільства в недалекому майбутньому розширить інтелектуальні можливості людини. Нині має розвиватись така молода сфера науки, як “інтелектуалознавство” в сучасному інформаційному світі, оскільки сама природа відтворить нові типи неживої матерії, нові геноми, новий вигляд трансгенних живих істот як досконалих форм людського життя. Людина з відчуттям глобальних негативних наслідків вступає в нову еру, для якої властиве світоглядне переосмислення.

Як свідчить історія, князь Ярослав Мудрий наказував перекладати грецькі книги на слов'янську мову, щоб українство могло “навчатися і насолоджуватися божественним вченням, вважаючи, що від книжних слів люди сповнюються мудрості”. Церква підтримувала світську владу, навчаючи людей “управляти очима, утримувати мову, упокорювати розум, підкорювати гнів, плекати чисті помисли, робити добрі справи” [2, 48]. Пам'ятка “Ізборника Святослава” нагадує типovu для середньовічної традиції компілятивно складену бесіду мудрої людини з сином, можливо, з сином духовним. Окремі частини цієї праці отримали чималу популярність, неодноразово використовувались у повчаннях та посланнях і увійшли до усної народної мови.

Втім автентичний дух мудрості є історичним минулим того чи іншого народу як виявлення духовної “глибини”, в якій потрібно шукати джерело духовної енергії народу, що потребує актуалізації причини свого існування – минулого. Тому через актуалізацію історичних першовитоків аморфна маса людей усвідомлює себе в сучасній реальності “колективним індивідом” і постає єдиним цілим – українством.

Тому необхідно зазначити діалектичний зв'язок між духовними настановами мудрості й соціальною реальністю, пов'язаного, насамперед, з політикою та економікою, оскільки політична діяльність у життєвому світі зумовлюється насамперед загальною потребою суспільства як соціальної системи. Гідність як волевиявлення моральності має відбивати сформовану в со-

ціумі низку цінностей, визначати соціальне буття у сфері політики, права, економіки тощо. Саме соціальна нерівність є найбільшим злом у суспільстві, оскільки матеріальне багатство спричиняє ледарство, а розкіш – руйнування моралі.

Ще за часів Просвітництва Жан-Жак Руссо відстоював дрібну приватну власність, яка була заснована на особистій праці. З нею мислитель пов'язував і можливість ліквідації поділу суспільства на багатих і бідних. Досягти відносної майнової нерівності, на думку Ж.-Ж. Руссо, можна за допомогою закону, який виражав би загальну волю людей. Як зазначав мислитель, "...жоден громадянин не повинен володіти таким значним достатком, щоб мати можливість купити іншого, і жоден – настільки бідним, щоб бути вимушеним себе продавати" [1, 349]. На думку Ж.-Ж. Руссо, людина хоч і народжена вільною, але скрізь перебуває в кайданах. Тому вихід із цієї ситуації – це утворення особливої політичної субстанції, яка виступає в якості єдиного джерела законів – загальної волі. "...Одна тільки загальна воля може керувати силами держави відповідно до мети її утворення, яка є загальним благом" [1, 167].

Проблема гуманізму як волюнтаристської природи мудрості була властива не лише Західній Європі, Японії чи Китаю, оскільки вона виникала не один раз в історії розвитку східнослов'янських народів. Соціальне явище дуальності людського буття з його діалектичними суперечностями були відомі слов'янським народам давно і мали втілення як у богословському значенні, так і в світському середньовіччі. Волюнтаристською сутністю природи мудрості вважалось "єство". Таке усвідомлення містило відблиски античної традиції, розуміння сутності як сукупності добра і зла. В одному зі "Слів" Іоанн Златоуст так характеризує розуміння "єства": "Да не глаголемь, яко сий есть естетством благ, а он сий естетством зол. А ще бо кто естетством благ, то никогда не может быти зол, аще ли естетством зол, то никогда не может быти благ" [4, 67].

Нині високий рівень інвестування в людський капітал перетворює в ключовий момент українство у процесі суспільного

прогресу. “Ті країни, які сформували систему стимулювання інноваційної діяльності, сьогодні демонструють здатність до швидкого й ефективного менеджменту як за умов кризи, так і за умов стабільного розвитку” [9, 28]. При цьому Японія показала “основний пріоритет нового розвитку – перетворення освіти на ключовий показник готовності людського капіталу до залучення все нових і нових можливостей для власної й суспільної самореалізації” [9, 28]. Саме з “японського економічного дива” розпочалося прозоре усвідомлення “суспільством знань”, що полягає в інноваційній здатності особистості та суспільства до самовдосконалення. Для того щоб сформувати такі вимоги та встановити гуманістичні ціннісні орієнтації і творчі здібності, виникла потреба в самоактуалізації українства як провідної духовної сили.

З соціально-філософських міркувань людина може реалізуватися переважно в перетинах психічного простору – власного та чужого, адже душа володіє такою природною субстанцією, як індивідуальність, оскільки філософія мудрості визначає структуру духовного капіталу особистості та суспільства. При цьому конструктивна модель мудрості розширює внутрішній обрій свідомості, що дає можливість самоідентифікації суб’єкта. Отже, гуманізм як волюнтаристська природа мудрості – це рухоме самопізнання, суб’єктивне буття духовної свідомості, де життєстверджуюча ідея невичерпності життя у своїй волюнтаристській природі мудрості є оптимістичною.

З цього приводу вітчизняний філософ В. Табачковський вважає, що “простором”, на якому відбувається пошук відповідей на різні питання, є певний образ світу: “Саме в його межах кожен із нас самовизначається – шукає місця власної ідентичності, стверджує або її втрачає, втрачаючи, шукає знову й знову до останнього подиху. Щоправда, й після цього пошук не припиняється, тільки чинитиметься він уже не нами, а нащадками, які залишать нас на тих місцях, де ми, здавалося б, самоздійснилися, або ж “пересунуть” на інші” [3, 11].

Нині громадянська воля є одним із стабілізуючих, хоч і незаконних за визначенням засобів конституційної системи україн-

ства. Поряд з вільними й регулярними виборами та незалежною судовою системою, наділеною повноваженнями тлумачити конституцію, громадянська воля, коли вдаватися до неї з незалежними обмеженнями й здоровими судженнями, допомагає зміцнювати справедливі інституції українства. Під час громадянського волевиявлення українство має виявляти такі ознаки мудрості, як креативність мислення, риторика, самоствердження. При цьому особа має гарантію вільного вибору тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду. Це вказує на можливість вільно висловлюватися і відстоювати свої ідеї, думки та інтереси.

Тепер можна констатувати про загрозливий стан вітчизняної освітньої галузі через недостатність виховного потенціалу, що негативно впливає на стан гуманізму як волюнтаристської природи мудрості українства. Для цього необхідно поєднувати новітні підходи, патріотизм і професіоналізм, гносеологічні та аксіологічні аспекти творчої особистості, що відповідають вимогам сучасного світу. Філософія освіти має поширювати соціальне партнерство та довіру, використовувати гуманний підхід до кожного учня чи студента з врахуванням його психологічних та фізичних особливостей, що значною мірою розкривають його здібності та таланти. Особистість є духовною тією мірою, якою основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності стають найвищі людські цінності [10, 67], вона реалізує їх, трансцендуючи свої базові – фізіологічні й соціальні – потреби. Така трансценденція здійснюється на основі задоволення цих потреб так, що вони звичайним способом зникають з поля свідомості, або завдяки здатності відмовитися від їх задоволення і перемогти їх у собі. Для молодшої людини дуже важливо уявити майбутню професійну діяльність у світлі високого сенсу, щоб вона набула значущості й цінності у власних очах.

Інакше кажучи, ціннісно-мотиваційна домінанта утворює цілісну особистісну якість суб'єкта. Така настанова мудрості відповідає відомому у філософії освіти положенню про те, що

знання і вміння необхідно з'єднувати в органічну цілісність, кристалізуючим ядром якої мають бути ключові цінності.

Українство як всебічний соціальний феномен має виховувати молодь в національному дусі, залучаючи до народних традицій, обрядів та ремесел. Лише патріотично налаштована, національно свідома, шляхетно інтелектуальна молодь зі своїми гуманними намірами спроможна побудувати та захистити правову державність українства від будь-яких внутрішніх та зовнішніх загроз. Саме гуманізм має ефективно діяти у державо-творчому процесі, на підставі якого могли б формуватись інститути громадянського суспільства і соціальний аспект державності.

Поняття громадянського суспільства об'єктивно співвідноситься з поняттям правової держави, оскільки і перше і друге поняття віддзеркалюють головні моменти та сторони життєдіяльності сучасної демократичної державності.

Особливу роль у цьому відіграють реалізація гуманних принципів формування і функціонування владних органів, переорієнтація їхньої політики від захисту інтересів держави до захисту інтересів особистості; "здійснення державно-правової реформи (парламентської, адміністративної, муніципальної та судової); створення механізму захисту прав і свобод людини і громадянина; формування високого рівня політичної, правової та економічної культури населення" [7, 120].

Отже, сучасною платформою гуманізму як волюнтаристської сили мудрості українства, що спроможна давати відповіді викликам глобалізації, є інноваційне суспільство знань. Сьогодні це має здійснюватись у межах діапазону: інновації – традиції, модифікації – можливості. Саме гуманний намір розвитку українства залежить від готовності духовного капіталу реалізовуватися за умови соціальної мобільності та майстерності цю мобільність ефективно створювати. Такий магістральний напрям українства, як орієнтація на інноваційну діяльність, здатний рухливо використовувати досвід та практику інших країн у форматі соціальних транзитів. Саме формування нової концепції

гуманізму українства має здійснюватись на підставі інтеграційної взаємодії влади, політичних структур, електорату, бізнесу, що узгодженим чином мають докласти спільних зусиль у світовому просторі.

Контрольні питання

1. Сутність гуманізму в сучасному українстві.
2. У чому полягає соціально-філософська формула українства?
3. Розкрийте сутність методу техногенної геодинаміки (полігонометрії).
4. Шляхи формування нової концепції гуманізму українства.

Теми рефератів

1. Поєднання політики із загальнолюдською мораллю в демократичних країнах.
2. Свобода як сутнісна характеристика людини.

Список літератури

1. *Руссо Ж.-Ж.* Трактати / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Наука, 1969. – 704 с.
2. *Повість* временных лет. – М.: Imverden Ferlag, 2003. – 93 с.
3. *Табачковський В.* Гуманізм та проблема діалогу культур / В. Табачковський // *Філософська думка*. – 2000. – С. 11.
4. *Твердження* Іоанна Дамаскіна за ЦГАДА, ф. 181, № 509, л. 31.
5. *Гуревич П. С.* Феномен деантропологизации человека / П. С. Гуревич // *Вопросы философии*. – 2009. – № 3. – С. 19–25.
6. *Гнатик Е. Н.* Роль ценностного подхода в антропогенетике и генетической инженерии / Е. Н. Гнатик // *Вопросы философии*. – 2007. – № 6. – С. 70–78.
7. *Становлення і розвиток української державності: [зб. наук. пр.] / МАУП.* – К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2008. – 379 с.
8. *Грудз Я. В.* Енергоефективність газотранспортних систем: Монографія / Я. В. Грудз. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 208 с.

9. *Світогляд – Філософія – Релігія*: Зб. наук. праць / За заг. ред. І. П. Мозгового. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – Вип. 2. – 339 с.
10. *Горський В. С.* Проблема виховання “ нової інтелігенції ” в сучасному українському суспільстві / В. С. Горський // *Інтелігенція – гуманна об’єднувальна сила сучасного суспільства.* – К., 1998. – Т. 1.
11. *Мазницький А. С.* Геодезичний моніторинг та прогнозування техногенної геодинаміки на родовищах нафти і газу: дис. ... д-ра наук: спец. 05.24.01 / А. С. Мазницький; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – К., 2003. – 33 с.

РОЗДІЛ II

СОЦІОІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПЕРСОНОЛОГІЇ

Тема 1. Етапи формування соціально-філософських знань в персонології

1. Розвиток філософських знань у Стародавньому світі. Погляди на людину та суспільство

Перші уявлення про людину в суспільстві почали зароджуватися ще з прадавніх часів, зокрема в первісних культурах у формі міфологічних та релігійних вірувань. Стародавні цивілізації Китаю, Індії, Єгипту, Греції та Риму залишили численні пам'ятки розвинутих філософських концепцій. Як приклад можна навести і староіндійські Веди, етико-політичні вчення Конфуція, теорії держави та політики Платона, морально-етичні погляди Аристотеля, Епікура, Лукреція Кара тощо.

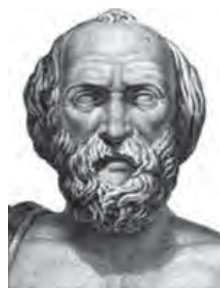
Найдавнішою формою відображення та пояснення світу, природи і людини була міфологія (від грец. *mitnos* – старовинна легенда, оповідь і *logos* – слово, вчення). Існує близько 500 способів визначення міфу: і як релігійне уявлення, і як примітивний світогляд людини, фантастичне відображення світу. Найвідоміші серед них – Веда, Іліада, Одиссея, так звані епоси – перші форми суспільного знання. Це оповідь про минуле, що відтворює картину народного життя, ідеали, норми, прагнення. З розвитком філософії, математичних та фізичних знань міфологія та епос замінюється точним описом минулих подій – історичною хронікою або історією. Саме з розвитком науки за законами природи та класової структури суспільства, товарно-грошових відносин, торгівлі, військової справи еволюціонувала людина в суспільстві.

Перші емпіричні дослідження проводилися у Вавилоні, Єгипті, Китаї на основі вивчення системи переписів податків та

населення. Вже відчувалася залежність перших досліджень від математичного знання. Спостерігалася трансформація задоволення практичних потреб на внутрішні пізнавальні потреби, таким чином виникло наукове самопізнання.

Емпіричні (практично-прикладні) знання зумовили появу відтворення і фіксації подій минулого, сучасного їх осмислення, оцінювання та аналізу. Виникають і розвиваються принципи систематизації і описування історичних подій, розвиток історіографії; зароджується нова форма відтворення дійсності – історія. Перша так звана школа логографів у формі відображення суспільства відійшла від міфологізму.

Одним із перших істориків був грецький мислитель **Полібій** (200–120 рр. до н. е.) – автор праці “Всесвітня історія”, який розглядав історичні процеси у взаємозв’язку, застосовував систематичність описування, письмове фіксування та хронологічне відтворення подій.

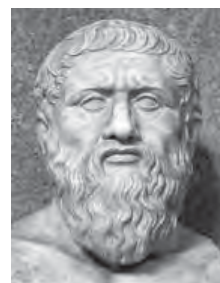

Полібій

Першими фундаторами знань про людину в суспільстві були Демокріт, Платон, Аристотель тощо. Так, Демокріт людську потребу визнавав вчителькою життя, завдяки якій люди перейшли від первісного способу до сучасного, навчилися ткати, будувати житло.

Платон був першим професійним представником філософії ідеалістичного напрямку. Мислитель розробив вчення про душі, з яких виділяв 3 групи суспільства:

- *філософи і правителі* – нечисленний привілейований клас, яким притаманні розум, істина, розсудливість;
- *воїни*, яким притаманні мужність та ефективність;
- *люди прагнучої душі* – торговці, будівельники, ремісники, сенс діяльності яких – забезпечувати життєздатність суспільства.

Платон

Платон був основоположником логіки, психології, політики тощо, оскільки залишив спадщину з галузей знань про суспільство, державу, владу тощо.

Аристотель

Найвидатнішим давньогрецьким філософом був **Аристотель** – всебічно обдарована людина, геніальна особистість (одним із його учнів був відомий полководець Олександр Македонський). Саме з його філософської спадщини бере початок розгалуження знань за конкретними науками з філософії. Численні спостереження за поведінкою людини та подіями суспільного життя систематизуються в суспільні дисципліни: економічні, політичні, історичні тощо.

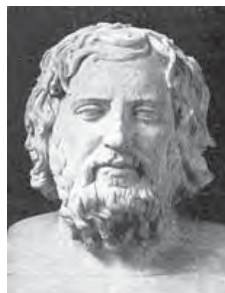
Згідно з філософією Аристотеля сенс життя людини – це досягнення вищого блага через розумову діяльність у суспільній праці. Давньогрецький мислитель був гуманістом, який вперше порушив і дослідив проблему способу життя. Брутальний спосіб (неморальний, розбещений), в якому щастя – це даремні розваги і втіхи; державний, який відтворює відносини правителів, державних службовців різних рангів тощо; споглядальний, як найвищий філософський, яким можуть характеризуватись не всі, а обрані богом та мудрістю людини.

Аристотель аналізує походження та розвиток людини в суспільстві. При цьому визнавалось, що держава є продуктом природного розвитку. Вищою формою суспільного життя, за Аристотелем, є “поліс” (від грец. *polis*, лат. *civitas* – місто-держава) – особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, що властиво для Давньої Греції та Італії.

Однією із природжених людських ознак філософ вважав соціальну нерівність, в якій має бути клас високого матеріального добробуту, середній клас та клас бідних. Отже, Аристотель, як і Платон, був ідеологом рабовласницького ладу.

Духовний розвиток філософських знань Античності значною мірою зобов'язаний давньогрецькому мислителю **Ксено-**

фонту Афінському (близько 430–355 рр. до н. е.). Учень Сократа, Ксенофонт, – один із найбільш популярних і плідних авторів стародавності, майже всі його доробки дійшли до наших часів. Основна історична його праця – “Грецька історія”, в якій філософ ідеалізує Спарту, намагаючись зберегти лояльність щодо Афін. Його прикладні праці є незмінним джерелом соціальної, економічної, політичної історії Греції, де він дав характеристику “зразкового” господарства і “зразкового” громадянина, а також спробував знайти вихід з економічних труднощів Афін та спартанського ладу.

Ксенофонт

Суспільна думка Стародавнього Сходу розвивалася на основі релігійно-міфологічного світогляду і містила залишки первісно-побутових уявлень.

У Давньому Китаї ця думка була розвинута відомим мислителем, засновником конфуціанства – **Конфуцієм Кун-цзи** (551–479 рр. до н. е.), який в юності був дрібним чиновником, а потім заснував першу в Китаї приватну школу. Основні погляди Конфуція викладено в книзі “Бесіди і судження” (“Лунь юй”), що містить запис висловлювань і бесід з учнями і послідовниками. Важливим поняттям навчання Конфуція є гуманність – сукупність етичних і соціальних відносин людей, що ґрунтуються на шанобливості і повазі до старшого за віком і становищем, відданості правителю тощо. Мислитель рішуче протиставляв “шляхетних чоловіків” “дрібним простолюдинам”. На його думку, перші покликані керувати іншими, бути їм прикладом. Конфуцій був проголошений “учителем 10 тисяч поколінь”, і його культ офіційно підтримувався аж до 1911 р. (початок буржуазної Сінхайської революції).

Конфуціанство як течія впливало на розвиток духовного капіталу людини і суспільного ладу Китаю протягом дві тисячі років. Конфуціанство вважали загальним законом справедливості, закономірним і виправданим існування людей розумової

та фізичної праці. Річ у тому, що в Давньому Китаї існували різні світоглядні напрями, між якими велася боротьба, що була відображенням боротьби різних суспільних сил того часу.

За таких обставин були суперечливі тлумачення конфуціанськими мислителями основних проблем: про поняття “небо” і його ролі, про природу людини, про зв’язок етичних принципів із законом тощо.

2. Соціально-філософські знання епохи Середньовіччя (теорії А. Блаженного, Ф. Аквінського, Т. Мора, Т. Кампанелли)

З метою подальшого розвитку наукового пізнання саме в античні часи було закладено духовний ресурс науки, мови, культури в системі суспільних відносин. Початком таких світоглядних змін стала криза рабовласництва, що призвела до різкого погіршення становища людей. Безсилля народних мас спричинило зростання релігійних настроїв, що привело до зародження християнської віри. Розпочалася епоха торжества християнства. Нова релігія стала головним елементом духовного життя суспільства. Спосіб життя у власних орієнтаціях “відривається від землі” і переноситься “на небо”. Саме цей час відзначається тривалим занепадом не лише суспільної науки, а й будь-яких прогресивних ідей.

З V ст. настає епоха Середньовіччя, яке умовно можна поділити на: *раннє* (V–IX ст.), *розвинуте* (XI–XV ст.) і *пізнє* (XV–XVII ст.). У цьому історичному періоді панує християнське богослов’я, одним із представників якого був – **Аврелій Августин** (IV–V ст.) – богослов, “батько” церкви. У своїй основній праці “Про град Божий” мислитель створює загальнолюдську концепцію філософії історії, ґрунтуючись на релігійних уявленнях, як про кінцеву долю людства, світу. Ця модель всесвітньої історії складається з “індивідуально-

*Аврелій
Августин*

го” як вчення про загробне життя і всесвітнього як історія минулого та космос майбутнього.

Представником напряду богослов'я слід вважати **Фому Аквінського** – італійського філософа-богослова XII ст. За його вченням усі відносини в суспільстві – від Бога.

Як ідеолог своєї доби Фома Аквінський обґрунтував феодальні відносини, кріпосництво, закликаючи народ “силою” церкви “до послухання”. При цьому церковна влада була вищою за державну. Всі правителі християнського народу повинні підкорятися Папі як Ісусу Христу, що є сьогодні провідним видовищем у філософії католицизму.

Історично зазначається, що філософія доби Відродження – це наслідок поєднання доби Античності та Середньовіччя як витвір їхнього еволюційного розвитку. Чималий внесок у розвиток пізнання зробили представники епохи гуманізму – це система поглядів на цінності людини як особи, її право на свободу, щастя та волевиявлення. Такими ідеальними гуманістами були Франческо Петрарка, Аліґ'єрі Данте, Леонардо да Вінчі, Еразм Роттердамський, Сервантес, Томас Мор та Томмазо Кампанелла.

Новим у розвитку теорії соціально-філософського знання була спроба обґрунтування ідей комунітарних принципів організації суспільства. Це було реакцією на соціальну несправедливість, приватну власність, індивідуалізм. На противагу цьому соціальні утопії висували принципи суспільної власності та колективістські засади у соціальному житті. Основоположниками такого напряду були Томас Мор та Томмазо Кампанелла, ідеї яких були спорідненими.

Томас Мор (1478–1535) – відомий англійський гуманіст і суспільний діяч, автор праці “Утопія”. За свої погляди та “протестантську” діяльність він був страчений.

*Фома
Аквінський*

Томас Мор

**Томмазо
Кампанелла**

Інший представник – **Томмазо Кампанелла** (1567–1639) – італійський філософ, утопічний комуніст, який за свою повстанську діяльність був ув'язнений на 27 років, протягом яких зазнавав жахливих тортур. Саме тоді і була написана відома праця “Місто сонця”, в якій викладено ідеї утопічного соціалізму, адже спільна біографічна доля сприяла генерації спільних комунітарних ідей.

Варто зазначити, що Томас Мор і Томмазо Кампанелла були гуманістами та противниками приватної власності, оскільки боролись за ідею справедливого розподілу усуспільненого виробництва у щасливому людському житті.

3. Спроби формування соціально-філософських знань (кінець Середньовіччя – початок буржуазної епохи) – Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Г. Гроцій, Т. Дж. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Віко, М. Кондорсе, Й. Гердер, Г. Гегель

Ідеологами нового часу у формуванні соціально-філософських знань тієї епохи були Нікколо Макіавеллі та Жак Боден.

**Нікколо
Макіавеллі**

Італійський мислитель **Нікколо Макіавеллі** (1469–1527) один із перших піддав сумніву та критиці релігійне тлумачення історії та суспільства і редуціював останні через суб'єктивістські елементи. Людську історію породжують людські пристрасті – егоїзм та матеріальний інтерес, які є спонукальними мотивами людської діяльності. В історію політики Н. Макіавеллі увійшов як ідеолог політичної безпринципності та підступності. У відомій його праці “Князь” було викладено програму створення централізованої держави, принципи

державності та політичної діяльності. Праці Н. Макіавеллі мали прогресивний характер для формування капіталізму та державності Італії.

Також філософом цього періоду був французький суспільний діяч, юрист **Жак Боден** (1530–1596). Він започаткував теорію, згідно з якою якості людини залежать від тих природних умов, в яких вона проживає, оскільки клімат, родючість ґрунту, рельєф тощо зумовлюють особливості людського життя. Різноманітними факторами Ж. Боден пояснює і домінування науки, ремесла, права, державності, торгівлі в тих чи інших народів залежно від територіальних та кліматичних умов.

Жак Боден

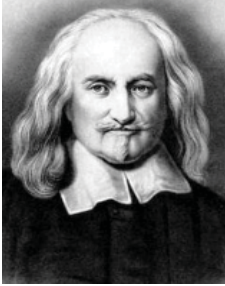
Видатним мислителем свого часу був голландець **Гуго Гроцій** (1583–1645). В річищі нового знання Г. Гроцій висунув ідеї “природного права” і “суспільного договору”, які зумовлюють формування держави, суспільних відносин, як результат людських потреб та інтересів, а не з ідеалістичних позицій.

Гуго Гроцій

З XVII – XVIII ст. соціально-філософське знання почало істотно відрізнятися від попереднього своєю інтенсивністю, характером, розлогістю. Виникали нові наукові галузі, використовувалися спеціалізовані методи досліджень. Саме знання суспільних наук спрямовувались на пошук наукової істини.

У цей період розвитку науки поширились нові “об’єктивні” знання про Всесвіт, природу, суспільство. Яскравими представниками тієї епохи Просвітництва були видатні філософи-просвітителі Д. Дідро, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск’є, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Вольтер, Дж. Віко, А. Кондорсе, Й. Гердер тощо. Ці мислителі розширили парадигму натуралістичного світу – ставлення людини до природи.

Томас Гоббс

Томас Гоббс (1588–1679) був прихильником концепції “природного права” і “суспільного договору” і розкрив людину як біосоціальну істоту. Саме така людина завдяки своїм біологічним задаткам та соціальним характеристикам формує суспільно-договірну модель, що потім трансформується на більш складну конструкцію – державу та суспільство. За цих умов люди мають вступати в договірні відносини, відводячи дер-

жаві роль гаранта дотримання договору.

Проблему державності розробляв англійський філософ **Джон Локк** (1612–1704).

Його концепція – це конструктивні відносини, злагода та соціальний порядок між людьми, державою та суспільством, оскільки мислитель прагнув теоретизувати та систематизувати знання. В основі концепції є конституційна парламентська монархія, що уособлює поділ влади на законодавчу, виконавчу та “федеральну”.

Джон Локк

*Шарль
Монтеск'є*

Французький мислитель **Шарль Монтеск'є** (1689–1755) був основоположником нового напрямку в суспільствознавстві. Як і всі просвітники того часу, він виступав проти релігійного редукування історії суспільства. Філософ намагався довести залежність фізичної, розумової та психологічної природи людей у різних географічних регіонах залежно від клімату природних умов. Ш. Монтеск'є послідовно аналізує вплив клімату на виробничу діяльність людей у

різних географічних умовах. На підставі цього постає нове філософське вчення про роль клімату, ґрунтів, території, ландшафту не лише в розвитку суспільства, а й у формуванні духу наро-

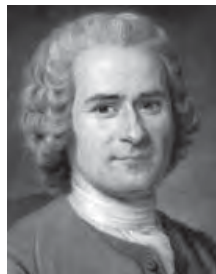
ду, що впливало на політичну та правову системи держави.

Серед французьких мислителів-просвітників особливе місце посідає **Жан-Жак Руссо** (1712–1778). Основну увагу він приділяв аналізу соціальної нерівності, а головною темою його роздумів були правові аспекти людини з точки зору суспільного договору. Учасники такої “угоди” називалися “народом”, а окремі особи – “громадянами” як учасники суверенної влади і підлеглі державним законам. Однак і держава повинна виконувати загальну волю народу.

Новим етапом у розвитку соціального пізнання були поява та розвиток філософії історії, предметною сферою якої виступала історія суспільства та її аналіз. Це стало свого роду з’єднувальною ланкою між філософією та соціологією, оскільки своїм виникненням саме філософія зобов’язана історії, в якій аналізуються суспільні явища і процеси, факти з історії та культури. Термін “філософія історії” вперше запровадив Вольтер щодо системи загальних роздумів і досліджень людської історії та культури.

Одним із перших, хто зробив спробу окреслити і реалізувати принципи та завдання філософсько-історичного аналізу все-світньо-історичного процесу, був відомий італійський філософ **Джамбаттіста Віко** (1668–1744).

Він розглядав історію як продукт діяльності людей, стверджуючи, що вона не містить нічого містичного. Закономірність суспільного розвитку філософ розглядав у трьох циклах (етапах): “період богів”, коли релігійні уявлення панують над розумом; “героїчний період”, що пов’язаний з виникненням і розвитком держави; “людський період” як найвищий період у розвитку суспільства, оскільки саме людина вносить в історію людське, соціальне.

Жан-Жак Руссо

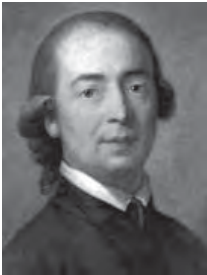
*Джамбаттіста
Віко*

Марі Кондорсе

Чималий внесок у розвиток філософії історії зробив французький суспільний діяч **Марі Кондорсе** (1745–1794). Вчений намагався розкрити основні стани прогресивного розвитку і висловлював безліч цінних ідей. Заслуга М. Кондорсе полягає в його послідовній та систематичній розробці теорії прогресу і в застосуванні принципу розвитку в аналізі історичного процесу, розумінні значення економічних та духовних факторів у житті суспільства.

Одним із визначних представників німецького просвітництва був філософ **Йоганн-Готфрід Гердер** (1744–1803), який розглядав історію суспільства як закономірність розвитку природи. Людина – це творіння природи, що містить елементи як неорганічного, так і рослинного та тваринного світу. Гуманістична філософія історії Й. Гердера впливає не стільки з аналізу фактів історії, скільки з аналізу її уроків, оскільки його праці з філософії історії вирізняються своїми загальнолюдськими цінностями.

Йоганн Гердер

Саме дух мудрості людства є одним із визначальних складових людської історії, охоплюючи мову, ремесло, науку, мистецтво та інші цінності, адже духовний капітал – це нагромадження знань, мова, досвід та передавання їх від покоління до покоління, що становить основний зміст людського в людині.

Одним із фундаторів філософії історії в розвитку соціально-філософських знань був видатний філософ **Георг Гегель** (1770–1831). За вченням Г. Гегеля, всесвітня історія – це простір духу, який розвивається закономірно. Філософ розглядав історію як вищу сферу порівняно з природою, в якій Абсолютний розум (Дух) самопізнає себе. Рушійною силою історії, її суб'єктом Г. Гегель вважав не діяльність людини, а процес саморозвитку Духу, оскільки людина – це лише інструмент. Кожному “історичному народові” властивий свій “народний дух”.

Георг Гегель

Інакше кажучи, Г. Гегель поєднував Абсолют з “народним духом”, а історичні особи перетворювались на героїв – елементів цієї сфери, які виражають долю світового духу. Саме філософія історії у розвитку суспільної науки розкриває закономірності та об’єктивності історичного процесу, створює можливість поєднати емпіричний матеріал з його теоретичними узагальненнями.

Французький філософ, математик, фізик **Блез Паскаль** (1623–1662) дійшов висновку про можливість виграшу в азартній грі, зробивши відповідні розрахунки, що мають спрогнозувати певні події. У цьому сенсі відкриття закону великих чисел **Якобом Бернуллі** мало значення для розвитку не тільки статистики демографії, а й соціології та інших наук.

Блез Паскаль

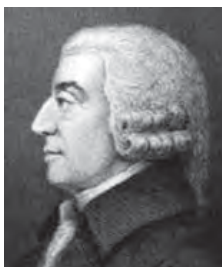

Девід Юм

Подальший розвиток суспільних знань у системі персонології збагачувався політико-економічним поглядом англійського філософа **Девіда Юма** (1711–1776) та економіста **Адама Сміта** (1723–1790).

Д. Юм розкривав людину як соціальну істоту, виокремлену від природи. Характерні особливості його концепції полягають в усвідомленні суспільного інтересу та взаємної користі, а також ідеї трудового походження власності (“все набувається працею”), що з часом послужила вихідною моделлю в соціально-економічній теорії А. Сміта.

Теорія А. Сміта полягає в суспільній взаємозалежності людини (людей, людства) стосовно поділу праці між ними та її належними результатами. Працюючи заради задоволення

Адам Сміт

*Томас
Мальтус*

власних потреб, кожен виконує певну суспільно необхідну функцію, приносячи користь іншим, як поєднання в людині індивідуального (особистісного) та колективного (суспільного).

Заслужують на увагу також праці англійського економіста і священника **Томаса Мальтуса** (1766–1834), серед яких є “Досвід закону про народонаселення”. Грунтуючись на “законах спадної родючості землі”, Т. Мальтус вважав, що населення зростає в геометричній прогресії, а засоби існування, необхідні для фізичного проживання людей, – в арифметичній. Тому людство в недалекому майбутньому переживатиме кризу абсолютного перенаселення. Причинами цього можуть бути обезземелення селян, їх зубожіння, зростання безробіття, оскільки виживатимуть найсильніші за духом. З цим потрібно боротися на державному рівні шляхом регулювання шлюбів та народжуваності, а масову загибель людей під час війн, епідемій тощо Т. Мальтус вважав позитивним феноменом. Основні його ідеї поширювалися в соціальній філософії та демографії, що мали місце в подальших поглядах на розвиток персонології.

Чималий внесок у суспільне відтворення вніс відомий французький філософ **Алексіс де Токвіль** (1805–1859), який жив і працював у США. Дослідник ретельно аналізував фундаментальні основи американського суспільства, механізми адміністративної та судової влади, структуру інших інституцій. При цьому мислитель розкривав різнобічність суспільної дійсності, вивчав аспекти аристократії та демократії на рівні індустріалізації господарського життя. В політично-ідеологічній площині – це сукупність консервативних та ліберальних ідей.

*Алексіс
де Токвіль*

Персонологічна діяльність у суспільному відтворенні розвивалась і в Україні. Після возз'єднання України з Росією вперше на на-

лежному рівні Петром I було проведено перепис населення (1710 р.), зумовлений не стільки науково-теоретичними, скільки політичними, військовими та економічними потребами. Повторний перепис проводився у 1718–1719 рр. До середини XIX ст. в Росії таких переписів-ревізій було проведено близько десяти. В Україні вперше було проведено так званий “перепис душ” за часів гетьманства графа Розумовського на стику 1763–1764 рр.

У XVII–XIX ст. у Росії проводяться персоналогічні дослідження відомих російських просвітителів В. Татищева та М. Ломоносова.

Василь Татищев вперше в Росії досліджував соціальні явища за допомогою спеціально складеної анкети, яка містила до 200 запитань різного змісту та інструкцій з роз’ясненням запланованого дослідження.

Згодом подібні дослідження проводив **Михайло Ломоносов**, адже вченого цікавили проблеми демографії, народонаселення, проблеми ранніх шлюбів, притулки для вихованих покинутих дітей, медичної освіти.

У подальшому спеціалізовані та галузеві дослідження проводили Іван Герман – інженер-статист, виходець із Австрії та Карл Герман – професор статистики та політекономії з Німеччини. Дослідник вперше розробив проект організації системи постійного статистичного обліку на державному рівні та створення статистики державного господарства. Він вивчав суспільні проблеми самогубства та злочинності в Росії.

До початку XIX ст. соціально-філософські теорії в персоналогії розвивалися нерівномірно через перехід до нового суспільного устрою, в якому відбувалося руйнування старих соціальних платформ світогляду та події Великої французької революції.

***Василь
Татищев***

***Михайло
Ломоносов***

Таким чином, історично простежується, що відбулася спроба сутності, структури та механізму відтворення суспільних зв'язків у персонології, в якій найціннішим надбанням є соціально-філософські знання.

Контрольні питання

1. Коли економічні інтереси окремої людини збігаються з інтересами суспільства?
2. Чи є революція засобом вирішення суспільних протиріч?
3. Хто такі технократи?

Теми рефератів

1. Формування та розвиток персонології в системі соціально-філософських знань за доби раннього Середньовіччя.
2. Особливості персонології за доби пізнього Середньовіччя.
3. Духовний капітал персонологів та їхні концептуальні моделі.
4. Основні причини появи статистичних та демографічних досліджень.
5. Взаємодія людини та суспільства як джерело розвитку цивілізації.

Список літератури

1. *Асмус В. Ф.* История античной философии: Учеб. пособие / В. Ф. Асмус. – М.: Прогресс, 2006.
2. *Великие мыслители Востока* / Под ред. Яна П. Мок-Грипа. – М.: Крок-пресс, 2005.
3. *Гарфиниель А. Х.* Философия эпохи Возрождения / А. Х. Гарфиниель. – М., 1980.
4. *История философии: энциклопедия.* – Мн.: Интерпрес-сервис, 2002. – 1376 с.
5. *Спиркин А. Г.* Философия / А. Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2001.
6. *Сірий Є. В.* Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: Навч. посіб. / Є. В. Сірий. – 2-ге вид. – К.: Атіка, 2007. – 480 с.
7. *Лісовський П. М.* Суспільна риторика: Навч. посіб. / П. М. Лісовський. – К.: Вид-во “Кондор”, 2012. – 243 с.

Тема 2. Класична персонологія XIX ст.

1. Особливості історичного розвитку персонології як науки. Фундаменталізм О. Конта

Наукове вивчення попередніх епох (Античності, Середньовіччя, Нового часу) створило якісно нові підстави для подальшого розвитку персонології в XIX ст. Її виокремлення в суспільному житті як всебічного соціального явища є закономірним процесом, в якому суспільними передумовами є *духовний капітал мудрості людства*. Цьому сприяли фундаментальні знання математики, фізики, хімії, економіки тощо. На цьому тлі природничих наук абстрактно-конкретні превентивні (умоглядні, далекоглядні тощо) конструкти соціальної філософії та філософії історії з часом зміцнилися, оскільки швидкими темпами почала розвиватись соціологія.

Філософи усвідомлювали, що соціальна філософія та філософія історії – світоглядно-ціннісна парадигма до розуміння людини та суспільства. Суспільство вже не розглядалось як сукупність соціальних атомів в автономному режимі існування, тому людина та суспільство перебували у тісному “невидимому” діалектичному зв’язку, при якому розвиток окремих осіб домінував над розвитком самого суспільства (О. Конт, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо). За цих обставин розвиток природознавства свідчить про певну спільність між органічним та неорганічним світом (“на кістках могил наших пращурів проростають зерна нащадків”).

У цьому змісті французький вчений **Анрі де Сен-Сімон** (1760–1825) розпочав своє світобачення саме з науки про людину, оскільки першочергово визнав її як “соціальну фізику”. А. де Сен-Сімон виступав з вимогою на-

**Анрі
де Сен-Сімон**

дати науці про людину позитивного змісту, оскільки позитивізм – це базова матриця усвідомлення сутності людини та суспільства. При цьому варто зазначити основні постулати його методологічних ідей:

- пріоритет спостереження в суспільній науці;
- орієнтування на точні методи природознавства;
- аргументація та опис факту людиною як цілісною соціальною істотою;
- необхідність науки про людину як самостійної галузі;
- розгляд суспільства в системі взаємозв'язків із природою.

Огюст Конт

У 30-х роках XIX ст. французький філософ **Огюст Конт** (1798–1857) обґрунтував принципи позитивізму як філософського напрямку. Цей мислитель увійшов в історію як засновник філософії позитивізму та соціології. Саме О. Конт ввів поняття “соціологія”, розробив систему соціологічного знання, окреслив його предмет, структуру, методи та можливості. Філософ зробив спробу

класифікувати науки на теоретичні й конкретні за ієрархічним алгоритмом в ґносеології (науковому пізнанні).

За О. Контом, соціологія – це абстрактна наука про людину, яка передбачає розгалуження на конкретніші науки, що досліджують окремі форми та елементи суспільства. При цьому О. Конт розкрив суспільство як цілісний соціальний організм та виокремив у ньому: соціальну статистику як теорію суспільного порядку, організацію та структуру суспільства, а соціальну динаміку – як теорію суспільного розвитку. Анатомічно розглядаючи суспільство на окремі структурні складові, інституції, О. Конт визначав сім'ю, державу та релігію як найважливіші рольові елементи.

Головною сутністю суспільного розвитку О. Конт вважав *інтелектуальну еволюцію людства* як раціонального чинника його свідомості, в якому наука є вищим проявом. Цей закон інтелектуальної еволюції людства притаманний сьогодні для його духо-

вного капіталу мудрості, згідно з яким пізнавальна діяльність людей (осіб, персоналу тощо) проходить три стадії (цикли) розвитку: *теологічну (божественну)*, *метафізичну* та *позитивну*. В *теологічному* циклі людський розум у кожному явищі природи та суспільного життя уособлює вплив надприродних сил. Це свого роду фетишистське виявлення релігійно-міфологічного світогляду. В *метафізичному* циклі, за О. Контом, свідомість людини (персоналу) оперує не уявленнями, а поняттями, що рефлектують реальні процеси зовнішнього світу. В *позитивному* циклі раціональні (розумові) акти свідомості у своїх розмислах прив'язані до наукових спостережень, оскільки відбувається процес виникнення наукового менталітету, формування наукового розуміння людини, природи та суспільства.

У цьому сенсі О. Конт особливе місце надавав розробленню методологічним проблемам нової науки: знаходження, систематизація (угруповання, класифікація, структуризація тощо) та використання конституючих фактів соціального життя, що є актуальним для персонології. Філософом як сумлінним систематиком було запропоновано чотири методи соціології як науки: спостереження, експеримент, порівняння, історичний аналіз.

Отже, специфіка соціології О. Конта в тому, що він узагальнив різноманітні ідеї свого часу і вперше спробував створити систему соціології як моделі нової науки. Адже з людини починається наука, а сенс людини – в духовному капіталі її мудрості: пізнанні природних та соціальних факторів власного буття.

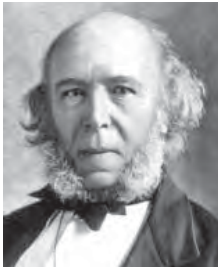
Контрольні питання

1. У чому полягає новизна ідей позитивізму А. де Сен-Сімона?
2. Яке значення мають для сьогодення фундаментальні корені науки О. Конта?
3. Який, за вченням О. Конта, метод наукового пізнання є важливим у сучасному інформаційному світі?

Тема реферату

Феномен фундаменталізму в сучасному світі: витоки і форми.

2. Соціоантропологічна школа в персонології: вчення Г. Спенсера, науковий дарвінізм

*Герберт
Спенсер*

Одним із теоретичних напрямів соціально-філософської думки була органістична школа англійського філософа **Герберта Спенсера** (1820–1905). Його соціологічна система ґрунтується на трьох основних компонентах: еволюційна теорія, органіцизм, вчення про соціальні організми – інституції.

Однією з найвідоміших його теорій була еволюційна теорія у фізичному світі. Це перетворення пов'язане з формуванням сонячної системи із розсіяної матерії. Тотожність тому – виникнення суспільства як організованого об'єднання людей із значенням чисельності чи поступовим їх злиттям. Еволюція – це процес інтеграції матерії, перехід із невизначеної безлюдної однорідності у визначену різномірність.

Варто наголосити, що в аналізі суспільних явищ систему Г. Спенсера можна порівняти з живим організмом на основі законів, властивих природничим наукам. У праці “Основи соціології” Г. Спенсер визначав аналогію суспільства і біоорганізму в тому, що соціальний організм, як і біологічний, у процесі розвитку зростає в масі та обсязі. В обох типах організму всі компоненти між собою діалектично взаємопов'язані, внаслідок чого і створюється один цілий організм. При цьому визначається такий діалектичний взаємозв'язок біосоціальної анатомії людини, держави та суспільства, як уряд, що асоціюється з головним мозком; торгівля – з кровообігом; економіка – з обміном речовин; шлунково-кишковий тракт – з виробничою інфраструктурою тощо. Це зумовлює появу різноманітних типів організації людей, спеціалізованих за видами діяльності у суспільному організмі.

Крім того, натуралістичним напрямом у соціоантропологічній школі був науковий дарвінізм, який орієнтувався на пошук зовнішніх аналогій між організмом та суспільством. Цей напрям

виник під впливом біологічної науки і намагався використати її внутрішні закони. Джерелом цього напряму було вчення Ч. Дарвіна про боротьбу за існування (виживання) як природний добір біологічних законів на розуміння суспільства.

Найвідомішими представниками наукового дарвінізму були **Уолгер Беджгот** – англійський політик, економіст, соціолог, **Людвіг Гумплович** – австрійський юрист, соціолог, **Альбїон Смол** – американський соціолог. Сутність їхнього вчення полягає в натуралізації соціального, визначенні природного відбору і боротьби за існування як головних соціальних детермінантів, аналізі соціальних конфліктів та суперечностей у їхньому контексті. Боротьба за виживання трактувалась як основний закон соціальної еволюції, коли в процесі відбору виживають найприспособаніші. Так, наприклад, існує авторська оцінка щодо ціннісної парадигми у суспільно-військовій сфері як розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, в якій мають використовуватись інтелектуальні сили (спеціально навчені загони для екстремальних ситуацій) превентивного характеру.

Тому виживають ті групи, спільності, в яких зберігається рівновага між новаціями, традиціями, різними процесами. Кожна група намагається підкорити собі іншу, панувати над нею, і ця боротьба становить зміст соціального життя. Першими групами були орди, які вели війни, переможці знищували переможених, використовували їх як рабів, підданих, експлуатували їх. Згодом виникли держави як знаряддя для закріплення своєї влади і панування над переможеними як продукт боротьби груп.

Контрольні питання

1. Розкрийте характерні особливості натуралізму О. Конта.
2. У чому полягає природна сутність людини в боротьбі за самовиживання?

Теми рефератів

1. Антропологізація особистості в дусі соціальної антропології.
2. Перспективи розвитку особистості.

3. Соціально-психологічний вектор у персонології

Лестер Уорд

Еволюційний розвиток суспільного знання у ХІХ ст. все більше охоплював нові галузі. Соціальна психологія завжди була основним підґрунтям для такого суспільного розвитку науки, що давало можливість розглядати внутрішній світ людей, а саме: поведінку груп, натовпу, мас, народу.

У рамках психологічного підходу в персонології розвивається “психологічний еволюціонізм”, фундатором якого був американський вчений **Лестер Уорд** (1841–1913). Основна його ідея – мотивація (бажання, потреби, інтереси) насолоди як природних пристрастей інстинктного характеру та зменшення страждань, але бути при цьому успішним.

Вільгельм Вундт

Заслуговує на увагу в цьому напрямі концепція “психології натовпу” німецького філософа, дослідника **Вільгельма Вундта** (1832–1920). Його праця “Психологія народів” доповнила і збагатила дослідження цього типу обґрунтуванням “психології народу” через критерії “індивідуальність”, “особистісна воля”, “відчуття”, “уявлення”.

Крім того, варто згадати концепцію “психології натовпу”, сформовану французьким філософом, антропологом **Гюставом Лебоном** (1845–1931).

У своїх працях “Психологія натовпу” та “Психологічні закони еволюції народів” філософ досліджував відмінності у поведінці та діяльності особи у звичайних умовах і серед груп людей. За цих умов здійснюється “магічний” маніпулятивний вплив з метою певних намірів (зловмисних чи добродійних) явного

Гюстав Лебон

чи прихованого характеру, коли у натовпі людина неадекватно діє, ніж наодинці. При цьому використовуються такі маніпулятивні механізми впливу, як навіювання, сугестія, наприклад, наслідування тощо. Вчений розглядає “натовп”, “масу” як деструктивну (руйнівну) силу, що гіпнотизує суб’єктів на несвідомі, ірраціональні вчинки, де керує нетерпимість, сила, відсутність самоконтролю, безвідповідальність. Різновидами такого маніпулятивного впливу є окремі індивіди та маси таких індивідів.

Одним із дослідників психологізму та засновників соціальної психології був французький соціолог **Габріель Тард** (1843–1941), який розвинув концепцію “масового суспільства”, або “теорію наслідування”. Наслідування можна характеризувати як процес повторення різних форм буття. Головною рушійною силою розвитку суспільства, згідно з теорією Г. Тарда, є непоборне психічне прагнення людей до наслідування як механізм прикладу, і мають наслідувальний характер. Самі наслідування виявляються у різних формах: звичай, мода, симпатії, виховання, навчання, відкриття та винаходи. Г. Тард виокремлює два основних типи наслідування: звичаї та моди як домінанти до типів суспільства.

Чималий інтерес становить концепція “інтеракціонізму” американського філософа **Чарльза Кулі** (1864–1929). У своїй праці “Природа людини і соціальний порядок” він розглядав суспільство як психологічний організм, що виявляє цілісність завдяки тісній взаємодії між індивідом, групами, де основу цієї взаємодії зумовлює психічна природа людини.

Люди пізнають суспільну дійсність завдяки ціннісним ідеалам, набувають досвіду, здобувають знання виключно через взаємні контакти, в результаті чого відбувається соціалізація людини.

Габріель Тард

Чарльз Кулі

У своїй концепції “дзеркального Я” Ч. Кулі розкриває відблиск тих вражень, які “Я” справляє на оточуючих людей. Саме “Я” синтезує соціальне та персональне як особистісне в результаті контактної дії з навколишнім середовищем. У цьому зв’язку необхідно виокремити три основних цикли дії “дзеркального Я”: як “Я” видаюся іншій людині; як ця людина оцінює мій образ; яким є наслідок цього сприйняття – почуття гідності чи приниження.

Ще одним напрямом психологізму в персонології є інстинктивізм. Сутність цієї теорії полягає в тому, що інстинкти розглядаються як форми людської поведінки. Інстинкти були відомі ще за античних часів і тривалий час були таємницею свідомості. З кінця XIX – поч. XX ст. дослідження інстинктів у біології (Ч. Дарвін, І. Павлов) мотивували до пошуків нового пояснення численних явищ людської поведінки.

Обґрунтовану концепцію інстинктивізму в персонології розробив американський психолог **Вільям Мак-Дугалл** (1871–1938). У своїй праці “Вступ до соціальної психології” дослідник окреслив наявність певної рушійної сили у вигляді вітальної енергії як вияву інстинктам. Це відповідна здатність суб’єкта сприймати певні явища на сенсорному рівні емоційних збуджень. Інстинкти зумовлюють особливості мислення і поведінки окремих осіб, груп тощо. Через сукупність інстинктів вчений робить спробу створити психологічну теорію суспільства, адже кожному інстинкту відповідають певні емоції: інстинкту цікавості – здивування, самоствердження – впевненість у собі, боротьби – страх, втечі – самозбереження, відрази – емоція огиди, відтворення роду – почуття ревності, батьківські інстинкти – почуття уваги, піклування та ніжності.

Послідовником психоаналізу стосовно інстинктивізму в системі персонології варто вважати австрійського філософа та психолога **Зигмунда Фрейда** (З. Фройда) (1856–1939). Вче-

**Вільям
Мак-Дугалл**

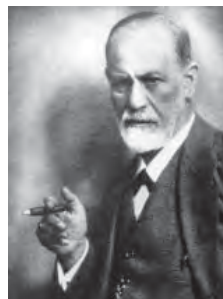
ний розкрив сенс поведінки людини та оцінив її інстинкти, прагнення, нахили, пристрасті, оскільки архетипно-ментальною змістовністю аналізує ці психічні явища в руслі соціальних процесів творчості, духовної культури.

Таку психіку З. Фрейд розглядав на трьох рівнях:

- несвідоме як сутність психіки та джерело мотивації;
- передсвідоме, що персоніфікує психічні акти, усвідомлені індивідом за певних умов;
- свідоме, яке відображує елемент “надбудови” над несвідомим і перебуває з ним у постійному конфлікті та залежить від нього.

Серед персональних інстинктів у сфері несвідомого З. Фрейд виділяв *лібідо* (пристрасть, статевий потяг), що містить загальнолюдську любов і любов до близької людини та батьків. Як зазначав З. Фрейд, лібідо виступає біосоціодетермінованою силою як виявлення характеру, людської поведінки, діяльності.

Внаслідок суспільної діяльності кожної людини виникає соціоантропоцентричний конфлікт між свідомим та несвідомим – процес витіснення негативних свідомих пристрастей, потягів. Цей конфлікт долається в процесі творчої діяльності людини, оскільки саме сублимація (піднесення) є механізмом психологічного захисту, коли енергія “несвідомого” спрямовується на соціально сприятливі цілі. Таке перетворення енергії інстинкту на різноманітні форми життєдіяльності за допомогою сублимації З. Фрейд і намагався пояснити в соціально-психологічному механізмі суспільних явищ.

**Зигмунд
Фрейд**

Контрольні питання

1. Схарактеризуйте соціально-психологічний простір способу життя.
2. Сучасні педагогічні парадигми соціалізації особистості.

3. Детермінанти становлення й розвитку особистості в умовах суспільних трансформацій.
4. Особливості соціального виховання дітей і молоді.
5. Роль соціальних інституцій у соціально-психологічному розвитку особистості.

Теми рефератів

1. Захисні механізми у контексті розвитку особистості.
2. Процес самоактуалізації особистості.

4. Німецька персонологічна філософія: вчення марксизму та формальної філософії

Чималий вклад у суспільний розвиток XIX та XX століть зробило вчення марксизму як матеріалістичне розуміння історії, засновниками якого були **Карл Маркс** (1818–1883) та **Фрідріх Енгельс** (1820–1895). На становлення цього вчення певною мірою вплинули діалектика Г. Гегеля, політико-економічні та соціологічні концепції А. Сміта, Д. Рікардо, А. де Сен-Сімона, а також утопічні ідеї Т. Мора і Т. Кампанелли. Ніхто до сих пір

Карл Маркс

теорію марксизму не відміняв, хоча вона постійно піддається різній критиці. Однак марксистське вчення щодо розуміння історії суспільства залишається одним із найвпливовіших і до сьогодні, хоча протистоїть багатьом іншим класичним теоріям і має своїх прихильників в усьому світі.

К. Маркс зачіпав фундаментальні проблеми філософії – сенс людського існування. З цим пов'язані розподіл суспільної праці і функціонування інститутів приватної власності та грошей. Тому К. Маркс дійшов висновку про виключно негативну їхню роль як знарядь “людського відчуження”.

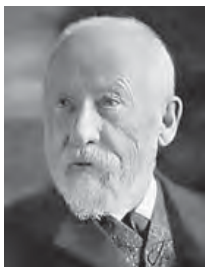
**Фрідріх
Енгельс**

Саме система матеріально-виробничих відносин у теорії марксизму становить базисну субстанцію, в якій розвиваються всі інші основні відносини між людьми – правові, політичні, економічні тощо. При цьому економічна сфера набуває значення “точки відліку” або “незалежної змінної” щодо інших соціальних явищ. Основна ідея марксизму – це боротьба за своє існування. Для того щоб вижити, вони повинні виробляти засоби існування, взаємодіючи у виробництві, в якому і має зростати людська свідомість. Звідси і випливає всім відома аксіома: “Не свідомість визначає буття, а буття визначає свідомість”. Свідомість і буття є єдиним діалектично цілісним організмом у суспільному відтворенні, адже К. Маркс акцентує увагу саме на виробничій сфері людських відносин як базис. Тому його теорія має матеріалістичний характер. Усі інші суспільні інститути, мислення, ідеології, уявлення – це похідні від базису і вважаються надбудовою.

Класова концепція марксизму – це антагоністичні відносини між буржуазією та пролетаріатом як головними класами. При цьому має бути головний клас – пролетаріату як основна робоча сила матеріальних благ. Тому загострення соціальних конфліктів і доведення їх до соціального вибуху – пролетарської революції – це, на думку К. Маркса, об’єктивна тенденція соціального розвитку.

Таким чином, марксизм залишився в історії філософської думки родоначальником конфліктної традиції між людьми як модель класового конфлікту. Однак К. Маркс шукав і альтернативні варіанти розвитку капіталістичного устрою (модернізацію капіталізму), усвідомлюючи виникнення якісно нового суспільства, відмінного від традиційного капіталізму. В добу комуністичної ідеології ХХ ст. в тодішньому Радянському Союзі марксизм тривалий час виступав у ролі релігійної системи, на якій ґрунтувалася тоталітарна риторика (філософія, політика тощо).

Крім того, на ґрунті німецької культури склалася традиція історичного підходу до явища суспільного життя. Біля витоків напруму формальної філософії стояв німецький філософ

**Вільгельм
Дільтей**

Вільгельм Дільтей (1833–1911). Подальшого розвитку ці ідеї отримали у працях видатних німецьких філософів Г. Зіммеля, Ф. Тьонніса, Л. фон Візе.

Головним у В. Дільтея є поняття життя як способу буття людини. Людина, за В. Дільтеєм, не має історії, оскільки сама є історією. Завдання філософії як “науки про дух” – зрозуміти життя, виходячи із нього самого. За цих умов вчений висунув метод розуміння як досягнення певної духовної цілісності. Щодо реальності, культури минулого “розуміння” виступає як метод інтерпретації, **герменевтика**. На думку В. Дільтея, має бути розроблена нова, відмінна від традиційного “описова наука, принципом якої має стати феномен “відчуття”, “розуміння”, “переживання” внутрішнього зв’язку духовності.

**Фердинанд
Тьонніс**

Особливу роль у цій галузі відіграє творчість видатного німецького філософа **Фердинанда Тьонніса** (1855–1936) – одного із початківців формальної школи. Саме Ф. Тьонніс розрізняв чисту, прикладну та емпіричну філософію в соціології. Він керувався принципом “конструйованої” абстракції, шляхом якої визначаються “чисті форми” соціальної взаємодії між людьми. Дослідник виокремлював три типи форм соціального життя: соціальні відносини, групи та корпорації (об’єднання). Перші мають об’єктивний характер і якщо вони охоплюють більше двох учасників, то створюють соціальне коло. Автор вбачав специфіку соціального факту в абстрактному ідеалізованому “формальному” характері.

Георг Зіммель

Наукова спадщина іншого представника формального напрямку філософії **Георга Зіммеля** (1858–1914) належить до числа відомих

щодо розвитку соціологічної теорії. Його називають майстром феноменологічного аналізу, що ґрунтується на інтерпретації конкретних форм людської взаємодії, проаналізувавши такі форми, як конфлікт, конкуренція, підкорення, авторитет, договір. Предметом такої філософії вчений вважав форми соціальної взаємодії людей, що зберігаються при всіх змінах конкретного історичного змісту.

У руслі такого підходу Г. Зіммель аналізував соціальну диференціацію, соціальні форми та міжособистісні відносини у малих групах, оскільки основною клітиною суспільства Г. Зіммель вважав взаємодію внаслідок відповідних мотивацій: інстинктів, потягів, інтересів тощо.

Контрольні питання

1. Сутність марксизму.
2. Прогресивність та регресивність вчення марксизму.
3. Сутнісні ознаки німецької формальної філософії.
4. У чому новизна поглядів Г. Зіммеля та Ф. Тьонніса?

Теми рефератів

1. Нескінченність світу.
2. Пізнання людиною світу.

5. Соціологічна спадщина в персонологічних ідеях М. Вебера

Впливовим представником німецької класичної соціології був німецький соціолог **Макс Вебер** (1864–1920) – засновник “розуміючої соціології”, теоретик соціальної дії, дослідник економічної історії, права, влади, політики, культури, релігії тощо. Макс Вебер зробив чималий внесок у методологію соціального пізнання, в розробку таких понять, як “соціальна дія”, “раціоналізація”, “соціальна структура”, “влада”.

Макс Вебер досліджував як східні релігійні вчення (даосизм, іудаїзм, буддизм, іслам), так і християнство. У своїй праці “Протестантська етика і дух капіталізму” мислитель проаналізу-

Макс Вебер

вав взаємодії економічних умов, соціальних факторів і релігійних вірувань. Об'єктом соціологічного аналізу в працях М. Вебера були також правові та політичні відносини як минулого, так і його сучасності, оскільки він осмислював різні форми господарства, права, влади, релігії шляхом включення їх у єдину концептуальну систему. Головна ідея у працях М. Вебера – це обґрунтування раціональної поведінки в усіх сферах міжособистісних відносин. Вчений вбачав в ідеальних типах творчий акт людської дії.

Концепція “розуміючої соціології”, за М. Вебером, у персоні є важливою, оскільки вивчає поведінку особи, яка вкладає у свої дії власну думку (ідею, сенс, світогляд), що є необхідним усвідомленням суспільної дійсності. Веберівська теорія раціоналізації – це рушійна сила всесвітньо-історичного процесу; це спосіб ведення господарства, управління економікою, політикою, спосіб мислення в життєвому світі. Лише раціоналізм “Протестантської етики та духу капіталізму” у праці М. Вебера безпосередньо сприяє раціоналізації сучасного економічного життя, ініціюючи у людей прагнення до прибутку. Це знайшло своє втілення у розповсюдженні в сучасній Україні необхідних товарів господарського вжитку американською маркетинговою мережею “Amway”, що використовує при цьому маніпулятивний прийом (приховане гасло) “релігійного кодексу честі”.

Контрольні питання

1. Особливість “розуміючої соціології” М. Вебера.
2. Актуальність праці М. Вебера “Протестантська етика та дух капіталізму” для сучасної України. Розкрийте її маніпулятивний вплив на сучасну українську молодь.

Теми рефератів

1. Сутність та формування соціології особистості, її поняття в соціологічних знаннях.
2. Аналіз основних теорій особистості в історії соціологічної думки.
3. Проблема статусу особистості та її структура як соціологічна проблема і соціальна роль в суспільстві.

6. Концепція соціологізму в теорії Е. Дюркгейма

Французький дослідник, соціолог **Еміль Дюркгейм** (1857–1917) опрацював безліч нових ідей, факторів суспільного життя та поєднав їх у нову чітку соціологічну лінію. Відомі соціологічні праці Е. Дюркгейма “Про поділ суспільної праці”, “Правила соціологічного методу”, “Самогубство”, “Елементарні форми релігійного життя” мають актуальне значення і в сьогоденні.

*Еміль
Дюркгейм*

Е. Дюркгейм зробив вагомий внесок у розробку предмета та методу соціології як самостійної науки з позицій структурного функціоналізму. Концепція соціологізму в Е. Дюркгейма полягає у визначенні соціальної реальності як дійсності особливого роду. Вона не лише ґрунтовна і автономна, а й зверхня щодо індивідуальної, біопсихічної реальності, втіленням якої є індивід, суб'єкт та особа. Ключове значення в цьому розумінні має поділ суспільної праці, що об'єднує людей у суспільство.

Соціологічну проблему відносин особистості та суспільства Е. Дюркгейм вирішував у контексті аналізу протиріч капіталістичного суспільства. Його теоретичні погляди певною мірою збігались із концепцією К. Маркса, оскільки суспільство не може розвиватися і процвітати, якщо пригнічується людина як особистість. Якщо “загниває” суспільство, деградує і людина в такому суспільстві. При цьому нерівність виникає внаслідок порушення еквівалентності в обміні благ та послуг, а також через непридатність усіх індивідів до професійних ролей. Саме суспільні привілеї призводять до насильницького поділу праці, порушуючи солідарність, спричиняючи та загострюючи класову боротьбу. Індивідуальна здібність людини має проявлятися у суспільстві як мотивація людського прогресу на основі рівності, справедливості та свободи.

Виокремлюючи “ненормальні” форми вияву суспільного життя, вчений один із перших визначив поняття “соціальна ано-

мія”, як такий суспільний стан, за якого відсутня моральна регуляція поведінки індивіда, групи чи спільноти, що розщеплює усталені норми та правила поведінки.

Цей “завислий” (вакуумний) стан характерний для кризових періодів розвитку суспільства: коли загострюються суперечності між класами, групами, індивідами та суспільством, відбувається занепад соціальних функцій, оскільки сьогодні це актуально для атомізованого сучасного суспільства.

Контрольні питання

1. У чому полягає сутність концепції соціологізму Е. Дюркгейма, та яка її роль і значення для персонології?
2. Розкрийте “атомізацію” сучасного суспільства згідно з вченням Е. Дюркгейма.

Теми рефератів

1. Концепція соціального факту.
2. Нормальне і патологічне у розвитку суспільства.

7. Емпіричні дослідження ХІХ ст.

Емпіричні дослідження того часу не можна назвати повноправними, оскільки ще не було в науковому пізнанні чіткої методологічної бази та організаційно-технічних процедур. Тому слід визначити якісно новий рівень статистичних та демографічних досліджень.

Найвідомішим представником таких досліджень був франкобельгійський вчений-соціолог, математик, демограф **Ламбер**

Ламбер Кетле

Кетле (1796–1874). Як засновник сучасної теорії статистики Л. Кетле вперше запровадив та використав точні математично-статистичні методи для вивчення соціальних явищ. Він розробив низку математичних методів оброблення емпіричного соціологічного матеріалу, які дають змогу робити чіткі прогнози розвитку суспільних процесів.

Активно досліджував проблеми злочинності французький правознавець **Андре Геррі**, який у своїх працях розкрив залежності між різними факторами, що впливають на вчинення злочину (рід, стать, освіта, пора року тощо), які визнані сучасною кримінологією.

Андре Геррі

Помітною особистістю в дослідницькій діяльності був французький професор-природознавець **Фредерік Ле Пле** (1806–1882),

*Фредерік
Ле Пле*

головним об'єктом аналізу якого була сім'я. Завдяки численним поїздкам багатьма країнами світу вчений збирав певний матеріал про сім'ї, звичаї, інститути приватного життя.

У Росії середини XIX ст. проблемами статистичних досліджень займався **Дмитро Журавський**, який проводив статистичні дослідження та виявляв фактори, що впливають на якість проведення дослідження.

*Дмитро
Журавський*

Іншим результатом використання досягнень у персонології була рекламна діяльність. Витоки реклами в Америці почалися з другої половини XIX ст., що пов'язані з ім'ям американського бізнесмена **В. Палмера**. Для розвитку рекламної справи було використано найменш трудомісткий засіб – пресу. На основі перших публікацій реклами у газетах виникали одне за одним рекламні агентства. Сьогодні реклама для американців є елементом їхнього життя.

В Європі подібну “рекламу” вперше було зафіксовано у Франції в 1610 р. (**Т. Ренадо**) і в Англії – 1611 р. (рекламне бюро **А. Горше** і **У. Кока**). Одним із перших в Росії використав друковану рекламу журналіст і письменник **Ф. Булгарін**.

Отже, сама по собі реклама на той час не була предметом персонології, проте дала поштовх для подальшого розвитку системи соціальних досліджень. Сьогодні це знайшло своє відображення у формі товарного рекламного маркетингу та є об'єктом авторського права.

Контрольні питання

1. Причини розвитку емпіричних досліджень в ХІХ ст.
2. Роль реклами в ХІХ ст.

Тема реферату

Поява та основні спрямування емпіричних досліджень в ХІХ ст.

Тема 3. Персонологія в Росії (XIX – початок XX ст.)

Становлення та особливості російської персонології

Важливою соціально-філософською думкою в Росії був натуралістичний підхід до аналізу суспільних відносин у персонології. Це виявлялося в органістичному підході до суспільних відносин, який полягав у прагненні уявити світ як органічне ціле. Російські мислителі прагнули знайти та обґрунтувати загальнозначущий соціальний ідеал, який спрямував би суспільні зусилля до персоналізму. Особливу увагу дослідники приділяли російській общині як проблемі соціальної динаміки.

З огляду на початкові філософсько-гносеологічні посилення щодо ролі суб'єкта пізнання і буття, склалася динамічна рівновага. Особлива увага приділялася пошуку механізмів узгодження інтересів різних суб'єктів щодо практичного гуманізму, внутрішньої духовної революційності.

Соціальна думка в Росії як відповідне знання виникла під час і внаслідок реформ Петра I. Прагнення втілити в російське життя європейські соціальні форми без врахування соціокультурного контексту стало основним протиріччям у соціальному розвитку Росії згідно з соціально-філософськими підходами. З першої половини XVIII ст. починають закладатися елементи просвітництва з метою соціально-політичного влаштування, фундаторами якого стали **Ф. Прокопович** (1681–1736) та **В. Татищев** (1686–1750) (необхідність силових методів володарювання), **О. Радищев** (1749–1802) (проблема общини), **С. Десницький** (1740–1789) (проблеми аналізу господарської діяльності), які у своїх трактатах з розумінням і досить критично оцінювали петровські реформи.

Особливе місце у становленні російської персонології посіла філософія історії (поч. XIX ст.), з якою започаткувалася національна російська свідомість. Саме в цей час на суспільний олімп виходять великі російські мислителі: **О. Герцен, П. Пестель, П. Чадаєв, В. Белінський, М. Чернишевський, Д. Писарев** тощо. Внаслідок цього формуються духовні основи антропологічної традиції російської філософії, ідеї історизму, революційних перетворень у суспільстві як способу його прогресу.

Своєрідність *персонального* мислення в Росії, як набуття індивідуальності та оригінальності з метою духовного розвитку особистості, була закладена російською дійсністю. На той час такий був відповідний стиль мислення, в якому домінували релігійний догматизм, тоталітарність, апологія державності, низький рівень освіти тощо. Саме релігійний догматизм, неосвіченість, нетерпимість до будь-яких радикальних змін та прогресивності полонили боярську Русь аж до XVIII ст. Лише реформаторство Петра I та соціально-політичний прогрес за Катерини II створили певні осередки для розвитку прогресивного мислення. Проте більшість людей, які здобували освіту, досить швидко “втрачали” її і поверталися в попередній стан неосвіченості через необізнану для науки практику.

Зміни стали очевидними лише з середини XIX ст.: прогресивні настрої після війни 1812 р., декабристські та народні хвилювання. Революційно-демократичні навіювання з Європи сформувавши сприятливе підґрунтя для розвитку соціального знання в Росії. Варто зазначити, що сама російська дійсність була основною умовою (як занепад, так і прогресивні її моменти) розвитку та поширення соціально-філософського знання.

Іншою істотною перешкодою для розвитку персонології в Росії було жорстке переслідування царським урядом прогресивних мислителів та придушення російської філософської думки на перших порах її формування (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).

Контрольні питання

1. Схарактеризуйте процес розвитку духовної культури в Росії в XIX ст.
2. Назвіть представників російської філософської думки кінця XIX – поч. XX ст.

Теми рефератів

1. Когнітивні стилі як детермінанти індивідуальних відмінностей.
2. Становлення проблематики стильових характеристик індивідуальності.

Тема 4. Духовний капітал мудрості українців до ХХ ст.

1. Розвиток соціально-філософських знань в Україні (до кінця ХІХ ст.)

Перші суспільні ідеї людей було відображено у визначних пам'ятках “Повість врем'яних літ” Нестора Літописця та “Слово про Закон і Благодать” митрополита Іларіона Київського – найдавніших документів давньоруської писемності. Актуальність думок цих творів на той час зумовлювалася історичними подіями та становищем Русі.

Петро Могила

До кінця ХVІ ст. у духовному капіталі мудрості українців були відсутні будь-які вияви суспільних знань. Лише з кінця ХVІ – початку ХVІІ ст. починає прокидатися національна свідомість. Перші згадки про національно-патріотичний дух з'явилися в кінці ХVІ ст. у Львові (“українські братчики”). Це сприяло розгортанню суспільного руху за національне визволення під керівництвом гетьманів Криштофа Косинського, Северина Наливайка, Богдана Хмельницького та інших визначних українських діячів.

Стефан Яворський

Відомим просвітитником тієї доби в Україні був **Петро Могила** (1574–1647) – український вчений, церковний і культурний діяч. Особливу увагу мислитель приділяв суспільним проблемам стосовно відносин держава – суспільство – церква.

Відомими діячами того часу були також **Стефан Яворський** (1658–1722) – професор Києво-Могилянської академії, який зачіпав питання соціального та національно-

го гноблення України; **Феофан Прокопович** (1686–1736) – філософ, письменник, прихильник прогресу в науці, який висвітлював проблеми взаємин світської та церковної влади, добробуту народу.

Найперсональнішим взірцем епохи Просвітництва в Україні слід вважати **Григорія Сковороду** (1733–1794) – мислителя, філософа, поета. Чималий інтерес становить його світогляд щодо людини в світі та духовної можливості пізнання людської природи. Мислитель палко відстоював ідеї рівноправності між людьми, право на щастя, свободу, окреслював можливий шлях до ідеального суспільства, в якому панує рівність та справедливість.

У персоніологічному змісті варто згадати **Михайла Максимовича** (1804–1873) – першого ректора Київського університету, філософа, історика, етнографа. Вчений обґрунтовував ідею особистої волі та поведінки як генези свободи совісті, слова, приватної справи тощо, а також схарактеризував ментальність (психіку, душу тощо) українського народу.

З середини ХІХ ст. простежується чималий вплив на духовний розвиток української думки марксистської течії. Прогресивна інтелігенція Росії та України пропагувала ідею необхідності докорінної реформації несправедливого суспільства, боротьби із самодержавством, кріпацтвом. В Україні утворилися два суспільних напрями: ліберально-демократичний, засновниками якого були **М. Костомаров**, **П. Куліш**, **М. Драгоманов**, а також революційно-демократичний – **Т. Шевченко**, **І. Франко**, **Леся Українка**, **М. Гулак**.

*Феофан
Прокопович*

*Григорій
Сковорода*

*Михайло
Максимович*

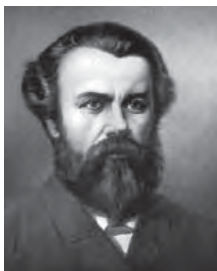
Контрольні питання

1. Загальні тенденції розвитку соціально-філософських знань в Україні до кінця XIX ст.
2. Які мислителі зробили найбільший внесок у розвиток суспільної думки цього часу?

Тема реферату

Діяльність Українського наукового товариства.

2. Розвиток соціально-філософських знань в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)

Михайло Драгоманов

Одним із перших філософів, мислителів духовного капіталу мудрості українства був **Михайло Драгоманов** (1841–1895), який характеризував людину енциклопедичних знань як прогресивного європейця. Аналізуючи суспільні явища, він виступав за багатовекторний підхід. При цьому мислитель окреслював важливість чинників, що впливають на суспільний розвиток (духовних, політичних, економічних тощо). Центром уваги філософа були також принципи централізму та федералізму (форм державотворення).

Михайло Грушевський

Варто зазначити видатного українського вченого **Михайла Грушевського** (1866–1934) – мислителя, філософа і громадсько-політичного діяча, першого президента Української Народної Республіки, голови Центральної Ради. М. Грушевський шукав причини та фактори створення й існування людського суспільства. Він довів, що український народ існує як окремий історичний, культурний та етнічний суб'єкт, оскільки Україна має бути самостійною етнодержавною одиницею.

В'ячеслав Липинський (1882–1931) – відомий український мислитель, громадський діяч. На його думку, саме правляча еліта має бути домінуючою в розвитку держави. Тлумачення ролі еліт, їхньої циркуляції багато в чому переплітаються з класичними теоріями В. Парето та Г. Моска. В. Липинського називають філософом саме “української політики”, оскільки він розвивав власну теорію “територіальної свідомості” як визначальної складової національної ідеології.

***В'ячеслав
Липинський***

Одним із пріоритетів наукових розробок **Микити Шаповала** (1882–1932) є питання етнонаціонального розвитку. Він прагнув з'ясувати наукову істину в цьому питанні – розкрити соціальну сутність поняття “нація”, виокремити основні моменти націогенезу. Розглядаючи генезис української нації в суспільному контексті, М. Шаповал виділяв роль так званих культурно-психологічних елементів у духовному розвитку нації – мови як ірраціональної та раціональної свідомості, побуту, культури тощо.

***Микита
Шаповал***

Контрольні питання

1. Які наміри в розвитку соціально-філософської думки в Україні?
2. У чому полягає мудрість українства згідно з соціально-філософськими теоріями?
3. Схарактеризуйте процес розвитку духовної культури в Росії в XIX ст.
4. Назвіть представників російської філософської думки кінця XIX – поч. XX ст.

Теми рефератів

1. Чому важливо вивчати історію суспільної думки?
2. Які основні етапи розвитку протосоціології?

3. Які мислителі зробили найбільший внесок у розвиток суспільної думки кінця XIX – поч. XX ст.?

Список літератури

1. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Відень, 1926. – 462 с.
2. *Сірий Є. В.* Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: Навч. посіб. / Є. В. Сірий. – 2-ге вид. – К.: Атіка, 2007. – 480 с.
3. *Степко М. Т.* Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степко. – К.: Знання, 1998. – С. 126.
4. *Смезлер Н.* Соціологія: Пер. с англ. – М.: Феникс, 2004. – 687 с.
5. *Сковорода Г.* Повне зібрання: У 2 т. / Г. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 1. – 531 с.; Т. 2. – 574 с.

РОЗДІЛ III

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ПЕРСОНОЛОГІЇ

Тема 1. Теоретико-методологічні дослідження персонології

1. Вибірковий метод математичної статистики

В методологічній основі персонології варто розглянути вибірковий метод математичної статистики – ідея опису конкретних статистичних розподілів сукупностей елементарних об'єктів законами розподілу ймовірностей випадкової величини. Одним із теоретичних завдань соціологічних досліджень є класифікація статистичних соціальних явищ і пошук ймовірнісних законів їх опису, у тому числі законів одно- та багатомодальних розподілів ймовірностей одно- та багатомірних випадкових величин, що збагатило б спеціальні соціологічні теорії.

Розв'язання теоретичних завдань, які включають пошук функцій розподілу ймовірностей, передбачає вивчення повної сукупності елементарних об'єктів, однак таке дослідження охоплює лише частину цієї сукупності. Через неідентичність умов отримання статистичних даних різних підсукупностей емпіричні розподіли в них можуть істотно різнитися між собою та із загальним розподілом. Це стосується розподілів сукупностей опитуваних осіб у соціологічних дослідженнях, оскільки завдання математичної статистики полягає в тому, щоб на основі вибіркового опитування обмеженої кількості індивідів отримані висновки можна було б поширити на всю (генеральну) сукупність об'єктів щодо досліджуваної соціальної проблеми. Потрібно домогтися, щоб вибірка сукупності окремих осіб стала моделлю генеральної сукупності людей, тобто, щоб на ній з прийнятною точністю відтворювався закон розподілу ймовірностей випадкової величини.

На чому ж ґрунтуються ідеї вибіркового методу?

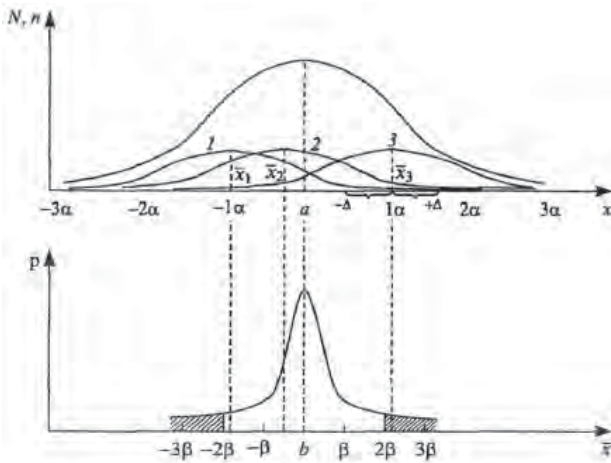
Наведемо деякі визначення. Сукупність осіб, індивідів, для яких необхідно встановити аналітичний вид або закон розподілу ймовірностей випадкової величини і його параметри за однією чи кількома характеристиками в результаті соціального дослідження, називається *генеральною*, а частина генеральної сукупності, результати емпіричного дослідження якої щодо закону і параметрів розподілу за цими характеристиками поширюються на всю генеральну сукупність, називається *вибірковою сукупністю*, або *вибіркою*.

Якість вибірки оцінюють за двома показниками: *репрезентативністю* і *надійністю*, або *точністю* вимірювань і *гарантією* цієї точності.

Особисто розглянемо, на основі яких міркувань визначається *вибіркова сукупність*, а також проаналізуємо поняття *репрезентативності* й *надійності* вибірки. Зазначимо, що методика розрахунку вибірки розроблена для однієї ознаки. Оскільки в соціологічній анкеті наводиться кілька десятків запитань, то ця методика застосовується до кожного запитання окремо. Крім того, наводиться багатомірна класифікація об'єктів за певними статистичними показниками, включеними в соціологічну анкету.

Необхідно простежити, з яких міркувань обчислюється обсяг вибірки, тобто кількість респондентів n для опитування.

Логіка обґрунтування репрезентативності й надійності так званої *випадкової вибірки* (в яку особи відбираються випадково з будь-якої частини генеральної сукупності) ґрунтується на аналізі *двох* законів розподілу ймовірностей випадкової величини (див. рис.): репрезентативність пов'язана з розподілом опитуваних осіб генеральної N і вибіркової n сукупностей за шкалою заданої характеристики x (верхній графік), а надійність – з розподілом середніх арифметичних значень \bar{X} , різних вибірок (нижній графік). Введемо необхідні позначення для параметрів цих розподілів (див. табл.).

Закони розподілу ймовірностей випадкової величини

Позначення для параметрів розподілів

Сукупність	ВВ	Ймовірність	Одиниця сукупності	Кількість одиниць	Середня	Дисперсія	Середньоквадратичне відхилення
Генеральна	X	P, p	Індивід	N	a	α^2	α
Вибіркова	X	P, p	Індивід	n	\bar{X}	σ^2	σ
Вибірок	\bar{X}	P, pb	Вибіркова середня	n	b	β^2	β

Для ілюстрації наведені розподіли побудовані на неперервних, а не на інтервальних шкалах, що дає змогу розглядати наочніші неперервні криві замість полігонів і гістограм. Крім того, щоб показати різницю в обсягах генеральної та вибіркової сукупностей, графіки розподілів побудовані для абсолютних частот (на осі ординат позначені частоти).

На верхньому графіку рисунку зображено гіпотетичний закон розподілу генеральної сукупності, якому відповідає деяка функція розподілу, наприклад, Гаусса. Його параметри a , α^2 і α

невідомі, і їх необхідно оцінити за параметрами розподілу вибірки \bar{x} , σ^2 і σ .

В окремих випадках функцію розподілу генеральної сукупності відповідних осіб називають *теоретичною*, оскільки вона визначає ймовірність деякого значення випадкової величини, а функцію розподілу вибірки – *емпіричною*, оскільки вона визначає відносні частоти випадкових величин.

Нехай з генеральної сукупності зроблено n вибірок, кожна з яких описується цим самим законом розподілу.

На верхньому графіку рисунку зображено три криві розподілів вибірових сукупностей з множини уявних, кожна з яких характеризується певними значеннями параметрів \bar{x}_i , σ_i^2 і σ_i , де $i = 1, 2, \dots, n$.

У конкретній методологічній основі соціально-психологічного дослідження персонології реалізується одна з вибірок, параметри якої позначимо літерами без індексів \bar{x} , σ^2 і σ (розгляд окремих вибірок стане в пригоді під час визначення надійності однієї реалізованої вибірки). Числові значення цих параметрів у вибірці називаються *точковими оцінками* невідомих значень цих параметрів генеральної сукупності. Оскільки точкові оцінки можуть істотно відрізнитись від істинних значень генеральних параметрів, то прийнято користуватися так званою *інтервальною оцінкою* цих параметрів. Порівняємо вибірову й генеральну середні. При точковій оцінці окремих осіб стверджувалося, що обчислена вибірова середня приблизно дорівнює генеральній середній, а при інтервальной оцінці стверджується, що значення генеральної середньої перебуває в інтервалі між $\bar{x} - \Delta$ і $\bar{x} + \Delta$, що називається *довірчим інтервалом*. Тобто відхилення вибірової середньої від генеральної менше величини Δ (тобто $|\bar{x} - \alpha| < \Delta$).

Крім того, методи математичної статистики не дають абсолютної гарантії, що значення генеральної середньої у здійсненій вибірці потрапляє в довірчий інтервал. Можна лише стверджувати, що генеральна середня відповідної особи потрапляє в довірчий інтервал з деякою ймовірністю $\gamma = P(|\bar{x} - a| < \Delta)$,

яка називається *довірчою*. Тому довірчий інтервал Δ називається також *граничною помилкою вибірки*, а обернена йому величина $\theta = 1 / \Delta$ називається *точністю* оцінки генеральної середньої. Обидва ці параметри характеризують *репрезентативність* вибіркового дослідження в персонології.

Довірча ймовірність характеризує *надійність* вибірки осіб, оскільки визначає рівень впевненості в тому, що в окремо взятій вибірці осіб розбіжність між вибірковою і генеральною середніми не перевищує допустимої величини Δ . На чому ж ґрунтується ця впевненість?

Якщо здійснити кілька вибірок, обчислити їх середні $\bar{x}_1, \bar{x}_2, \dots$ (див. рис., верхній графік) і позначити одержані значення на осі абсцис (див. рис., нижній графік), то виявиться, що сім'я цих середніх утворює стійкий закон розподілу осіб. Згідно із *центральною граничною теоремою* [1, 157] зі збільшенням обсягу вибірок крива розподілу їх середніх \bar{x}_i , як значень $VB \bar{X}$ прямує до кривої нормального розподілу Гаусса (до кривої розподілу Стьюдента при малих вибірках до 30 одиниць) з параметрами b, β^2 і β . На осі абсцис замість середніх \bar{x}_i можна відкласти центровані змінні $\Delta = \bar{x} - b$ – або нормовані (довірчий інтервал вимірюється одиницями β).

Проінтерпретуємо форму кривої, зображеної на рисунку, нижній графік. Витягнута вгору дзвіноподібна крива вибірових середніх x_i означає, що значна кількість їх неістотно відрізнятиметься від середньої генеральної a , тобто всі значення x_i скупчуватимуться поблизу b , що так само прямує до генеральної середньої $a M[\bar{x}] = b = a$, що й визначається великими значеннями ймовірностей у центральній ділянці кривої. Рідко зустрічатимуться вибірки, середні значення яких значно відстоять від b . Ймовірності їх визначаються малими ординатами на крилах кривої розподілу. Уся сім'я вибірових середніх розподілиться так: 68 % їх зосередиться в інтервалі від $-\beta$ до $+\beta$, 95 % – в інтервалі від -2β до $+2\beta$ і 99 % – в інтервалі від -3β до $+3\beta$ щодо центра b (у нормованих змінних t відповідні інтервали обмежені значеннями -1 і $+1$, -2 і $+2$, -3 і $+3$). Це

означає, що при реалізації однієї з сім'ї вибірок ймовірність того, що її середня опиниться в першому інтервалі, дорівнює 0,68, у другому – 0,95, у третьому – 0,99 (останнє значення свідчить про те, що майже всі можливі вибіркові середні потрапляють в інтервал від -3β до $+3\beta$). Ці величини і є довірчими ймовірностями, які визначають надійність вибірки. Довірча ймовірність того, що різниця між вибірковою і генеральною середніми менша від деякого заданого інтервалу Δ , між окремими особами визначається за таблицями функції Лапласа для великого обсягу вибірки і за таблицями функції Стьюдента для малого обсягу вибірки:

$$P(|\bar{x} - a| \leq \Delta) = \begin{cases} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int e^{-\frac{t^2}{2}} dt & \text{для } n \geq 30; \\ C \int \left(1 + \frac{t^2}{n-1}\right)^{-\frac{n}{2}} dt & \text{для } n \leq 30. \end{cases} \quad (1)$$

Проінтерпретувавши криві на верхньому і нижньому графіках рисунку, пояснимо логіку визначення обсягу вибірки n . Ці криві незалежні: середнє значення \bar{x}_i вибірок чіткіше групуються в околі середньої генеральної a , ніж значення x_i генеральної сукупності в околі цього самого значення a .

Отже, розподіл спортсменів-стрільців за кількістю влучень у ціль має більший розмах (див. верхній графік рис. 1), ніж розмах середніх, розрахованих для різних вибірок (див. верхній графік рисунку). Припустимо, спортсмени в середньому вразили 10 цілей. Це середня генеральна. Відхилення від неї можуть бути великі: знайдуться стрільці, які жодного разу не влучили в ціль і які влучили 20 разів у ціль, а в середньому це й становить 10 влучень. Водночас середні значення за вибірками не так істотно варіюються: в окремих вибірках мінімальне значення середньої може дорівнювати близько 7, а максимальне – близько 13 влучень, що так само в середньому становить 10 влучень. Але роз-

сіяння поблизу цього значення кількості влучень окремих спортсменів значно перевищує розсіяння за вибірками (груповими середніми). Тобто дисперсія верхньої кривої на рисунку перевищує дисперсію нижньої кривої у n разів, що дорівнює, як це буде показано далі, чисельності вибірки. Справді, значення x_i у вибірці з n елементів на шкалі абсцис верхнього графіка рисунку можна розглядати як незалежні $BB X_i$, параметри яких, згідно з центральною граничною теоремою, при збільшенні чисельності вибірки n до чисельності генеральної сукупності N прямують до значень числових характеристик генеральної сукупності:

$$\bar{x} = M[X] \xrightarrow[n \rightarrow N]{\text{імовір.}} a; \quad (2)$$

$$\sigma^2 = D[X] \xrightarrow[n \rightarrow N]{\text{імовір.}} \alpha^2. \quad (3)$$

На нижньому графіку рисунку зображено розподіл складної $BB \bar{X}$, де \bar{X} – середня арифметична $BB X_i$:

$$\bar{X} = \frac{1}{n}(X_1 + \dots + X_n), \quad (4)$$

який характеризується параметрами b і β^2 . Внаслідок наведеного граничного виразу для середніх значень вибірок (2) і властивості математичного очікування суми незалежних $BB X_i$, а також з урахуванням (4) середня $BB X_i$

$$b = M[\bar{X}] = \frac{1}{n}(M[X_1] + \dots + M[X_n]) \rightarrow \frac{na}{n} = a.$$

Внаслідок граничного значення дисперсій вибірок (3) і властивостей дисперсії, помноженої на постійний множник суми незалежних $BB X_i$, дисперсія $BB \bar{X}$

$$\begin{aligned} \beta^2 = D[\bar{X}] &= D\left[\frac{1}{n}(X_1 + \dots + X_n)\right] = \frac{1}{n^2}(D[X_1] + \dots + D[X_n]) \rightarrow \\ &\rightarrow \frac{1}{n^2}(\alpha^2 + \dots + \alpha^2) = \frac{n\alpha^2}{n^2} = \frac{\alpha^2}{n}. \end{aligned}$$

З останнього виразу випливає, що чисельність вибіркової сукупності n дорівнює відношенню генеральної дисперсії до дисперсії вибірок:

$$n = \frac{\alpha^2}{\beta^2}. \quad (5)$$

З цієї формули так само випливає, що в міру наближення n до обсягу генеральної сукупності N дисперсія β^2 зменшуватиметься, тобто нижня крива на рисунку звужуватиметься, а це означає, що будь-яка велика вибірка дає високу точність вимірюваних параметрів або малу помилку. Отже, її середньоквадратичне відхилення характеризує *точність* вимірювання в персонології. Тому назвемо β *середньою помилкою вибірки* μ :

$$\mu \equiv \beta.$$

Підставивши β у (5), одержимо формулу, що пов'язує кількість окремих осіб у вибірці n із середньою помилкою вибірки μ , якщо відома дисперсія генеральної сукупності α^2 :

$$n = \frac{\alpha^2}{\mu^2}. \quad (6)$$

Формулу (6) можна використати як для визначення чисельності вибірки n , так і для розрахунку середньої помилки вибірки μ :

$$\mu = \sqrt{\frac{\alpha^2}{n}}. \quad (7)$$

Розглянута раніше нормована змінна вибірових середніх \bar{x} $t = \frac{\bar{x} - a}{\beta}$ водночас є *стандартизованою граничною помилкою вибірки* Δ , оскільки β , а отже, і μ , є константою для цього розподілу і може бути вибрана як стандарт для вимірювання Δ :

$$t = \frac{\Delta}{\mu}. \quad (8)$$

Доречно зазначити, що n у формулі (6) можна назвати стандартизованою дисперсією. З формули (8) знаходимо μ :

$$\mu = \frac{\Delta}{t}. \quad (7')$$

Підставивши (7') у (6), дістанемо

$$n = \frac{t^2 \alpha^2}{\Delta^2}. \quad (6')$$

Формула (6') пов'язує кількість осіб у вибірці n і граничну помилку вибірки Δ при заданих значеннях t і α . Отже, якщо задатись точністю вимірювання θ або граничної помилки Δ , то можна розрахувати необхідну кількість осіб для опитування. Якщо ж відома чисельність вибірки n , то можна визначити точність вимірювання θ або граничну помилку Δ . Таким чином, формула (6') використовується двічі: для визначення чисельності вибірки n до проведення основного соціологічного опитування і для визначення репрезентативності дослідження, тобто помилки вибірки Δ після збирання емпіричних даних.

У формулі (6') є ще дві характеристики – α^2 і t , числові значення яких розраховують так. Дисперсія α^2 – невідомий параметр розподілу генеральної сукупності. Замість α^2 у формулу (6') можна підставити її оцінку

$$s^2 = \frac{n'}{n' - 1} \alpha^2,$$

розраховану з пілотажного дослідження чисельністю $n' < n$ для оцінки дисперсії з кожного запитання соціологічної анкети, шкали яких дають змогу це зробити.

Друга характеристика t у формулі (6') визначається з таблиць, що складені для функції розподілу значень вибірових середніх \bar{X} ; $BB \bar{X}$ на нижньому графіку рисунка.

Як зазначалося, нормована змінна вибірових середніх є аргументом функції розподілу Лапласа для великих n (або Стьюдента для малих n), яка виражає довірчу ймовірність, числові значення якої табульовані. Отже, задавши певне значення довірчої ймовірності γ за таблицею для функції (1) або (1') знаходимо відповідні значення t . Тепер усі величини, які входять у формулу (6'), відомі, і можна розрахувати обсяг вибірки n .

За способом випадкового відбору одиниць розрізняють два види вибірок – *повторну* і *безповторну*. При повторній вибірці

осіб один і той самий елемент може потрапити у вибірку сукупність кілька разів, оскільки після спроби цей елемент повертається назад у генеральну сукупність і може потрапити у вибірку повторно. При неповторній вибірці кожен елемент генеральної сукупності може потрапити у вибірку сукупність тільки один раз, оскільки після спроби він не повертається назад у генеральну сукупність, адже у соціологічних дослідженнях використовують тільки неповторну вибірку, оскільки кожна опитувана особа заповнює соціологічну анкету тільки один раз. Однак формула (6') пов'язує середню помилку вибірки μ з величиною n при повторній вибірці з генеральної сукупності, обсяг якої прямує до нескінченності. Для визначення μ у неповторній вибірці з генеральної сукупності скінченного обсягу N треба підкорінний вираз у формулі (7) помножити на поправочний множник $(1 - n/N)$. У результаті одержимо

$$\mu = \sqrt{\frac{\alpha^2}{n} \left(1 - \frac{n}{N}\right)}. \quad (7'')$$

Відповідним перетворенням формули (7'') з урахуванням (8) одержимо формулу для визначення обсягу сукупності n при неповторній вибірці:

$$n = \frac{t^2 \alpha^2 N}{\Delta^2 N + t^2 \alpha^2}. \quad (6'')$$

При великих значеннях N другим доданком у знаменнику $t^2 \alpha^2$ можна знехтувати, і тоді формула (6'') зводиться до виразу для повторної вибірки (6'). На практиці значення n , одержані за цими формулами для великих N і малих α^2 , різняться неістотно, і для простоти розрахунку n можна скористатися формулою для повторної вибірки (6'), визначаючи обсяг вибірки n із запасом.

Для дихотомічної ознаки, підставляючи значення дисперсії $\alpha^2 = pq$ у формули (6') і (6''), дістаємо чисельність вибіркової сукупності при повторній вибірці

$$n = \frac{t^2 pq}{\Delta^2} = \frac{t^2 p(1-p)}{\Delta^2} \quad (6^*)$$

і безповторній

$$n = \frac{t^2 pq}{\Delta^2 N + t^2 pq} = \frac{t^2 p(1-p)}{\Delta^2 N + t^2 p(1-p)}. \quad (6^{**})$$

Отже, ці формули лежать в основі розрахунків складніших багатомірних вибірок з випадковим відбором одиниць дослідження, що істотно для методологічного підґрунтя в персонології.

Контрольні питання

1. Сутність вибіркового методу дослідження.
2. На яких ідеях ґрунтується визначення репрезентативності та надійності вибірки?
3. Що називається точковою та інтервальною оцінками параметрів розподілу генеральної сукупності? Що таке довірчий інтервал і довірна ймовірність?
4. З яких міркувань виводиться формула для розрахунку вибіркової сукупності та граничної помилки вибірки?
5. За якими формулами обчислюється сукупність повторної і безповторної вибірок для дискретних і дихотомічних змінних?

Теми рефератів

1. Сутність центральної граничної теореми.
2. Проінтерпретуйте закон розподілу ймовірностей випадкової величини, значеннями якої є вибіркові середні.

Список літератури

1. *Циба В. Т.* Математичні основи соціологічних досліджень: кваліметричний підхід / В. Т. Циба. – К.: МАУП, 2002. – 248 с.
2. *Глурман В. Е.* Теория вероятностей и математическая статистика / В. Е. Глурман. – М., 1972. – 368 с.

2. Гносеологічно-епістемологічний концепт знання в царині персонології

У сучасному суспільстві філософські ідеї та принципи зумовлюють відповідні ідеали й норми щодо змістовного уявлення про епістемологічну сферу науки. У цьому процесі використано *епістемологію* як історично мінливу сукупність знань, що визначає можливості становлення свідомості та культури в конкретно-історичний період. Такий актуальний аспект концептуальних матриць наукової теорії є відповідним синтезом знань у феноменології мудрості.

Чималий внесок в епістемологічну теорію науки зробив американський філософ Томас Кун. У своїй праці “Коперніканська революція” дослідник ґрунтовно висвітлив сутність міжпарадигмальних розбіжностей. На його думку, найзапекліші дискусії точаться між вченими, які мають різні погляди щодо пізнавальних цілей і цінностей. Наукова парадигма є методом вибору об’єкта дослідження і пояснення сукупності фактів, що є у формі обґрунтованих принципів і законів, при цьому утворюють несуперечливу теорію (концепцію). Саме парадигма віддзеркалює ієрархізацію проблематики та визначає пріоритетність методологічних засновків як методів наукового пізнання.

Не існує світоглядно нейтральної парадигми в її ціннісній ієрархії. Щодо цього Томас Кун особливу увагу звернув на парадигму світосприйняття як різновид концептуальних матриць. Як зазначав філософ, “цінність знання набуває актуальних ознак лише тоді, коли співтовариство вчених-професіоналів узгоджує значущість традиційних експериментальних процедур, напрацьовує усталене розуміння сутності, а також видозмінює теоретичну схему, за якою сприймає світ” [1, 23].

Конкуренція між різними групами наукового співтовариства призводить до заперечення, відхилення певної теорії. Констатація її неприйнятності завжди ґрунтується на чомусь істотно більшому, ніж суто наукове зважування дослідницьких надбань. Як вважав Т. Кун, епістемологічна революція починається тоді,

коли парадигма нормальної науки перестає адекватно відтворювати досліджувані аспекти дійсності. Зміна парадигми легітимізує перегляд світоглядних принципів, точок зору щодо предмета, який є рівнем успішності наукової революції. Т. Кун наполягав на тому, що процес зміни парадигм не піддається логічно-методологічній реконструкції, оскільки є складним комплексом соціальних, культурних та психологічних факторів залежно від історичних та соціокультурних особливостей суспільства.

Парадигмою наукових знань у феноменології мудрості слід вважати сукупність теоретичних стандартів, ціннісних критеріїв та світоглядних настанов шляхетної конституції особистості, що набуває істинного знання всіма аспектами власного творчого добробку. Формування такої парадигми ініціює суспільну свідомість задля неухильного прийняття ідейно-світоглядних рішень.

У цьому розрізі сучасна наука користується на належному рівні дослідницьким інструментарієм, де ефективно діючим потенціалом у системі духовного капіталу володіють міждисциплінарність, полідисциплінарність та трансдисциплінарність. Міждисциплінарність означає кооперацію розмаїття наукових сфер і циркуляцію спільних понять для усвідомлення об'єкта. Полідисциплінарність передбачає одночасне з'ясування сутності об'єкта кількома дисциплінами. Трансдисциплінарність характеризує наукові дослідження, що виходять за межі конкретних дисциплін. Безперечно, представники різних парадигм можуть використовувати однакову термінологію, але при цьому під одними й тими самими термінами розуміти різні речі, що є продукуванням несумісних методологічних стандартів і нетотожних пізнавальних цінностей.

Як зауважує американський соціолог Талкотт Парсонс, “науковий інтерес полягає не в тому, щоб зафіксувати у працях вчених окремі розрізнені твердження, а виявити спільний напрям, єдиний масив систематизованої теоретичної аргументації” [2, 45].

До середини ХХ століття дослідницькі аспекти філософії науки змістилися від концептуалістики структуризації наукового

знання до з'ясування механізмів його розвитку. Домінантних ознак набуло завдання виявлення логіки розвитку наукових теорій на основі вивчення емпіричної історії науки, оскільки прогрес науки – це результат заперечення певних пріоритетно методологічних стереотипів, і водночас процес канонізації інших засобів, що дають змогу накопичувати наукове знання ефективніше. Уявлення про науку як ідеал семантичної інтерсуб'єктивності виникло на підставі того, що науковий спосіб оперування знаннями втілював очевидні уточнення в поняттях, якими користуються в повсякденному житті.

Загалом специфіка епістемологічних знань започаткувала тривалий дискурс з приводу ідеографічного знання. Річ у тім, що кожна наука прямує до своєї мети за допомогою понятійних засобів, що є суспільними. Оскільки ідіографічне знання досліджує дещо одиничне й неповторне, то його складно оцінити з огляду інтелектуальності, закладеної в понятійній конструкції феноменології мудрості.

Отже, на розвиток епістемологічної теорії науки впливають референтні групи й авторитети від науки, що очолюють її внутрішні інститути. Авторитетні школи отримують перевагу в університетських курсах. Виховуючи своїх adeptів через систему освіти, інші школи й напрями змушені боротися за свої права на істину і свій “суверенітет”. Посилання на авторитет науки сьогодні втрачають будь-яке відношення до наукової істини і не можуть контролювати навіть самою наукою. Крім того, процеси диференціації в науці призводять до того, що суб'єкти в одних галузях знання не спроможні верифікувати результати інших суб'єктів, отримані в інших галузях.

З цього приводу російський філософ Лев Шестов зауважив: “Наука визнає істинними лише такі судження, які можуть бути перевірені всіма й завжди... Вона навіть не уявляє, що таке істина, тому накопичує лише загальнообов'язкові судження” [3, 310].

Згідно з думкою французького філософа Анрі Пуанкаре важливі принципи наукових теорій не є істинами за апіорі, оскільки

ки є умовними положеннями, єдиною абсолютною ознакою яких визнається етимологічна і концептуально-аргументаційна несуперечливість. Все це вказує на атрибути формування наукових законів та функціональну ефективність чинного наукового стереотипізму.

А. Пуанкаре пов'язував наукову істину та етичні норми людського духу: істина – це об'єкт і прерогатива логічного розуму, натомість мораль належить до сфери почуттів, афектів, воління та різних форм ірраціональної сфери духовності людини [4, 506]. Інакше кажучи, багатогранність як виявлення феноменальності в мудрій особистості характеризує Одну Істину, що містить віддзеркалювання кожною її гранню суспільних форм цієї істини, а саме: моральної, політичної, правової, економічної тощо. Саме такий талант серця та розуму ініціює геніальність людського, що є превентивною основою для майбутніх нащадків, освітлюючи можливі шляхи свободи.

Зрештою, попри відмінність світоглядно-аксіологічних пріоритетів та акцентів, значення культури для генерування загальноприйнятої системи цінностей є незаперечною в епістемологічній сфері науки. На переконання Еріха Фромма, канонізація певної системи (ієрархії) ідей та ідеалів істотним чином детермінована характером і “специфічною формою людської енергії, що виникає в процесі динамічної адаптації людських потреб до певного способу життя у суспільстві. Характер визначає думки, почуття та вчинки” [5, 180].

Таким чином, сучасне розуміння наукової істини є плюралістичним, а вибір між різними теоріями істини та різними усвідомленнями цього поняття в межах кожної теорії виявляється, значною мірою, інтуїтивним вибором. Ідея множинності істин покликана до життя прогресуючою багатоманітністю типів пізнавальної діяльності в епістемологічній сфері науки. Внаслідок цього кожна культура в системі духовного капіталу виокремлює свій аспект істини, оскільки в процесі досягнення людством культурної інтеграції ця концептуальна багатоманітність істини здатна інтегруватися в єдину цілісну систему.

При цьому особливе занепокоєння в епістемологічній теорії науки викликає місце індивіда в сучасному інформаційному суспільстві, яке безперервно удосконалює індустрію комп'ютерних та спіритуальних засобів ідейного, інтелектуального, світоглядного “опрацювання” мудрої особистості. Увага акцентується на тому, що будь-яка ідея завжди є не що інше, як продукт інтелектуальної діяльності людини, тобто щось вторинне, похідне порівняно з особистісним буттям. Будь-яка “істина” не варта того, щоб в ім'я її торжества людина принижувала і пригнічувала себе, а то й прирікала на небуття. Своє завдання сучасна наука вбачає у тому, аби допомогти сучасній цивілізації усвідомити дві альтернативні перспективи: параноїдальної нарцистичної самовпевненості та іронічного сприйняття деструктивних реалій як закономірних історичних випадковостей. “Захопленість самовпевненою логікою індустріалізму приводить до думки, що науково-технічний розвій, який підпорядковує людській волі дедалі грандіозніше сили Всесвіту, дозволить з часом за допомогою цих рушіїв остаточно оволодіти пульсами історії” [6, 60]. Інакше кажучи, ініціюючи сучасну стратегію мудрості людини, водночас із тривогою необхідно застерегти, що використання досягнень науково-технічного поступу неминуче призведе до того, що людство опиниться у стані покори і послужливості “володарям всесвіту”, адже всеосяжна могутність тоталітарних держав спроможна експлуатувати не лише ідеологію, а й науку.

Зосереджуючи увагу на взаємозв'язку науково-технічного поступу і влади, яка самозміцнює себе, варто було б попередити, що потрібна особлива пильність, аби запобігти навислій небезпеці виродження людського суспільства до стану “атомістичного” (деградаційного) характеру. Ця обставина наближає людство не до обіцяного ідеологами індустріалізму свободи, а до створення засобів і способів тоталітарного панування, контролю і маніпуляції підсвідомістю (особистістю).

У цьому сенсі саме об'єктивність знання – найважливіша ознака наукової епістемології, що здатна виходити за межі кожного історичного типу практики і відкривати нові предметні сві-

ти, що виявляються об'єктом превентивного освоєння в майбутньому. При цьому соціально-філософський аналіз проблеми об'єктивності (суб'єктивності) епістемі доцільно проводити концепцією *інтерсуб'єктивності* (у філософії це поняття вперше застосував Йоганн Готтліб Фіхте, а розвинув Едмунд Гуссерль). Ця концепція відіграє домінуючу роль у теоріях соціальної дії та символічного обміну, феноменологічній соціології, філософії історії тощо. З цієї точки зору філософія мистецтва відображає соціокультурну дійсність як спосіб життєвого світу. Саме *шляхетна конституція особистості* відображає світ у його об'єктивності, оскільки пропонує певний формат багатоманітного світу відповідно до своїх внутрішніх ціннісно-пізнавальних пріоритетів: віра, воля, честь.

Зрештою, історично мінливими є не лише соціальні функції науки, а й стандарти викладання нею знань, її способи бачення та витлумачення реальності, стилі мислення, що формуються в контексті феноменології мудрості і зазнають історично зумовлених впливів. Однак взаємодія науки з конкретно-історичними соціокультурними чинниками та іншими сферами культури не знімає питання стосовно субстанційних відмінностей між наукою та буденним пізнанням, художнім мисленням, мораллю, релігією, філософією тощо. Наприклад, у процесі художнього освоєння дійсності об'єкти, включені в людську діяльність, не відокремлюються від суб'єктивних факторів, а поєднуються з ними. Відповідне відображення предметів об'єктивного світу в мистецтві цілісно виражає ціннісне ставлення людини до предмета. Художній образ – це таке відображення об'єкта, що певним чином віддзеркалює характерні особливості шляхетної конституції особистості, вмонтовані в характеристику відображеної дійсності.

Насамперед варто зауважити, що наука не обмежується дослідженням лише тих предметних зв'язків, що підлягають освоєнню в межах наявних, історично структуризованих форм і стереотипів діяльності, оскільки досліджує об'єкти, які можуть знайти своє практичне застосування в майбутньому.

Первісні форми наукового пізнання зародилися в надрах буденного пізнання. Гіпотетичні схеми предметних зв'язків дійсності як спосіб побудови знань утвердилися спочатку в математиці. Згодом вони поширилися на галузь природничих наук, де отримали назву “метод гіпотетичних моделей реальності”, який обґрунтовується засобом досвіду як “настільної книги” життя. Завдяки методу гіпотез наукове пізнання звільнилося від жорсткого диктату емпіричної дійсності, почало прогнозувати напрями та способи генезису об'єктів. З цього часу завершується етап пранауки і починається наука у власному розумінні слова. Паралельно з емпіричними законами, якими оперувала і пранаука, формується особливий тип знання – теорія.

Як свідчить історія, в піфагорійській школі існувала чітка і прозора диференціація між практичною та теоретичною арифметиками. Якщо перша вважалась інструментом натовпу, то друга – надбанням мудреців. Теоретична арифметика передбачала споглядання чисел, зокрема такої їхньої властивості, як зовнішній вигляд – ейдос. Безсумнівно, з часів Піфагора принципи світоглядних та стереотипних розбіжностей між теоретичними та прикладними сферами знання істотно еволюціонували. “Можна по-різному оцінювати роль експерименту в оцінюванні результатів теоретичної діяльності, усвідомлювати його теоретичну завантаженість, необхідність доповнювати експериментальний критерій іншими методологічними пріоритетами, однак неможливо ігнорувати, що експеримент є останнім суддею, який виносить свій вирок теоретичним конструкціям” [7, 43].

У структурному змісті епістемологічної теорії науки виокремлюють рафіновану раціональність, оскільки на цьому рівні тісно переплетені раціональний та чуттєвий аспекти. Безперечно, форма раціонального пізнання (поняття, судження, висновки) домінує у процесі теоретичного освоєння дійсності. Однак під час теоретичної конструкції використовують і наочні модельні уявлення, які є формою чуттєвого пізнання. Такі ідеалізовані об'єкти є наочними модельними зразками, що містять чуттєві та мисленеві компоненти в процесі відповідного експерименту.

Ідеалізовані теоретичні об'єкти наділені не лише ознаками, які можна виявити під час взаємодії реальних об'єктів, а й особливостями, що відсутні у реальних об'єктів. При цьому дослідник абстрагується від неістотних властивостей і ознак досліджуваного предмета, натомість вибудовує ідеальний об'єкт, який виконує функцію носія лише істотних, сутнісних зв'язків і особливостей. Саме науковий тип оволодіння знаннями є систематичним, що формується не випадково, а в результаті цілеспрямованого, організованого і системного пошуку. Наукове знання повинно бути несуперечливим, оскільки відмінність наукового пізнання від ненаукового полягає у систематичності як способі отримання знання та формі його організації.

Проблемним епіцентром формування стандартів сучасної епістемологічної теорії науки залишається питання стосовно міри раціоналізації культивованого знання. Для ефективного функціонування людських можливостей (ціннісних констант) у системі духовного капіталу варто піднятися вище усталених стереотипів і залучити потенційний ресурс генезису наукового мислення.

Структурним змістом такого наукового мислення є ідеологія, що притаманна конкретно-історичному типу культурного виробництва в духовній системі мудрості. Саме на рівні ідеології як системи поглядів, ідей і теорій знаходиться відображення і обґрунтування наукова картина світу. При цьому найважливіша для ідеології складова цієї картини – належне оцінювання соціальної дійсності, а також суспільні цінності та ідеали. У цьому випадку ідеологія спрямована на генерування духовної свідомості в межах людських потенційних можливостей, що певною мірою формує науковий світогляд. У такій ідеології формулюються соціально-політичні, етичні, естетичні ідеали, норми, правила і принципи. «Ідеологічне вчення є узагальненим і сумарним уявленням про все, що за таких умов вважається важливим для усвідомлення людиною самої себе і свого соціального оточення. Ідеологічний формат людини визначається станом її свідомості, який формується під впливом багатьох факторів: досві-

ду життя, спілкування з іншими людьми, літератури, кіно, газет, освіти” [8, 356].

Ідеологічна інтерпретація є своєрідним “будівником” у теорії епістемологічної науки, оскільки задається відповідною системою цінностей, згідно з якою факти набувають виняткової соціальної значущості. Вирішальне значення в цьому сенсі має кут ідейно-аксіологічного зору, під яким розглядається реальність. Втім “те, що здається абсурдом з позицій регулювання поведінки окремої людини, може визнаватися цілком раціональним з міркувань коригування діяльності великих мас людей. Історичний парадокс полягає в тому, що ідеологія виникає як засіб опанування стихійними силами комунальності та обмеження їх, а на практиці часто відбувається актуалізація потенціалу цих чинників” [8, 247]. Інакше кажучи, ідеологія володіє ресурсом потужного генератора соціальної динаміки. Це призводить до того, що вона є або складовою частиною небезпечних соціальних тенденцій і кризових явищ, або дієвим засобом розв’язання нагальних проблем.

Створення концептуальних наукових моделей в історії лежить в основі кожної респектабельної історичної інтерпретації як дослідження, яке відрізняється від звичайного перерахування емпіричних даних. У “Критиці чистого розуму” Іммануїл Кант наполягав, що у вузькому розумінні “наукове” знання не є всемогутнім, що компетенція розуму не безмежна і що з огляду на цю обставину, розум доцільно доповнити вірою, яка допоможе вчасно зорієнтуватися, де добро, а де зло. Кантівська критика знаменувала собою своєрідний поріг сучасної науки: вона вперше санкціонувала важливу подію європейської культури XVIII століття – вихід думки і знання за межі простору уявлень. Критична світоглядна парадигма діяла за принципом: усе піддавати сумніву в самій основі. Така критика структурувала метафізичний вимір, відсутність якого філософія XVIII століття намагалася компенсувати аналізом уявлень. Завдяки цьому стали можливими різноманітні філософії Життя, Волі, Слова, що еволюціонували в XIX–XX ст.

Таким чином, історичні епохи не лише впливають на еволюцію світоглядних парадигм, а й функціонують у гравітаційному полі ідейно-телеологічних пріоритетів, стереотипів та уявлень. Ця зумовленість завжди істотно обмежувала інтелектуальну свободу природної еліти і була однією з потужних проблем на рівні філософської рефлексії.

З цього приводу німецький філософ Ернст Кассілер наполягав, що “не варто відмовлятися від надії відкрити ті загальні закони, які керують процесом еволюції людської цивілізації. Окремі форми культури – міф, релігія, мистецтво, наука тощо слідує тому своєрідному розумовому ритму, який необхідно розкрити в загальних термінах” [9, 121].

Отже, людство в лічені десятиліття зробило поворот до абсолютно нового типу соціокультурного спадкоємництва, в рамках якого важливим стало не засвоєння минулих стандартів або рецептів, а підготовка до оволодіння раніше не існуючими методами і змістом пізнання. Цей парадокс став і наслідком різкого неузгодження досягнень творчої наукової думки, що усвідомлює пріоритет людини, і необхідністю її духовної мудрості як вищої цінності, і традиційною освітою, орієнтованою лише на вузькі, прагматичні цілі. При цьому результативність особистісної або культурної моделей в теорії епістемологічної науки полягає в тому, що вони виходять з парадигм соціокультурної ідентичності: толерантності як світоглядного принципу, плюралізму стилів життя, універсалістської етики, екосвідомості, самореалізації та самоактуалізації особи. Тому єдність “силового поля” векторів національного і культурного повинна визначати зміст і структуру теорії епістемологічної науки, а саме: громадянсько-національного виховання тих суб’єктів, хто стане активними будівниками нової України XXI століття.

Контрольні питання

1. Як влаштоване знання?
2. Які механізми об’єктивації і реалізації знань в науково-теоретичній і практичній діяльності?
3. Які бувають типи знань?

Теми рефератів

1. Персонологічні тенденції в методології гуманітарного пізнання.
2. Знання як цінність у контексті трансформації парадигми мислення.

Список літератури

1. *Кун Т.* Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Мысль, 1989. – С. 23–24.
2. *Parsons T.* The Structure of Social Action / T. Parsons. – Chicago, 1949. – 341 p.
3. *Шестов Л.* Апофеоз беспочвенности. Соч. / Л. Шестов. – М.: Мысль, 1995. – С. 310.
4. *Пуанкаре А.* О науке / А. Пуанкаре. – М.: Мысль, 1983. – С. 506.
5. *Фромм Е.* Втеча від свободи / Е. Фромм // Читанка з історії філософії: У 6 кн. – Кн. 6. Зарубіжна філософія ХХ ст. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 180.
6. *Саух П. Ю.* ХХ століття. Підсумки / П. Ю. Саух. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: МП Леся, 2009. – 284 с.
7. *Мамчур Е. А.* Остается ли автономия идеалом научного знания? / Е. А. Мамчур // Проблема ценностного статуса науки на рубеже ХХІ века. – СПб., 1999. – С. 43.
8. *Зиновьев А. А.* Коммунизм как реальность. Кризис коммунизма / А. А. Зиновьев. – М.: Мысль, 1994. – С. 248–356.
9. *Кассирер Э.* Лекции по философии и культуре / Э. Кассирер // Культурология. ХХ век. Антология. – М.: Мысль, 1995. – С. 121.

3. Знання як духовна сила мудрості в персонології

Сучасна духовна криза в Україні зумовлює актуальність проблеми знань, що лежать в основі будь-якої ідеології. У цьому сенсі особливу увагу привертає *волюнтаризм*, що на основі ірраціональних та раціональних чинників людської свідомості

намагається виявити шляхи та методи виходу з кризової ситуації. Саме знання як детермінуюча інтелектуальна сила лише завдяки елементу волі у процесі об'єктивізації суцільних речей стає активним структурним компонентом духовного капіталу.

Волонтаризм як філософський напрям характеризує сутнісну природу людини, а саме: ірраціональний та раціональний моменти як свідомий регулятор у системі духовного капіталу, де пріоритетною цінністю є шляхетність (благородність, лицарство, моральність). При цьому воля є однією з форм психічного життя, а вольові акти людини опосередковані її розумовими процесами, уявленнями і думками та виявляються в її довільних діях. У цьому процесі потрібна активна праця *інтелекту*, що втілює людське мислення та пізнання, де знання можна визначити формою існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності. Згідно з теорією Аристотеля коректною є його структуризація на інтуїтивне та дискурсивне – опосередковане умовиводами і логічними доказами. За цих обставин існує декілька видів знання: буденне (здоровий глузд) і особистісне тощо. Когнітивний масив може бути доннауковим та науковим. Науковому знанню притаманні логіка, обґрунтованість, доказовість, відтворюваність пізнавальних результатів. Інтелектуальний потенціал розуму російський філософ Л. Шестов віддавав перевагу вірі, щоправда, застерігаючи, що “їй належить бути зрячою і розсудливою” [2, 310]. Специфіка такого інтелектуального потенціалу, що домінує над раціональною думкою, має органічно включати аспект конструктивної самокритики, рефлексивної самооцінки власних потенційних можливостей, де внутрішня впевненість не повинна переходити за межі самовпевненості. Принагідно зауважити, що Г. В. Лейбніц уподібнював мудрість “досконалому знанню принципів усіх наук та мистецтву їх застосування” [5, 97].

Слід зауважити, що наукова картина світу складається внаслідок синтезу знань, отриманих як природничими науками, так і соціогуманітарними. Все це містить суспільні уявлення про світ, оскільки “процедура синтезу знань, отриманих різними на-

уками, є надзвичайно складною і суперечливою. Вона передбачає, щонайменше, встановлення динамічних зв'язків між предметами наук, адже навіть уявлення про основні системно-структурні характеристики предмета в структурі кожної науки виражене у формі цілісної картини досліджуваної реальності” [3, 74]. Отже, життєвий світ реальності певною мірою забезпечує систематизацію знань у межах відповідної науки. Тож не повинно бути численних розривів “суцільної тканини” знання, внаслідок чого одні сегменти не узгоджуються з логікою інших компонентів. Саме філософія спроможна утримувати сукупність істотних аспектів знання, його систематизації та перспектив розвитку в майбутньому.

При цьому якщо порівняти наукові знання про суспільство, з одного боку, і про природу – з другого, то варто визнати у такому знанні наявність моделей, створених в одній сфері наукових знань, які можуть наближатися до загальних рис побудови і динаміки пізнання в іншій, і тоді в методології концепції розвиваються так, як це відбувається в будь-якій іншій сфері наукового пізнання, зокрема, соціогуманітарних науках. В такій методології можна використовувати схеми, розроблені в одній сфері пізнання, а в іншій – корегуючи і адаптуючи їх до специфіки нового предмета. Інакше кажучи, чітка демаркація між науковим знанням про природу і дух започатковувалася в науці ХІХ ст., проте втратила силу в кінці ХХ ст. Доказом цього є те, що в сучасному природознавстві дедалі більшу роль починають відігравати дослідження складних систем, які розвиваються, володіють “синергетичними характеристиками” і охоплюють елемент людини та її діяльність. Саме методологія дослідження таких об'єктів у системі знань зближує природничо-наукове і гуманітарне пізнання як одне органічне діалектичне ціле, знищуючи жорсткі межі між ними, оскільки вони впливають одне з одного як соціодетермінуюча сила.

Ефективність використання знанневих ресурсів певною мірою залежить від такої важливої духовної компоненти, як історизм, де накопичується і об'єктивується суспільний досвід

(людини, людей, людства), та здійснюється відповідна форматизація змісту як еталон людської діяльності.

Знання як ірраціонально та раціонально захищене уявлення про дійсність вибудовує думку, що задає алгоритм світогляду. Сьогодні ірраціоналізмом називають різноманітні течії у філософії, що обмежують абсолютизацію розуму, говорячи про знання. При цьому інтуїція визначається як здатність суб'єкта досягнути істину шляхом перманентного споглядання без доказів. Основними характерними особливостями інтуїції є миттєвість, уявлення, інстинкт, містицизм як евристичний матеріал.

Сергій Булгаков стверджував, що, на відміну від логічного мислення, інтуїція осягає світ у його інтенційній повноті та неповторній унікальності: “Первісна безпосередність, інтуїтивність споглядання, тотожність знання та свідомості, суб'єкт-об'єктність буття в Софії з часом поступається місцем поділу на суб'єкт та об'єкт з неухильною дискурсивністю і абстрактністю (теоретичністю знання). Народжується “чистий розум” як сукупність форм, в яких суб'єкт формулює своє ставлення до об'єкта. Науковий або теоретичний розум виникає на руїнах софістичності, яка віддзеркалює Логос. Відтоді Логос ховається в онтологію, є лише внутрішнім і прихованим зв'язком речей, який у нічній темряві шукає *ratio*...” [6, 123].

У цьому контексті на увагу заслуговують такі типи знання, як міфологічні, філософські, наукові, етичні, естетичні, ідеологічні тощо, які в тому чи іншому суспільстві мають дискусивний характер. Наприклад, домінуючим типом знання у Стародавній Греції вважається не міфологія, а філософія. “В імператорському Римі разом з міфологією істотну роль відігравала політична ідеологія та концептуалізована нею ідея держави... Зокрема, в Новий час значення таких домінант послідовно відігравали мистецтво, філософія, право, наука, політична ідеологія” [3, 75].

Кожного разу, коли йдеться про знання, вони залишатимуться неповними, з певною кількістю вад і помилок, апріорі недостатніми, що потребують перманентних узгоджень. Як ствер-

джував Девід Юм, “нам залишається вибір між хибним знанням та відмовою від знання взагалі” [1, 384]. На цьому тлі людський (особистісний) фактор є оптимальним для пояснення суспільно-історичного становлення, оскільки подвоєння структури людського знання відбувається за рахунок визначення наявності ідей та речей. Це подвоєння має динамічний та семантичний характер, що виявляє ідеї, яким відповідають певні назви речей; ідеї, яким відповідають сукупності речей (складній ідеї – сукупність простих), але за цією сукупністю є певна ідея, що підлягає обговоренню, але не підлягає визначенню. При цьому очевидно, що “дискурсивність” знання насамперед уможливлється мовою, яка виходить за межі дійсних речей і відповідних ідей. Така розбіжність між розумінням та ідеєю як об’єктом розуміння створює ситуацію непевності в отриманому знанні. Непевність, у свою чергу, означає недостатність повноти знання, оскільки зміст, отриманий розумом в якості ідеї, не є підтвердженим відповідним, по-перше, наявним обґрунтуванням, і, по-друге, можливим відчуттям певності. Крім непевності можна говорити про втрату різноголосого смислу подальшого пізнавального процесу. Отже, знання потрапляє в категорію гаданого як відповідної думки, що рефлексує духовну свідомість. Саме гадане знання належить не тільки до сфери буденного, загальнорозповсюдженого тощо, а й до царини філософії і науки, оскільки обґрунтування цього пропонує філософія. Розуміння соціальної філософії – це створення інтелектуального простору в суспільній риторичі (“як шляхетна іскра у безсмертному вогні”), що дає змогу цілісно пізнати життєвий світ.

З цієї точки зору соціологія знання розглядає діалектичний взаємозв’язок людського мислення та соціального аспекту, в межах якого воно виникає, а також еволюцію і функціонування різних форм мислення і знання у відповідному соціокультурному середовищі. До цих форм належать релігійні та філософські вчення, наукові теорії, політичні ідеології, художні твори тощо, оскільки кожен тип і різновид людського знання розвивається, передається та зберігається у форматі духовного капіталу.

Серед них важливе значення має традиція, що вбирає в себе символи колективної ідентичності, посилює почуття спільного коріння, приналежності та гідності нації. Такі національні традиції, що значною мірою містять знання у просторі духовного капіталу, з їхніми гімнами, прапорами, емблемами, міфологією, публічними ритуалами тощо, сягають глибини історії як консолідуюча інтелектуальна сила в сьогоденні. Саме традиція підтримує суспільство в періоди криз, оскільки жива віра в стійкі цінності є основним інтелектуальним ресурсом цивілізаційного поступу. Таким чином, традиція як складне соціальне явище регулює людську діяльність, виконуючи роль самовираження шляхетної конституції особистості, що має власну історію. Традиція будується на діалектичному взаємозв'язку суперечності як внутрішньому джерелі соціального розвитку.

Втім щодо розвитку українського інтелектуального простору слід звернути увагу на тривалий шлях еволюційного розвитку національної держави, оскільки українська свідомість розвивалася в умовах колоніальної дійсності, що гальмувало розвиток власної економіки й увага зосереджувалась на духовних аспектах в українській культурі. У цьому контексті варто зауважити, що українські тенденції духовного життя після входу України до складу Росії відійшли на другий план та інтерпретувались як принесені ззовні. У колишньому Радянському Союзі серед правлячої більшовицької еліти особливої шани удостоювалася постать Анатолія Васильовича Луначарського (1875–1933) – видатного діяча освіти й культури, наркома освіти РРФСР, до відання якого входили тоді наука, культура, мистецтво. Він був автором багатьох драматичних творів, написаних за зразком давньогрецьких, оскільки з усіх діячів “нової культури” його слід вважати авангардистом.

В Україні серед видатних сучасників А. Луначарського можна вважати першого Президента Української Народної Республіки М. С. Грушевського (1866–1934). У його працях з історії Русі-України з'ясовуються основні риси національного менталітету, етико-естетичні особливості шляхетного розвитку нації.

Шляхетність, власне кажучи, – це розвиток духу з природи; вона є нерозвинutoю, сплячою, несвідомою інтелігенцією, народженою у верхovій борозні (первiсної самодiяльностi у творчiй основi). Природа – це ембріональне сутнісне життя духу, а воля – нейрофізіологічне виконання самомети індивідууму в певному інтуїтивному вимірі, що становить подолання критичного дуалізму розуму, волі, чуттєвості.

У контексті духовного капіталу слід визначити таку політично-ідеологічну течію, як лібералізм, що також не виник в українській духовності наприкінці існування радянської влади. Ще в ХІХ ст. можна відшукати ліберальні ідеї у творах М. Драгоманова і Б. Кістяківського. М. Драгоманов, який називав себе “космополітом”, органічно включав досвід європейського ліберального бачення світу в оптику українського майбутнього. Щодо входження України до європейського культурного простору він ставився позитивно. “Так, на міжнародному літературному конгресі, що відбувся 1878 р. у Парижі під головуванням Віктора Гюго, він висловив протест проти Емського указу й розповсюджував брошуру “La literature oukrainienne proscrire par le gouvernement russe”. Він ознайомив з українською справою Луї Леже – засновника славістичних студій у Франції, який у Колеж де Франс 1906 р. читав курс про Шевченка й українську літературу, історика й етнографа Альфреда Рамбо, географа Жана-Жака Елізе Реклю, соціалістичного діяча Бернара Мальона, який у “Histoire du socialism” (1884 р.) писав і про українські справи” [4, 356].

Послідовником М. Драгоманова став Б. Кістяківський, людина справжньої європейської освіти й світосприйняття. Будучи конституціоналістом, він відстоював ідею народного суверенітету й правової держави. У працях Б. Кістяківського простежується органічне поєднання відстоювання національних інтересів з європейським підходом у визначенні соціальної й правової спрямованості держави. Навіть наблизившись до соціал-демократії в її марксистському вимірі, Б. Кістяківський відстоював насамперед ідеал правової держави, наполягав на необ-

хідності захисту в “соціалістичній” державі прав людини (серед яких, як відомо, одним із найголовніших є право на недоторканність власності). Його бачення прав людини відрізнялося зосередженням на соціальних правах, а саме на тому, що теоретик називав “правами на гідне існування” [4, 357].

Нині ми бачимо, швидше, протилежну тенденцію: бажання перекласти відповідальність за своє культурне буття на певну структуру (державу чи міжнародне співтовариство), що переважає в сучасному українському суспільстві. Повернення й актуалізація засад громадської етики в масштабах усієї сучасної української свідомості відіграли б успішну роль у виході України з перманентного кризового стану. Аналізуючи й пізнаючи сутність явищ у системі суспільного відтворення знань, варто було б користуватися добротною методологією, яку дає наукова філософія, діалектичний матеріалізм. Саме типові логічні категорії конкретного й абстрактного, дійсної й редукованої конкретності, метод сходження від абстрактного до конкретного визначає діалектика. Інакше кажучи, якщо форми-змісти сфери редукованої конкретності (абстрактно-загальне) успадковують і переймають організацію внутрішніх сутнісних зв’язків суспільних взаємодій, то такі знання набувають ознак раціональної перетвореності.

За таких умов розвиток сучасних електронних засобів комунікації сприяв новим технологічним можливостям інформаційної дії на духовні процеси у світі, вплинув на фізичні процеси в соціумі, змінив його темп освіти, перетворив інформацію на стратегічний ресурс поступу цивілізації. Це дало можливість упорядкувати спрямованість дії цих процесів та визначити межу об’єкта дії, в центрі якої є людина як національна інтелектуальна цінність, яку постійно необхідно нарощувати. Тому знання в сучасних умовах глобалізації – це одна з форм перерозподілу інтелектуальних і професійних ресурсів, спосіб акумуляції професійного інтелекту в тій країні, яка не тільки їх потребує, а й за рахунок своїх матеріальних ресурсів здатна надати їм кращі умови існування і відтворення. Концентрація “світових

розумів” визначає темпи розвитку країн і центри, що формують глобальні параметри порядку, що на сьогодні стало однією з найважливіших суспільних тенденцій. Для одних країн і народів – це найважливіша умова нових перспектив розвитку, розширення зони своїх життєвих інтересів, а для інших – реальна загроза розпаду і втрати суверенітету. Очевидно, що в XXI ст. під час глобального перерозподілу інтелектуальних ресурсів і взаємодії за допомогою сучасних інформаційних технологій знайшло новий спосіб поділу територій (природних багатств) підштовхування до вимушеної цивілізації “країн об’єктів відкритості” (сировинні, переробні регіони тощо), спрямовані політикою держав.

Отже, в сучасних умовах глобалізації життєво важливим підґрунтям знання як детермінуючої інтелектуальної сили є пріоритети загальнолюдських цінностей на основі комунікативної діалектичної взаємодії цивілізацій. На сучасному етапі суспільного розвитку світової цивілізації дедалі виразнішою стає тенденція переходу на нову фазу розвитку знання в проекції духовного капіталу під впливом інноваційних технологічних процесів та інформаційної культури. За таких умов виникає проблема формування аксіосфери, розробка крос-культурних стратегій, що є змістоформуючими в характеристиці знання сучасної реальності. Саме необхідність впровадження системи безпеки життєдіяльності в сучасному життєвому світі зумовлена моральнісними нормами полікультурної комунікації, що, у свою чергу, зумовлюють принципи інтелектуального права з огляду суспільної справедливості.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику основним уявленням про природу мудрості як духовного підґрунтя прогресу суспільства.
2. Схарактеризуйте методи, способи, принципи, прийоми оволодіння суспільною свідомістю й переходу до суспільного буття.

Тема реферату

Знання як цінність у контексті трансформації парадигми мислення.

Список літератури

1. Юм. Д. Сочинения: В 2 т. – Т. 1. – М.: Наука, 1965. – С. 384.
2. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности: Соч. / Л. Шестов. – М.: Мысль, 1995. – С. 310.
3. Самчук З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: У 2 т. – Т. 1. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – С. 74–75.
4. Надібська О. Я. Пріоритети як предмет соціального пізнання: монографія / О. Я. Надібська. – Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2010. – 456 с.
5. Лейбниц Г. В. О мудрости: Соч.: В 4 т. – Т. 3. – М.: Прогресс, 1998. – С. 97.
6. Булгаков С. Н. Философия хозяйства / С. Н. Булгаков. – М.: Мысль, 1990. – С. 123–124.

Тема 2. Багатовимірність персонології як соціальний пріоритет у суспільстві

1. Парадигмальна система ціннісних орієнтирів у форматі духовного капіталу як запорука персонального самозбереження

Сьогодні на благо розвитку України необхідно усвідомити та науково обґрунтувати всі актуальні аспекти національного капіталу, зокрема духовного джерела, рушійної сили тощо. Без цього неможлива практична діяльність системи ціннісних орієнтирів щодо забезпечення духовного капіталу, тобто розв'язання завдань, спрямованих на формування стійкого й стабільного українського суспільства.

Так, насамперед система культурних цінностей входить діалектично, взаємодіючи з економікою, соціальною системою і політикою, як інтеграції суспільства. При цьому *культура* є однією з аспектів життя суспільства, але вона виступає центрооб'єднуючим фактором, взаємопов'язуючи всі інші підсистеми соціальної життєдіяльності і забезпечуючи спільність людського існування. Взаємодія культури та економіки зумовлює “культуру праці”, “ділову культуру”, “господарську етику”, “культуру виробництва”; політики – “політичну культуру”, “дипломатію”, “культуру адміністративного менеджменту”, соціальної системи – “культуру національних та міжнародних відносин”, “культуру спілкування” тощо.

Однією з багатьох функцій культури як процесу і продукту духовного капіталу є вироблення і впровадження в суспільство таких елементів культури, як норми, знання, значення і символи. Зокрема, українські науковці на чолі з соціологом І. Надольним визначають культуру “через систему цінностей та ідей, що слугують для регулювання поведінки членів певного соціуму” [1, 46].

Американський соціолог Н. Смелзер трактує культуру як систему цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, яка є загальною для людей, які пов'язані певним способом життя [2, 57].

Російський дослідник А. Радугін вважає, що культура – це система колективно поділяючих смислів, символів, цінностей, переконань, взірців і норм соціально-психологічної поведінки, орієнтирів взаємодії людей з середовищем існування, які вони створюють у спільному житті для підтримання певних структур діяльності та спілкування суспільства загалом або притаманних конкретній групі людей [3, 78].

Особливістю цінностей культури в духовному капіталі є те, що вони є у суспільстві об'єднуючими, консолідуючими чинниками. Різним культурам притаманні різні цінності, оскільки кожний суспільний устрій встановлює, що є цінність, а що ні.

Розв'язання проблеми існування духовного капіталу як запоруки людського самозбереження (зокрема її безпеки) у зв'язку з переходом до нового суспільного ладу залишається дискусійно відкритим і потребує детального дослідження. Тому слід звернути увагу на системний аналіз причин, тенденцій, явищ і процесів, що призводять до виникнення суперечностей і труднощів у духовній сфері розвитку суспільства, а також шляхів їх вирішення.

Як вважав наш пророк-мислитель Т. Г. Шевченко, потрібно “чужого навчатись і свого не цуратись”. Слід зосереджуватися на дослідженні українськими науковцями цінностей західних суспільств: механізмів їх формування, сприйняття їх різними соціальними групами, механізмів регуляції впливу на людей тощо. Отже, є нагальна потреба в розробленні нової парадигми *духовного капіталу* через структурний зміст духовної культури.

Як стверджують дослідники, зокрема С. Чукут, духовна культура виникає внаслідок взаємодії загальнолюдського і національного. “Духовна культура являє собою не застиглий результат людської діяльності, а є процесом утворення і накопичення культурних надбань (не лише матеріальних, а й духовних), в

яких втілюється все різноманіття людської природи та які виникають у процесі духовного виробництва як окремої нації (народу), так і людства загалом” [4, 123].

Заслуговує на увагу класифікація цінностей російських соціологів М. Маркевича та А. Радугіна, в яких вона збігається. Вони поділяють цінності на смисложиттєві (уявлення про добро і зло, щастя, долю і сенс життя) та універсальні (життя, здоров'я, особиста безпека, добробут, сім'я, освіта, кваліфікація, правопорядок). М. Маркевич додає до універсальних цінностей демократичні (свобода слова, совісті, партій, національний суверенітет, гарантії соціальної рівності і справедливості) та цінності міжособистісного спілкування (чесність, доброзичливість, порядність, взаємодопомога, толерантність, любов) як самостійні групи цінностей.

Крім того, М. А. Маркевич розширює спектр універсальних цінностей: право на власність; охорона прав материнства; свобода творчості; мова і культура.

Розглядаючи духовний капітал у контексті системи цінностей культури як важливу наукову категорію, варто виокремити порівняно з іншими цінностями те, що вона перебуває під безпосереднім впливом інтересів людей. Це та цінність, без якої неможливе життя людей, яка передається із покоління в покоління, закріплюється і засвоюється в суспільній свідомості.

З цієї точки зору слід зазначити, що для аналізу життєвого циклу цінностей істотним видається діалектичний підхід щодо теорії культурного розвитку, який розроблявся філософами Е. Кантом та Г. Гегелем, а також багатьма послідовниками, серед яких найвідомішими були К. Маркс і Г. Маркузе.

Основний теоретичний постулат діалектичного підходу полягає в тому, що всі культурні взірці, які створені людьми, становлять кінцеві, тобто недовговічні явища. К. Маркс у передмові до “Критики політекономії” зазначає, що культурний розвиток становить послідовність стадій. Зважаючи на той факт, що цінності є елементами культури, то ця теорія може бути застосована і до системи цінностей.

Виникають труднощі у вирішенні конфлікту цінностей, оскільки стереотипи масової свідомості досить стійкі і змінити їх складно. Неможливо переконати тих, хто відмовляється погодитися з новими правилами життєдіяльності. Слід зважати на те, що суспільній свідомості притаманна консервативність щодо певних суспільних явищ, навіть якщо об'єктивні умови значно змінюються і спричиняють нові відповідні ціннісно-нормативні уявлення. За усталеними ціннісними орієнтаціями і правилами стоять принципи, позбутися яких важко або неможливо, адже останні формувалися з традицій, системи впевнень і вірувань, культурних стереотипів сім'ї, групи, спільноти, нації, і їх порушення істотно впливає на суспільну свідомість і самосвідомість особистості. Зміна свідомості – це складний, тонкий та суперечливий процес. Чим сильніше закріплені старі типи ціннісних орієнтацій у свідомості особи, тим складніше цей процес відбувається. Слід зазначити, що така ситуація призводить до того, що нові цінності не сприймаються серйозно, не засвоюються органічно.

Стан суспільства, що трансформується, за якого одні певні цінності і норми вже не діють, може спричинити аномію (відчуження, безнормність “крайності”). Поняття *аномії* ввів у соціологію Е. Дюркгейм, який розкрив механізм здійснення в суспільстві розпаду цінностей, орієнтацій і норм, якщо вони еволюційно не замінюються актуальними. Результатом цього процесу є відчуття відокремлення, неприйнятності індивіда чи певної соціальної групи до загальноприйнятих цінностей суспільства. Аномія виникає внаслідок втрати людиною чітких і переконливих стандартів поведінки і цілей життєдіяльності в умовах порушення і невідповідності певних соціальних, культурних, моральних цінностей і норм. Характерною ознакою аномії соціальної системи слід вважати прискорений масовий процес маргіналізації індивідів, внаслідок якого вони опиняються за межами тих соціальних спільнот, в яких перебували раніше. Диференціація суспільства призводить до того, що певна його частина живе на межі бідності, ставлячи собі за мету лише фізіо-

логічне виживання. Відповідно, ці люди перебувають у стані глибокої соціальної деградації і не бачать майбутнього.

Чимало людей зі звичайного способу існування опиняються в екстремальних умовах, які загрожують їм психологічними стресами, моральними деформаціями тощо. Це призводить до внутрішнього розладу і дезорієнтації, відчуття відчуження людини від людини, як характерної особливості стану соціальної свідомості і втрати власного “я”, а значить, і осмисленої втрати зв'язку із зовнішнім світом. Наслідком такого стану можуть бути порушення закономірності, а також норм щодо самого себе (через пияцтво, наркоманію, самогубство).

Тобто індивід чи соціальна група знають про існування загальноприйнятих норм і ціннісних орієнтацій, які зобов'язують їх, і водночас, байдуже чи негативно, а тому не дотримуються їх.

Тільки за умови усвідомлення необхідності змін у суспільній свідомості, спричинених введенням духовної безпеки, людина спроможна активно створювати нову структуру перерви і пріоритетів, а відповідно, і адекватної поведінки згідно з вимогами часу.

Суспільний ідеал як духовне виявлення людського

В суспільному ідеалі втілюється мрія про найсправедливішу організацію суспільства. Суспільний ідеал узагальнює в ідеях уявлення людей про досконалий суспільний устрій, який перетворює життя людей у структурно-впорядковане ціле цілеспрямованого процесу соціальної дії.

На основі соціальних потреб та інтересів формуються ідеали особистості, які модифікуються у власні потреби, інтереси, цінності та мотиви поведінки станом особистого духу. Шлях до нього пролягає через рефлексію, самоаналіз, самовиховання, самовдосконалення, через забезпечення органічної єдності принципів і реальних дій, поставлених цілей і повсякденного способу життя.

Механізм формування і становлення нового суспільного ідеалу проходить стадією стану суспільства, оцінкою функціону-

вання його різних систем; виникненням у суспільстві критичного ставлення до дійсності, що дає змогу сформуванню розуміння необхідності конструювання нового суспільного ідеалу.

Суспільний ідеал тільки тоді стане по-справжньому можливим для всіх членів суспільства, коли люди усвідомлять необхідність визначення і досягнення нових цілей та ідеалів.

В основі суспільного ідеалу лежить інтегрована ідея духовної потреби в суспільній свідомості. Така суспільна ідея виявляється і реалізується у відповідній ідеології. Термін “ідеологія” було введено в XIX ст. для позначення комплексу ідей, які лежать в основі політики, соціальних відносин, економіки, етики.

На думку відомого філософа Античності Платона, ідея – це реальна причина і приклад існуючих речей. Платон вважав, що ідея не залежить від часу і простору, вона існує сама по собі як певний ідеальний світ, з якого вона проникає в людську свідомість як віддзеркалювання справжнього (істинного). Оскільки індивід не спроможний цілком приборкати свої пристрасті, бажання та прагнення, не маючи достатньої на це сили волі, а отже, не може досягти досконалості, наблизитися до ідеалу, то виникає необхідність у державотворенні та законодавстві.

В умовах сьогоденної суспільної кризи в Україні відсутня єдина офіційна інтерпретація системи цінностей культури і відповідних соціальних норм, що розкриває діалектичний взаємозв'язок між суспільством і приватним життям індивіда, порушує їх взаємодію.

Отже, сучасні процеси демократизації нашого суспільства, формування в Україні нової системи соціальних відносин, нового суспільного ідеалу актуалізують необхідність переосмислення сутності та ролі ідеології.

Цінність як джерело протиріч та соціального напруження

Якщо люди однієї соціальної групи вважають нові цінності непотрібними, несправедливими чи неефективними і активно намагаються змінити ціннісні позиції інших соціальних груп суспільства щодо заборони нововведення, то може виникну-

ти конфліктна взаємодія. Крім того, для глибшого розуміння суперечності, прийняття нових цінностей слід враховувати той факт, що нові цінності можуть не сприйматися і в межах однієї системи соціальних цінностей.

В основі цього твердження – об'єктивне існування протилежності думок, розходження в поглядах навіть близьких по духу людей, однодумців. Відповідно, введення нових зразків поведінки, зумовлених сучасними цінностями, які протиставляються звичному способу життя, супроводжуються змінами в психологічному стані суспільства, що детермінує почуття тривожності, занепокоєння. Тривога, у свою чергу, зумовлює стан напруженості, яка може бути як конструктивною, так і деструктивною. Конструктивна тривога мобілізує людей до активного освоєння духовних цінностей, норм, а деструктивна спонукає до агресії, відмови від освоєння цінностей і норм, до їхньої руйнації. Психологічна основа опертя – звички та інерція, страх перед невідомим. Завдяки своїй пасивності й консервативності люди значно довше зберігають у собі залишки старих культурних форм, втрачаючи при цьому актуальність, силу свого авторитету.

Коли нова цінність починає усвідомлено сприйматися більшістю соціальних груп суспільства як важливий та корисний елемент духовної культури і витримує конкуренцію з існуючими цінностями, тоді вона витісняє необхідність, користування старою цінністю і стає часткою діючої культури, і, як наслідок, в суспільній свідомості відбувається становлення, прийняття нової цінності, що глибоко входить в ментальність людей, у сформовані інститути і організаційні структури. Інакше кажучи, у суспільстві відбувається інтенсивне користування цінностями. Таке суспільство, як динамічна система, безперервно саморозвивається, саморегулюється під впливом суспільних процесів і еволюції індивідів, постійно оновлюється змінами, які відбуваються в економічній, соціальній, політичній, інформаційній сферах як духовної потреби і поведінки людей. Саме духовний

капітал цілісно виявляється у змінах ідей, ціннісних орієнтаціях, правилах і нормах поведінки людей, що детермінує, зокрема, суперечності в існуючих цінностях.

На зміну одним соціальним цінностям приходять інші через динаміку розвитку суспільства, але є вічні цінності національної ідеї – *гуманістичні ідеали любові, добра і злагоди*. При цьому слід зазначити, що цінність повністю не зникає, а переходить в новий якісний стан, стає основою для нового духовного елементу. Незважаючи на те що зміст нової цінності істотно відрізнятиметься від змісту її попередниці і нова цінність відіграватиме принципово нову роль у житті суспільства, вона поновлює певні елементи старої цінності.

Перехід до нових суспільних відносин детермінує утвердження нових соціальних цінностей, адже в суспільстві поступово накопичуються якісно нові проблеми, що вимагають для свого вирішення нові еталонні зразки і духовні цінності. Тобто відбувається теоретичне осмислення сутності сучасного суспільства, закономірностей його розвитку, розроблення стратегії соціального поступу.

У сучасному соціумі окрема особистість істотно впливає на його формування. У цьому розумінні любов є закоріненою в глибині етосу індивіда, адже проблеми пошуку гармонізації суспільних відносин, що сьогодні перебувають у кризовому стані, дослідження механізмів людського самозбереження соціальної цінності любові як соціогносеологічних коренів духовної безпеки видається актуальним, спрямовуючи наукові пошуки в галузі соціальної філософії.

Російський філософ С. Франк зазначає: “...подолання земної, корисливої зіпсованої природи людини можливе лише щодо себе самого, іншому ж ми можемо допомогти йти цим шляхом лише певним чином – дати йому відчутти любов... Увійшовши в дещо хімічне поєднання між собою, породжують дещо нове, ще вище – самовіддану любов. Шлях самовідданої любові виявляється... єдино вірним і плідним шляхом боротьби зі злом та пере-

моги над злом” [6, 78]. Справді, якщо Е. Фромм зауважував, що всі людські біди й чвари безпосередньо пов’язані з егоїстичною налаштованістю людини до світу, то В. С. Соловйов стверджував, що саме у любові приховано той механізм, за допомогою якого відбувається руйнація “его”. Дослідник доводив, що це відбувається внаслідок того, що, люблячи, ми ставимо в центр нашого існування іншу людину. Філософ зауважував, що не будь-яка любов однаково підриває темну основу егоїзму, “... щоб не згаснути першому імпульсу, любов потребує рівноцінного партнера, рівноцінну особистість” [7, 250]. На думку В. С. Соловйова, лише в християнстві особистість може віднайти своє позитивне ствердження: “Позитивне ствердження свого безумовного значення особистість знаходить у християнстві, як одкровенні досконалої Особи – боголюдини Христа – та обітниць досконалого суспільства – Царства Божого. Завдання християнської історії становило і становить виховання людства для переродження його в досконале суспільство, в якому кожна особистість знаходить своє позитивне звернення або справжнє звернення свого безумовного значення...” [7, 251]. Отже, любов передбачає в собі всебічне подолання егоїстичної відособленості та сприяє не лише духовно-душевному єднанню істот, а й доповнюється найбільш тілесним взаємопроникненням, можливим і природним лише стосовно двох протилежних статей однієї до іншої.

Генеративно-цілісний підхід до проблеми любові як ціннісної основи духовного капіталу розробив П. Сорокін. У праці “Таємнича енергія любові” вчений доводить, що “як соціальне явище любов бере участь в усіх взаємодіях між двома і більше суб’єктами, де ціннісні прагнення та реальні потреби одного поділяються та підтримуються іншими” [8, 124].

Отже, якщо одна особа відчуває високоетичну любов, створену на чесноті як шляхетній гідності, повазі, то виникає довіра до іншої особи, що звільняє від підозр і ревнощів. Така довіра вказує на те, що любов стала моментом істини обох людей, що є важливим у сучасному суспільстві.

Риторика культури мови в інформаційному суспільстві

Ніщо так не визначає зміст інформаційного суспільства, як мовна риторика в певній ідеологічній площині, адже проблема взаємозв'язку мови та ідеології досить складна і має багато аспектів. З одного боку, мова певною мірою впливає на процес формування і розповсюдження ідеології, а з другого – ідеологія та політика впливають на мову. Крім того, кожна ідеологія певним чином відображається в мові і насамперед у слові, оскільки воно є найбільш показовим і ефективним знаком.

У зв'язку з цим варто зазначити нейтральність слова як ідеологічного знака, що уможливорює специфічну ідеологічну функцію. Загалом більшість праць цього напрямку зачіпають здебільшого питання впливу ідеології на функціонування та розвиток мови. Особлива увага приділяється і таким темам: “мова як об'єкт ідеологічної боротьби”, “мова як захист ідеологічної боротьби” [5, 426]. Отже, досліджуючи взаємозв'язок конструктивізації мови й ідеології, варто виокремити дві основні проблеми: вивчення процесів, які відбуваються в мові під впливом певної ідеології, та визначення тих мовних засобів, за допомогою яких можна найефективніше впливати на формування ідеології носіїв мови. При цьому передумовою перманентного впливу є чітке розуміння функції мови в суспільстві, закладених у ній потенційних можливостей цілеспрямованого формування світогляду людської свідомості. У цьому сенсі саме невербальна комунікація є культурно-історичним і психологічним феноменом внутрішньоособистісної генези, тісно пов'язаним з онтологічним розвитком і становленням особистості, її психічним станом і характерними ознаками. Така невербальна комунікація є засобом об'єктивізації, одним із шляхів пізнання людини. Отже, мовні закони риторики певним чином забезпечують ефективність вербального та невербального мислення, процес аргументації в прагматичному аспекті, функцією якого є переконання.

В сучасних риторичних умовах запровадження української мови в усіх сферах соціального життя є необхідною і пріоритетною цінністю духовного капіталу в інформаційному суспільстві.

У цьому аспекті завдання органів державної влади – створити такі умови, за яких державна мова консолідує громадян в єдину державу, а пересічна людина усвідомить, що українська мова – це історично утворена мова нашої нації, маючи цілісні глибокі історичні коріння, власні культурні народні традиції та історію. Чим більше людина знає про минуле і сучасне свого народу, держави, тим надійнішими і ґрунтовнішими виявляються її судження про майбутнє.

Отже, людство потребує впевненості у позитивних наслідках суспільних перетворень, маючи у власній (кожного, всіх) площині духовної безпеки такі риторичні вектори, як віра, надія, волевиявлення, суспільний ідеал та любов, адже є одна мова – це мова серця (ірраціонального) та розуму (раціонального). Нині відбувається загроза духовної деградації серед різних верств населення відповідними негативними засобами впливу. Це, насамперед, транслявання по телебаченню різного роду західних “бойовиків”, “жахів”, “еротики”, випуск бульварної літератури, де повністю передує ідеологія бачення не людини в людському, а певного засобу. Радше слід пам’ятати вислів: “Людині притаманне людське, а машині – машинне”. Відтак духовний капітал є істотним еквівалентом категорії духу, репрезентуючи змістовну наповненість феномена духовного, що при цьому несе в собі певну інтерпретацію, а саме, виділяє дух як людське самозбереження на підставі ірраціональних та раціональних чинників безпеки особистості, держави та суспільства.

Контрольні питання

1. Проаналізуйте феномен парадигмального плюралізму сучасного соціального простору.
2. Сформулюйте загальні положення щодо перспективи соціокультурно-парадигмального аналізу інституційних практик системи державного управління.

Тема реферату

Системи духовно-практичної діяльності.

Список літератури

1. *Філософія*: Навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний; За ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
2. *Смелзер Н.* Соціологія / Под ред. В. А. Ядова. – М.: Феникс, 2004. – 687 с.
3. *Радугин К. А.* Введение в менеджмент: социология организаций и управления / К. А. Радугин. – Воронеж: Высшая школа предпринимателей, 2005. – 196 с.
4. *Чукут С. А.* Генеза духовної культури (управлінський вимір) / С. А. Чукут. – К.: Вид-во УАДУ, 1999. – 255 с.
5. *Дещериев Ю. Д.* Язык, идеология и проблемы современной культуры / Ю. Д. Дещериев // Идеологическая борьба и современная культура. – М.: Наука, 2006. – С. 419–433.
6. *Франк С. Л.* Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М.: Республика, 1992. – 511 с.
7. *Соловьев В. С.* Любовь. Философский словарь Владимира Соловьева / В. С. Соловьев. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – С. 248–251.
8. *Сорокин П.* Таинственная энергия любви / П. Сорокин // СОЦИС. – 1991. – № 8. – С. 121–137.

2. Мовна свідомість як соціальний ресурс у персонології

У сучасних умовах суспільних відносин на міжнародному та національних рівнях провідну роль у мовній свідомості відіграє феномен інтелектуалознавства як духовний капітал людини. При цьому мовна свідомість є невід'ємним атрибутом і креативним чинником у структурному змісті інтелектуалознавства. Саме ідентичністю зумовлений її генеративно-структуризаційний потенціал у суспільному відтворенні буття. З огляду на такі обставини, істотність мовної свідомості сьогодні є надійним засобом для досягнення інтелектуально-світоглядної артикуляції.

Німецький філософ В. Гумбольдт аргументовано довів існування мовної свідомості, яка ґрунтується на тому, що кожен еле-

мент світу “може бути виокремлений і лексично виражений засобами тієї чи іншої мови [1, 126]. Нерідко поняття, компактно виражене однією мовою, в іншому мовному середовищі передається у вигляді комбінації з двох і більше слів-виразників. Такі факти у мовній свідомості є істотним впливом національної специфіки на утворення відповідної змістовності інтелектуалознавства.

Історичні виміри інтелектуального змісту мовної свідомості

Втім якщо культура та інтелектуальна власність людини – це накопичені цінності, що передаються від покоління до покоління, то мовна свідомість – інтелектуальний різновид культурно-духовної і ментально-аксіологічної власності. Мовна свідомість – це не тільки спосіб передавання інформаційної думки, а й неповторний спосіб інтелектуального мислення, своєрідний метод освоєння навколишньої дійсності. Зі зникненням тієї чи іншої мови людство втрачає не просто певні слова та звуки, а відповідну частину своїх ментальних можливостей, адже позбавити людину мови – означає приректи її на світоглядну, гуманітарну й загалом сенсожиттєву деструкцію та геноцид.

Як висловився французький соціолог Габріель Тард, “мова формує соціальний простір ідей” [2, 130]. Мовна свідомість є засобом вираження смислових відтінків думки, щодо цього німецький фізіолог В. Вундт здійснив інтелектуальне позиціонування міфу, релігії, мистецтва та інших явищ духовного капіталу. На його думку, мова є однією з форм репрезентації “колективної волі” й “народного духу”... Мова містить загальну форму вкоріненого первинного змісту цих уявлень у їх взаємозумовленості. Щодо звичаїв, то вони віддзеркалюють загальну спрямованість воління” [2, 25].

Мова – це засіб духовного життя, що риторично може бути метафорою, синонімом, омонімом, кольором, звуком, запахом тощо, як інтегралом якості в інтелектуалознавстві. Варто за-

уважити, що апогей дискурсу щодо пропорційності (корекції, співвідношення) думки та образу припав на кінець XVIII – поч. XIX ст. Якщо філософ Йозеф Горес наполягав на необхідності злиття думки та образу, то Фрідріх Шиллер у статті “Про необхідні межі прекрасного, особливо під час з’ясування філософських істин” (журнал “Орри”, 1795) обґрунтував діаметрально протилежну точку зору, згідно з якою “рафінований зміст думки” необхідно відмежовувати від образу – будь-яких ірраціональних елементів фантазії, натхнення, уявлення тощо. Отже, мова володіє як інтегративним механізмом у духовному капіталі інтелектуалознавства, так і диференційно-розмежувальним. Окрім комунікативної функції, мовна свідомість виконує ще й гносеологічну (пізнавальну), експресивну (енергетично-почуттєво-емоційну), творчу, ідентифікаційну, культурологічну, естетичну тощо. Все це є своєрідною діалектичною єдністю і боротьбою протилежностей, яке утворює живильне середовище для інтелектуального мовного розвитку.

Під цим кутом зору образ сучасної України є надзвичайно невиразним і суперечливим. Причину такого явища необхідно шукати в характерних рисах тисячолітнього становлення української мови. При цьому доцільно було б зазначити, що писемність в Європу прийшла не з Єгипту чи Месопотамії, а з Аратти (Оратанії, Оріяни), яка в періоди розквіту займала територію нинішніх Київської, Черкаської та Полтавської областей. Отже, елліни отримали абетку від іонійців, які, у свою чергу, перейняли алфавіт у кіммерійців, а ті – у жителів Аратти. Згідно з цією версією наші пращури послуговувалися санскритом – як розмовним, так і письмовим. Інакше кажучи, ще 6 тис. років тому на теренах Придніпров’я існували компактні поселення та писемність – дві важливі ознаки цивілізації, що є нагальною потребою для інтелектуалознавства. Крім того, на багатьох стародавніх тибетських рукописах, яким по 1,5–2 тис. років, намальовано карту України, на якій позначено поселення над великою рікою, і зроблено напис: “Київ”, тобто “Святе місце”.

Як пояснює дослідник Володимир Климчук, “римська церква дотримувалась доктрини тримовності, святості трьох мов: єврейської, грецької і латини. Тому місіонерська діяльність римської курії майже не сприяла розвитку національної освіти і культури народів, що обертались на християн... Візантія ж поширювала віру в інший спосіб. Вона шукала союзників для боротьби проти найбільшої загрози – з боку ісламського світу (персів та арабів). Спадкоємниця античної культури, Візантія, прагнула до ідеологічного впливу через освіту. Вона сприяла не лише перекладам творів Святого письма на інші мови, а й створенню письма у народів, що його не мали, зокрема, у єгипетських християн, готів, вірмен і слов’ян” [3, 47].

Старослов’янська мова, якою в IX ст. перекладено Біблію, ніколи не була рідною для східних слов’ян: вона належить до південнослов’янської групи слов’янських мов, а саме, є солунським діалектом давньомакедонської мови. Найближчими родичами старослов’янської мови вважаються македонська, болгарська, сербська, хорватська та словенська мови. Крім того, між старослов’янською та церковнослов’янською мовами є істотні фонетичні відмінності: одні й ті самі слова часто звучать по-різному. Втім Кирило і Мефодій ввели значну кількість нових (переважно грецьких) слів, що виявилось додатковим розмаїтим фактором між двома мовами.

Прийшовши на Русь разом із православ’ям, старослов’янська мова отримала статус книжної і писемної мови. Нею писали листи, складали документи, вели літописи. Однак більшість людей її не розуміли, тому для світських потреб писарі й літописці часто на власний розсуд українізували старослов’янську, аби надати їй більшого поширення. Так, прикладом є “Слово о полку Ігоревім”, “Повість временних літ”, твори Григорія Сковороди тощо. Тисячоліття потому це призвело до іронічної колізії: деякі вчені почали витлумачувати таку суміш старослов’янської та давньоукраїнської, як “давньоруську” мову.

Однак сучасні дискусії навколо правописних, термінологічних та лексикографічних проблем в інтелектуалознавстві виникли не з примхи окремих мовознавців і літераторів. Їх спричинили деформації українського мовно-культурного простору, яких той зазнав за радянських часів. “Оскільки специфіка лінгвоциду, застосованого до української мови в період 1930–1980-х рр., полягала в офіційній практиці обмеження функцій української мови з одночасним авторитарним втручанням у її внутрішні ресурси з метою знищення її самобутності, то нинішній час поставив перед українським суспільством два завдання – розширити сферу вживання української мови і переглянути принципи її правописного, термінологічного, лексикографічного нормування й кодифікації” [5, 35].

Німецький філолог В. Гумбольдт інтерпретував мову як форму, що визначає інтелектуальний зміст історичного життя духу відповідного народу. Він підкреслював значущість процесу живої мови, спілкування, інтерактивного обміну [5, 301]. Саме живе органічне слово в мовній свідомості (її думка) має безсумнівні переваги перед закам’янілим драматизмом граматики, яка спроможна охопити й нормалізувати лише незначний сегмент сутнісного потенціалу мови. У своїй праці “Істина і метод” німецький філософ Ганс-Георг Гадамер з’ясував, що динамізм соціально-історичного буття людини детермінує як розімкненість горизонтів розуміння, так і витлумачення зрозумілого за допомогою вербальних засобів. Таким чином, мовні засоби перебувають в авангарді гносеологічно-епістемологічних процедур за допомогою словникової знакової системи.

Варто підкреслити, що мовна свідомість є не лише засобом спілкування між людьми, а й механізмами консолідації нації, адже мовна свідомість народу і молодих держав значною мірою залежить від відповідальності влади й формальної еліти українства. У цьому разі духовний формат мовної свідомості означає суперечливе поєднання і діалектичну взаємодію таких її складо-

вих, як світоглядно-телеологічні, аксіологічні, ментально-психологічні, етичні, вольові тощо.

Інтелектуальні особливості міфологем у мовній свідомості

Як правило, етнічна міфологема мовної свідомості ґрунтується на визначальних для етнічної спільноти українства атрибутах, а саме: 1) груповій власній назві; 2) міфів про спільних предків; 3) спільній історичній пам'яті; 4) фундаментальних елементах спільної культури; 5) комунікативному зв'язку з рідним краєм.

Тож національна міфологема мовної свідомості – це не казка, не вигадка, а найпростіший спосіб спілкування людини зі світом ідей та речей, це перманентне (безпосереднє) сприйняття світу, спосіб його бачення. Будучи ідеальним утворенням, міфологема володіє матеріальною силою, оскільки істотно впливає на мовну свідомість, визначає її цінності, вчинки і наміри. Національна міфологема є не лише бажаним, а й тим, що супроводить людину все життя, входить у світ етнокультурного підсвідомого. Звідси випливає її інтелектуальна можливість пов'язання з духовними константами національної культури (зокрема, архетипами), що є певною світоглядною основою, на якій ґрунтується мовна свідомість. Тому міфологія виступає етносинтезуючим фактором мови у часі та просторі буття кожного народу.

Одне з визначень традиціоналізму в мовній свідомості ідентифікує його як поступальне утвердження національного ідеалу в усіх ділянках мовної свідомості. Тому доцільно прислухатись до думки доктора філософських наук Віктора Андрущенка: попри всі аналітичні розбіжності й суперечності "... ми маємо уважніше придивитися до власної філософської, наукової та культурної традиції, щоб сформувані теорію чи, швидше, низку теорій, організаційне плетиво яких утворить світоглядну й методологічну основу українського державотворення, культури й виховання" [6, 11].

Очевидним проблемним аспектом структуризації історичного міфу України в мовній свідомості є та обставина, що концепція

української історії, яка домінує нині, має виразну україноцентричну спрямованість. Інакше кажучи, вона зосереджена насамперед на минувшині української етнічної нації, а відтак, ініціює відповідними акцентами, критеріями та пріоритетами. Побудова політичної нації, де структурним змістом є мовна свідомість, потребує концепції спільної історії для всіх етносів України.

Слід наголосити, що в риторичній аргументації мовна свідомість писемної історії України виникла не з греко-скіфської доби, а набагато раніше – з часів Трипілля (з 4250 р. до н. е.). “Найдавнішою історичною хронікою України слід вважати не “Повість врем’яних літ” Нестора Літописця чи “Історію” Геродота, а аратто-протошумерські написи з Кам’яної Могили на річці Молочній. Кам’яна Могила – це величезний пагорб з пісковика заввишки 15 метрів і площею 6 гектарів, а в ньому, наче соти, – десятки печер і гротів та близько шести десятків стел з написами. На думку російського сходознавця Анатолія Кифішина, ця пам’ятка має не лише всесвітнє значення, а й означає у загальнолюдській історії значно більше будь-яких досі відомих пам’яток, оскільки святилища (а їх десятки) Кам’яної Могили створено набагато раніше від зиккуратів Шумеру й пірамід Єгипту, від орійської Рігведи, а тим паче від іудейської Біблії та старожитностей Греції та Риму” [7, 46].

За визначенням словника Ожегова, “пам’ять – це спроможність зберігати і відтворювати в свідомості колишні враження, досвід, а також сам запас вражень, що зберігаються в свідомості” [8, 442]. Відтак пам’ять у суспільному капіталі інтелектуалознавства можна інтерпретувати, як здатність мовної свідомості зберігати, накопичувати, відтворювати та інтегрувати досвід, знання і вміння. Як вважає відомий вітчизняний вчений О. Литвиненко: “За умов стабільності пам’ять забезпечує відтворення і збереження стереотипів поведінки як кожної конкретної людини, так і найскладніших підсистем. За нестабільності – визначає альтернативи розвитку. У пам’яті суспільства зберігаються писані й неписані норми, правила, результати їхнього дотримання та нехтування ними” [9, 10].

Отже, ставлення до символу крові зумовлене архетипною спадкоємністю пам'яті. З огляду на мовну свідомість, такий тип соціальної пам'яті в інтелектуалознавстві невербально є дуже стійким, оскільки не піддається аргументаційно-рефлексійному обробленню. Архетипічна магія крові призводить до того, що навіть у наш час політики публічно здають кров, намагаючись підсвідомо (в невербально риторичному вимірі) вплинути на виборця, заручитися його підтримкою і повагою. Державні діячі достеменно розуміють навіювальне значення такого маніпулятивного впливу, хоча здебільшого й не можуть пояснити сутність, логіку і закономірність його причинно-наслідкового активного впливу.

З огляду на ці обставини, кров – це сила трансцендентна й містична, тому спростувати критерій та пріоритет крові певними контраргументами надзвичайно важко. При цьому єдиним дієвим засобом проти фактора крові є хіба що дискредитація. Інколи спростувально-дискредитаційним засобом можуть бути історичні фактори, наприклад, яничари: вони хоч і були представниками певного етносу за кровною ознакою, однак у мовній свідомості водночас вважалися найзлішими противниками і ворогами цього самого етносу.

У цьому аспекті варто пригадати хоча б sacramентальну фразу зі Священного Писання: “Це кров моя Нового Завіту”. Втім історики й археологи послуговуються значно давнішими фактами: ще 10–12 тис. років тому, полюючи на мамонтів та бізонів, мисливці півдня Європи перед небезпечним полюванням зціджували по декілька міліграмів крові в посудину, ретельно перемішували її і випивали по черзі, промовляючи клятву бути непоступливими і відважними незалежно від перепитій полювання. Найімовірніше, що саме з тих часів у колективній пам'яті духовного капіталу людини закарбувався символ крові як сакралізована запурака надійності найвищого ґатунку.

Як складне історичне утворення в інтелектуалознавстві нація, що формується внаслідок мовної свідомості та кровного змішування рас і племен, духовного поступу, творить власний (кожно-

го, всіх) неповторний образ. На відміну від етнічної належності нація поєднує людей за її мовною свідомістю, яка несе у собі відбиток природної спільності. Крім того, на заваді національній гомогенізації та єдності українства стоїть амбівалентність мовної свідомості, що значною мірою означає подвійність і суперечливість соціальної позиції особистості, її поведінки, вчинків як наслідок соціальної аномії. Амбівалентність виявляється в орієнтації на взаємовиключні цінності й норми, у суперечливому поєднанні певних цілей та тоталітарних засобів їх реалізації. Людина, мовна свідомість якої наділена амбівалентністю, спроможна виступати одночасно за відродження української мови, але зі збереженням панівного становища іншої культури та її мови.

Мовна свідомість як духовна екзистенція

Мовна свідомість як духовна екзистенція в інтелектуалознавстві містить перебування Духу у слові, взаємопроникнення Духу і слова (синкретика), концентрацію Духу в слові, відчуття духу через мову, пульсацію духу в людині, що повністю забезпечує безупинність мовного потоку впродовж людського життя, пізнання Духу через мову, перебування під впливом духу завдяки мові.

Саме мова як функція біоеволюції і дух синхронно розвивається, мова поширює Дух у просторі, мова надихає простір, формує єдине духовне середовище.

Завдяки мові людина формує складну моральну систему, відчуває друге “Я”, потребу духовної праці, інтелектуальну необхідність самооцінювання власної поведінки, її кореляцію щодо інших людей, коригування своєї поведінки та життєдіяльності.

Функція збереження Духу як закодованого інформаційно-енергетичного поля впливає із самої природи мови, яка в художніх та нехудожніх засобах сакралізує дійсність, тобто одухотворює її, прагне зафіксувати духовну структуру людини, передати її саморух і динамізм (послаблення чи посилення). Саме духовне споріднення, духовну єдність поколінь висловив своїм посланням “І мертвим, і живим, і ненародженим земля-

кам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє” Тарас Шевченко.

Мова – це стан розуму, екзистенція інтелекту як еволюція розуму, поглиблена і розширена його аналітико-синтезованими можливостями; це певний результат мислення, над чим працює Дух, інтелект, психіка, емоційна система людини, оскільки та інформація, яка нами відчувається у глибинах підсвідомості, але яку ми не можемо відшукати словом, яка не може вербалізуватися, не може бути відтворена, ми її або втрачаємо остаточно, або вона тримається на підсвідомому, або ж через певний час виходить на словесний рівень.

Саме завдяки Духу, який позбавлений категорії часу і простору, відбувається феномен перемоги, а саме в її непереможності, а не перемоги певною фізичною зброєю у відповідній категорії часу і простору, адже людина від календарного дня народження інтелектуально перебуває в духовній системі, запрограмованій генетично. Проте до того часу, поки дитина не розмовляє, її єство напружено працює над ототожненням своєї генетичної природи (лінгвопотенційності) з мовним середовищем. Для цього достатньо півтора–два роки, щоб таке ототожнення цілком відбулося.

Мова як спосіб вираження Духу, безсумнівно, передає думки на віддалі, коли слухове чи зорове сприйняття відсутнє, тому є надзвичайно цікавою ще не дослідженою проблемою, яка пов’язана з духовною енергетикою як однією з чільних аспектів сучасного модерного світу.

Незнання мови середовища, в яке потрапляє людина, закриває від неї той реальний світ, який відображає така мова, оскільки серед чужомовного середовища, мови якої ми не знаємо, виразно відчувається двоструктурна будова людського буття – реальна та духовна. Саме мова є засобом пізнання як видимого, так і невидимого світу: вся інформація про дійсність, яку ми отримуємо за допомогою наших органів відчуття, фіксується у слові; потім вона аналізується, зіставляється тощо, що є основою для тих чи інших висновків. Невидимий світ ми також піз-

наємо через мову – це наші інтуїтивні здогади, певні прогнози ізотеричного вияву, метафоричні та уявні образи тощо.

Мова як маніпулятивний засіб подвійної психології

Тоталітарна система призвела до такого явища, як подвійна психологія на підґрунті феномену правди, коли людина думає про одне, а говорить інше. Тому на рівні свідомості порушується природний плин мовного потоку, коли процеси мовотворення і спілкування є тотожними та взаємопов'язаними: те, що людина думає, що є в її внутрішній психології, набуває відповідної сектуальності і трансформується в мовні блоки, які виходять назовні. Якщо ж цей процес порушується, то те, над чим людина думає, затримується у свідомості і приховується від інших людей, тобто результати процесу мислення не стають фактом спілкування, а залишаються у внутрішньому мисленні.

Така подвійна психологія вимагає від людини відповідного напруження, постійного мовного контролю над слововживанням, повсякчасного добору мовних компонентів тощо. Безперечно, це спричинювало психологічну нерівновагу, негативно впливало на поведінку людини, а часто дезорієнтувало. Подвійна психологія – це нестерпний антиприродний стан, коли людина не має можливості звільнитися від певної інформації як зовнішнього, негативно діючого соціального чинника, коли загальмований відповідний процес самовираження і самоототожнення.

Отже, методологічні аспекти парадигмального коду мови в інтелектуалознавстві повністю забезпечують духовну самодостатність як найвищу людську простоту, її геніальність, певним чином цілеспрямовує її зусилля на притаманні ідентифікації, на самозаглиблення і самопізнання.

Контрольні питання

1. Сформулюйте основні методи пізнання інтелектуалознавства.
2. У чому полягає важливість епістемологічної теорії науки та її характерні властивості в інтелектуалознавстві?
3. Розкрийте парадигмальну синергетику в сучасному форматі інтелектуалознавства.

4. Які історичні виміри мовної свідомості в інтелектуалознавстві?

Тема реферату

Мовна особистість у сучасному соціальному просторі.

Список літератури

1. *Шестов Л.* Апофеоз беспочвенности: Соч. / Л. Шестов. – М.: Мысль, 1995. – С. 310.
2. *Яннарс Х.* Варіації на тему Пісні Пісень / Х. Яннарс. – К., 2003. – 213 с.
3. *Лосев А. Ф.* Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1982. – С. 604.
4. *Crossen C.* Tainted Truth: The Manipulation of Fact in America. – Columbia: Touchstone Books, 2006. – 276 p.
5. *Злобіна О.* Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Злобіна. – К.: Логос, 2004. – 204 с.
6. *Арон Р.* Избранное: Введение в философию истории / Р. Арон. – М., СПб., 2000. – С. 460.
7. *Ellul. J.* The New Demons. – New York: Seabury Press, 2007. – 285 p.
8. *Скальська Д. М.* Ідеї до проекту побудови “естетичної антропології” / Д. М. Скальська // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць. – К.: Вид-во КНЛУ, 2007. – Вип. 18. – С. 16.
9. *Новіков Б. В.* Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б. В. Новіков. – К., 1998. – С. 78.
10. *Кун Т.* Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Мысль, 1989. – С. 23–24.
11. *Parsons T.* The Structure of Social Action. – Chicago, 1949. – 341 p.
12. *Пуанкаре А.* О науке / А. Пуанкаре. – М.: Мысль, 1983. – С. 506.
13. *Мамчур Е. А.* Остается ли автономия идеалом научного знания? / Е. А. Мамчур // Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века. – СПб., 1999. – С. 43.

14. *Саух П. Ю.* XX століття. Підсумки / П. Ю. Саух. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: МП Леся, 2009. – 284 с.
15. *Кассирер Э.* Лекции по философии и культуре / Э. Кассирер // Культурология. XX век. Антология. – М.: Мысль, 1995. – С. 121.
16. *Фромм Е.* Втеча від свободи / Е. Фромм // Читанка з історії філософії у 6 кн. – Кн. 6. Зарубіжна філософія XX століття. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 180.
17. *Зиновьев А. А.* Коммунизм как реальность. Кризис коммунизма / А. А. Зиновьев. – М.: Мысль, 1994. – С. 248–356.
18. *Вища освіта України.* Теоретичний та науково-методичний часопис. – К.: Просвіта, 2001. – С. 40–41.
19. *Лутай В. С.* Філософія сучасної освіти / В. С. Лутай. – К.: Веселка, 1996. – С. 126.
20. *Вятр Е.* Социология политических отношений: Пер. с польск. / Е. Вятр. – М.: Прогресс, 1979. – С. 144.
21. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – Л.: Гидрометеиздат, 1990. – С. 34.
22. *Маркузе Г.* Одномерный человек / Г. Маркузе. – М.: Наука, 1994. – С. 178.
23. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Мысль, 1990. – С. 189.
24. *Фромм Э.* Душа человека: Пер. с англ. / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – С. 364.
25. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Мысль, 1991. – 527 с.
26. *Пригожин И.* Природа, наука и новая рациональность / И. Пригожин // Философия и жизнь. – № 7. – С. 76–78.
27. *Вайнцвайг П.* Десять заповедей творческой личности / П. Вайнцвайг. – М.: Прогресс, 1990. – С. 35.
28. *Андрущенко В. П.* Модернізація вищої освіти: проблеми теорії, методології, практики / В. П. Андрущенко // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції “Університетська освіта України XXI ст.: проблеми, пер-

- спективи, тенденції розвитку” (15–16 грудня 2000 р.). – Харків, 2000. – С. 8–13.
29. *Гайденко П. П.* Проблема бюрократии у Макса Вебера / П. П. Гайденко, Ю. Н. Давыдов // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 174–182.
30. *Ицхоткин А. А.* Анатомия социальной системы. Стрoение и динамика социальной организации: релятивистский взгляд / А. А. Ицхоткин // Вестник Московского университета. – Сер. 18. – 1996. – № 1. – С. 25–33.
31. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М.: Наука, 1991. – С. 147–153.
32. *Андрущенко В. П.* Гуманітарна інфраструктура вузу: проблема формування / В. П. Андрущенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К.: Наука, 2000. – С. 11–13.
33. *Вундт В.* Проблемы психологии народов / В. Вундт // Западно-европейская социология XIX – нач. XX в. – М.: Наука, 1996. – С. 25–35.
34. *Климчук В.* Споконвіку було Слово... / В. Климчук // Сучасність. – 1999. – № 12. – С. 47.
35. *Литвиненко О.* Соціальна пам'ять та інтелігенція / О. Литвиненко // Людина і політика. – 2000. – № 3. – С. 10–17.
36. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Наука, 1953. – С. 442.
37. *Ситниченко Л. А.* Человеческое общение в интерпретациях современной западной философии (критический анализ) / Л. А. Ситниченко. – К.: Наукова думка, 1990. – 231 с.
38. *Степико М. Т.* Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – К.: Знання, 1998. – С. 126.
39. *Тард Г.* Социальная логика / Г. Тард. – СПб, 1996. – С. 13.
40. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду.* – К.: Каравела, 2005. – С. 35.

3. Ідейний пріоритет у духовному арсеналі персонології

Національна ідея як пріоритет у цивілізаційному потенціалі персонології перебуває лише на стадії розроблення в подальшому розвитку інформаційного суспільства, оскільки є способом та формою реалізації політичного ідеалу; при цьому вона володіє світоглядним потенціалом. Справжня національна ідея повинна володіти дієвим інструментарієм національного згуртування, щоб найефективніше актуалізувати очевидний потенціал українства. Саме потреба та цінність національної ідеї зумовлюються її спонукально-об'єднуючими можливостями. Це важливий критерій доцільності генерування, ієрархізації та систематизації національної ідеї на рівні духовних практик.

Ідейний пріоритет є формою досягнення за допомогою думки явищ об'єктивної дійсності в персонології. Актуальність такої ідеї полягає в усвідомленні мети і прогнозуванні подальшого соціального пізнання й трансформації суспільства. При цьому ідея не зводиться лише до фіксації очевидного буття, а віддзеркалює необхідність, можливості та тенденції розвитку соціальної дійсності українства. Отже, ідея українства є передовою ланкою рефлексивного опосередкування між суб'єктом та дійсністю, що детермінує її невичерпний креативно-евристичний потенціал.

Як зазначав О. Конт у “Курсі позитивної філософії”, “ідеї керують світом і визначають його спрямованість... доти, доки люди не дійдуть згоди щодо мінімуму загальних ідей, необхідних для творення стрункого соціального вчення, народи неминуче залишатимуться в революційному стані. Вони будуть спроможними творити лише тимчасові установи” [9, 584]. Принцип розповсюдження певних ідей і механізм навіювання їх у соціумі має відповідний світоглядний та етично-аксіологічний формат, де відбувається розмаїтість поняття ідеї в полікультурних аспектах.

З цього приводу французький філософ Реймон Арон зауважував, що “не існує інтересу, який не намагався б наряджатися в

ідею або не прагнув захиститися нею; немає пристрасті, яка є ідеальною або історично необхідною для досягнення певної мети... Аби правильно оцінити вплив ідей, необхідно виміряти інтервал між тим, що було реалізовано в процесі історичного руху, та тим, що могло б бути реалізовано, якби керувалися іншою ідеологією [1, 460]. При цьому варто зазначити, що переконливі ідеї в персонології мають силу, вплив і значення, співмірні найвизначнішим еталонам матеріальної культури. З цієї точки зору ідеї продукують ще потужніший матеріальний потенціал, аніж феномени матеріальної, виробничої та економічної сфери, адже ідея слова (смыслу, думки) завжди передують практичним діям людини і супроводжує їх здійснення до консолідації українства.

Е. Фромм акцентує увагу на тому, що “Ідеї вимагають активної думки і виразних почуттів. Якщо ідея зачіпає людей, то вона перетворюється на потужний вид зброї, оскільки зумовлює ентузіазм і самопосягання... Ідея не буває аморфною і надмірно узагальненою; вона завжди специфічна, інформативна і відповідає потребам людини” [14, 332]. Інакше кажучи, успіх втілення будь-якої ідеї в життя залежить від того, чи вдається їй знайти віддзеркалення, відлуння на рівні конгеніальної, світоглядної чутливості на аудиторію.

Чимало ідей, що поодиноці соціально ефективні, поєднуючись у відповідну ієрархічну систему, можуть виявитися зовсім неідеальними: провокативними, деструктивними тощо. І навпаки, ідеям, вміло поєднаним і вдало вмонтованим у соціальну сферу, цілком слушно підвищити суспільну мотивацію та забезпечити стійкий приріст їх якісно-змістовних показників у суспільному відтворенні. Як додає Гюстав Лебон, “ідеї впливають лише тоді, коли вони, піддані дуже повільній переробці, трансформуються в почуття і осідають у сфері безсвідомого. Для навіювання ідей книги мають аж ніяк не більшу силу, ніж слово. Тому зовсім не задля переконання, а з метою розважатися, витрачають філософи свій час на написання праць. Здебільшого це відбувається-

ся через однобічність думки і деякого фанатизму, з приводу чого їм не варто заздрити” [6, 99].

Історія свідчить про те, що синтез ідеї та ідеалу відбувається в персонології на етапі формування національних ідей – ідеальних образів буття нації, методів, способів та прийомів його самовдосконалення крізь призму соціальних цінностей. Взірцем філософсько-мистецького осмислення національної ідеї слід визнати Івана Франка. Філософська рефлексія над національною ідеєю природно тяжіла в його творчості до художньо-образних форм саморозгортання як різновид духовної діяльності, єдиноздатний безпосередньо-чуттєво представити всю відчутну й пережиту повноту присутності в цьому світі конкретної, унікально-неповторної людини, мистецтво, надто ж красне письменство з його незрівнянними з-посеред усіх мистецтв можливостями передавати сокровенне, емоційно-особистісне протікання інтелектуальних процесів, було само по собі далеко адекватнішою формою для предметного розкриття внутрішнього багатства національної ідеї як “натурального вислову душі” [4, 68]. Це вказує на те, що лише в красному письменстві Іван Франко здобував собі належний простір для вільного розмислу над актуальними проблемами духовенства в персонології.

Як зауважує Лариса Нагорна, “... в ідеалі національна ідея містить в узагальненому вигляді відповіді на запитання, заради чого живе нація, яким ціннісним орієнтирам віддає перевагу, як реалізує свій творчий потенціал в оточенні інших спільнот? Вона спроможна виконувати різноманітні функції: етнотворчу, інтегруючу, ідентифікуючу, аксіологічну, державотворчу, футурологічну та ін. У процесі своєї об’єктивації національна ідея проходить кілька стадій – від етнічної самоідентифікації людини через самовизначення окремих етнічних спільнот до усвідомлення цілісності соціуму і політичної значущості злагоджених зусиль” [8, 176]. Отже, національна ідея в персонології перебуває лише на стадії розроблення в подальшому розвитку інформаційного суспільства, оскільки вона є способом та формою ре-

алізації політичного ідеалу; при цьому вона володіє світоглядним потенціалом.

Справжня національна ідея повинна володіти дієвим інструментарієм національного згуртування, щоб найефективніше актуалізувати очевидний потенціал українства. Саме потреба та цінність національної ідеї зумовлюються її спонукально-об'єднуючими можливостями. Це важливий критерій доцільності генерування, ієрархізації та систематизації національної ідеї на рівні персональних практик українства.

Національна ідея – це невід'ємний атрибут нації, генерування якої розпочинається від початку формування національної спільноти. До фази теоретичного осмислення вона існує на емпіричному, розчиненому у буденній свідомості рівні. Її теоретико-концептуальному формату притаманні переважно дифузні та дисперсні ознаки, оскільки можна стверджувати, що національна ідея українства становить складний морфогенетичний феномен. Структурний зміст такої ідеї складається з трьох шарів, кожен з яких має власну історію становлення, політичні й етнонаціональні особливості та стратегії розвитку.

Найглибший шар – протидержавний, що вкорінений за гетьманської доби українства, адже першими носіями та діяльними провісниками національної ідеї українства були учасники національно-визвольної боротьби українського народу часів Хмельниччини. Другий шар – етнічний, що фіксує національне виокремлення українства. Третій шар національної ідеї – політичний, сутність якого полягає в необхідності усвідомлення консолідації суспільства на спільних політичних, світоглядних і ціннісних основах.

Національна ідея визнає пріоритет національних інтересів та політичної волі українських громадян. У найширшому розумінні вона вважається ідеальним образом буття нації, в якій поєднуються історична пам'ять, традиції, уявлення про добро і щастя із сучасними проблемами, які необхідно розв'язувати на своєму шляху. У зв'язку з цим слушною є точка зору, що “національна ідея віддзеркалює прагнення народу бути суверенним у вирі-

шенні своєї долі, одержати такі політичні форми самовизначення, які забезпечать економічний, соціальний і духовний поступ” [3, 36].

З огляду на ідейні погляди українства, варто зауважити, що в першій третині ХХ ст. головним напрямом творчості В. Липинського та Д. Донцова була ідея української державності. Обидва діячі творили в умовах переломного періоду, характерними ознаками якого були: криза історичного оптимізму, просвітительської філософії, виникнення ідеологічного вакууму як наслідок ідей позитивізму та критики традиційних ідеологій. Ці дослідники були подібні у своїй світоглядній основі, якою виступав волюнтаризм. У свою чергу Д. Донцов розуміє волю як силу в собі, без якої ні розум, ні інтелект не працюють, оскільки воля виступає як закон життя. Інакше кажучи, Д. Донцов прийняв “волю до життя” як ірраціональну руйнівну силу всього життя. Для нього вияв волі – це не що інше, як насолода розростання, вихід поза власні межі” [2, 190].

На брак “вольовитості” в персональній думці українства звернув увагу В. Липинський, який мав на увазі “свідому свобідну волю, яка рішає про вибір найкращих методів здійснення хотінь стихійних і про уміння або неуміння цими стійкими хотіннями на підставі даних наук і традицій керувати [7, 271]. За логікою В. Липинського, об’єднати націю ідеєю повної й безумовної незалежності та свободи може тільки та частина нації, яка цю ідею розуміє, сприйняла, і може поширити в маси, тобто інтелектуальна еліта нації, під якою мислитель розуміє українське панство (шляхту). На його думку, бути елітою нації українське панство (шляхта) може тільки за умови зречення “російської”, “польської” чи іншої іноземної орієнтації й за умови співпраці з іншими українськими станами, насамперед, хліборобським класом.

При цьому персональними носіями цивілізаційного “творення світу” були такі українські неоромантики, як Микола Євшан, Леся Українка, Тарас Шевченко, Микола Вороний. Маючи на меті мобілізувати “свідоме українство” для потреб “національ-

ної робітні”, вони забезпечили рельєфність і виразність української національної ідеї. Серед них особливе місце посідає Тарас Шевченко, який вмонтував достовірні історичні матеріали, міфи, легенди й фольклор, що прижилися в національній свідомості та виявилися евристичними, дієвими й ефективними.

Поняття “українська ідея” першим запровадив П. Куліш, який вкладав сутність ідентичності (причетності, приналежності) до свого власного народу, його віри, традицій та культури. Перший етап філософського осмислення української ідеї сягає кінця ХІХ ст., другий припадає на часи революції 1917–1920 рр., а становлення третього детермінував суспільно-політичний рух з метою національної суверенізації наприкінці 80-х років минулого століття. З того часу важливого значення набула структуризація змісту впровадження, легітимації національної ідеї. Національна ідея українства є філософією цілепокладання нації в її основних визначальних екзистенціях, які артикують пріоритети в ключових сферах: духовно-світоглядній, теологічній, онтологічній, аксіологічній, вольовій тощо.

Зважений телеологічний підхід до зазначеного аспекту розкриває філософ Мирослав Попович, на переконання якого “національна ідея повинна бути конструктивною, мати реалістичні цілі та спиратися на ефективні соціальні технології їх досягнення” [11, 6]. У цьому сенсі дослідники виокремлюють здебільшого ціннісну та раціональну моделі обґрунтування національної ідеї українства. Ціннісний підхід ініціює доцільність формулювання і запровадження в життя національної ідеї з огляду на її самоцінність як реалізацію фундаментальних для самоідентифікації людини цінностей – свободи, гідності, справедливості тощо.

Натомість раціональна модель ґрунтується насамперед на значущості для суспільства реалізації інтелектуального потенціалу, закладеного в національній ідеї. При цьому раціонально зважені кроки легше робити тоді, коли існує певний обсяг інформації щодо існуючих альтернатив. Водночас слід враховува-

ти, що “відсутність інтелектуального ресурсу, панування посередності, “пересічної свідомості” позбавляє ілюзії, що демократичні процедури (дискусії, суперечки, аргументація точок зору тощо) можуть виконати своє призначення” [5, 91].

Безсумнівно, що національна ідея українства набуває конструктивних ознак лише тоді, коли переходить зі сфери абстрактних теоретизувань в площину практичного державотворення. За своєю внутрішньою структурою поняття національної ідеї є не лише конструктивно-теоретичним, а й логічним визначенням раціоналізму та стереотипізму етнонаціональної свідомості. Це, у свою чергу, з'ясовує діалектичну органічність поєднання інтелекту та, з огляду ментальності, народного інстинкту як вияву духовності нації. Інакше кажучи, національна ідея українства в персонології становить національний інтерес та нагальні потреби як соціокультурну обумовленість її ірраціональних (емоційно-чуттєвих) та раціональних (логічно-мислячих) чинників. Як слушно підкреслює історик Оксана Пашкова, “зміст національної ідеї не лише абстрактний, а й конкретний, оскільки він втілює прагнення всіх поколінь: і тих, що жили в історичному минулому, і тих, що житимуть у майбутньому, однак, у першу чергу, тих, що живуть сьогодні. Таким чином, національну ідею слід визначити, як ідею самопізнання, самовизначення і самореалізації” [10, 39].

Крім того, слід зважати на те, що неподільним атрибутом національної ідеї українства в персонології є національно-релігійний механізм як себеобожнювання, що є відповідним підходом у маніпуляції свідомістю – це самонавіювання. Українська ідея – це теоретичне виявлення самоусвідомлення українським народом своєї самобутності та індивідуальності, цивілізаційної самоцінності, права на самовизначення, самостійний розвиток і національну незалежність. Осмислення її сутності, зародження та функціонування становлять основний зміст філософії української ідеї. Істотним компонентом зазначеного контексту є проблема генезису національної ідеї, її першовитоків та закономір-

ностей становлення. У пропонованому аспекті М. Розумний слушно зауважує, що “не слід розглядати українську ідею лише як загальну інтенцію, нерerefлектоване емотивне начало, хоч і в цій іпостасі вона, звичайно, виступає” [13, 101].

Коли акцентування на ідейно-світоглядному конструктивізмі викликає певні страхи з боку тоталітарних ідеологій, будь-які спроби окреслити змістовні аспекти ідей розвитку ризикують наразитися на негативне оцінювання. На жаль, сучасний буттєвий простір українства характеризується розпадом та маргінальністю соціальності, в якому розпорошена єдність народу. Це покладає додаткові зобов’язання стосовно ідейного пріоритету на якість та готовність зробити своєчасні управлінські корекції в суспільному відтворенні, оскільки на глобальному рівні все більше впливає ідейно-світоглядна парадигма технократизму, що заперечує спроможність соціальних доктрин вносити істотні зміни в сучасне українство.

З-поміж багатьох чинників ідейного пріоритету українства в персонології, що забезпечують єдність європейського цивілізаційного феномену значущим для перспектив становлення України як повноцінної та ефективної державності, є тріада інтелектуальної парадигми: демократизм, інноваційність, раціоналізм. Як зазначав британський філософ Бертран Рассел, “демократія – це засіб (найкращий з тих, що були винайдені донині) зниження рівня втручання влади у свободу людей” [12, 70].

Таким чином, у сучасних умовах розвитку постмодерністської культури питання пріоритетної ідейності нівелюються через те, що митці перестають розглядати свою творчу діяльність як “служіння” своєму народу і намагаються наслідувати західних інтелектуалів, чиє буття відрізняється від решти суспільства виключно тим, що вони заробляють на життя розумовою працею. Така поведінка абсолютно вписується в ліберально-демократичний світогляд, який пропонує індивідуальний колективізм як свободу дій та думок. Проте така поведінка не відповідає викликам суспільного часу і тим загрозам, які стоять перед сучасним українством.

Нині ідейно-світоглядна матриця здатна розраховувати на симпатії соціально активного та інноваційно налаштованого електорального спектра, на якому ґрунтується феномен європейської цивілізації. Тому варто віднаходити загальнонаціональні духовні орієнтири, спроможні консолідувати українство (ідея соборності), оскільки існує нагальна потреба відродження та модернізації ефективно діючих національних традицій і цінностей. За цих умов необхідно визначити ієрархію національної ідентичності українства, їх потреб та інтересів. Ці початкові цілепокладання повинні наражатись на продуктивні інтелектуальні сили розумування. Тому українство має бути зацікавлене у тому, щоб сформувати надійний імунітет *гідності* проти ідеологічної порожнинності у світовій практиці. Саме філософія як світоглядно-інтелектуальний механізм дає можливість здійснити креативно-евристичні процеси духовного капіталу українства.

Втім персональними методами здійснення ідейного пріоритету українства є: застосування принципу системності до аналізу логіки і закономірностей функціонування інтелектуалознавства; виявлення характерних особливостей та закономірностей соціогенезису знань про інтелектуалознавство; ієрархізація пізнавальних методів, принципів, підходів та норм, що ефективно забезпечують функціонально-інструментальні ресурси персонології; розкриття корелятивної залежності між спонукальною виразністю ідейності та рівнем суверенізації держави.

Контрольні питання

1. Схарактеризуйте роль ідейного пріоритету як фактору формування національної свідомості та створення сучасної системи духовних і культурних вартостей.
2. У чому полягає специфіка ідеї українського історичного процесу?

Тема реферату

Вплив ідей, вчень, поглядів, знань на широкі маси.

Список літератури

1. *Арон Р.* Избранное: введение в философию истории / Р. Арон. – М.; СПб., 2000. – С. 460.
2. *Донцов Д.* Націоналізм / Д. Донцов. – 2-ге вид. – Лондон, 1966. – 363 с.
3. *Дробноход М.* Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст / М. Дробноход // Дзеркало тижня. – 2001. – С. 36.
4. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – С. 68.
5. *Ільїн В.* Влада, інтелект, мораль / В. Ільїн // Народний депутат. – 2008. – С. 91.
6. *Лебон Г.* Психология народов и масс / Г. Лебон // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков. – М.: Мысль, 1996. – С. 98–99.
7. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Відень, 1926. – 462 с.
8. *Нагорна Л.* Регіональна ідентичність: Український контекст / Л. Нагорна. – К.: ІПЕНД, 2008. – 405 с.
9. *Конт О.* Курс позитивной философии. Антология мировой философии / О. Конт. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – С. 584–586.
10. *Пашкова О.* Національна ідея: теоретичний аналіз змісту поняття / О. Пашкова // Нова політика. – 2000. – № 5. – С. 39.
11. *Попович М.* Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / М. Попович. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 6.
12. *Рассел Б.* Словарь разума, материи и морали / Б. Рассел. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 70.
13. *Розумний М.* Микола Хвильовий та українська ідея / М. Розумний // Генеза. – 1994. – № 2. – С. 101.
14. *Фромм Э.* Революция надежды / Э. Фромм. – М., 1993. – С. 332.

РОЗДІЛ IV

ПЕРСОНОЛОГІЯ: ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У СУЧАСНУ ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Тема 1. Реклама як інструмент інформаційного права та інтелектуальної власності

1. Історія виникнення та специфіка розвитку реклами в світовому просторі

З появою надлишків товару виникла потреба в стимулюванні збуту, зокрема через його рекламування. Реклама як реальність та правовий інститут нашого суспільства відіграє особливу роль у розвитку та становленні товарного ринку України, зміцненні існуючих і становленні нових економічних зв'язків між суб'єктами підприємництва, споживачами як усередині країни, так і за її межами. Якщо говорити про завдання реклами, то стратегічно вона повинна сформувати споживача і спонукати його до придбання розрекламованого продукту.

Прості форми реклами існували ще до нашої ери. Підтвердженням цього є єгипетський папірус, що дійшов до нашого часу і в якому повідомлялося про продаж раба. В ньому зазначалося: “Він чудово чує обома вухами, бачить обома очима. Гарантую його помірність в їжі, чесність, покірність”. Ще один староегипетський сувій, який датується 320 р. до н. е., є рекламним зверненням торговця слоноюю кісткою: “Дешевий, дуже дешевий в цьому році благородний ріг велетнів одвічних лісів і долин.... Ідіть до мене, жителі Мемфіса, подивіться, полюбуйтеся і купуйте”. Проте безграмотність людей, яка домінувала в ті часи, дорожняча написання текстів та дефіцит папірису й пергаменту не сприяли поширенню письмової реклами в Стародавньому світі. За свідченнями античних авторів, духовне життя сус-

пільства на ранніх етапах розвитку відтворювалося переважно в усній формі. Тож найважливішим засобом розповсюдження інформації та реклами в стародавніх державах був інститут глашатаїв. Вони спочатку з'явилися в стародавніх єгиптян, а від них послідовно переймалися стародавніми євреями, греками і римлянами.

Професія глашатая полягала в повсякденному інформуванні великих скупчень людей у містах, а інформація, яка поширювалась, мала різноманітний характер: політичні заклики і викриття, повідомлення про посольства, що прибувають у місто, організація видовищ, страсти, циркові вистави, бої гладіаторів тощо, приватне життя і безпосередньо торговельна реклама. Глашатаї перебували на державній службі або робили цю роботу своїм промыслом і способом заробітку грошей. Важливою перевагою користування послугами глашатаїв стала можливість отримання інформації про товар не тільки в тому місці, де він продавався.

З часом стародавні ремісники і торговці почали піклуватися про своє “добре ім'я”, яке надалі “працювало” на його володільця. Щоб виділитись із середовища конкурентів, стародавні ремісники і торговці все частіше почали ставити свої фірмові знаки (клейма) на товари. З метою відособлення та відрізнення товарів підприємці ввели фірмові назви. Так, готелі ще в давньоримських Помпеях мали такі назви: “Біля орла”, “Під мечем”, “У сестер”, “Слон” тощо. До речі, така практика збереглась і досі.

На ранніх етапах розвитку реклама набуває форми письмового тексту. Сучасні дослідники вважають одним із найдавніших рекламних текстів висічений на камені напис, знайдений в руїнах стародавнього міста Мемфіса: “Я, Ріно з острова Крит, волею богів тлумачу сновидіння”. Проте поширенішими були написи, надряпані або нанесені фарбою на стінах будинків – “графіті” (від лат. *graffito* – дряпаю). Наприклад, були розшифровані тексти таких послань: “Перехожий, пройди звідси до дванадцятої башти. Там Сарінус тримає винний льох. Заглянь туди. До побачення”; “На доходи Фаустіни лазня миє міським звича-

ем і пропонує всі послуги”. У них прослідковуються і зразки політичної реклами, особливо під час передвиборчих кампаній римських політиків і адміністраторів: “Рибалки, обирайте еділом Попідія Руфа”; “Хто відкидає Квінтія, той нехай усядеться поряд з віслюком”; “Якщо чесне життя на користь буває, то Лукрецій Фронтом честі гідний цілком”; “Сусіди, прокиньтесь і голосуйте за Ампліата!”

Стародавнє місто Помпеї, що зберегло свій первісний вигляд, донесло до наших днів і рекламу видовищних заходів: “Двадцять пар гладіаторів змагатимуться в Помпеях ... перед квітневими ідами, та буде влаштовано полювання за всіма правилами, і натягнутий навів”. Тут також зустрічалися приватні оголошення побутового характеру: “З цієї лавки пропала мідна посудина. Особі, яка її поверне, буде сплачено 65 сестерціїв”.

Рекламні оголошення розміщували на стінах міських будинків, тож їх неохайне оформлення спричиняло протест мешканців цих будинків, що вимагало створення системи регулювання реклами. Наприклад, у Римі міські власті наказували: “Забороняється писати тут. Горе тому, чиє ім’я буде згадане тут. Хай не буде йому успіху”. В Афінах магістрат призначав посаду **агоранома** – охоронця порядку на ринковій площі. Агораномам нерідко допомагали і загальноміські охоронці норм-астіноми. Щодо діяльності перших афінські джерела свідчили: “Обов’язок спостереження за правильністю торгу і за користуванням належними мірами і вагами лежить на агораномі... Торговці, які порушують... правила, підлягатимуть покаранню батогом, якщо вони раби, і штрафу, якщо вони люди вільні”.

Отже, агораноми стежили в грецьких полісах за порядком на ринках загалом, у тому числі і за загальною пристойністю реклами. Цього їм далеко не завжди вдавалося досягти.

Проте спроби упорядкувати рекламний процес тривали. Про деякі з них розказує в I ст. н. е. римський літератор Авл Геллій: “курільні еділи (градоначальники) Риму видавали едикти, що регламентують ринкову торгівлю і ведення судочинства в торговельних суперечках”. Наприклад, в едикті було вказано: “По-

клопочися, щоб оголошення про продаж окремих рабів було складене так, що можна було б відразу зрозуміти, яку хто має хворобу або фізичний недолік, хто є втікачем або бродягою, або непокараним ще злочинцем”. Із цього можна зробити висновок, що розвивається достовірність рекламної комунікації.

Рекламні оголошення розміщували також на спеціальних побілених стінах давньоримських громадських будівель – “альбумах” (від лат. *albumus* – білий). На їхній поверхні чорною фарбою “публікувалася” офіційна інформація (рішення органів державного управління та ін.).

Отже, реклама античних часів була інформацією, що спонукала до певної дії чи спричиняла певні економічні, соціальні й правові наслідки. Як правовий інститут вона містила вказівку на зобов’язану особу, предмет зобов’язання та умови його здійснення.

Найкраще за всіх до прообразів сучасних засобів масової інформації наблизилися в Стародавньому Римі. Відомо, що за часів імператора Октавіана Августа (63 р. до н. е. – 14 р. н. е.) на доцнаних щитах, оброблених білим гіпсом, “видавалася газета”, в якій повідомлялась офіційна інформація, “світська хроніка”, інформація про веселощі, продаж нерухомості тощо. На щити чорною фарбою наносився текст, а самі щити виставлялися в публічних місцях.

Таким чином, у Стародавньому світі реклама охоплювала всі сфери життєдіяльності: економіку, політику, видовища, оголошення про різні послуги тощо. Тобто становлення і розвиток реклами почалися задовго до появи книгодрукування. Вона мала спочатку інформаційне навантаження і не зобов’язувала чимось рекламодавця, проте розглядалась як продукт, за який слід платити.

У X–XIII ст. розвиток ремесел сприяв бурхливому розквіту міст у Західній Європі. Оскільки населення, як і раніше, було малограмотним, то, так само як і в Стародавньому світі, переважала усна реклама, внаслідок чого набув подальшого розвитку інститут глашатайства. Часто купцям і ремісникам навіть забо-

ронялося самим виконувати функції закликальників. В англійському статуті того часу вказувалося: “Якщо хтось потребує продажу чого-небудь, він повинен оповістити про це через глашатая, який затверджений графським намісником... Ніхто не має права рекламувати що-небудь своїм криком. Якщо хтось так вчинить, намісник має право притягнути його до суду і штрафу. Вдруге у нього може бути відібране все майно”.

Надалі, в період пізнього Середньовіччя, глашатаї не завжди могли повною мірою забезпечити розповсюдження інформації про рішення властей. У цих випадках використовувалися написані від руки, так звані, *летючі листки*. Крім того, вони розповсюджувалися з торгово-рекламною і політичною метою, мали більшу територію покриття і здатність виконувати свою функцію постійно. Надалі розвиток економічних відносин сприяє необхідності створення засобів масової інформації (ЗМІ). Деякі риси ЗМІ простежуються у виданні рукописної газети “Регулярний вісник” у другій половині XVI ст. німецькою компанією “Фуггеров”. Вона містила інформацію про урожаї, відкриття своїх нових підрозділів, оголошення комерційного характеру.

У період класичного Середньовіччя зі зростанням міст, зародженням внутрішніх ринків у західноєвропейських країнах особливу роль в рекламуванні надавали *ярмаркам*. Найбільшим ярмарком в Європі в XIII–XIV ст. був Шампанський, який фокусував міжнародну європейську торгівлю і грошові операції.

У ті часи почали виникати цехові організації ремісників, які привели до виникнення корпоративного фірмового стилю їх об’єднань. Це означало, що всі ремісники, які належали до одного об’єднання, повинні були мати один і той самий цеховий знак, тобто ставили на свої вироби однакове *клеймо*. Надалі, коли відбулося посилення внутрішньоцехової конкуренції і насичення ринку ремісничих товарів, до корпоративних знаків ремісники почали додавати індивідуальні деталі, щоб відрізнитися від колег по цеху.

Ще одним засобом взаємин з покупцями були *вивіски*. У період раннього і класичного Середньовіччя вони містили тільки

знаки і символи, оскільки переважна частина населення була неписьменною. З часом з'явилися універсальні, фахового походження, символи: у слюсарів – ключ; виноторговців – бочечка; лихварів – три кулі; шевців – стилізований чобіт.

Якісно новий етап розвитку реклами почався з винайденням Й. Гутенбергом друкарського верстата в 1450 р. Книгодрукування стало найважливішою передумовою формування нового засобу комерційних комунікацій – *друкованої реклами*. Тексти, написання яких раніше вимагало щоденної і копіткої праці, тепер могли готуватися достатньо швидко і майже в необмеженій кількості. Друкарні стрімко поширилися в європейських країнах: в Італії перша друкарня виникла в 1465 р., Швейцарії – в 1468 р., Франції – в 1470 р., Бельгії – в 1473 р., Англії – в 1476 р., Австрії – у 1482 р.

Відомо, що перше друковане оголошення було розроблене страсбурзьким друкарем Еггештейном у 1466 р. У 1472 р. англійський друкар Вільям Кекстон надрукував рекламне оголошення про продаж надрукованих ним молитовників, які наклеювали на дверях церков, будівлях готелів, біля входу в університет. Очевидно, що з того часу реклама почала забруднювати навколишнє середовище, а отже, і виникла необхідність додаткових витрат на позбавлення від такої реклами. Проте засновником друкованої реклами в Європі вважають лікаря Теофраста Ренодо, який заснував у 1630 р. у Парижі довідкову контору, що друкувала рекламні оголошення у “Французькій газеті”.

Тож на міських стінах по всій Європі розклеювали не тільки рукописні тексти, а й друковані листівки різного змісту. Тоді ж почали виникати нові способи їх розповсюдження: у розщепленому кінці палиці (прообраз сучасних транспарантів), складання переліку книг, що їх виготовляли друкарні. Під час своїх комерційних поїздок книготорговці роздавали такі переліки потенційним покупцям, в яких наводилися заголовки призначених до продажу книг, а також схвальні відгуки про ці книги. Нерідко в кінці переліку акцентувалась увага на низькі ціни книг. Таким чином, можна говорити про формування нового виду

друкованої реклами – *каталогів*. Таких каталогів, надрукованих у XV ст., збереглося близько 20, один з яких датується 1469 р. З книготоргівлею пов'язується й поява першого відомого *друкованого плаката*, якого надрукував видавець Батдольд у 1482 р. як рекламний заклик до купівлі нового видання “Математика” Евкліда.

Винахід друкарського верстата зумовив виникнення друкованих засобів масової інформації. Тож реклама в той період була примітивною і безпосередньо залежала від розвитку засобів комунікації. Проте вона ставала на фахові засади і спричиняла різні правовідносини, здебільшого зобов'язального характеру. Одночасно формувався ринок рекламних послуг і розповсюдження реклами за гроші.

Правове регулювання рекламної діяльності в Західній Європі та Америці

Період Нового часу ознаменувався технічним переворотом у сфері масових комунікацій. Винахід друкарського верстата з рухомими, змінними літерами вплинув на розвиток західноєвропейської цивілізації. Так, перша друкована щотижнева газета “Strasburger Relation” (“Страсбурзький зв'язок”) була видана у Страсбурзі в 1609 р. Пізніше з'явилися: у Відні “Щотижневі ординарні і екстраординарні вісті і все, що до них належить”, Франкфурті-на-Майні – “Frankfurter Journal” (“Франкфуртський журнал”), Лейпцигу – “Leipziger Zeitung” (“Лейпцизькі новини”). Перша американська газета “The Boston News Letter” (“Лист Бостона про новини”) вийшла в 1704 р. У газетах почали з'являтися відділи реклами, які доводили її до найбільш придатного для споживача вигляду (препарували її), за що отримували спеціальну винагороду. Так, власне, й були започатковані рекламні послуги.

У міру поширення друкованих газет і журналів зростав обсяг розміщених у них рекламних матеріалів. Так почався розвиток реклами в пресі. Прикладом рекламного матеріалу в газеті того часу може бути замітка в *Gazett de France* № 3 від 2 липня

1631 р.: “Нинішня посуха добре вплинула на якість мінеральних вод. Тут найвідомішими є мінеральні води Форжа. 30 років тому вправний лікар Мартін почав їх вживати, а потім публіка полюбила їх. Нещодавно королівський лейб-медик Бувар, знання, досвід, правдивість якого гарантують справедливості його висновків, дуже добре відгукнувся про ці води і радив Його величності пити для профілактики. Весь двір почав брати приклад з короля”. Тим самим у рекламу були *введені персоналії* та авторитети.

У першій половині XVII ст. з'являються перші друковані видання, що містили тільки рекламні матеріали. Тобто виникла спеціалізація виключно на рекламній діяльності.

На початку XIX ст. можливості реклами в пресі сприяли різкому зростанню тиражів періодичних видань. Це було пов'язано з підвищенням рівня письменності населення в розвинених країнах і вдосконаленням друкарського устаткування. Іноді можна було зустріти оголошення з малюнками, виконаними методом ксилографії. Оголошення почали відрізнятися різноманітністю шрифтів. Удосконалення методів репродукції дало змогу створити новий тип видань – ілюстровані журнали, першим серед яких був англійський Penny Magazine (“Пенні-журнал”).

Зростання потреб у послугах реклами привело до створення спеціальних фірм і агентств. Вважається, що першим у світі рекламним агентством було бюро Артура Горжа і Уолтера Кону, яке вони заснували в Лондоні в 1611 р. Теофраст Рендо отримав королівський привілей на організацію в Парижі Адресного бюро в 1629 р. Згодом діяльність цього агентства поширилась на територію всієї Франції. Рекламні агентства мали на меті надання послуг зі створення та розповсюдження реклами.

Зростання незалежними рекламними агентами стали американці Волні Палмер і Джон Хупер. У Філадельфії в 1841 р. вони уклали контракти з виданнями на закупівлю газетно-журнальних площ, які потім перепродавали під рекламу рекламодавцям. У ті часи тексти готували самі рекламодавці, тож спочатку вони були агентами видавців. Згодом вони перетворилися

на незалежних посередників (брокерів) і домовлялися як з видавцями, так і з рекламодавцями.

Поступово рекламодавцям почали пропонувати ширший перелік рекламних послуг: розроблення рекламного звернення, виготовлення і монтаж рекламоносіїв; проведення досліджень з метою визначення ефекту реклами. До кінця століття в Західній Європі і США виникають рекламні агентства з повним циклом послуг. У цей же час формується і основний принцип оплати послуг агентства: комісійні у вигляді відсотка від тарифів на розміщення реклами. Внаслідок розвитку рекламних агентств розпочалося проведення перших рекламних кампаній.

Поява на початку ХХ ст. технології офсетного друку ще більше розширила можливості рекламістів. Відтоді використання плакатів як носіїв реклами в країнах Західної Європи стало настільки поширеним, що у середині ХІХ ст. отримало визначення “плакатний бум”. Водночас масове обклеювання фасадів будівель у столиці Англії сучасники охрестили “шкірною хворобою”.

Зовнішня реклама у той час була представлена майже тільки вивісками. У 1688 р. з'являються перші друковані театральні *афіші*. У ХVІІ ст. в Англії почали споруджувати *афішні тумби* – спеціально прикрашені різьбленням дерев'яні стовпи. У ХVІІІ ст. у практиці роздрібної торгівлі широко застосовувалось *вітринне розміщення* товарів.

Обклеєні і замальовані стіни міських вулиць подобалися далеко не всім, що стало поштовхом для подальшого розвитку зовнішньої реклами. Так, у середині ХІХ ст. власник друкарні Ернст Літфасс встановлює на вулицях Берліну 150 *реklamних тумб*, які згодом отримали назву тумби Літфасса. У зовнішній рекламі почали застосовувати нічне підсвічування, винахідником якого вважають лондонського купця Харріса, який в 1824 р. запропонував встановити на курсуючих містом каретах та возах тумби з підсвічуванням, що оберталися. Такі плакати просочували маслом і освітлювали зсередини ліхтарями. До речі, таку новинку можна визначити і як прообраз *реклами на транспорті*.

Технічні відкриття стимулювали виникнення нових типів реклами. Вже через дев'ять років після винайдення Луї Люм'єром кінематографа в 1904 р. брати Люм'єр знімають перший *рекламний ролик* однієї з марок шампанських вин.

Водночас із комерційними і приватними оголошеннями предметом реклами стають: видовища, проведення лотерей, повідомлення про бали, надання різних послуг (страхових, кредитних тощо), шлюбні пропозиції, запрошення на роботу, державні позики, пропозиції виборцям віддати свої голоси на виборах за того чи іншого кандидата (партію), заклики емігрувати в колонії тощо.

У середині ХІХ ст. було започатковано поштову рекламу: преїскуранти, каталоги, проспекти, брошури, що в масовому порядку розсилалися поштою. Якщо спочатку адресатами були лише фактичні клієнти фірм, то згодом і потенційні покупці. З'явилися бюро і контори зі збору всіляких адрес і їх систематизації.

Для ХVІІ–ХVІІІ ст. переважаючою була реклама товарів. Оптові і роздрібні торговці були основними рекламодавцями, рекламні акції яких не відрізнялися ні великими бюджетами, ні розмірами охопленої території. Проте збереження контролю над збутом з боку посередників вже не влаштовувало виробників, що накопичили на той час чималий капітал. Тому в середині ХІХ ст. виникає загальнонаціональна реклама *товаровиробників*. “В умовах зростання конкуренції потрібно було шукати прихильності не в оптовика з його обмеженою купівельною спроможністю, а в широких верствах населення, серед яких було багато потенційних покупців, і при цьому самостійно контролювати ціни”. Першочерговим завданням великих товаровиробників була самоідентифікація, виділення себе із загальної маси безпосередніх конкурентів. У свою чергу, це вимагало чималих зусиль для формування загальнонаціональних і навіть глобальних товарних знаків, що означало необхідність проведення широкомасштабних, постійних, з величезним бюджетом рекламних кампаній. Саме з ХІХ ст. ве-

дуть відлік своєї історії такі всесвітньо відомі бренди, як Levi's, Maxwell House, Coca-Cola, Procter&Gamble (з цілою низкою товарних марок: мило Ivory, Carney тощо), Campbell Soup, Gillette та ін.

Розвиток такого інституту демократії, як виборче право, сприяв становленню політичної реклами. Як її носії широко використовувалися друковані листівки, плакати, статті в пресі, карикатури на політичних конкурентів (антиреклама) тощо. Комерційна і політична реклама взаємно впливали одна на одну, що сприяло їх ефективності. Це втручання реклами в політику не могло бути архаїчним і не підпадало під норми права. Одним з відомих фактів втручання держави у функціонування реклами можна назвати указ англійського короля Карла II (1630–1685 рр.) про заборону реклами на вулицях Лондона: “Від неї вже немає чим дихати, і вона затьмарить світ божий”, пояснювалося в указі це рішення.

Перший закон у сфері рекламної діяльності на загальнонаціональному рівні було прийнято англійським парламентом у 1752 р., і він обмежував розповсюдження несумлінної реклами. Там само, в Англії, в 1797 р. було запроваджено перший податок на рекламу – відрахування в державну скарбницю з кожного рекламного оголошення в газеті. У 1853 р. англійський парламент приймає закон про заборону застосування кінних упряжок виключно з метою демонстрації реклами. У 1889 р. у відповідь на могутній рекламний пресинг уряд видає ухвалу “Проти непристойної реклами”, а в 1893 р. засновує “Національне співтовариство з контролю за рекламними зловживаннями”.

Аналогічні закони приймаються і в інших країнах. У Німеччині Закон про рекламу вийшов у 1886 р., який передбачав досить суворі покарання за розміщення в рекламних матеріалах недостовірних відомостей. У США заходи з викорінення реклами, що вводить в оману, і помилкової реклами передбачаються низкою законів. Одним із перших був Закон про доброякісність харчових продуктів і медичних препаратів, прийнятий у 1906 р. під тиском товариств споживачів.

У кінці XIX – на початку XX ст. виникають перші громадські організації рекламістів, які найбільшого розвитку набули в США. Американська Федерація реклами, Американська Асоціація рекламних агентств, Асоціація американських рекламодавців тощо зробили помітний внесок у становлення процесів саморегулювання реклами і формування етичних норм для виробників реклами.

На початку XX ст. з'являються перші наукові досягнення у сфері реклами. Так, у 1896 р. американський рекламіст Елмер Льовіс розробив одну з найвідоміших формул рекламного звернення AIDA (увага – інтерес – бажання – дія). Завдяки розробленням рекламного послання почали використовувати досягнення практичної психології, соціології, статистики тощо. У США, Франції, Німеччині, багатьох інших країнах створено науково-дослідні інститути, де фахівці, насамперед психологи, розробляють теорію рекламної справи. Психологи наперед вивчають наслідки впливу на перехожих, пасажирів, телеглядачів кожної деталі реклами. Таким чином, цей період характеризується використанням *фахових підходів до реклами та рекламної діяльності*, формуванням нових рекламних жанрів, а також появою різноманітних позитивних наслідків рекламної діяльності. Зі спеціалізацією на здійсненні рекламної діяльності відносини між рекламодавцями та рекламістами регулювались різноманітними договорами.

Становлення правового регулювання рекламної діяльності у дореволюційний і радянський періоди в Росії

Російська реклама нас цікавить тому, що ми тривалий час перебували у сфері дії одного права і відчуваємо вплив цієї реклами через ЗМІ. Еволюція реклами в Російській імперії мала тенденції, притаманні розвитку рекламної діяльності в Західній Європі і США, хоча й з деяким запізненням, що давало можливість запозичувати досвід. При цьому необхідно відзначити певне запізнення розвитку комерційних комунікацій у Росії порівняно з провідними країнами того часу, що пояснюється за-

пізненням у формуванні капіталістичних відносин. На території Росії аж до початку XVIII ст. чи не єдиним видом комерційних комунікацій залишалася словесна реклама, а її домінуюче значення зберігалось до початку XIX ст.

Вже за часів Київської Русі в X–XI ст. купці вдавалися до послуг професійних глашатаїв-закликальників. Купці зазвичай запрошували за певну платню закликальника, який, знаходячись біля лавок, голосно сповіщав про переваги товару і його власника. Часто функції закликальника не обмежувалися словесними закликами. Перехожих нерідко просто затягували в торговельні лавки. Таке “залучення покупців” використовувалося досить широко і практикувалося аж до початку XX ст. Російський письменник В. Гіляровський описував це так: “Біля входу завжди галас від десятка “кликунів”, обов’язком яких було хапати за подолі перехожих і тягнути їх конче в магазин, не звертаючи уваги, потрібна чи ні їм готова сукня”.

Особливу роль у поширенні різноманітної інформації серед простих людей в XVIII–XIX ст. відігравали народні картинки – *лубки*, нанесені на папір (картон) за допомогою ксилографії. Вони доносили до широкої аудиторії різноманітну інформацію та ідеї, втілені в помітних барвистих зображеннях. Деякі “потішні” аркуші рекламували іноземну модну продукцію. Наприклад, на аркуші № 421 із зібрання лубків Д. А. Ровінського, названому “Французький магазин помади і парфумів”, зображено стіл, на якому стоять банки з французькими етикетками. Мадемуазель подає франту помаду, а той капризно питає: “Чи французьке це?”. І чує у відповідь: “О, мосьє! Найсвіжіше!”.

Однією з тем лубків XVIII ст. стала пропаганда щеплень проти віспи, тож можна говорити про присутні елементи *соціальної реклами*. Друковані плакати з’явилися в Росії на початку XVIII ст., один з яких дійшов до нас – “Оголошення про дивного чоловіка, його ж інші Сампсоном називають” – надрукований в Санкт-Петербурзі в 1719 р. Друковані оголошення рекламного характеру зустрічаються вже на початку XVIII ст. у “Відомос-

тях” Петра I. Перше оголошення було додане до 12 номеру “Відомостей” від 31 травня 1770 р.

Проте реклама в газетах не стала помітним явищем у житті XVII – початку XVIII ст., оскільки виняткове право друкувати приватні оголошення в губерніях Російської імперії з 1830 р. надавалося “Губернським відомостям”. Їх монополія тривала до початку 60-х років XIX ст., коли решта газет і журналів отримали право друкувати приватні оголошення.

У XIX ст. поширилось розміщення рекламних плакатів на круглих тумбах, встановлених у багатьох містах. Реклама з’явилася на конках і трамваях. Хлопчики на вулицях біля магазинів і лавок вручали перехожим календарі, преїскуранти і листівки.

Особливу роль у розвитку реклами в XVIII–XIX ст. відігравали вивіски на торгівельних лавках, трактирах, салонах тощо. Відомий російський художник К. С. Петров-Водкін зазначав: “Вивіскова справа в тому вигляді, в якому вона створювалась у нас, – явище виключно російське. Велика кількість різномовних народностей і масова неграмотність потребували предметної реклами, яка пояснюватиме напрями для попиту... Такого виду реклама давним-давно була в Західній Європі, але від неї там перейшли до реклами словесної, у нас до останнього часу вивіски мали зображальну функцію...”. Написи на вивісках здебільшого містили щось більше, ніж просто інформацію. Прикладами подібних текстів на вивісках можуть бути такі написи: “Трактир для приїжджих і прихожих з обіднім і вечірнім розміщенням”, “У цьому домі продаж спиртного”, “Кравець Іван Доброхотов з іноземців”, “Авошенна лафка”, і зовсім чудове: “Еко пиво!”. В умовах формування всеросійського ринку особлива роль належала ярмаркам, які спочатку проводилися біля монастирів під час храмових свят. Найбільшим у Російській імперії в XVIII ст. був Макар’євський ярмарок. У п’ятірку найбільших ярмарків Російської держави на рубежі XIX–XX ст. входили: Нижегородський (оборот – 167 млн руб.), Ірбітський (25 млн руб.), Мінський (20 млн руб.), Меновнічеський ярмарок в Оренбурзі (14 млн

руб.) і Водохресний у Харкові (12 млн руб.). Останній відрізнявся тим, що був ярмарком на кшталт початку XIX ст.

У першій половині XIX ст. в Росії починають проводитись виставки. У 1829 р. в Санкт-Петербурзі проходить перша загальнонаціональна промислова виставка, якій передувала безпрецедентна для тих часів реклама. З того часу всеросійські огляди досягнень науки і техніки почали проводити досить регулярно.

У XIX ст. виникли спеціалізовані рекламні контори і бюро. У 1878 р. в Росії було засновано перше рекламне агентство Людвіга Метцля. Саме засновнику цієї контори належить відома фраза: “Оголошення є двигуном торгівлі”. Рекламні послуги з того часу ввійшли у практику і надавались на підставі договорів. Успішному розвитку реклами сприяли також швидке зростання міст з властивою їм концентрацією населення, розвиток міських засобів сполучення, збільшення випуску промислових товарів.

Реклама в радянські часи була переведена на публічні засади, зміст і завдання якої змінилися і набули політичного спрямування. Вже на 14-й день після перемоги Жовтневої революції, 20 листопада 1917 р., декретом радянської влади “Про запровадження державної монополії на оголошення” реклама була монополізована державою. Монополія запроваджувалась на друкування платних оголошень у періодичних виданнях, збірках і на афішах, а також на здавання оголошень в кіоски, контори та інші установи. Майно всіх рекламних приватних агентств, відповідно до цього декрету, підлягало конфіскації. Підприємці позбулися можливості розширити свою справу за рахунок реклами. Декілька років реклами як такої не існувало, вірніше, всіх її типів за винятком політичної реклами. Відповідно, і не було договорів у цій сфері. Радянська влада використовувала її з метою партійної пропаганди, мобілізації в Червону Армію, підняття морального духу армії, збору коштів і пожертвувань тощо.

Реклама в Україні, як і в Росії, почала розвиватися лише в період Непу. У листопаді 1921 р. в центральній радянській газеті “Вісті” публікується повідомлення про початок прийому

оголошень, а вже в 1923 р. надходження від реклами в газету становили більше двох третин доходу від її видання. Почали свою діяльність рекламні агентства “Рекламтранс”, “Зв’язок”, “Промреклама”, “Мосторгреклама” та ін., і водночас почали практикувати договори.

Державні підприємства змушені були конкурувати з приватним сектором, внаслідок чого уряд утворив низку великих державних синдикатів. Почала відроджуватися й торговельна реклама. При Вищій Раді народного господарства (ВРНГ) в 1922 р. було сформовано комісію з раціоналізації реклами. Інакше кажучи, рекламну справу намагались поділити між сферами публічного і приватного права. Еволюція реклами в перші роки радянської влади є яскравою ілюстрацією того, що “реклама завжди і скрізь відображала і відображає всю складність тієї суспільно-економічної формації, в якій вона розвивається”.

Слід відзначити високий професійний рівень реклами того часу завдяки таланту тих, хто її розробляв. Знаково, що в 1925 р. на Міжнародній художньо-промисловій виставці в Парижі були представлені роботи майстрів реклами. За цикл плакатів В. В. Маяковський і художник О. М. Родченко були нагороджені срібними медалями. Їхні роботи, виконані для Моссельпрому, Резинотресту, ГУМу, визнані класикою радянської реклами. Сам В. В. Маяковський у статті “Агітація і реклама” писав: “Жодна, навіть найбільш правильна справа, не рухається без реклами... Зазвичай думають, що потрібно рекламувати тільки дурниці – гарна річ і так піде. Це найбільш невірна думка. Реклама – це ім’я речі. Реклама повинна нагадувати нескінченно про кожну, навіть чудову річ... Думайте про рекламу”.

У 1935 р. Наркомат внутрішньої торгівлі СРСР видав ухвалу “Про використання методів реклами для розширення товарообігу”. Відповідно до цього рішення було створено контору “Торгреклама”.

У роки Великої Вітчизняної війни реклама знову почала мати політико-мобілізаційну спрямованість. Відомі такі плака-

ти, як “Батьківщина – мати зве!”, “Все для фронту, все для Перемоги!”, “Воїн Червоної Армії, збережи!” та ін.

У післявоєнні роки замовником широкомасштабних рекламних кампаній нерідко виступала сама держава. Рекламувалися численні державні позики, переселення на малоосвоєні сибірські і цілинні казахські землі, послуги ощадних кас тощо. При цьому комерційна реклама була розвинена недостатньо, набуваючи здебільшого форми закликів: “Пийте “Радянське шампанське”!”, “Літайте літаками “Аерофлоту”!”, “Зберігайте гроші в ощадкасах!”, “Пийте натуральні соки!”, “Таксі всі вулиці близькі!” тощо. Це багато в чому пояснювало скептичне ставлення до реклами більшості населення, особливо з огляду на те, що фактично альтернативи і не було. Чим ще міг літати тогочасний пересічний громадянин, як не літаками “Аерофлоту”?

У 1960-х рр. на тлі зростання економічного потенціалу СРСР, у тому числі й УРСР, значною мірою (порівняно з попередніми роками) зросло індивідуальне споживання населення, збільшився попит на якісні товари. Ці та інші чинники сприяли подальшому розвитку організаційних форм і технічних засобів реклами. Проте у вивченій літературі того часу ми не зустріли жодного натяку на використання договорів у сфері рекламної діяльності.

Виникають спеціалізовані організаційні структури рекламних об’єднань з виробничими комбінатами в кожному обласному центрі: в Міністерстві торгівлі – “Торгреклама” і Українське рекламне агентство, Міністерстві побутового обслуговування населення – “Побутреклама”, Укоопспілці – “Коопреклама” та “Внутторгреклама” (1964 р.), “Союзторгреклама” при Міністерстві торгівлі СРСР (1965 р.) та ін. Крім того, в Міністерстві культури діяли підприємства “Укрпромхудожоформлення”, які спеціалізувалися переважно на політичній наочній агітації і оформленні музеїв. Існували підприємства художніх фондів творчих союзів – художників, кінематографістів, театрального і музичного мистецтва, дизайнерів, а також реставраційні майстерні Держбуду. Для координації рекламної діяльності в масш-

табах країни було утворено Міжвідомчу раду з реклами при Мінторгу СРСР, яка 1971 р. започаткувала видання журналу “Реклама”. Пізніше починають виходити журнали “Комерційний вісник”, “Панорама”, “Нові товари” та ін., створюється Все-союзне творче об’єднання з виробництва і прокату рекламних фільмів і радіопрограм “Союзрекламфільм”. У 1986 р. всесоюзні об’єднання “Союзторгреклама”, “Внутторгреклама” і “Внутторгвидав” створили Асоціацію працівників реклами СРСР. Від України в неї добровільно входило п’ять організацій, зокрема об’єднання “Побутреклама”.

Проте, незважаючи на наявність централізованої і розгалуженої служби реклами в СРСР, у тому числі й УРСР, існувало певне недооцінювання її ролі в розвитку торгівлі. Це було пов’язано з дефіцитом більшості товарів народного споживання, монополією в торгівлі і, отже, недоцільністю їх реклами. Вони за будь-яких умов реалізовувалися населенню. Технічний рівень і технологія використання рекламних засобів також залишали бажати кращого.

Кардинальні зрушення в рекламній діяльності були спричинені “перебудовою”, що почалася в СРСР в 1985 р. Закон “Про кооперацію” 1988 р. майже вперше з часів Непу повернув у правовий простір приватно-підприємницьку діяльність, і водночас оживилась та урізноманітнілась рекламна діяльність. У нових умовах свої комерційні комунікації змушені були формувати вже не тільки кооперативи, а й державні підприємства. Внаслідок скорочення кількості держзамовлень державні підприємства також повинні були самі шукати ділових партнерів. Різко зросла виставкова активність, у великій кількості з’явилися товарні біржі. Головними засобами реклами стали телебачення і преса, а правовою формою цих відносин – цивільно-правовий договір.

Боротьба за увагу споживача до товару призвела до зміни підходів до розроблення рекламного звернення. Замість сухої, рубричної реклами, яка переважала раніше, з’явилися ігрові телевізійні рекламні кліпи вже як об’єкти права інтелектуальної

власності. Оформлення звернення в журналах і газетах також вимагало залучення професійних рекламистів.

В 1989 р. “Главкоопторгреклама” перетворилася на рекламно-видавниче виробниче об’єднання “Інформреклама” Центросоюзу. Наприкінці 80-х років у СРСР та УРСР виникли перші комерційні рекламні агентства у формі спільних підприємств. На межі 1980-х і 1990-х років організовуються перші великі приватні рекламні агентства: АТ “Реклама”, СП “Ай-Пі-Київ”, Аврора, NTD, Прем’єр СВ, Відео Інтернешнл-Бегемот та ін. Реклама стає на засади приватного регулювання, де договору надається основна роль як регулятора відносин між учасниками ринку реклами.

Розпад великої держави під назвою СРСР припав на часи кардинальних змін у суспільно-політичній системі країни. У цей час розпочався найгостріший етап переходу від соціалістичної централізованої планової економіки до ринкової, який спричинив великі зміни в організації рекламної діяльності. Централізована рекламна служба міністерств і відомств розвалилася, а рекламні організації й підприємства були перетворені на рекламно-інформаційні агентства і рекламні фірми та контори з переважно акціонерними формами власності. Після скасування Держплану і Держпостачу розірвалися зв’язки підприємств-виробників і торгово-закупівельних баз із постачальниками та збутом, що призвело до необхідності рекламування свого українського товару та послуг.

Реклама певною мірою почала виконувати функції Держпостачу. Протягом двох років було створено понад тисячу рекламних агентств, зокрема, більше чотирьохсот при засобах масової інформації. Рекламою, як новою галуззю економіки, зацікавилися тисячі людей. Створений перебудовою вакуум почав швидко заповнюватися. У кожній області, в кожному місті виникли рекламні агентства, ті з них, які найактивніше працювали, взяли ініціативу з розроблення типових договорів у сфері реклами. У країні склалися такі умови, коли передові організації, що займалися професійною рекламою, зрозуміли: для успішного просу-

вання вперед потрібно об'єднувати зусилля. Тому в 1992 р. ВО “Побутреклама” (пізніше перетворене в АТ “Реклама”), СП “Ай-Пі-Київ”, газета “Посередник” і видавництво “Внутторгвидав”, об'єднавшись, створили Асоціацію підприємств реклами України – “Укрреклама”.

Розвиток реклами здійснювався на загальних правових та організаційних засадах. У середині 1990-х років країну охопила могутня хвиля зарубіжної реклами, що було зумовлено кризою вітчизняного товарного виробництва. Наявність у зарубіжних товаровиробників добре відпрацьованих маркетингових стратегій, що включають пропозицію досить якісних товарів за доступними цінами, налагодженої загальнонаціональної системи дистрибуції і сформованих світових брендів (фірмових марок) поставили вітчизняних товаровиробників у скрутне становище. Спостерігалось ігнорування багатьма менеджерами, особливо з-поміж колишніх керівників підприємств, основних азбучних істин маркетингу і зневажливе ставлення до реклами. Як результат, у десятку найкрупніших рекламодавців на телебаченні в 1996 р. увійшли 10 іноземних брендів. Перші позиції посідали марки жувальних гумок, далі був “Panasonic”, решту позицій займали бренди “Procter&Gamble”.

Проте реклама зарубіжних агентств здебільшого не враховувала психологію вітчизняного споживача і була своєрідним подразником, чужим елементом, що втручається в телефільми і найпопулярніші передачі. Тому більшість споживачів почали розглядати рекламу як прикру перешкоду під час перегляду телепрограм або читання газет. Також негативне ставлення мало-забезпечених верств населення викликала реклама елітних і дорогих товарів. Тобто рекламна діяльність орієнтувалася на певні верстви населення за принципами мережевого маркетингу.

Проте, незважаючи на окремі негативні моменти, слід відзначити, що рекламна галузь все таки сформувалася і вийшла на рівень, що відповідає економічно розвиненим державам. Зростає роль реклами в політичному і соціальному житті суспільства, її розвиток потребував формування відповідної правової основи.

Як уже наголошувалося, до недавнього часу в Україні майже не існувало монографічних робіт, присвячених правовим аспектам рекламної діяльності, чого не скажеш про Росію. Лише в Московському університеті, наприклад, була захищена єдина дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Правові проблеми реклами в СРСР” В. І. Івановим. Це зумовлювало відсутність у вітчизняній науці чіткого підходу до визначення реклами з юридичної точки зору. Тому в рідкісних наукових публікаціях того періоду, присвячених розгляду проблеми необхідності законодавчого врегулювання цієї сфери суспільних відносин, з’являлися висловлювання радянських правознавців про те, що “в нашому цивільному законодавстві про рекламну діяльність взагалі нічого не говориться”.

На початку 1990-х років з переходом нашої країни до ринкових відносин знову приходить розуміння комерційного значення реклами. Це дало поштовх до бурхливого розвитку рекламної діяльності, а оскільки правова спадщина радянської держави перестала відповідати потребам часу, виникла необхідність у врегулюванні цієї сфери суспільної діяльності.

У 1993 р. Асоціацією “Укрреклама” були підготовлені і направлені у Верховну Раду України “Методичні рекомендації до Закону про рекламу”. У них не було глав про контроль за рекламою і механізму покарань за порушення законодавства про рекламу, але була викладена методика рекламної практики. Закон України “Про рекламу” від 3 липня 1996 р. став першим в історії нашої держави спеціалізованим законодавчим актом, що врегулював відносини у сфері реклами. Його ухвалення активізувало науково-дослідну діяльність у рекламній сфері.

Отже, розвиток реклами та рекламної діяльності відбувається паралельно становленню та юридичному оформленню товарообігу: від звичайної інформації до спеціальних правових інститутів, що орієнтовано на певні ринки (їх сегменти), споживачів та їх споживацькі симпатії.

Розвиток інституту реклами пройшов певні етапи, на кожному з яких рекламний продукт та засоби його розповсюдження

змінювалися, що не могло не впливати на становлення відповідного законодавства. Проте найефективнішими засобами регулювання є саме приватноправові засоби, які забезпечують досягнення компромісу між учасниками ринку рекламних послуг в їх комерційних інтересах і розподілі прибутків. Для цього найпридатнішим є мононормативне регулювання, яке дає можливість на основі свободи договору здійснювати регулювання відносин між рекламодавцем і рекламістом, а також іншими учасниками ринку рекламних послуг.

2. Структурні компоненти реклами

Рекламні персонажі

На сучасному етапі інформаційних перевантажень і швидко зростаючого товарного різноманіття споживачеві реклами стає все складніше обрати конкретний продукт. Не менш серйозне завдання стоїть перед виробниками товарів і послуг: щоб рекламований об'єкт був конкурентоспроможним у певному ринковому сегменті, він повинен мати високий рівень упізнаваності серед потенційних покупців – істотно виразити образ торговельної марки або товару спроможний рекламний персонаж.

Рекламний персонаж – це вигаданий герой, в імені або візуальному образі якого присутня обов'язкова прив'язка до торговельної марки, який має позитивні характеристики і проектується в свідомості споживачів на торговельну марку.

Функції рекламного персонажа. Рекламний персонаж виступає в якості посередника в комунікаціях з цільовою аудиторією. Причому ця взаємодія іноді призводить до того, що герой, початковою функцією якого було існування всередині рекламного простору, залишає його і стає незалежним. Класичний приклад подібного випадку – створений в 1931 р. американським художником Хеддонном Сандблома (Haddon Sandbloom) образ Святого Ніколаса, тепер всесвітньо відомий як Санта-Клаус, який призначався для стимулювання продажів тонізуючого напою “Coca-Cola” в зимовий період. Втілившись у доброго і веселого

дідуся, Санта-Клаус повністю відповідав фірмовому стилю “Coca-Cola”, і, всупереч фольклорним традиціям, ходив у біло-червоному вбранні. Це дало змогу герою без зусиль вписатись в зимовий варіант упаковки “Coca-Cola”. Цікаво, що Санта-Клаус відразу знайшов звички, які пізніше і допомогли йому стати популярним героєм мультфільмів: він залазив у димохід, говорив “Хо-хо-хо!”, і роз’їжджав в упряжці з дванадцятьма оленями, тобто спочатку мав певний образ, риси якого повинні були проєктуватися у свідомості споживачів на імідж торговельної марки. Непослідовна рекламна кампанія призвела до того, що цей персонаж вийшов далеко за рамки маркетингових цілей компанії “Coca-Cola”, через що асоціативні зв’язки між його образом та іміджем торговельної марки послабшали.

Походження рекламних персонажів. Метою перших рекламних персонажів було просування товарів, як, наприклад, “Uneeda Biscuit Boy” (“Хлопчик ЮНІДО”), намальований одним із перших художників, які виконують замовлення комерційних фірм, Фредеріком Стенлі (Frederic Stanley) для “National Biscuit Company” (Nabisco) в 1899 р. Одягнений у жовтий водонепроникний плащ і шапочку, “Хлопчик ЮНІДО” став найвпізнаванішим рекламним персонажем не тільки в США, а й в Європі в першій половині ХХ ст. Кумедний хлопчина, що несе під дощем велику коробку печива “Uneeda”, повинен був демонструвати утилітарні властивості упаковки, тим самим сповіщаючи споживачів, які звикли купувати випічку на вагу. Показово, що рекламний персонаж, створений більше ста років тому в рамках першої загальнонаціональної рекламної кампанії, з’являється на упаковці печива “Uneeda” і до сьогодні.

Після успіху рекламного персонажа “Uneeda boy” більшість компаній почали віддавати перевагу створенню кумедного дитячого образу, що викликає у свідомості споживачів масу позитивних асоціацій з товаром. У якості більш пізнього прикладу можна привести рекламний персонаж, розроблений агентством “N. W. Ayer & Son” в 1912 р. для “Morton Salt”. “Дівчинка Morton” (“Morton girl”), розсипаючи сіль під дощем, припала до душі

споживачам, незважаючи на свою неакуратність. Створення однойменного персонажа для такого буденного товару, як сіль, не маючи особливих відмінних рис, було виправданим кроком. Як довела історія, “Дівчинка Morton” рекламує сіль і до сьогодні.

У період Творчої революції в рекламі було створено безліч рекламних персонажів, які увійшли в історію реклами, але найвідоміший серед них – легендарний Ковбой Мальборо. Цей рекламний персонаж, розроблений агентством “Leo Burnett со” в 1955 р., став однією з найвдаліших знахідок Лео Барнетта. Спочатку “Marlboro” позиціонувались як дамські сигарети (не випадково назвою було ім’я легендарного спокусника – герцога Мальборо), навіть червоний фільтр було розроблено для того, щоб приховати плями від губної помади. Тому перед Л. Барнеттом стояло досить складне завдання – залучення до торговельної марки чоловічої аудиторії. Лео розумів, що нового дизайну упаковки і вдалого слогана мало для перепозиціонування, тому було створено образ брутального ковбоя “Marlboro Man” (“Ковбой Мальборо”), в якому найбільш яскраво проявилися мужність і сила справжнього чоловіка. Захоплення вестернами в 1950-ті роки також сприяло успіху рекламного персонажа, і в наступній рекламній кампанії потенційних споживачів почали закликати прийти до Країни Мальборо (Marlboro Country).

Один з найуспішніших анімаційних рекламних персонажів – кролик Квікі (“Quicky the Nesquik Bunny”) з’явився в 1973 р. на упаковці какао для дітей. Його характер був прописаний заздалегідь: найулюбленішим заняттям кумедного кролика було проведення дозвілля з друзями. Це уможливило зробити Квікі учасником найрізноманітніших рекламних сюжетів, таких, як гра у футбол влітку та катання на сноуборді взимку. Пригодницька атмосфера, що радує дітей, почала асоціюватися з вживанням напою “Nesquik”, що, безумовно, сприяло формуванню позитивного образу продукту.

Узагальнюючи зазначене, слід наголосити, що створення образу, що персоніфікує товар, є одним з найефективніших способів

формування позитивного іміджу торговельної марки на етапі проведення рекламної кампанії. Характер рекламного персонажа, як правило, складається з відмінних рис, що привласнюються торговельній марці, і це пов'язує воедино всі ті уявлення про торговельну марку, які накопичуються в свідомості споживача, робить персонаж невіддільним від торговельної марки.

Корпоративні герої

Одним із додаткових атрибутів у сучасних рекламних кампаніях є корпоративні герої, які, як правило, є їхнім “обличчям” і втілюють індивідуальність бренду, зближують його на емоційному рівні зі споживачами. Метою створення корпоративних героїв та включення їх до складових бренду є необхідність додаткової персоніфікації товару. Завдяки корпоративному герою споживач стає прихильнішим до продукції, йому подобається не власне продукція, а безпосередній зв'язок, ідентифікація героя та продукції. Застосування корпоративного героя у складі бренду може істотно вплинути на імідж товару та, відповідно, на рівень його продажу.

Визначаючи види корпоративних героїв (фірмових персонажів), слід зазначити, що залежно від реальності існування героя можна виділити дві категорії – вигадані та реальні. О. Столяренко розрізняє серед вигаданих персонажів: особистостей (наприклад, Джеймс Бонд) та істот (Багз Банні, Вінні Пух). Серед персонажів реальних особистостей слід зазначити відомих політиків, спортсменів, акторів та ін.

Фізичних осіб кваліфікують як корпоративних героїв у двох випадках:

- по-перше, коли їх зображення є частиною знака для товарів та послуг (або окремо зареєстровано як знак для товарів та послуг);
- по-друге, коли зображення особи використовується в рекламних кампаніях.

Використання зображення фізичних осіб у рекламних кампаніях також доцільно тоді, коли та чи інша особа протягом трива-

лого періоду рекламує певні товари, роботи (послуги). Вдалим прикладом свого часу був Девід МакЛін, який ще в 50-х роках минулого століття був рекламним персонажем Marlboro Man. З того часу образи Marlboro та ковбоїв нерозлучні. Саме завдяки цьому персонажу змінився імідж фірми і відбулось переорієнтування на інше коло споживачів. Відмовившись від випуску жіночих цигарок з рожевим фільтром, компанія популяризувала лозунг: “Справжні чоловіки палять Marlboro”.

Випадків, коли та чи інша особа стає “обличчям” рекламної кампанії, безліч. Наприклад, обличчям косметики Revlon були відомі фотомоделі Клаудія Шиффер і Сінді Кроуфорд. Компанією Pepsi протягом тривалого періоду були задіяні такі співаки, як Майкл Джексон, Мадонна, Брітні Спірс. Бувають випадки, коли ті чи інші особи рекламують різноманітну продукцію одночасно. Так, Шерон Стоун зняла фігуру для кампанії Diet Pepsi, волосся – для Clairol, обличчя для Revlon, а за рекламу аромату від Ralph Lauren отримала 15 млн дол.

У судовій практиці є багато справ, пов’язаних з вирішенням спорів щодо законності використання зображень на товарах. Слід звернути увагу, що використання зображення особи в рекламних кампаніях, на етикетках, товарах має здійснюватися виключно за її згодою.

У цьому аспекті показовим є приклад, коли дружина французького президента Карла Бруні-Саркозі звернулась з позовом до суду щодо компанії Pardon, яка випустила в продаж сумки з її зображенням. Паризький суд стягнув з компанії Pardon 40 тис. євро, як відшкодування моральної шкоди дружині президента Франції Карлі Бруні-Саркозі за сумку, на якій було розміщено фото першої леді в оголеному вигляді. Під час розгляду справи представник адвоката повідомив, що ця сумка завдає як удару по іміджу мадам Саркозі-Бруні, так і збитків її авторським і майновим правам. Зі свого боку голова компанії Pardon Петер Мертес заявив, що сумка не продається, а безкоштовно надається клієнтам компанії. Використання зображення Карлі Бруні-Саркозі він пояснив тим, що вона є публічною персоною. В ух-

валі суду наголошено, що компанія не отримала згоди пані Бруні-Саркозі на публічне використання її образу.

Під час вибору особи для реклами товару чи товарної лінії товаровиробник розраховує на зовнішність, специфіку статусу, харизму осіб, їх рольову гру та можливість впливу на аудиторію, для збуту якій призначений товар. Зображення фізичної особи, яка задіяна в рекламних кампаніях, можливе лише за таких умов:

- особа бере участь у рекламі товарів певної торговельної марки протягом тривалого періоду;
- особа не рекламує подібні за призначенням товари чи послуги інших виробників (надавача послуг);
- у споживачів при згадуванні імені особи чи торговельної марки виникає асоціативний взаємозв'язок між торговельною маркою та особою.

Філ Найт, співзасновник і колишній голова компанії Nike, надає перевагу тому, щоб замість нього говорили його рекламні кампанії і видатні спортсмени. Він був першим в історії, кого двічі назвали найкращим рекламодавцем року на Міжнародному фестивалі реклами в Каннах. У Найта є справжня концепція, як ефективніше можна використати відомих атлетів у рекламі продукції Nike. Зіркові рекламні персонажі – це один з трьох пунктів, які, за словами колишнього голови компанії, і стали причиною феноменального успіху бренду. Два інших пункти – це дизайн продукції та реклама.

Філ Найт домігся того, щоб у виробі компанії були вдягнені представники різних видів спорту. Наприклад, Карл Льюїс запровадив моду на Nike в тенісі, Тайгер Вудс – у гольфі, Рональдо і вся бразильська національна збірна – у футбол, а великий Майкл Джордан – у баскетбол. Останній, можна сказати, врятував компанію.

Неймовірне розширення та зростання бренду почалося на початку 80-х років. У 1986 р. компанія Nike віддала першість своєму конкуренту Reebok, але швидко її повернула. Філ Найт вирішив ризикнути і ввів у технологію виробництва кросівок

новий елемент – особливий повітряний фільтр. Він використав для реклами легендарну пісню Beatles під назвою Revolution і розмістив її на майці Майкла Джордана, внаслідок чого різко зріс продаж, а далі все пішло як по маслу.

Навіть коли укладено договір з фізичною особою на використання її зображення в рекламі, домовлено про умови її участі, іноді бувають випадки, коли особа все одно порушує умови договору, наприклад, випадково потрапивши в об'єктив журналістів під час споживання продукції конкурентів (як це було з Брітні Спірс під час реклами “Pepsi”). Щоб запобігти таким випадкам порушення умов “зірковими” особами, підприємці можуть надавати перевагу вигаданим особистостям чи істотам.

Розглядаючи другу категорію вигаданих корпоративних героїв, слід звернути увагу на те, що для їх використання потрібно отримати дозвіл в автора такого персонажа, наприклад, клоун Рональд Макдональд, вусатий булочник (“Булкін”), Містер Мускул (різноманітні засоби для прибирання) тощо.

Серед вигаданих істот, що є корпоративними героями, як приклад, можна навести таких: динозаврик Діно (“Danone”), крокодил (“Lacoste”), пташки в гнізді (“Nestle”), верблюд (“Camell”), кролик Квікі (какао “Nesquick”), довговухий звір (“Wimm-Bill-Dann”), кролики Duracell Bunny (“Energizer”), лисеня Rex (“Henkel”). Як символ фірми також можуть використовуватись будь-які предмети навколишнього світу, як, наприклад, мушлі (“Shell”).

Обираючи вигаданого персонажа чи реальну особу, слід проаналізувати, чи може такий герой вплинути на рівень продажу, розширення кола споживачів товарів, робіт (послуг) і наявність емоційного зв'язку між аудиторією, на яку розрахований певний товар, та корпоративним героєм. При цьому слід пам'ятати про наявність письмової згоди від особи, яка задіяна в рекламних кампаніях, чи згоди особи, творчою працею якої було створено вигаданий персонаж.

Яскравим прикладом спорів з приводу несанкціонованого запозичення персонажів в Україні є низка судових процесів

щодо Капітошки – відомого мультяшного героя, створеного літератором Наталією Гузеєвою і художником Генріхом Усманським в 1976–1979 рр. Нині образ та ім'я українського Капітошки використовуються в магазинах, дитячих садках, на Інтернет-сайтах, виробники продуктів харчування. Однак судовий захист прав авторів від незаконного використання виявився досить успішним.

Спочатку були визнані недійсними торговельні марки (знаки для товарів і послуг), що зображують схожий на Капітошку образ та зареєстровані без згоди авторів персонажа або кіностудії “Київнаукфільм”, де в 1980 р. вийшов перший однойменний мультфільм. На сучасному етапі розгляду не обговорювалося питання хто саме – студія, автори чи ті та інші мають право дозволити використання персонажа в комерції. Суди винесли своє рішення про визнання торговельних марок недійсними на підставі того, що твір і персонаж Капітошка на дату реєстрації торговельних марок були добре відомі в Україні.

Далі був розгляд про компенсації за незаконне використання персонажів. Відповідно до рішення суду від 25 травня 2010 р. відповідачі повинні сплатити авторам по 200 тис. грн кожному, плюс штрафи і судові витрати – в казну держави.

Рекламний слоган

Найзатребуванішою та найпоширенішою, але й найслабшою з точки зору авторсько-правової охорони частиною в рекламі є слогани. Вони охороняються, якщо є творчими й оригінальними. Щоб забезпечити надійний захист слогана, є сенс зареєструвати його в якості торговельної марки.

Рекламний слоган — це ключова фраза, сутність будь-якої реклами, тобто саме те, чим може привабити споживача рекламований товар, робота чи послуга. Це скорочений варіант, візитна картка реклами, що стисло передає основну думку. Слоган досить легко запам'ятовується, що привертає увагу до реклами і, відповідно, до конкретних товарів, він “персоніфікує” рекламу. Так, наприклад, “Справжній смак живого пива”, “Чистота — чи-

сто “Тайд”, “Смак бажання” тощо. Придумати вдалий рекламний слоган досить складно, тому зрозуміло, чому власники рекламованих товарів намагаються отримати монополію на використання таких гасел для своєї діяльності. Творчий внесок у їх створення сумніву не викликає.

Якщо слоган — це результат творчої праці, об’єкт авторського права, то це означає наявність особистих немайнових і майнових прав автора на використання твору (слогана). Тобто копії твору можуть бути придбані та використані безпосередньо з урахуванням цінності самого об’єкта (слогана).

Найбільш вдалим є використання слогана як об’єкта виключного права — знака для товарів і послуг. Така реєстрація надає ефективну охорону слогана при використанні його іншою особою та використовується для маркування товару або послуги. Наприклад, правову охорону, як знак для товарів і послуг, мають такі гасла:

- Від серця до серця (концерн “Рошен”).
- Коли смачно, кажуть на здоров’я (реклама молока).
- Райська насолода (шоколад).
- Вершковий Рай (“Маслосирбаза”).
- Будуємо майбутнє в сьогодні.
- Зелені за майбутнє.
- З думкою про майбутнє.
- Створимо майбутнє власними руками.
- Ми зміцнюємо ваше майбутнє.
- Здорова дитина — майбутнє України.

Тільки реєстрація слогана як знака для товарів і послуг дає змогу законно вводити це словесне позначення в господарський обіг щодо потрібних товарів і послуг і забороняти третім особам його незаконне використання. Альтернативний шлях захисту слогана — авторським правом, однак такий захист, по-перше, можливий тільки для фізичних осіб, по-друге, не припускає використання для маркування товарів і послуг, по-третє — залишається невідомим широкому споживачеві без реклами, по-четверте — на

відміну від товарного знака, реєстрація якого проводиться державним органом, авторське право не вимагає обов'язкової реєстрації, тому складніше захищається в судовому порядку.

Проблему охорони самого об'єкта не можна розглядати окремо від способу його застосування. На відміну від звичайного об'єкта авторського права (літературного чи художнього твору) слоган створюється не для самостійного використання у вигляді літературного твору, а для позначення товарів і послуг, тобто виконує функцію товарного знака. Без цієї функції слоган не має цінності, тому важливо отримати, насамперед, виключні права на маркування товарів.

До реєстрації слогана ті самі вимоги, що й до інших товарних знаків, зокрема, не реєструються слогани, які не спроможні виконувати функції товарного знака, у тому числі не володіють розпізнавальною здатністю, що характеризують товари, що є загальноприйнятими термінами. Також не реєструються слогани, з огляду на захист прав та інтереси третіх осіб, у тому числі помилкові й ті, що вводять в оману, а також суперечать суспільним інтересам, гуманності й моралі.

Не реєструються слогани, зокрема, через подібність до раніше зареєстрованих і заявлених на реєстрацію. Якщо слогани, яких порівнюють, асоціюються загалом, незважаючи на окремі відмінності, то вони є подібними, однак слід зазначити можливість реєстрації подібного слогана за згодою правовласника, який зареєструвався раніше. Обмеження довжини слогана немає, тому є приклади реєстрації навіть віршованих слоганів: “Літон — це чудеса, ніг здоров'я та краса!”.

Придумуючи слоган, слід зважати на сприйняття його споживачем, уникати двозначних і нестійких до трансформацій висловлювань, що не відображають адекватно діяльність фірми і не викликають негативних асоціацій. Приклад негативного слогана — “Ми взуємо всю країну!”.

Звичайний строк реєстрації слогана, як і інших товарних знаків, становить близько 1,5 роки, але Укрпатентом передбачено

прискорену реєстрацію – до 2–3 місяців у випадку наступної реєстрації знака за міжнародною процедурою. Щоб уникнути зайвих витрат, важливо перевірити ознаки охороноздатності слогана до його подання на реєстрацію й введення в господарський обіг.

У процесі підготовки і виробництва реклами можливе створення чи використання цілої низки об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються законом. Здебільшого такі об'єкти захищаються авторським правом, наприклад, використані в рекламі чи створені для неї фотографії, музичні твори, відеоролики тощо. Під охороною можуть бути також торговельні марки як елементи реклами. Проте реклама загалом як об'єкт права інтелектуальної власності не виділена окремо ні в Цивільному кодексі України (ЦКУ), ні в Законі України “Про авторське право і суміжні права”. Якщо зважати на те, що реклама – це, передусім, зовнішня форма вираження інформації про особу чи товар, визначена рекламодавцем, яка має індивідуальні ознаки, що відрізняють її від реклами інших виробників, то її слід розглядати як “інші твори”, які входять до переліку об'єктів авторського права (п. 4 ч. 1 ст. 433 ЦКУ).

3. Правове регулювання рекламної діяльності в Україні

Закон України “Про рекламу” від 3 липня 1996 р. у редакції Закону від 11 липня 2003 р. (далі – Закон) – основний чинний нормативно-правовий акт, що регулює рекламну діяльність.

З його прийняттям було фактично сформовано правову основу регулювання реклами в Україні. У цьому нормативному акті об'єднано норми різних галузей права, включаючи державне, адміністративне, цивільне право. Комплексний характер цього Закону пояснюється тим, що рекламна діяльність має багатоаспектний характер і тому є об'єктом комплексного правового регулювання. Водночас переважне значення серед норм різних галузей права у регулюванні реклами відіграють норми цивільного права, оскільки вони регулюють договірні зобов'язання

між учасниками рекламної діяльності, а також інші майнові та пов'язані з ними немайнові відносини рівних, незалежних один від одного, майново відокремлених суб'єктів рекламних право-відносин.

Закон України “Про рекламу” визначає основні принципи рекламної діяльності в Україні, регулює правові відносини, що виникають у процесі створення, розповсюдження й одержання реклами.

Важливим у Законі є визначення термінів, законодавче закріплення правових понять у нормах-дефініціях ст. 1 Закону.

Відповідно до законодавчого визначення реклама – це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо такої особи чи товару.

З цього визначення можна зробити висновок, що реклама є одним із видів інформації, тобто відомостей про осіб, предмети, факти, події, явища.

Закон України “Про рекламу” визначає поняття реклами тільки як інформації, але реклама – це не лише рекламне повідомлення чи оголошення, інформація про товари і послуги, а й діяльність із розміщення, розповсюдження реклами, що підтверджується, власне, цим Законом, який регулює рекламу і як вид інформації, і як професійну підприємницьку діяльність. Крім того, в сутності закладено ще один вид діяльності – створення реклами, адже перш ніж рекламне повідомлення буде розповсюджено, його необхідно створити. Отже, реклама – це неоднорідне, багатогранне явище, яке, з одного боку, є складовою у загальній системі маркетингу, а з другого – результатом творчої діяльності.

Отже, з огляду на законодавче визначення реклами та зроблені до нього зауваження, можна розкрити сутність реклами таким чином.

По-перше, реклама не є персоніфікованою діяльністю, тобто спрямованою на невизначену групу людей – споживачів рекла-

ми. Такими групами можуть виступати як підлітки, так і люди похилого віку, але у жодному разі реклама для таких груп не містить персонально спрямованої дії або не є безпосереднім актом комунікації між людьми.

По-друге, розміщення реклами здійснюється здебільшого на платній основі. Більшість рекламодавців є спонсорами реклами з метою переконання людей у тому, що їхня продукція є для них корисною. Як показує практика, більша частина реклами за своїм характером є переконливою, завдяки чому привертається до неї увага і з'являються нові прихильники товару, послуги або ідеї, що рекламуються. Проте та реклама, яка інформує про товар, послугу, тобто має інформативний характер, відповідно, не спрямована переконувати у будь-чому потенційних споживачів. Крім реклами матеріальної продукції, наприклад, миючих засобів або алкогольних напоїв, сьогодні реклама активно застосовується для пропаганди різноманітних ідей – економічних, політичних, релігійних та соціальних.

По-третє, для того щоб оголошення могло визнаватися рекламою, рекламодавець (виробник товарів, послуг) має бути представленим, ідентифікованим, оскільки в іншому випадку втрачається сенс реклами, адже її метою є інформування споживача про товари, які вироблені певним виробником, а не інформування споживача про те, що ці товари в принципі існують.

Однак рекламою є не будь-яка інформація, а лише та, що має певні ознаки:

- інформація про осіб і продукцію. У цьому Законі поняття “особа” вживається для позначення фізичної особи, у тому числі суб'єкта підприємницької діяльності, юридичної особи будь-якої форми власності, представництва нерезидента в Україні, а “товар” – для позначення будь-якого предмета господарського обігу, у тому числі продукції, роботи, послуги, цінних паперів, об'єктів права інтелектуальної власності;
- інформація, що розповсюджується в будь-якій формі та будь-яким способом. Реклама може розповсюджуватися в

будь-якій формі – письмовій, усній, у вигляді будь-яких зображень тощо, незалежно від засобу розповсюдження (засобу, що використовується для доведення реклами до її споживача);

- розповсюдження інформації здійснюється з метою формування або підтримання обізнаності споживачів реклами та їхній інтерес щодо такої особи чи товару.

Закон України “Про рекламу” також поширюється на використання реклами, яка повністю або частково є предметом авторського права і суміжних прав. Такий висновок можна зробити на підставі ст. 4 Закону з уточненням, що використання реклами, яка повністю або частково містить об’єкти авторського права та/або суміжних прав, здійснюється відповідно до вимог законодавства України про авторське право і суміжні права.

Залежно від рівня зв’язку з авторським правом та суміжними правами рекламу можна поділити на: рекламу, яка є самостійним об’єктом авторського права та/або суміжних прав; рекламу, в якій використовуються охоронювані об’єкти авторського права і суміжних прав; рекламу, яка не пов’язана з авторським правом та суміжними правами (проста інформація, оголошення).

На основі проведеного аналізу можна дати таке визначення реклами – інформація про особу, товар (будь-який предмет господарського обігу, в тому числі продукція, роботи, послуги, цінні папери, об’єкти права інтелектуальної власності), розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб, передбачений законом, і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо такої особи, товару чи суспільно корисних цілей з метою прямого чи опосередкованого отримання прибутку або досягнення іншого результату.

Реклама, перш ніж набути сучасного вигляду, який ми спостерігаємо сьогодні, пройшла справжню еволюцію, хоча головне завдання – інформувати та переконувати – за всю історію її існування не змінилося. По мірі розвитку суспільства та поступового економічного зростання відбувалося й підсилення функції реклами, а науково-технічний прогрес взагалі докорінно змінив

підходи до створення реклами. Сьогодні реклама все більше починає сприйматись як певний результат творчої діяльності.

4. Захист правових інтересів у сфері реклами

Захист прав та інтересів авторів реклами

Відносини, що виникають у зв'язку зі створенням і використанням творів, регулюються Законом України “Про авторське право і суміжні права”. Тож можна виокремити два основних питання: захист авторських прав на рекламу і використання в рекламі творів третіх осіб.

У сучасних умовах сфера створення і розповсюдження реклами нерозривно пов'язана з використанням об'єктів авторського права і суміжних прав. Дедалі частіше крім учасників рекламної діяльності, а саме рекламодавця, виробника і розповсюджувача реклами як суб'єктів правовідносин, що виникають у зв'язку з рекламою, виступають автори. При цьому автором може бути безпосередньо сам виробник реклами. Закон України “Про рекламу”, закріплюючи визначення поняття “виробник реклами”, не розглядає його як автора та не регулює відносини, що виникають у сфері використання об'єктів авторського права в рекламній діяльності, у зв'язку з чим участь автора у відносинах, що виникають з реклами, регулюється законодавством про авторське право і суміжні права.

Сучасний розвиток новітніх технологій сприяє широкому відтворенню і використанню об'єктів авторського права. Так, будь-яке фото можна без особливої шкоди для якості в лічені хвилини перетворити на комп'ютерний файл за допомогою сканера та використовувати під час оформлення рекламного плакату для біг-бордів чи розміщення його в журналах. Однак для того щоб таке використання було законним, необхідно мати дозвіл власника авторських прав на фотографію або інший твір. Крім того, якщо під час виготовлення реклами буде створено самостійний об'єкт авторського права, автором буде виробник реклами.

За загальним правилом автору належать як майнові, так і немайнові права. Якщо немайнові права пов'язані з особою автора і не можуть відчужуватись, то майнові права можуть передаватись третім особам за згодою автора. Одним із майнових прав, які належать автору, є виключне право дозволяти використання твору третім особам будь-яким або всіма відомими способами на підставі авторського договору. Авторські договори про передачу прав на використання об'єктів можна поділити на дві основні категорії: авторські договори про передачу виключного права на використання твору та авторські договори про передачу невиключного права на використання твору. Відмінність між договорами полягає в тому, що при передачі виключних прав на використання твору за автором залишається право на використання цього твору лише в частині прав, що не передаються, тоді як при передачі невиключних прав за автором зберігається право на використання твору і на передачу невиключного права на використання твору іншим особам. Відповідно, для того щоб використовувати чужі твори в рекламі, необхідно укласти авторський договір з власником виняткових майнових прав щодо них. Авторські договори на передачу майнових прав можуть укладатись рекламним агентством, безпосередньо виробником або замовником реклами, якщо він надає матеріали для її виготовлення. При цьому важливе значення має закріплення повного переліку прав, які передаються, оскільки відповідно до п. 8 ст. 33 Закону України “Про авторське право і суміжні права” майнові права, не зазначені в авторському договорі як передані суб'єктом авторського права, вважаються такими, що не передані і зберігаються за автором. Тому якщо в рекламі використовуються фотографії, музика, малюнки або інші твори, створені не самим виробником реклами, то варто враховувати, що їх бездоговірне використання буде правопорушенням.

Якщо виробником реклами виступають декілька осіб, наприклад, художники, дизайнери, композитори, декоратори, то всі вони визнаються співавторами. Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить усім співавторам незалежно від

того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле чи складається з частин, кожна з яких має самостійне значення.

Більшість реклами, як видно з практики, створюється спеціалізованими юридичними особами, які мають у штаті фахівців, які спроможні творчо працювати та мають необхідні знання для створення реклами певного виду. Отже, з погляду авторського права суб'єктами цих відносин будуть: замовник, виробник реклами та автор. Як правило, замовник звертається до виробника реклами та між ними укладається цивільно-правовий договір (як правило, договір підяду), предметом якого є створення певної рекламної продукції. Виробник реклами для виконання своїх обов'язків за договором із замовником може звернутись до спеціаліста або, як це здебільшого буває, до групи спеціалістів, кожен з яких виконує певні функції, спрямовані на загальний результат, який (які) має (мають) з ним трудові відносини або долучає до цього стороннього фахівця на підставі субпідрядних договорів або строкових трудових договорів.

Відносини, що виникають між виробником реклами, – автором та рекламним агентством, можуть бути оформлені шляхом укладання трудового контракту. Однак, як зазначає В. Трофименко, трудова угода між працівником і власником підприємства, організації має форму наказу про прийняття на роботу і не містить іншої інформації. Тому найвдалішим варіантом є визначення службового завдання на створення кожного екземпляра твору.

Слід зазначити, що правовий статус автора, який має трудові відносини з рекламним агентством, відрізняється від статусу автора, який самостійно створює об'єкти, не маючи трудових та договірних відносин з іншими особами, обсягом авторських прав, яких вони набувають. Відповідно до ст. 16 Закону України “Про авторське право і суміжні права” авторське особисте немайнове право на службовий твір належить його автору. Виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором та роботодавцем.

У зв'язку з тим, що немайнові права автора є невідчужуваними, однією з проблем, яка може виникнути на практиці, є висування автором вимоги зазначити його як автора в рекламі. Здебільшого така вимога буде не вигідною для замовника, адже головне для нього, щоб реклама повністю ідентифікувалась лише з його продукцією та найменуванням (іменем), покращувала лише його ділову репутацію тощо, а також це призведе до додаткових витрат, пов'язаних зі збільшенням обсягу реклами та розсіюванням уваги її споживача. До того ж відмова в задоволенні цієї вимоги може призвести до подання автором позову та стягнення відповідних коштів із замовника. Тому щоб уникнути можливих спорів, пропонується внести до договору пункт про те, що твір автора використовуватиметься анонімом.

Захист прав та інтересів третіх осіб у відносинах, що виникають у зв'язку з рекламою

Під час створення рекламного матеріалу часто використовується не весь авторський твір, а якась його частина. Наприклад, один кадр з улюбленого фільму, один рядок з відомого твору тощо. Помилковою є думка виробника реклами, що, використовуючи такий матеріал у своїй діяльності, він не порушує чийось прав, проте це не зовсім так. Відповідно до ст. 9 Закону України “Про авторське право і суміжні права” частина твору, яка може використовуватися самостійно, у тому числі й оригінальна назва твору, розглядається як твір і охороняється відповідно до цього Закону. Звідси можна зробити висновок: при використанні авторського твору в будь-якому обсязі слід врегулювати відносини з автором цього твору на договірній основі. Якщо під час виробництва реклами використовується аудіовізуальний твір (наприклад, уривок мультиплікаційного фільму, кінофільму тощо), то слід мати на увазі, що подібні твори є складним об'єктом авторського права.

Стаття 1 Закону України “Про авторське право і суміжні права” містить таке визначення аудіовізуального твору: аудіовізуальний твір – це твір, що фіксується на певному матеріальному

носії (кіноплівці, магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді серії послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відображають (закодовують) рухомі зображення (як із звуковим супроводом, так і без нього), і сприйняття якого є можливим виключно за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально відображаються за допомогою певних технічних засобів.

До різновидів аудіовізуальних творів можна віднести рекламні та музичні відеоролики (відеокліпи), якщо вони відповідають вимогам, що встановлені чинним законодавством України до визнання твору аудіовізуальним. Наприклад, у разі написання оригінального сценарію підбирається оригінальна музика, знімається оригінальний відеоролик тощо.

Основними особами, які мають авторське право на аудіовізуальний твір, є:

- режисер-постановник;
- автор сценарію і (або) текстів, діалогів;
- автор спеціально створеного для аудіовізуального твору музичного твору з текстом або без нього;
- художник-постановник;
- оператор-постановник.

Отже, перш ніж використовувати хоча б один короткий уривок подібного твору в рекламі, необхідно отримати дозвіл у наведених вище авторів.

Для рекламистів доволі складно визначити, кому в кінцевому результаті належить право на створений аудіовізуальний твір, і як наслідок, – повна неможливість використовувати в рекламі такий твір на законних підставах.

Для того щоб використовувати чужі твори в рекламі, необхідно укласти авторський договір з власником виняткових майнових прав щодо них. Тому якщо реклама містить фотографії, музику, малюнки або інші твори, створені не виробником реклами, то їхнє бездоговірне використання, швидше, буде правопору-

шенням. При цьому закон вимагає чіткої і прямої вказівки в авторському договорі всіх прав, що передаються.

Перед укладанням авторського договору варто впевнитися, чи не минув термін дії авторських прав на твір, який мають використовувати. Термін дії майнових авторських прав за загальним правилом дорівнює періоду життя автора і 70 років після його смерті.

Оскільки рекламодавець використовує у своїй рекламі твір, то він буде нести відповідальність у випадку порушення авторських прав більшою мірою, ніж виробник реклами, що одержав винагороду за створену рекламу. Тому під час замовлення на виробництво рекламного твору рекламодавцеві рекомендується перекласти свою частку відповідальності на виробника реклами, який у такому випадку навряд чи стане запозичати чужі твори при виконанні замовлення.

Іноді непорозуміння виникають щодо використання твору, автор якого помер. У цьому разі потрібно заключати договір на використання твору або його частини уже зі спадкоємцями. Порушення цього правила може загрожувати виробнику реклами великими неприємностями у вигляді незапланованої виплати авторської винагороди або участі в якості відповідача в суді за позовом про незаконне використання результату інтелектуальної діяльності.

Багато хто пам'ятає рекламу пива "Старий мельник", де використано музику І. Дунаєвського. Бюджет ролика був серйозним, і ціна помилки, відповідно, висока. З одним зі спадкоємців композитора було підписано договір про використання мелодії і виплачено гонорар, і питання вважалося вирішеним. Однак автори ролика не врахували, що в І. Дунаєвського чотири нащадки. Один із синів композитора виявив своє невдоволення у зв'язку з відсутністю укладеного з ним окремого договору, виник конфлікт, який загрожував судом. Річ у тім, що спадкоємці мали спільні права на твори І. Дунаєвського, і спадкоємець, з яким було підписано угоду, мав лише 25 % прав. Справа до суду

не дійшла, але закінчилася досить серйозною компенсацією, яка не була закладена в бюджет.

Авторові, як уже зазначалося, належить особисте право на недоторканність свого твору. Після смерті автора захист цього права безстроково можуть здійснювати його спадкоємці. Тому варто утримуватися від серйозного перекручування в рекламі твору, особливо такого, що може завдати шкоди честі та гідності автора. Стосовно найвідоміших творів цю вимогу прямо зазначено в Законі про рекламу, відповідно до якого не допускається неетична реклама, що ганьбить об'єкти мистецтва, що складають національне або світове культурне надбання.

5. Законодавча практика в рекламній діяльності

Захист прав та інтересів авторів реклами

В якості учасників рекламного процесу виступають рекламодавець, виробник реклами і розповсюджувач реклами. Закон України “Про рекламу” визначає відповідальність кожного учасника рекламного процесу.

Рекламодавець відповідає за порушення законодавства про рекламу щодо змісту інформації, що є основою створення реклами. При цьому необхідно довести, що порушення законодавства відбулося не з вини виробника реклами або розповсюджувача реклами. Відповідальність *виробника реклами* виникає, якщо ним допущено порушення рекламного законодавства щодо оформлення, виробництва й підготування реклами.

Розповсюджувач реклами відповідає за порушення законодавства про рекламу щодо часу, місця й засобів розміщення реклами.

Відповідно до Закону України “Про рекламу” контроль за дотриманням законодавства України про рекламу здійснюють у межах своєї компетенції:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів – щодо захисту прав споживачів;

- Антимонопольний комітет України – щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції;
- Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – щодо телерадіоорганізацій усіх форм власності;
- Міністерство фінансів України – щодо реклами державних цінних паперів;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – щодо реклами на фондовому ринку;
- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань містобудування та архітектури – щодо спорудження житлового будинку.

Закон України “Про рекламу” дає змогу на сучасному етапі керувати ринком різних засобів реклами, визначати особливості реклами окремих видів товарів і послуг, встановлювати права й відповідальність рекламодавця, виробника реклами й розповсюджувача реклами. Крім того, закон є вихідною нормативною базою для розвитку законодавства у сфері реклами.

Основними цілями закону є захист від несумлінної конкуренції в рекламі, запобігання й припинення неналежної реклами.

Реклама, що не відповідає вимогам законодавства, є неетичною, порушує моральні принципи рекламування в ЗМІ, є неналежною рекламою. До неї належить недобросовісна, недостовірна, порівняльна та прихована реклама. *Недобросовісна реклама* – така, що порушує права та інтереси суб’єктів підприємницької діяльності, шкодить вільному розвитку ринку та здоровій конкуренції, дискредитує підприємства, організації, фірми та громадян, які не використовують товари, що рекламуються. *Недостовірна реклама* – така, що містить відомості про товар чи послугу, які не відповідають дійсності. Незалежно від намірів рекламодавця – навмисних чи випадкових – така реклама може бути визнана неправдивою, що несе за собою кримінальну відповідальність. *Прихована реклама* – це інформація про особу чи товар у програмі, передачі, публікації, якщо така інформація служить рекламним цілям і може вводити в оману осіб щодо

справжньої мети таких програм, передач, публікацій. *Порівняльна реклама* – реклама, що містить порівняння з іншими особами та (або) товарами іншої особи. Відносини, що виникають у зв'язку з порівняльною рекламою, регулюються законодавством України про захист від недобросовісної конкуренції.

Прихована реклама

Закон України “Про рекламу” у ст. 1 так визначає: “Прихована реклама – це інформація про особу чи товар у програмі, передачі, публікації, якщо така інформація слугує рекламним цілям і може вводити в оману осіб щодо дійсної мети таких програм, передач, публікацій”. Це може проводитися по-різному, зокрема, шляхом використання спеціальних відеовставок або подвійного звукозапису. Така реклама не допускається в радіо-, відео-, аудіо-, кінопродукції, а також до іншої продукції, де технічно можливе застосування прихованої інформації. Частково рекламування регулюється Законом України “Про захист від недобросовісної конкуренції”, розділ 2 якого “Неправомірне використання ділової репутації господарського суб'єкта (підприємця)” містить статті, що стосуються реклами, зокрема ст. 4 “Неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки”, ст. 5 “Неправомірне використання товару іншого виробника”, ст. 6 “Копіювання зовнішнього вигляду виробу”.

Для порівняння в Законі Російської Федерації “Про рекламу” зазначено: “Реклама повинна впізнаватись без спеціальних знань або без застосування технічних засобів, власне, як реклама безпосередньо в момент її представлення незалежно від форми чи використовуюваного засобу розповсюдження. Організаціям ЗМІ забороняється брати оплату за розміщення реклами під виглядом інформаційного, редакційного чи авторського матеріалу”. У розділі 2 Закону Російської Федерації чітко розмежується поняття прихованої реклами (ст. 10): “Використання у радіо-, теле-, відео-, аудіо- і кінопродукції, а також в іншій продукції, і поширення іншими способами прихованої реклами,

тобто реклами, яка впливає на осмислене сприйняття споживачем, у тому числі шляхом використання спеціальних відеовставок (подвійного звукозапису) та іншими способами, вважається прихованою рекламою і не допускається”.

Приклад “прихованої” реклами:

- у серіалі “Доктор Хаус” головний герой доктор Грегорі Хаус постійно показує свої кросівки відомої фірми “Nike”;
- інтер’єр сцени популярної передачі “Comedy club” дуже схожий на корпоративний стиль оператора мобільного зв’язку МТС: червоно-білі кольори, круглі форми;
- в популярній сазі “Джеймс Бонд: агент 007” рекламуються автомобілі (Aston Martin, BMW), годинник (Breitling, Omega), мобільні телефони (Sony Ericsson). Так, у частині “Помри, але не зараз” автори отримали 70 млн дол. лише за приховану рекламу.

Реклама повинна розпізнаватись без спеціальних знань і застосування технічних засобів саме як реклама безпосередньо у момент її подання незалежно від її форми або від використовуваного засобу розповсюдження. Інакше кажучи, рекламу слід зробити так, щоб необізнаний споживач не переплутав її зі статтею незалежного журналіста, репортажем тощо. Якщо рекламу неможливо розпізнати без спеціальних знань, то таке повідомлення вважається прихованою рекламою, що забороняється законодавством.

Відносини, пов’язані зі сприйняттям рекламної інформації, ґрунтуються на декількох важливих умовах: вимоги щодо ідентифікації реклами та свідоме сприйняття рекламної інформації.

Такі вимоги визначено Законом України “Про рекламу” (ст. 9) і передбачають обов’язок замовників та розповсюджувачів реклами інформувати споживачів рекламної інформації про її рекламний характер. Інакше кажучи, розповсюджувачі реклами зобов’язані повідомляти споживачів реклами про мету її розміщення – сформувані або підтримати обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо рекламованих осіб чи товарів. Кожен потенційний споживач реклами має безумовне право від-

мовитись сприймати рекламну інформацію, яке має забезпечуватись можливістю робити свідомий вибір стосовно сприймання чи несприймання рекламної інформації.

Дотримання таких умов розповсюдження реклами забезпечується обмеженням права друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації вміщувати в публікаціях, програмах і передачах, які не призначені для розповсюдження рекламної інформації, таку інформацію. У свою чергу, спеціалізовані рекламні публікації, програми і передачі повинні відповідним чином позначатись. З огляду на те, що обсяг реклами в таких засобах масової інформації є регламентованим, Законом визначено, що обсяг реклами на радіо і телебаченні не має перевищувати 15 % ефірного часу. У свою чергу, друковані засоби масової інформації, що розповсюджуються за передплатою, зобов'язані повідомляти передплатників про кількість реклами в загальному обсязі видання.

Отже, публікації в друкованих ЗМІ, а також програми, що розповсюджуються аудіовізуальними ЗМІ, в разі наявності в них рекламної інформації, мають бути відповідно позначені.

Порівняльна реклама

Порівняльна реклама є складним феноменом світової рекламної практики. Вона повинна сприяти розвитку конкуренції на ринку та об'єктивно інформувати споживачів щодо властивостей – переваг чи недоліків товарів та послуг. Однак у законодавстві мають бути передбачені та захищені інтереси всіх суб'єктів рекламної діяльності. Тому воно повинно містити чіткі регламентації для уникнення проявів недобросовісної конкуренції та порушень прав інтелектуальної власності у порівняльній рекламі.

Так, у ч. 2 ст. 7 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” наголошено, що не визнаються неправомірними порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги, підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів.

Також заборонено порівняння рекламованого об'єкта з іншим товаром, з правами і становищем інших юридичних і фізич-

них осіб. Використання порівнянь, гарантій, зауважень в рекламі не допускається, оскільки це майже неможливо довести, хоч і така реклама може бути привабливішою. Про неправомірну порівняльну рекламу згадується у ст. 33 Господарського кодексу України, коли йдеться про неправомірне використання ділової репутації.

Відносини, що виникають у зв'язку з порівняльною рекламою, регулюються законодавством України про захист від недобросовісної конкуренції, але, на жаль, на сьогодні ці правовідносини врегульовані не повною мірою. Порівняльна реклама, з одного боку, може бути досить ефективною, а з другого – досить небезпечним інструментом, оскільки вона, як правило, позитивно впливає на рівень реалізації товарів та послуг суб'єкта, який її використовує, і може негативно вплинути на рівень реалізації товарів та послуг конкурента.

Порівняльна реклама – це реклама, яка містить порівняння з іншими особами та (або) товарами іншої особи. Водночас зазначається, що відносини, які виникають у зв'язку з порівняльною рекламою, регулюються законодавством України про захист від недобросовісної конкуренції. Якщо звернутися до ст. 7 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”, то там також не встановлено заборони, але вказано, що не визнається неправомірним порівняння в рекламі в тому разі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів.

Таке визначення поняття “порівняльна реклама” не є повним і достатнім для чіткого регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з його застосуванням на практиці. З цього приводу можна зробити висновок: українське законодавство визнає, що порівняльна реклама має право на існування в Україні, і суб'єкти підприємницької діяльності можуть її використовувати, але лише в тому разі, якщо інформація щодо переваг одних товарів (послуг) над іншими, яка міститься в рекламі, є достовірною та підтверджується фактичними даними. Загалом такий підхід до

порівняльної реклами цілком відповідає сучасним тенденціям у світовій та європейській практиці.

Рішення щодо визнання порівняння в рекламі неправомірним на підставі порушення принципу добросовісної конкуренції у рекламі (відповідно до положень Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції”) приймаються органами Анти-монопольного комітету України.

В Законі України “Про рекламу” (ч. 2 ст. 11) законодавець чітко визначив суб’єкта відповідальності за неправомірне порівняння в рекламі, поклавши її на рекламодавців. Також зазначеним Законом передбачено порядок публічного спростування недобросовісної та неправомірної порівняльної реклами.

Порівняльна реклама може бути прямою або непрямою. У прямій (безпосередній) порівняльній рекламі рекламований продукт описується як такий, що має перевагу над конкретним конкурентом за конкретними параметрами. У такій рекламі згадується ім’я конкурента й вигоди від використання товарів і послуг рекламодавця.

У непрямій порівняльній рекламі конкуренти не називаються, але рекламована марка описується як така, що має перевагу над конкурентами взагалі (наприклад, “Ми – найкращі в Україні”).

За іншим критерієм порівняльна реклама може бути двох видів: позитивне посилання на чужий продукт (із твердженням, що свій продукт настільки ж гарний, як і чужий) – тобто реклама, що порівнює; чи негативне посилання (із твердженням, що свій продукт кращий, ніж чужий) – тобто реклама, що критикує. Перший варіант приховує небезпеку неправомірного присвоєння чужої репутації і має місце, коли товар конкурента загально-відомий. Другий варіант припускає можливу дискредитацію.

Як ми бачимо, обидві ці форми порівняльної реклами містять ознаки неправомірності, оскільки позитивна порівняльна реклама є формою неправомірного використання ділової репутації іншого суб’єкта господарювання, а негативна порівняльна реклама – дискредитацією шляхом неправомірного використання чужої ділової репутації. Звідси випливає, що неправомірною

позитивна порівняльна реклама має бути віднесена до порушень, що характеризуються як неправомірне використання ділової репутації, а відповідні норми мають розміщуватись у гл. 2 Закону про недобросовісну конкуренцію. У свою чергу, неправомірна негативна реклама має кваліфікуватись як дискредитація і розглядатись у контексті ст. 8 “Дискредитація”. Закон України “Про рекламу” також встановлює у ст. 8 заборону на наведення в рекламі тверджень, що дискредитують товари інших осіб. Слід також мати на увазі, що існує психологічний фактор впливу порівняльної реклами – шляхом посягання на згадані об’єкти досягається формування у споживачів асоціації (як правило, негативного характеру) щодо власника цих об’єктів.

Крім зазначених ризиків використання порівняльної реклами, вона є складним явищем з точки зору інтелектуальної власності, оскільки у такій рекламі крім торговельної марки, що рекламується, присутня інша торговельна марка у вигляді логотипу, товарного знака, продукції тощо.

Згідно із Законом України “Про захист від недобросовісної конкуренції” неправомірним є використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб’єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб’єкта господарювання.

Закон України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” встановлює виключне право власника товарного знака дозволяти будь-яке його використання. У ст. 426 Цивільного кодексу України передбачено, що “використання об’єкта права інтелектуальної власності іншою особою здійснюється з дозволу особи, яка має виключне право дозволяти використання об’єкта права інтелектуальної власності”. З огляду на такі положення законодавства, пряме порівняння в рекламі без згоди власника товарного знака виключається.

Рекламна практика показує, що у рекламі порівняльного характеру здебільшого використовують такі об'єкти інтелектуальної власності, як торговельні марки (логотипи), які є тотожними або схожими до рівня змішування, та об'єкти патентних прав. Прикладів використання чужих об'єктів патентних прав у рекламі чимало, наприклад, коли товар, що рекламується, порівнюється з іншим, начебто анонімним товаром (“звичайний миючий засіб”), але особливості пакування нагадують вироби конкурента. Слід зазначити, що такі об'єкти прав інтелектуальної власності мають бути належним чином зареєстрованими, інакше процес доказування значно ускладнюється. Так, товарний знак (знак для товарів та послуг) має бути зареєстрованим, а об'єкт патентних прав захищений патентом на промисловий зразок чи винахід, або визнаний корисною моделлю.

Оскільки у вітчизняному законодавстві не регламентовано окремо використання об'єктів інтелектуальної власності у порівняльній рекламі, суб'єкти повинні діяти відповідно до загальних вимог законодавства про інтелектуальну власність, що майже унеможливує використання прямої порівняльної реклами.

У вітчизняній судовій практиці також відомий випадок із каскадом судових справ ТМ “Хортиця” проти ТМ “Біленька” у 2007 р. Тоді представники ТОВ “ЛГЗ “Хортиця” зверталися до судів України з позовами до ТОВ “Гравіс” про заборону подальшого розповсюдження та трансляції недобросовісного рекламного ролика торговельної марки “Біленька”, про зобов'язання відповідача безкоштовно надати ефірний час для трансляції реклами позивачу тривалістю не менше 30 секунд кожний та про стягнення з відповідача на користь позивача компенсації на відшкодування моральної шкоди у вигляді пониження ділової репутації позивача. Позовні вимоги були обґрунтовані тим, що ролик торговельної марки “Біленька”, який транслювався відповідачем, по суті, був порівняльною рекламою, що є актом недобросовісної конкуренції, та розповсюдження якого порушувало права позивача на об'єкти інте-

лектуальної власності і призвело до заподіяння позивачу моральної шкоди його діловій репутації.

Недобросовісна реклама

Недобросовісна реклама – це яскраво виражений різновид недобросовісної конкуренції. Зокрема ст. 15-1 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” визначає, що поширенням інформації, що вводить в оману, є повідомлення суб’єктом господарювання, безпосередньо або через іншу особу, одній, кільком особам або невизначеному колу осіб, у тому числі в рекламі, неповних, неточних, неправдивих відомостей, зокрема внаслідок обраного способу їх викладення, замовчування окремих фактів чи нечіткості формулювань, що вплинули або можуть вплинути на наміри цих осіб щодо придбання (замовлення) чи реалізації (продажу, поставки, виконання, надання) товарів, робіт, послуг цього суб’єкта господарювання.

На фірму Rimmel, що рекламує туш для вій з участю Кейт Мосс, подали в суд обдурені покупці. Кілька жінок, які купили туш для вій MagnifEyes від Rimmel, відправили скарги до ASA (Рада зі стандартизації в рекламі у Великобританії). Вони заявили, що ця туш не підкреслює вій на 70 %, як це повідомляється в рекламі, а модель – у цьому випадку Кейт Мосс – використовує накладні вій. Крім того, косметичну компанію Rimmel звинуватили у використанні фотошопу.

Докази своєї невинуватості фірма надати не змогла – що і призвело до заборони рекламного ролика.

Це вже не перший скандал, пов’язаний з недобросовісною рекламою косметики – попередня справа стосувалася реклами туші фірми L’Oreal, в якій брала участь Пенелопа Крус. Рада зі стандартизації в рекламі піддала різкій критиці компанію L’Oreal, яка порушила закон, не повідомивши глядачам, що П. Крус використовує накладні вій. Крім того, реклама вводить споживачів в оману, перебільшуючи ефект від використання продукту і обіцяючи збільшення довжини вій на 60 %, у той час як вій лише здаватимуться довшими, але не збільшаться нас-

тільки. Представник L'Oréal заявив, що їхня компанія зобов'язується надалі відповідно до рішення Ради оповіщати споживачів про використання в рекламі накладних вій.

Рекордсмени із завдання бізнесменам шкоди – селебритіз, яких залучають для просування продукту. “Залучаючи зірку, ти опиняєшся заручником її минулого, як правило, вельми бурхливого, і всіх її вчинків і невдач у майбутньому”, – говорить Олексій Ковжун, консультант представництва UNICEF в Україні, екс-іміджмейкер Юлії Тимошенко.

У 2008 р. голлівудська зірка Шерон Стоун була “обличчям” косметичної лінії марки Dior. Коли в травні того ж року в Китаї стався землетрус, який забрав життя близько 70 тис. чоловік, зірка – переконана буддистка – необережно заявила, що це наслідок поганої карми китайського уряду, зіпсованою небажанням надати незалежність Тибету. Компанія спішно прибрала рекламні плакати по всій країні, щоб бренд не асоціювався з актрисою.

PepsiCo зіпсував нерви Андрій Аршавін, який, коментуючи поразку збірної Росії на Євро-2012, заявив, що програш не є проблемою команди, а виключно завищених очікувань уболівальників. Частина обурення цією заявою була перенесена на бренди, які він просував – Lay's і Pepsi.

Бувають випадки, коли компанії звинувачувати нема кого, крім власного креативу. Adidas використовував у рекламній кампанії кросівок кайдани як символ жорсткої гри, через яку довелося прикувати взуття, але темношкірі люди ідею не оцінили і сприйняли це як нагадування про період рабства.

McDonald's перестарався, прагнучи сподобатись молодій аудиторії. Чергова реклама бургерів супроводжувалася слоганом “I'd Hit It” – цей сленговий вираз означає сексуальний інтерес і в найпростішому перекладі означає “я б зацінів”. Рекламна кампанія, прагнучи здатися молодіжною, виявилася вульгарною.

Колегія Антимонопольного комітету оштрафувала київське підприємство “Фармак” за неправдиву рекламу “Амізону”.

Зокрема, компанія, яка виробляє “Амізон”, оштрафована на 7,6 млн грн. Як повідомила прес-служба АМКУ, “Фармак” рекламою про те, що “9 з 10 українців обирають “Амізон” вводив в оману телеглядачів. Антимонопольний комітет заявив, що реклама препарату створювала враження, що 9 з 10 українців, тобто 90 % усього населення, вживає “Амізон”. Насправді, “Фармак” посилається на дослідження, яке показало, що препарат вживають 90 % людей, які хворіли на грип.

Це, на думку АМКУ, є порушенням антимонопольного законодавства.

Розслідування АМКУ також встановило, що рекламна кампанія “Амізону” значно збільшила обсяги його продажів.

Так, у листопаді позаминулого року обсяги продажів “Амізону” зросли, порівняно з аналогічним періодом 2010 р., на 346,82 % – до 675,6 тис. штук.

Ввести в оману споживачів можна за допомогою зловживання довірою громадян і недостатнім досвідом, відсутністю необхідних знань про рекламований товар, відсутністю в рекламі істотної інформації, що дає змогу за схожими характеристиками порівнювати рекламований товар з іншими товарами, відсутністю в рекламі істотних умов придбання і обслуговування товару, умов договору при оферті в рекламі тощо.

Аналіз зазначених норм дає можливість виокремити такі види (ознаки) недобросовісної реклами:

1) *неточна реклама*. Так, наприклад, для привертання більшої уваги до рекламованого товару в рекламі можуть наводитися результати випробувань і досліджень, наукові терміни і цитати з публікацій, статистичні дані, посилання на якісь рекомендації, які не стосуються об’єкта рекламування або є вигаданими, неточними відомостями;

2) *недостовірна реклама*. Недостовірною є реклама, в якій присутні відомості, що не відповідають дійсності внаслідок таких характеристик товару, як природа, склад, спосіб і дата виготовлення, призначення, споживчі властивості, умови застосу-

вання, наявність сертифіката відповідності, сертифікаційних знаків і знаків відповідності державним стандартам, кількість, місце походження; наявність товару на ринку, можливості його придбання у вказаному обсязі, періоді часу і місці; вартість (ціна) товару на момент розповсюдження реклами; додаткові умови оплати; доставка, обмін, повернення, ремонт і обслуговування товару; гарантійні зобов'язання, терміни служби, терміни придатності; виняткові права на результати інтелектуальної діяльності і прирівняні до них засоби індивідуалізації продукції виконуваних робіт або послуг; права на використання державних символів тощо.

Окремо слід зазначити, що Законом не передбачено, що до недостовірної реклами слід віднести лише таку рекламу, яка навмисно вводить чи спрямована на введення в оману споживачів реклами. Ця обставина накладає на рекламодавців, виробників та розповсюджувачів реклами підвищену відповідальність і, відповідно, змушує таких учасників рекламних відносин здійснювати внутрішній контроль за достовірністю рекламної інформації, яку вони замовляють, виготовляють і розповсюджують;

3) *двозначна реклама*, тобто реклама, яка має два значення або може бути витлумачена у двох значеннях; яка має двояке значення, містить нескромний або непристойний натяк. Наприклад, дитяча школа англійської мови, заснована на значенні слів *ogilvy brazil*, обрала цікавий спосіб просування дитячої школи англійської мови “Red ballon”. Для підкреслення, що це саме дитячий навчальний заклад, креатури використовували кілька англійських слів, які вже давно переважною більшістю людей сприймаються як непристойні і далекі від свого початкового значення (*pussy* – “киця”, *ass* – “ослик”, *cock* – “півник”). Таким чином, компанія одразу привертає до себе увагу дорослих, які через кілька секунд уважного вивчення принтів розуміють їхній справжній зміст;

4) *реклама з перебільшенням*, тобто реклама, в якій присутнє використання термінів у найвищій мірі, зокрема, шляхом вжи-

вання слів “тільки”, “кращий”, “абсолютний”, “єдиний” тощо, з неможливістю підтвердити це документально;

5) *реклама із замовчуванням*, тобто реклама, в якій, наприклад, відсутні відомості про місце, дату початку та закінчення розпродажу під час рекламування зниження цін на продукцію;

6) *реклама з порушенням вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження*, тобто перевищення ліміту часу, відведеного на рекламу; переривання рекламою художніх фільмів, спортивних заходів із використанням назв торговельних марок алкогольних напоїв тощо.

Отже, із дослідження щодо використання охоронюваних творів у рекламі можна дійти висновку, що в разі використання у рекламі охоронюваного авторським правом твору, слід подбати про отримання дозволу на використання твору від автора або іншого законного правовласника, якому на підставі договору, заповіту або закону належать авторські права на твір.

З огляду на наведену позицію законодавця та її аналіз, можна визначити такі правила використання охоронюваних авторським правом творів. По-перше, слід дізнатися хто є автором охоронюваного твору. По-друге, знайти його координати та зв'язатися з ним, його спадкоємцями чи правонаступниками. По-третє, отримати дозвіл від автора або інших суб'єктів, яким належать авторські права на твір, щодо використання твору або його уривку у рекламі за відповідний гонорар. По-четверте, укласти з цим автором або іншими суб'єктами авторського права на твір авторський договір у письмовій формі. По-п'яте, використати цей твір тільки відповідно до умов укладеного авторського договору.

Слід бути обережними з використанням неналежної реклами, ретельно перевіряти наявність у ній ризиків, тобто правових помилок, тому що державні органи, або конкуренти, які згадуються в рекламі, мають всі підстави для звернення до суду з позовом про стягнення шкоди, що спричинена недостовірністю реклами, використанням об'єктів інтелектуальної власності (слоганів, промислових зразків, товарних знаків) та псуванням репутації, або накладанням іншої відповідальності.

Контрольні питання

1. Розкрийте основи і предмет інформаційного права.
2. Схарактеризуйте понятійні основи правової інформаційної системи.
3. Дайте характеристику твердження інформаційного права як правової галузі.
4. Проаналізуйте питання захисту інтелектуальної власності як складової частини інформаційного права.
5. Конституційно-правові вихідні пункти для інформаційної безпеки.
6. Схарактеризуйте основоположні ідеї та структурні принципи правової інформаційної системи.
7. Поясніть, чому вільна конкуренція є основною умовою інформаційних заходів у ринковій економіці.

Теми рефератів

1. Реклама як об'єкт авторського права.
2. Неналежна реклама: поняття, види.

Список літератури

1. *Конституція* України від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. *Господарський* кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
3. *Цивільний* кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
4. *Про авторське* право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII // ВВР України. – 1994. – № 13 від 29.03.94 р. – Ст. 64.
5. *Про захист* від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 237/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 36 від 03.09.1996 р. – Ст. 164.
6. *Про охорону* прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII // ВВР України. – 1994. – № 7 від 15.02.1994 р. – Ст. 36.

7. *Про рекламу*: Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 39 від 24.09.1996 р. – Ст. 181.
8. *Про телебачення і радіомовлення*: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 10 від 09.03.94 р. – Ст. 43.
9. *Федеральный закон Российской Федерации от 13 марта 2006 г. № 38-ФЗ О рекламе* // “РГ”. – Федеральный выпуск № 4017 от 15 марта 2006 г.
10. *Рекомендації для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів і виконань*: Роз’яснення Державного департаменту інтелектуальної власності від 28.05.2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Офіційний веб-портал Державного департаменту інтелектуальної власності: <http://www.sdip.gov.ua>
11. *Геллий Авл.* Аттические Ночи: избранные книги / Авл Геллий; Пер. с лат. Б. Тритенко. – Томск: Водолей, 1993. – 207 с.
12. *Амблер Т.* Практический маркетинг / Т. Амблер; Пер. с англ. И. Петровой, В. Васильевой; Под общ. ред. Ю. Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 1999. – 395 с.
13. *Гиро П.* Частная и общественная жизнь греков. Вып. 4 / П. Гиро; Пер. Н. И. Лихаревой. – СПб.: Изд. О. Н. Поповой, 1913. – 107 с.
14. *Корнилов Л. В.* От глашатая до неона / Л. В. Корнилов, Н. Б. Фильчикова. – М.: Знание, 1978. – 126 с.
15. *Бюхер К.* Возникновение народного хозяйства: публичные лекции и очерки / К. Бюхер; Пер. с нем. И. М. Кулишера. – 4-е изд., испр. и доп. – Петроград: Изд-во О. Богдановой, 1923. – 256 с.
16. *Коваль И. Ф.* Защита права интеллектуальной собственности: Учеб. пособие / И. Ф. Коваль. – Донецк, 2009. – 243 с.
17. *Винничук Л.* Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Л. Винничук; Пер. с польск. В. К. Ронина. – М.: Высш. шк., 1988. – 496 с.

18. *Феофанов О. А.* США: реклама и общество / О. А. Феофанов. – М.: Мысль, 1974. – 272 с.
19. *Школьник Л. С.* Язык улицы / Л. С. Школьник, Е. Ф. Тарасов; ред. А. А. Леонтьев [АН СССР, Ин-т языкознания]. – М.: Наука, 1977. – 62 с.
20. *Уперов В. В.* Реклама – ее сущность, значение, историческое развитие и психологические основы / В. В. Уперов. – СПб.: Аллегория, 1994. – 480 с.
21. *Усов В. В.* Волшебный мир рекламы / В. В. Усов, Е. В. Васькин. – М.: Моск. рабочий, 1982. – 205 с.
22. *Ученова В. В.* История рекламы: детство и отрочество / В. В. Ученова, Н. В. Старых. – М.: Смысл; Обнинск: Принтер, 1994. – 96 с.
23. *Уткин Э. А.* Рекламное дело / Э. А. Уткин, А. И. Кочетков. – М.: Изд-во “ЭКМОС”, 1997. – 272 с.
24. *Гиляровский В. А.* Москва и москвичи / В. А. Гиляровский. – М.: Худож. лит., 1981. – 383 с.
25. *Зайончковский П. А.* Ярмарки в России и СССР / П. А. Зайончковский // Советская историческая энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1976. – Т. 16. – 1056 с.
26. *Виноградов А.* Дума о рекламе / А. Виноградов // Рекламный мир. – 2000. – № 6. – С. 11.
27. *Агулова В.* Фирма – это я. О некоторых выдающихся деятелях рекламы в России. Конец XIX – начало XX века / В. Агулова // Реклама. – 2000. – № 2. – С. 47.
28. *Ульянова Г. О.* Автор як учасник цивільних відносин, що виникають у зв’язку з рекламою / Г. О. Ульянова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1. – С. 87.
29. *Клейменова С.* Авторські правовідносини як форма реалізації правомочностей суб’єктів авторського права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. – К., 2004. – 20 с.
30. *Гура М.* Реклама як об’єкт авторського права / М. Гура. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1019/>

31. *Трофименко В.* Некоторые аспекты авторского и смежных прав в рекламной деятельности / В. Трофименко // Юридичний радник. – 2005. – № 6 (8). – С. 44.
32. *Мамчур Л.* Правове регулювання реклами (цивілістичний аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. – Л., 2006. – 20 с.
33. *Невская М. А.* Авторское право в издательском бизнесе и СМИ: Практ. пособие / М. А. Невская, Е. Е. Сухарев, Е. Н. Тарасова. – М.: Изд-во “Дашков и К”, 2009. – 300 с.
34. *Маяковский В. В.* Агитация и реклама / В. В. Маяковский // Полн. собр. соч. – М.: Политиздат, 1958. – Т. 12. – 207 с.
35. *Штефан О. О.* Авторське право і суміжні права у рекламі: Монографія / О. О. Штефан, А. С. Штефан. – К.: ТОВ “Лазурит-Поліграф”, 2009. – 148 с.
36. *Определение* рекламы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pr-guru.ru>
37. *Сибирбаев А.* Это было, было... Из истории российской рекламы / А. Сибирбаев // Реклама: обратная сторона. – № 4. – 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aaa.kz/200304_19.htm
38. *Егоров К. Ф.* Торговельная реклама и вопросы права / К. Ф. Егоров // Правовые вопросы советской торговли: Сб. науч. трудов. Вып. 2. – М., 1979. – С. 81.
39. *Кузьменко Т. С.* Корпоративні герої як додаткова складова бренду / Т. С. Кузьменко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 3. – С. 91–93.
40. *Кулініч О. О.* Зображення та образи як складові частини бренду / О. О. Кулініч // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: сучасний стан, проблеми та шляхи вирішення: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (10 квіт. 2009 р.) – Одеса: ОДУВС, 2009. – С. 126–127.
41. *Столяренко О.* Як захистити персонаж / О. Столяренко // Інтелектуальна власність. – 2006. – № 8. – С. 16–22.
42. *Денисова И.* Продано! / И. Денисова // Story. – 2008. – № 42. – С. 23.

43. *Абдуліна І.* Закон про рекламу: змін потребує не тільки шоста стаття / І. Абдуліна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/245/>
44. *Бакалінська О.* Порівняльна реклама: проблеми законодавчого регулювання в Україні / О. Бакалінська, Н. Іваницька // Юридичний журнал. – 2004. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1363>
45. *Ващук Я.* Використання об'єктів інтелектуальної власності в рекламі / Я. Ващук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i487>
46. *Ващук Я.* Що потрібно знати про право на використання слогана / Я. Ващук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i1228>
47. *Антимонопольный* комітет оштрафував виробителя за “неправдивую” рекламу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://telegraf.com.ua/biznes/kompanii/224101-proizvoditelya-amizona-oshtrafovali-na-7-6-mln-grn.html>
48. *Подпружнікова О. П.* Характерні персонажі: фактор переконання й залучення уваги реципієнтів телевізійних рекламних повідомлень / О. П. Подпружнікова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/vkhnu/Soc_kom/2010_903/content/podpruzhnykova.pdf
49. *Егина Е.* Имидж бренда и рекламный персонаж / Е. Егина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.advertiser-school.ru/sciense-article-advertising/brand-image-and-advertising-hero.html>
50. *Суд* заборонило розміщати на сумках фото К. Бруни-Саркози. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jur-practika.com/news.php?id=0016372>
51. *Формула* успіху компанії Nike. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novostimira.com.ua/news_1212.html

52. *Зайцева О.* У кого купувати права на використання зображень персонажу у рекламі / О. Зайцева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://c-n-l.eu/uk/publications/article/4-publications/113-whom-to-pay.html>
53. *Колесник Ф.* Слоган – не воробей / Ф. Колесник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.advertology.ru/article18541.htm>
54. *Реклама.* Види реклами. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fishka-plus.com.ua/blog/reklama-vydy-reklamy.html>
55. *Скандал* вокруг рекламы с участием Кейт Мосс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.passion.ru/news/6738.htm>
56. *Фирма L’Oreal* погорела на ресницах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.goroskop.ru/publish/open_article/29342/
57. *Фесенко В.* Правове регулювання рекламної діяльності / В. Фесенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/8353>
58. *Голубева А.* “Биленьку” пустили в расход / А. Голубева // Коммерсант Украина. – 2007. – № 51. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc.html?DocID=753906&IssueId=41271>
59. *Ромат Т. Є.* Законодавче регулювання порівняльної реклами в аспекті інтелектуальної власності / Т. Є. Ромат. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dynauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=197>
60. *Лисенко О. О.* До проблеми правового регулювання “неналежної” реклами в Україні / О. О. Лисенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_49/49/28.pdf
61. *Двозначна* реклама дитячої школи англійської мови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://if.com.ua/?p=2556>

62. *6 неудачных* способов продвижения брендов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forbes.ua/business/1348044-6-neudachnyh-sposobov-prodvizheniya-brendov/1348067#cut>
63. *Сванидзе А. А.* Ярмарки / А. А. Сванидзе // Советская историческая энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1976. – Т. 16. – 1004 с.
64. *Сэндидж И.* Реклама: теория и практика / И. Сэндидж, В. Фрайбургер, К. Роцол. – М.: Прогресс, 1989. – 630 с.
65. *Verbaanwheede L.* Intellectual Property Issues in Advertising. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wipo.int/export/sites/www/sme/en/documents/pdf/ip_advertising.pdf

Тема 2. Безпекотворення: життєві наміри та настанови у сучасну добу глобалізації

1. Глобалізм та усвідомлення екологічного мислення в персонології

Нині, коли людство ввійшло в період соціальних та екологічних потрясінь, головним має бути не відчуття кінця світу та історії, нового Апокаліпсису, того, як вижити після останнього, а ініціювання людством нових смисложиттєвих орієнтацій поведінки людини в світі як норми соціального авторитету. Саме цьому сьогодні сприяє *філософія глобалістики як вияв екологічного імперативу у феноменальних вимірах мудрості*. При цьому варто визначити актуалізацію культурної та духовної розвиненості того чи іншого суспільного організму, рівень усвідомлення ним екологічного імперативу виживання людства в його суспільній свідомості. Це виявляється в тому, як сприймає свідомість певного соціуму локальні та глобальні екологічні загрози, як реагує на них у безпосередній діяльності та плануванні найближчої і більш віддаленої перспективи.

Усвідомлення екологічного імперативу, тобто необхідності виконання певних технологічних, соціальних і, насамперед, моральних вимог, щоб підвищити шанси людства на виживання за умов наростання небезпечних глобальних тенденцій забруднення природного середовища, вичерпності природних ресурсів, соціальних та етнічних конфліктів і неподоланої остаточно загрози нищівної світової війни як екологічної катастрофи, зросло впродовж останніх двох десятиріч у науковому середовищі і в ширших прошарках суспільної свідомості. Локальні екологічні катастрофи типу Чорнобильської призводять до того, що екологічний аспект світосприйняття стає домінуючим у населення, що постраждало від цих катастроф, а також до усвідомлення людством глобального впливу такого типу катастроф.

Необхідно, щоб сила розуміння екологічного імперативу була достатньою для того, щоб усвідомлення цього мало достатню силу для вжиття організаційних практичних заходів соціальним суб'єктом для узгодження спонукально-мотиваційних енергій окремих індивідів, і щоб великі групи людей вжили адекватних і своєчасних заходів для здійснення відповідних колективних дій. Причому ці колективні дії не обов'язково повинні мати характер масових маніфестацій, слід кожному прагнути дотримуватись високоморальної та високодуховної екологічно спрямованої поведінки, хоча для стимулювання останньої й надання їй певного вивіреного та цілеспрямованого імпульсу необхідне виявлення масової гуманістичної солідарності та своєрідних колективних “медитацій” на співпереживання колективної (від етнічної до глобальної) солідарності. Усвідомлення екологічного імперативу в контексті інших глобальних небезпек швидко наростало у світовій науковій та громадській думці впродовж останніх десятиріч.

Спочатку ці концепції мали песимістично-естетичний та просвітницько-моралізаторський характер. Так, Ж. Дорст та Г. С. Сковорода вважали, що природу треба зберігати, оскільки вона прекрасна, і що врятувати її може тільки любов людини [2, 98]. Д. Еренсесфельд, В. І. Вернадський стверджували, що якщо людство не схаменеться, воно зазнає низки екологічних криз глобального масштабу [1, 88]. Розв'язання стосунків між людиною та природою у поступовому переході до ноосфери вбачав наш видатний співвітчизник В. І. Вернадський, який вважав, що під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить до ноосфери, і це може бути досягнуто завдяки єдності всього людства як братства [1, 89].

З точки зору французького еколога Ф. Сен-Марка, історія взаємодії людини і природи має в своїй основі вік землеробства, промисловості, за якими має настати час природи. Здебільшого виокремлюють еру землеробства, індустріального та постіндустріального (або інформаційного) суспільства. За марксистською традицією, головні історичні етапи розвитку системи

“суспільство – природа” пов’язують зі зміною суспільно-економічних формацій або ж вирізняють епоху підкорення людини природі (докапіталістична стадія), епоху капіталізму з її пограбуванням природи, та епоху єдності людини та природи, пов’язану зі становленням та розвитком комуністичного суспільства (Л. Данилова); період докомуністичної передісторії людини та період її комуністичної історії (Ю. Манін). У процесі антропосоціогенези формуються трудові вміння, долається або обмежується дія багатьох форм непізнаності, стихійності, неупорядкованості та їх модифікацій. Виникають труднощі в предметах, явищах, процесах навколишнього світу, у вміннях діяти, потребах з’ясовувати перспективи стосовно того, “що сприяє життю”, а “що йому зашкоджує” в категорії маніпулятивного впливу на свідомість.

Серед екологічних досліджень важливе місце посідає екологія людини, яка розглядає співвідношення стану довкілля та здоров’я людини і популяції людей, оскільки саме людина, а не рослинний чи тваринний світ, загубила живу природу, яку і повинна сьогодні врятувати. Людина, впливаючи через свої потреби на перетворення навколишньої дійсності, зворотно впливає і на стан власного здоров’я. З огляду на здоров’я людини як критерій, можна виробити оптимально збалансовану модель її потреб. Причому однією зі складових критерію здоров’я людини має бути стан її психічної рівноваги, який визначається не тільки природою, а й “соціальною” і “культурною” екологією [3, 35].

Стрижневим пунктом соціального глобалізму є проголошення стратегії виживання людства за умов зростання загрози глобальної екологічної катастрофи: доктрина виживання, втілюючись у відповідну політику виживання; перехід до надійної енергетичної системи виживання; вирівнювання, використання природних ресурсів різними індивідами, соціальними групами, країнами, відмова від війн. Для виживання необхідно змінити мотиваційні орієнтації індивідів з досягнення високого рівня життя, яке вимагає чималих перевитрат природних ресурсів для вироблення предметів, що сприяють досягненню цього рівня, на

досягнення високої якості життя, яке охоплює такі параметри: 1) економіку, що забезпечує зайнятість населення; 2) високий рівень здоров'я людей, яке постійно поліпшується; 3) соціальну справедливість та дотримання прав людини; 4) освіту, яка сприяла б духовному розвитку особистості [3, 57].

Важливою ланкою глобальної стратегії *виживання* є рекомендації міжнародних інститутів щодо приведення екологічного законодавства кожної країни відповідно до встановлених стандартів, які, у свою чергу, постійно поліпшуються. Ці стандарти охоплюють певну політику держави в охороні довкілля: фінансування розроблень екологічно чистої технології, підготовки кадрів з екологічних спеціальностей, проведення екологічних експертиз, поширення системи екологічного моніторингу, відновлення природних об'єктів. Ці вимушені заходи потрібні, але ніяк не достатні. Ситуація на планеті вимагає і надалі виробляти *всесвітню стратегію виживання*.

Національні та міжнародні інститути та установи повинні поглиблювати вивчення чинників, що впливають на погіршення екології регіонів та планети загалом. Зокрема, слід вивчати різні явища синергізму, яке полягає в тому, що сумарний ефект від взаємодії кількох негативних чинників завжди більший, ніж сума ефектів від кожного з них. Тут поняття синергізму вживається у специфічному значенні як виявлення руйнівного процесу. Реалізація стратегії *виживання* нездійсненна без орієнтації на загальнолюдські цінності, якими мають керуватися і "світова держава", і національні держави, і кожен індивід. Лише на ґрунті цих цінностей може сформуватися нова екологічно спрямована мораль.

Так, Е. Фромм дійшов фундаментального висновку, що вперше в історії фізичне виживання людського роду залежить від радикальних змін людського серця, і людині необхідно переорієнтувати життєве спрямування "мати" на життєве спрямування "бути" [4, 208].

Італійський вчений А. Печчеї висунув думку, що спасіння людства реалізується лише завдяки новому гуманізму, який

включає почуття глобальності, любов до справедливості й нетерпимість до насилля [6, 56]. Як стверджує наш співвітчизник М. Кісельов, поліпшити екологічний стан кожного соціуму, як і всієї планети, можна лише через “встановлення пріоритетності загальнолюдських цінностей над класовими та державними” [5, 76].

Дух кожної особистості формується на засадах мислячої та емоційної сфер, де розвиток усвідомлення себе і повноти переживань, розширення особистісного досвіду, відкритість інноваціям, толерантність до “чужого” є шансом подолання суперечності між індивідуально-унікальним та універсально-всезагальним як складник у глибинах суперечності духу. Духовна особистість – це не механічний набір рис, а неповторне діалектично єдине органічне ціле. При цьому варто зазначити, що поняття духовної безпеки в соціумі як запобігання відповідним загрозам (внутрішнього й зовнішнього характеру) охоплює всю сферу духовних явищ. Тут дух визначається як детермінована характеристика людського існування, що цілком ініціює в собі необхідний спектр духовних утворень (знання, ідеали, цінності, цілі тощо).

При цьому розумово-вольові зусилля пов’язані з очікуванням від себе істотних змін, конкретних результатів самовиховання. З цього приводу Минци зазначає: “Необхідно весь час працювати над собою, аж ніяк не розраховувати на безпосередній успіх. Хай свідомість не забуває про це і не допомагає зростанню” [7, 45]. Такий процесний підхід до самовдосконалення і створення відповідних умов для вивільнення власних творчих сил в змістовому резонансі вбачається цілком можливим для душевної і тілесної гармонії.

Категорійний та об’єктивний імператив завжди полягав у можливості бути зведеним “злою силою” до визначених форм релятивізму і скептицизму. Те саме можна сказати і про категорійний імператив І. Канта: “Вчиняй завжди так, як ти хотів би, щоб діяли всі люди за одних і тих самих обставин” [8, 89]. Якщо кантівську формулу інтерпретувати, то її зміст є аргументом не-

безпеки релятивізму і скептицизму. Отже, історія – це постійна боротьба окремих індивідів і груп людей, мета якої – створити гідне існування дійсності, як “дефіцитного” в реалії.

Саме практична філософія визначає обов’язкове завдання – як боротись “з сучасними ідеологіями в їх головній кристалльній формі для створення власної групи незалежної інтелігенції” [9, 66]. Проблема створення “нової” інтелігенції полягає, як писав італійський філософ А. Грамші, в “критичному перетворенні інтелектуальної діяльності”, що притаманно кожній людині [9, 65].

Нова мораль, яка необхідна людству для глобального виживання, є лише застосуванням для нових умов тих загальнолюдських цінностей, які вироблені християнською традицією, європейським гуманізмом, буддизмом, іншими духовними традиціями людства.

Для розв’язання глобальних проблем у феноменології мудрості недостатньо державних та міждержавних рішень. Необхідно кожного громадянина планети зробити активним та відповідальним, а для цього він має брати участь у прийнятті рішень, які мають не тільки національно-державне, а й глобально-економічне значення. Прийняти рішення означає не підпорядкувати йому власну мотиваційно-діяльнісну енергію, а узгодити мотиваційно-діяльнісну енергію багатьох індивідів, соціальних груп та соціумів – досягти соціального та глобального синергетичного ефекту в такій надскладній системі, як антропосфера.

Для розв’язання екологічних та глобальних проблем вчені пропонують безліч глобальних проектів, які, в кінцевому підсумку, близькі за головною ідеєю і є лише певними аспектами вироблюваного синтетичного проекту. Проте хоч би який проект пропонували соціальні глобалісти, всі вони сходяться в одній думці – необхідно змінити ключову парадигму діяльності та свідомості людства, яка не врахувала межі зростання. Для того щоб не збільшувати матеріальних та енергоємних виробників, припинити забруднення навколишнього середовища і водночас продовжити творчий розвиток мешканців планети,

необхідно радикально змінити всі життєві принципи, мотивації до перетворюючої діяльності, відчутти власну глибину єдності з природою. Тому, дотримуючись доктрини виживання, людство має радикально усвідомити безнадійність теперішньої поведінки і змінити наш інформаційний розвиток як кількісне пізнання світу через калейдоскопічну зміну вражень. Людство має змінити своє бачення світу і знайти примирення з природою, і це потрібно систематично засвоювати, насамперед, молоді. Кожен громадянин планети має замислитись над необхідністю радикально змінити не тільки власний спосіб життя, а й життя власної сім'ї, народу. Метою життя тепер уже має бути не панування над природою, а контроль над технікою, ірраціональними соціальними силами та інституціями, які загрожують існуванню західного суспільства, якщо не всього людства [4, 204]. В інформаційно-пізнавальному суспільстві як вияву духовної безпеки слід подолати хибні цінності “модернізму”, згідно з яким “бути сучасним” означає споживати силу-силенну предметів та послуг, на виробництво яких витрачається чимала кількість невідновлюваних природних ресурсів, а в результаті цього виробництва відбувається надмірне забруднення довкілля [4, 207].

Виховання глобальної екологічної риторики спрямоване на те, щоб досягти розуміння у колективній свідомості глобальних небезпек задля вжиття необхідних заходів, щоб цим небезпекам запобігти. *Глобалізація* містить весь спектр економічних, політичних, культурних та духовних взаємозв'язків світового співтовариства, які утворюють певну глибинну об'єктивну цілісність, яка аналітичним розумом розчленовується на низку аспектів. У цьому розумінні можна сказати про економіко-технологічний, політико-ідеологічний, соціально-екологічний, культурний, духовний та інші аспекти глобальної риторики в координатах мудрості. Проте в цьому спектрі важливо виокремити такі моменти, які стимулюють та прискорюють цементування активної саморегульованої глобальної свідомості та самосвідомості.

Дефіцит культури, як наслідок зтяжної неухаги до цієї сфери, негативно позначається на стані справ у суспільстві. Культури не вистачає і на виробництві. Виробниче безкультур'я призводить до екологічних проблем, кризових та катастрофічних явищ. Культурний дефіцит позначається на політичній і правовій практиці. Культури не вистачає соціальній сфері, побуту, освіті, вихованню. Лише культура в річищі мудрості збагачує народ національними і загальнолюдськими цінностями, долучає людину до творчості, виховує в ній господарсько-ділові та морально-етичні якості. Саме тому розвиток культури має розглядатися в такому статусі, як і економіко-політична проблематика. Тому відродження й зростання духовного капіталу в феноменології мудрості – необхідна умова організації й самоорганізації суспільного поступу, повернення країни до цивілізаційних засад суспільно-історичного розвитку людства: повернення людини до власної історії, викорінення історичного безпам'ятства українського народу, розвиток його самосвідомості до рівня усвідомлення себе як народу історичного, самобутнього, державо- і культуротворчого. Людина, яка втрачає пам'ять, втрачає й саму себе, вона перетворюється на механізм чужої волі, субстрат, додатковий матеріал чужої соціальної творчості.

У цьому розумінні важливим є засвоєння більшістю членів світового співтовариства надбань світової культури, розуміння головних закономірностей функціонування суспільства, усвідомлення головних цілей людства, які спрямовані на виживання та розвиток людства на планеті. Саме організоване суспільство як суспільство розумно організованого порядку не допускає поляризації бідності й багатства, формує середній клас як носія стабільності й суспільної впевненості. Таке суспільство вибудовує свій каркас з урахуванням історії, традицій, звичаїв українського народу, помножених на інноваційний досвід сучасної глобалізації. При цьому першочерговими логічними кроками на шляху до організованого суспільства є формування нової української еліти, зміцнення правової держави та громадянсько-

го суспільства. Стратегічним ресурсом глобалізованого поступу організованого суспільства є інтелектуальний капітал (потенціал) народу, зрощення якого шляхом забезпечення пріоритету науки, освіти, моралі й культури розглядається як перше і головне завдання українського державотворення першої половини ХХІ ст. Україна має вийти на шлях самоорганізації й саморозвитку. Для цього є всі об'єктивні й суб'єктивні передумови [10, 497].

Сьогодні Україна потребує синергетичної співпраці мудрих людей, яку, починаючи з локального рівня, слід поширювати на рівень суспільства загалом. Саме дух взаємодопомоги проникатиме в суспільну систему. Крім того, вся необхідна інформація буде у розпорядженні всіх індивідів. Здобутки від колективної діяльності будуть рівномірно розподілятися між громадянами, рішення прийматимуться завдяки переконанню та дискусіям, і всі громадяни братимуть участь у розробленні рішень.

На початку ХХІ ст. істотно підвищився рівень знань і технічних здобутків людства, але сам технорозвиток без екологічного виховання на етичних засадах не вартий бути цілісною людиною як людиною-творцем. Прочитуємо слова мислителя С. Л. Соловейчика про педагогіку як науку: “Але в педагогіці не те, приміром, як у фізиці або в медицині. Щоб оцінити новизну педагогічної ідеї, її необхідно порівняти не з ідеями, висловленими раніше, а з реальною практикою часу” [7, 34].

Сьогодні актуальними є інтерпретації свободи та мудрого відношення до влади як сили, що позбавляє феномен свободи ціннісного значення. Філософи постмодерністського спрямування (Фуко, Делез, Дерріда, Апель, Рорті та ін.) визначають цю втрату пануванням в європейській культурі “метафізики есенціалізму” (метафізики буття як присутності). Саме вона нав'язує європейцям політику “есенціалізації людської екзистенції”, тобто практику підпорядкування людської екзистенції тому або іншому “непохитному” набору метафізичних сутностей, форм, еталонів, стандартів. Відносини влади, зрозумілі неінструментально (тобто нетотожні з топосом економічних,

інформаційно-пізнавальних, національних, етнічних, статевих та інших відносин), виявляються одночасно інтенційними і несуб'єктивними. Вони інтенційні в тому розумінні, що не існує влади, яка б не здійснювалася у вигляді низки намірів та цілепокладань. Вони – не суб'єктивні, оскільки неінструментальна влада уможлядно (далекоглядно) не завжди є результатом або вибору, або рішення індивідуального суб'єкта [11, 89]. Зважаючи на ці дві особливості влади, стає зрозумілим, що пошуки абсолютного центру влади, який був би відповідальним за її раціональність, позбавлені будь-якого сенсу, оскільки немає і не може бути таких особистостей або соціальних співтовариств, які могли б всю повноту влади спрямувати на контроль як фізичних, так і духовних просторів суспільства.

Водночас влада має дискурс “загального над індивідуальним”. Підвищуючи статус одних соціокультурних практик, і дискримінуючи статус інших, процес “есенціалізації людської екзистенції” неминуче лімітує свободу особистості, регламентує вільне розгортання людського буття, особливо в його національному вимірі. Він завжди нав'язує існуванню людини певну “єдино правильну” систему нормативів, типів контролю, піддає історичний процес становлення людського буття насильству, спекулятивним технологіям маніпуляцій, репресії. Внаслідок цього те, що зазвичай називають “культурою”, виявляється не природним результатом розвитку свободи, не підсумком вільного становлення людської екзистенції, а продуктом соціальної інженерії, тобто штучного конструювання дійсності відповідно до тих чи інших нормативів.

Отже, сьогодні вільна людина повинна цілком мудро визначати свою мету. Якщо зважати на те, що людина створена для щастя і це певною мірою можливо, прагнучи до Істини за законом Добра, Любові та Краси, то можна дати інтегрально-аналітичну оцінку сказаного:

- використання технічних і наукових здобутків з негативним наміром або в деяких випадках помилково може нанести людині, людству, живій природі чималих втрат;

- людина повинна не пристосовуватись до соціуму, а бути у внутрішньому “Я” (бутті) і, таким чином, діалектично створювати когерентність думки і слова.

Контрольні питання

1. Передумови і причини парадигмального зрушення екологічного мислення в персонології.
2. Специфіка процесів перетворення сучасного екологічного мислення в персонології.

Теми рефератів

1. Формування нової гуманітарно-наукової парадигми екологічного знання.
2. Гуманізація й гуманітаризація науково-пізнавальної діяльності.

Список літератури

1. *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М., 1988. – С. 114–122.
2. *Сковорода Г. С.* Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире: В 2 т. / Г. С. Сковорода. – Т. 1. – К., 1973. – С. 33–51.
3. *Сорокин П.* Социальная стратификация и мобильность / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 109–112.
4. *Фромм Э.* Иметь или быть? / Э. Фромм. – К., 1998. – С. 205–209.
5. *Киселев Н. Н.* Мироззрение экологии / Н. Н. Киселев. – К., 1990. – С. 78.
6. *Киссель М. А.* Принципы 1789 года / М. А. Киссель // Вопросы философии. – М., 1989. – № 10. – С. 21–26.
7. *Соловейчик С. Л.* Час ученичества / С. Л. Соловейчик. – М., 1972. – С. 125.
8. *Кант И.* Критика практического разума / И. Кант // Сочинения: В 6 т. – Т. 1. – СПб., 1995. – С. 306.
9. *Граммши А.* Формирование человека / А. Граммши. – М., 1983. – С. 68–72.

10. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. – К.: Атлант ЮЕмСі, 2006. – 499 с.
11. *Биккенин Н. Б.* Социалистическая идеология / Н. Б. Биккенин. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1983. – 415 с.

2. Глобальна фінансово-економічна криза: деструктив та конструктив духу часу

Сучасна фінансова криза переконливо засвідчила, що наявні системи і методи оцінювання ризиків банківськими та фінансовими установами є недосконалими. Безпрецедентний характер такої кризи, як депресійного духу часу, вимагає актуальних рішень, зокрема, від центробанків та урядів, міжнародних фінансових інституцій тощо.

Варто зазначити, що сучасний глобалізм стимулює та формує соціальну і культурну рефлексію світового масштабу, при цьому відроджує й оновлює ідею єдності та взаємозалежності людства. Глобалізація життєвого світу – це соціальний процес, в якому обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій, слабшають, і людина це послаблення значною мірою усвідомлює.

Завдяки глобалізації територіальність перестає бути організуючим механізмом соціального і культурного життя, оскільки соціальні практики звільняються від територіального прив'язування і вільно перетинають просторові межі. Глобалізаційні процеси розглядаються як поступове перетворення різноманітного світового соціального простору в єдину глобальну систему, в якій вільно переміщуються інформаційні потоки, ідеї, послуги, стандарти поведінки й моди, діяльність соціальних інститутів, спільнот та індивідів, принципи їх взаємодії.

Втім слід зазначити, що лише ринкова орієнтація в умовах сучасного глобалізму є набутою через пристосування людини до соціально-економічної системи. Проте основною ознакою, за якою можна визначити наявність ринкової орієнтації, є прагнення до автентичного існування, наближення до своєї справж-

ньої природи. Лише завдяки цьому вольовому характеру, помноженому на природний таланти, людина досягає справжньої (істинної) ідентичності, оскільки всі інші форми ідентичності є тимчасовими, що пов'язані з різними формами відчуження.

Е. Фромм зазначає: “Криза сучасного суспільства – “ознака ідентичності” – пояснюється тим, що члени цього суспільства стали безлицими інструментами, їхнє почуття ідентичності зумовлено лише їх участю в діяльності корпорацій або інших великих бюрократичних організацій. Почуття ідентичності немає там, де відсутня автентична особистість” [1, 325].

Сьогодні світова спільнота переживає глобальну фінансову кризу, яка почалась на ринку нерухомості США і через досить короткий період уразила спочатку фінансовий сектор цієї країни, а потім і фінансові ринки розвинутих країн світу. Саме фінансові проблеми були тим ключовим чинником, який у кінцевому підсумку зумовив появу повномасштабної економічної кризи з усіма відповідними наслідками. За цих обставин зрозуміло, що стан України як малої відкритої економіки перманентно визначається тенденціями розвитку світових товарних та фінансових ринків.

Вважається, що фінансова криза не є новим явищем для світової економіки. Свого часу окремі дослідники вже звертали увагу на той факт, що “З 1973 року порівняно з періодами існування Бреттон-Вудської системи та золотого стандарту частота криз майже подвоїлась. При цьому сучасна інтенсивність криз відповідає тому, що було в кризові 1920-ті та 1930-ті роки. Таким чином, історія свідчить про те, що в наші часи відбувається щось дуже своєрідне та тривожне” [2, 56]. Європейська криза в 20-ті та 30-ті роки минулого століття відзначалась повною апатією та абсурдом до існуючого на той час життя, що супроводжувалось істотною хвилею самогубств. Жертвами цієї кризи були банкіри, представники середнього прошарку населення, дрібна буржуазія, службовці, пенсіонери. Внаслідок цього народжуваність знижувалась різкими темпами, а смертність зростала, що певною мірою створювало світоглядну основу про руйнування

цілої епохи. Саме в такій атмосфері народжувались ірраціональні надії та віросповідання, що були пов'язані з радикальним перетворенням всього світопорядку. Це був потужний час для шарлатанів, астрологів, екстрасенсів, ясновидців, хіромантів, спіритів тощо.

Крім того, сучасна фінансова криза розпочалась на ринку нерухомості США в 2007 р. і значною мірою охопила фінансові ринки цієї країни та фінансовий сектор інших розвинутих країн, зокрема ЄС та Японію. Отже, на відміну від інших повоєнних криз сучасна фінансова криза розпочалась на ринках розвинених країн, тобто таких, які традиційно вважались генеративом світового господарства, оскільки їхня економічна стійкість не викликала істотних сумнівів.

Більше того, ці країни вважались еталоном для інших держав, коли йшлося про розбудову системи фінансового врегулювання та нагляду, розвиток національних фінансових ринків та фінансової інновації тощо.

При цьому характерною особливістю кризи є те, що вона протікає за умов значного рівня діалектичної взаємообумовленості національних економік. Така взаємозалежність означає, що кризові явища швидкими темпами поширюються в світовому господарстві, втягуючи в систему кризи майже всі країни світового простору.

За обставин глобалізованих фінансових ринків криза фінансового сектору негативно вражає всю економіку, оскільки банки та фінансові компанії є артеріальною магістраллю в системі національного господарства, від належного функціонування якої залежить економічне здоров'я країни. Саме сьогодні важливо спрогнозувати масштаби такої кризи, час та динаміку її протікання.

Ця криза призвела до того, що найрозвинутіша частина світового господарства сьогодні увійшла в економічну рецесію, яка означає істотний спад економічної активності, що потенційно здатний перейти в стан депресійного духу часу, тобто тривалий період абсолютного скорочення обсягів виробництва, зменшення міжнародної торгівлі, зростання безробіття тощо.

Свого часу мислитель А. Лавдей писав у 1936 р. у передмові до книги Готфріда Хаберлера “Добробут і депресія”: “Постійне повторення депресій. Масштаби їх економічних та соціальних наслідків і усвідомлення самої сили депресії зробило очевидним той факт, що попри численну літературу з цієї проблематики, складні і витончені теорії наші знання про причини депресій поки що не досягли такого рівня, коли можна розробити заходи їх запобігання. Ця неспроможність суспільства контролювати власну долю може пояснюватись однією з трьох причин. Така ситуація може розглядатись тим, що причинно-наслідковий зв’язок між подіями не є таким однозначним; хоча правда знайдена й оприлюднена, але вона навмисно у прихованому вигляді залишається як похована в масі невірних теорій; це, насамкінець, може бути тому, що хоча правда знайдена і визнана, але депресії є невід’ємною частиною нашої сучасної економічної системи так само, як голод є елементом більш примітивної економіки, якій бракує засобів транспорту та сховищ” [3, 123].

Аналізуючи витоки та механізми розгортання сучасної глобальної фінансової кризи, варто зазначити істотні явища, на які звернув увагу А. Лавдей у 1936 р. Тож депресії є неподільною складовою розвитку ринкової системи господарювання.

Тому однією із сучасних тенденцій розвитку світового ринку є зміни умов залучення приватного капіталу та намір його активного впливу (зловмисного чи доброзичливого), що певною мірою містить ефективно діючу спекулятивну константу в соціумі. При цьому, враховуючи економічні реалії розвитку України і динаміку надходження іноземного капіталу протягом її незалежності, складно визначити ефективні кроки, які б дали змогу посісти іноземному капіталу належне місце. З огляду на це, можна визначити такі напрями дій:

1. З метою забезпечення більшого надходження в Україну іноземних інвестицій потрібні як заходи перманентно адміністративно-нормотворчого характеру, так і розвиток ринкової і виробничої інфраструктури у вигляді банківського та страхового секторів, зростання інформаційної і транспортної мережі.

2. Для створення передумов зростання інвестиційного клімату в Україні необхідно забезпечити:

- стабільність законодавчої та політичної систем, запобігання постійним корективам нормативних та законодавчих актів, що призводить до змін режиму іноземного інвестування в Україні, підприємницького духу загалом;
- сприятливий соціальний клімат для вкладання капіталів в українську економіку із визначенням пільг в оподаткуванні згідно з наявним міжнародним досвідом;
- зниження рівня корумпованості в державі, подолання тенденцій криміналізації суспільства;
- наявність необхідних фінансових та юридичних гарантій іноземному капіталу, розвиток системи страхування підприємницького ризику.

3. З метою розвитку процесу надходження іноземних інвестицій можуть використовуватися такі форми та інструменти залучення іноземних інвестицій в економіку України:

- продаж іноземним підприємцям акцій, інших цінних паперів українських підприємств та державних цінних паперів;
- часткова конверсія національної заборгованості України в акції та інші цінні папери, або внески в статутні фонди спільних підприємств;
- заохочення інвестицій в нерухомість із визначенням можливого кола об'єктів інвестування;
- здача в оренду (або надання концесії) іноземним та юридичним особам окремих промислових об'єктів.

Перераховані обставини, що характеризують проблеми можливого залучення іноземного капіталу в економіку України, враховують поточну ситуацію в світі. У цьому сенсі вплив капіталу є одним із найпомітніших наслідків кризи, і відбувається цей процес у тісному зв'язку з конкретними регіональними особливостями розгортання самої кризи.

Варто зазначити, що низький рівень показника ринкової капіталізації в Україні не дає змоги створити загальнонаціональ-

ний індекс фондового ринку та використовувати його для порівняння з іншими країнами. Водночас слід зважати на постійну критику Міжнародного валютного фонду і світового банку за певну пасивність у процесі прогнозування світових фінансових криз та їх переорієнтацію на допомогу країнам, що постраждали від таких криз, Україною зокрема.

Досить проблематичним є залучення зовнішніх коштів шляхом розміщення українських цінних паперів на зовнішніх ринках. Приватний капітал, який постраждав внаслідок світової фінансової кризи, досить недовіжливо ставиться до ризикових операцій, до яких належить і придбання українських цінних паперів.

Можливість входження економіки у фазу депресії зовсім не означає швидкої стабілізації інвестиційного попиту. Світовий досвід циклічного розвитку у фазі депресії свідчить, що на тлі поступової стабілізації виробництва попит на інвестиції, як правило, продовжує стрімко знижуватись. У післявоєнних економічних циклах тривалість падіння інвестицій у країнах Заходу в середньому у півтора рази перевищувала період депресії виробництва.

Промислова депресія характеризується переважно нагальними проблемами зі збутом – відсутність прибутків у підприємств – та різким зниженням кредитних операцій як з надання, так і з отримання кредитів. З цього випливає єдине джерело інвестицій – амортизація – джерело суспільного відтворення. Тому на початку капіталовкладення за рахунок амортизації лише консервують і зберігають депресивний дух виробництва, і лише в наступному періоді – після технологічної модернізації – створюються передумови для розігрівання низького попиту, отримання прибутку від активізації інвестицій.

У цьому відношенні важливим механізмом національних антикризових програм розвинутих країн є державна допомога системним банкам та фінансовим інституціям, що переживають труднощі. Така допомога здійснюється різними шляхами, а саме:

- кредитування за рахунок бюджетних коштів;
- рекапіталізація за участю держави;

- надання гарантій на вартість минулих інвестицій банків, які можуть з певною ймовірністю виявитися збитковими;
- розміщення державних коштів на депозитних рахунках комерційних банків;
- викуп цінних паперів, забезпечених виданими кредитами.

З метою захисту інтересів платників податків ведеться постійний моніторинг за ефективністю та напрямками використання державних коштів, причому у випадку зловживань або відсутності позитивних ефектів така допомога припиняється [4, 46]. З метою мінімізації державних витрат та ризиків уряду всіяко намагаються залучити приватний капітал до участі у викупі проблемних активів фінансових установ [5, 67]. У Великій Британії за участь у багатьох урядових програмах підтримки банківського сектору встановлено плату [6, 319].

Надання державної допомоги банкам супроводжувалось встановленням цілої низки обов'язкових вимог, а саме: про зобов'язання банку-реципієнта у допомозі забезпечувати кредитування малого бізнесу та суб'єктів, що є власниками житла; реструктуризувати заборгованість фізичних осіб по іпотечних кредитах; обмежити виплати топ-менеджменту (відмова від так званих “золотих парашутів”).

Так, у США заборонено виплачувати винагороду топ-менеджерам за рахунок отриманих від держави коштів і встановлено жорсткий контроль з боку Казначейства та Корупції з гарантування депозитів за напрямками використання державних коштів.

У Великій Британії для отримання фінансових ресурсів від держави банки повинні укласти з урядом так звану угоду про позику (“lending agreement”), що передбачає певні обсяги і види обов'язкового кредитування споживачів і бізнесу [7, 289]. У Франції створили спеціальний інститут “кредитного омбудсмена”, який контролює використання банками державної допомоги та дотримання прозорості процедур доступу підприємств до кредитів [8, 213].

За цих обставин США вирішили сформувати спеціальну наглядову раду, перед якою Казначейство повинно звітувати про

використання коштів та прогресу у подоланні кризи [4, 178]. Всі інституції також повинні досить детально звітувати про використання отриманих від держави коштів, обсяги і види наданих кредитів, обсяги та якість придбаних цінних паперів, основні угоди тощо, а також давати прогнози розвитку компаній у випадку відсутності державної допомоги [4, 398]. При цьому окремим пунктом планів стабілізації фінансових ринків став викуп державою проблемних активів. Внаслідок цього США запровадили спеціальну Програму позбавлення від проблемних активів і виділили додаткове фінансування відповідним іпотечним агентствам.

Викуп проблемних активів у банків здійснюється також в окремих країнах Європи, що втратили доступ до кредитних коштів. Так, наприклад, Німеччина заявила про розробку нового закону стосовно стабілізації фінансового ринку, в якому основна увага акцентується на процедурах поводження з “токсичними” боргами. При цьому, за Карлом Марксом, є дійсною формула капіталу, в якій “робоча сила” – це усвідомлення “сукупності фізичних і духовних спроможностей, якими володіє організм, жива особистість людини” [9, 178]. Інакше кажучи, для того щоб власник грошей міг відшукати на ринку робочу силу як товар, що дорівнює ціні його життєвих засобів, варто вимагати різних умов, оскільки обмін товарів, сам по собі, не містить ніяких інших відношень залежності, крім тих, які витікають з його власної природи. Для ефективно діючої константи цього *відношення* необхідно, щоб суб’єкт як власник робочої сили продавав її постійно лише на певний час з метою мудрого самозбереження як творча особистість.

За своєю природною субстанцією капітал як один цілісний живий організм поділяється на постійну (затрати на засоби виробництва) та змінну (авансовані затрати на робочу силу) компоненти, що діалектично взаємопов’язані між собою. Тому капітал “виникає лише там, де власник засобів виробництва та життєвих засобів шукає на ринку вільного робочого в якості продавця своєї робочої сили”, і це одне діалектичне ціле містить

“цілісну світову історію” [9, 180]. При цьому робоча сила є внутрішньою життєдайною силою самого індивідуума, оскільки затрачується визначена кількість людської саморефлексії (м’язів, нервів, свідомості тощо). “...У власному безмежному прагненні до наживи капітал заперечує не лише моральні, а й істотні фізичні максимальні межі робочого дня. Такий капітал узурпує час, необхідний для зростання, розвитку і здорового збереження тіла” [9, 275].

Життя побудоване так, що сама природа не спроможна виробляти, з одного боку, лише власників товарів, а з другого – власників тільки робочої сили, оскільки це *відношення* не є сотворінням самою природою, що властиво всім історичним періодам. Таке *відношення* є результатом минулого історичного розвитку як продукт значних економічних перетворень. Товарне виробництво і товарний колообіг містять ту кількість необхідних продуктів, що спрямовані перманентно для власних потреб та інтересів без будь-яких перетворень як товарний еквівалент (скарб, “музейна цінність”), що не має міняльної вартості і не перетворюється в засіб колообігу.

Отже, значущим аспектом у протистоянні з глобальною фінансовою кризою є формування мудрої особистості, а саме: її культурної ідентичності, зануреної у сферу національного буття і національних цінностей. Внаслідок цього особливості становлення мудрої особистості зумовлені відповідною ментальністю, оскільки духовне зростання людини неможливе без усвідомлення своєї національної властивості і приведення її у відповідність з розвитком суспільства і світу. Таке формування шляхетної конституції особистості має відбуватись на основі чітко визначених пріоритетів і цінностей національного виховання, насамперед, честі, гідності, традицій тощо.

Глобальна легітимація капіталу в суспільстві ризику

Глобальне суспільство ризику, що постає сприйняттям та визнанням загроз самознищення людства, є підґрунтям відповідної глобальної легітимації. Це зумовлює кризу легітимації

національно-державної політики та позбавлення держав легітимційної влади стосовно інших суб'єктів глобального соціального та економічного простору.

За цих умов основними чинниками глобального суспільства ризику є інфляція, що виникає внаслідок зміни витрат і пропозицій на ринку. Термін “інфляція” зумовлює зростання витрат та цін, що призводять до їх збільшення на одиницю продукції. Як відомо, витрати на одиницю продукції – це середні витрати за певного обсягу виробництва, які можна отримати, розділивши загальні витрати на ресурси та кількість виготовленої продукції. Зростання витрат на одиницю продукції в економіці скорочує прибутки та її обсяг, який відповідні підприємства можуть пропонувати за існуючого рівня цін. Як наслідок, зменшується пропозиція товарів і послуг у масштабі всієї економіки, що, у свою чергу, підвищує рівень цін. Тобто за цією схемою витрати, а не попит “роздувають” ціни, як це відбувається за інфляції попиту.

До найважливіших джерел інфляції, зумовлених зростанням витрат, належать збільшення номінальної заробітної плати і підвищення цін на сировину та енергію. Якщо підвищення зарплати в масштабі всієї країни не супроводжується зростанням суспільної праці, то збільшуються витрати на одиницю продукції. Виробники відповідають на це скороченням виробництва товарів і послуг, які надходять на ринок. За незмінного попиту це зменшення пропозиції призведе до підвищення рівня цін, оскільки “винуватцем” є надмірне підвищення номінальної заробітної плати. Цей тип інфляції називається “інфляцією, спричиненою підвищенням заробітної плати”, зумовленої зростанням витрат.

Ще одним різновидом є “інфляція, спричинена порушенням механізму пропозиції”, зумовленої зростанням витрат. Вона є наслідком збільшення витрат виробництва, а отже, і цін, пов'язаних із раптовим, непередбаченим зростанням вартості сировини або затрат на енергію. Переконливим прикладом, зокрема для України, на початку 90-х років минулого століття було значне підвищення цін на імпортовані нафту і газ, оскільки

протягом 1991–1993 рр. ціни на ці енергетичні ресурси зросли в сотні разів, що помітно вплинуло на збільшення витрат виробництва і транспортування всієї продукції в економіці. Все це поглибило інфляційні процеси в Україні.

Чималий вплив на інфляцію має фінансування бюджетного дефіциту. Якщо певна частина державного бюджетного дефіциту фінансується за рахунок позик Національного банку України, тобто друкуються більше грошей, то це зумовлює інфляцію. Коли дефіцит фінансується за допомогою “друкарського верстака”, то, природно, збільшується грошова маса, що з часом призводить до знецінення грошей, оскільки ціни підвищуються. При цьому ключовим пунктом монетарної стратегії є встановлення центральним банком певного визначеного темпу приросту грошової маси, якого він послідовно і жорстко дотримуватиметься. Тим самим інфляція спрямовується у спокійніше річище і водночас з’являється надія, що різкого підвищення цін у перспективі не очікується.

Отже, криза демократичної легітимації зумовлює поширення інших способів легітимації суспільства ризику. Один із них полягає в тому, що соціально-деструктивний об’єкт за умови свого перебування поза увагою громадськості з часом набуває легітимності внаслідок при звичаєння людей до його ненав’язливої присутності. Здебільшого увагу громадськості свідомо відволікають від таких об’єктів з метою запобігання рефлексії загроз, що пов’язані з ними. Соціально-філософського визнання в такий спосіб у сучасних суспільствах успішно набувають соціальні ризики, адже сьогодні їх можна узаконювати таким чином, що їх небажане виробництво не помічатиме держава. Неабияку роль в узаконенні ризиків відіграють авторитетні експерти, що запевняють громадськість у відсутності відповідних небезпек або у їх неважливості порівняно з суспільною користю.

Очевидно, що моральний та інструментальний модуси духовного капіталу, як виявлення громадської мудрості, варто розглядати під кутом зору легітимності та ефективності. Поняття легітимності, з огляду на класичну теорію М. Вебера, означає

визнання влади правителів та зобов'язання підданих їй коритися. М. Вебер розглядав легітимність як “раціонально-правове” обґрунтування “віри” в законність встановлених правил, виокремлюючи раціональний, традиційний і харизматичний типи панування” [10, 21]. Природно, що легітимність системи панування можна розглядати лише як ймовірність того, що існуватимуть відповідні настанови і виникне відповідна практична поведінка. Це в ніякому разі не означає, що кожен випадок покірності владним особам є, насамперед, зорієнтованим такою вірою. Лояльність може вдавано симулюватися індивідами чи цілими групами на суто пристосовницьких засадах або ж реалізуватися через матеріальний інтерес, або ж люди можуть підкорятися через особисту слабкість та безпорадність, тому що немає прийнятної альтернативи. Всі ці підстави не є вирішальними для класифікації типів панування. Важливо те, що в цьому випадку особлива претензія на легітимність значною мірою і згідно з її типом розглядається як “дійсна”; що цей факт підтверджує позицію осіб, які претендують на владу, і що це визначає вибір способів її здійснення” [10, 214]. Отже, розрізняючи легітимність як “нормативну” (відповідність формальним законам і нормам) та “емпіричну”, М. Вебер пов'язував останню зі значущістю порядку, яка виражається в уявленнях людей і орієнтує їхню соціальну поведінку.

Однак у період трансформацій, коли під впливом соціальної аномії “оголюється” нормативний каркас політичної складової в інституціональній системі суспільства, саме громадська мудрість як рух толерантно виважених людей постає смисловим горизонтом у життєвому світі. Саме громадянська активність сфокусована на проблемі розширення участі індивідів за наявних демократичних інститутів. Зняти гостроту цієї дилеми допомагає застосування поняття “громадянські практики”, що дають змогу вирішувати в суспільстві проблему збалансованості та впорядкованості суспільних відносин. При цьому ключовими чинниками захисту прав людини є ініціативні громадські організації. Соціальна мережа таких асоціацій формує громадянське

суспільство, адже соціальною основою демократичного суспільства є домінування середнього класу, який є підґрунтям громадянського суспільства, оскільки конвенціональні форми громадянських практик забезпечують взаємодію соціальних потреб та інтересів суспільства та рівновагу між різними соціальними групами.

Втім тривалий стан аномії призводить до втрати довіри в середині панівного класу, а відтак, витісненню з нього дедалі більшої кількості своїх представників і збільшенню в такий спосіб альтернативних груп, що, зрештою, ставить під сумнів його панування. Крім того, більшість починає вагатися, коли вирінає питання щодо застосування сили до тих, хто порушує не лише суспільні норми. Криза легітимності правлячих режимів подеколи пояснювалася поширенням певних нових економічних, культурних чи ідеологічних цінностей. У цьому процесі тип інституціональної системи, що формує канали громадянських практик, є частиною ситуаційного тла, за сприятливих умов якого відбуваються політичні перетворення.

Саме соціальні групи, що є суб'єктами легітимації соціального простору, є суб'єктами соціальних конфліктів, розв'язання яких має перманентне значення для стабілізації та інтеграції суспільств. Звідси суб'єкти легітимності – це суб'єкти громадської думки, що згуртовуються як на ґрунті специфічних умов життя, так і під впливом ідеологічних чинників і масової комунікації, об'єднані спільністю інтересу в розв'язанні певної проблеми – об'єкта громадської думки. У такому типі суспільства повторювані та відтворювані громадські дії набувають юридичного характеру, оскільки за умов трансформації традиційні стратегії поведінки населення стають неефективними, натомість нові правила приваблюють активних соціальних суб'єктів, даючи змогу розширити перелік власних вимог. Виокремлюють найдієвіші стратегії поведінки, які можуть стати визначальними у створенні соціальних інститутів. Натомість індивідуальні стимули зосереджуються у спроможності активних соціальних суб'єктів просувати власне бачення розвитку сус-

пільства через громадянські практики. Звідси стабільність чи нестабільність суспільства залежить від міри накопичення конфліктогенного потенціалу з боку соціальної, етнічної, мовної чи регіональної групи. Отже, конструктивний аналіз потенціалу громадянської активності в українському суспільстві та його динаміки у зіставленні з соціальною ситуацією дасть змогу виявити можливі механізми втілення цих настанов у реальні громадські практики.

У цьому контексті національні держави, мегасоціальні рухи глобального громадянського суспільства та транснаціональні концерни дістають нагоду обґрунтувати власну легітимність на своїй здатності протидіяти самогубству людського роду. Для цього необхідно відповідним чином спрямувати глобальне громадянське сприйняття та рефлексію: "...політико-легітимаційна сила глобальної перцепції глобальної небезпеки не прив'язана до об'єктивного характеру ризиків, оскільки вона зачіпає сприйняття, її... необхідно викинути з голови та серця людей, очистивши від цієї повсюдної об'єктивності за допомогою глобальних символів та інформації" [11, 267]. Для транснаціонального капіталу та держав із засобами глобального поширення інформації відкриваються певні можливості для надуживань набутої мегасоціальної легітимності, адже загрози людству уповноважують і легітимують депресію та агресію задля запобігання їм. Так, наприклад, воєнні інтервенції, нехтування національним суверенітетом, порушення прав людини. Саме внутрішній неспокій людини, при цьому неправильна соціальна дія за умов поведінки такої людини та невірно діючих намірів, призводить до певного захворювання суб'єкта як на фізичному рівні, так і в процесі соціалізації. Не гарантовано, що превентивні заходи убезпечення такої людини будуть спричинені суто глобальними інтересами світової спільноти. Втім легітимаційної сили всесвітньої політичної дії, спрямованої на запобігання глобальним загрозам, вистачає лише доти, доки інтерес до них зберігається і підтримується завдяки увазі ЗМІ. Отже, дієвість легітимації глобального панування, що ґрунтується на сприйнятті глобаль-

них загроз, певною мірою нівелюється несталістю та мінливістю її підвалин.

Натомість мегасоціальні рухи, як стверджує У. Бек, набувають легітимності через свій справжній внесок у розв'язання глобальних проблем людства (руйнування навколишнього середовища, небезпеки світової економіки, порушення прав людини і громадянських прав, зростання глобальної злиденності та ін.).

При цьому глобальна впливовість транснаціональних соціальних рухів не ґрунтується на економічних чи політичних ресурсах. Їм бракує також легітимності, набутої демократичним шляхом: їх ніхто не обирає і не призначає. Ці рухи самочинно стають свого роду “самопризначеними адвокатами” глобального громадянського суспільства. На тлі інших суб'єктів глобального простору – держав і ТНК (транснаціональних компаній) – особливість стилю роботи цих “адвокатів” зі світовою громадськістю полягає у переважно інформаційних стратегіях легітимації та делегітимації. “Ця “влада громадськості” адвокатських рухів є специфічною, оскільки вона публічно мобілізує та створює ресурси легітимації, тобто зумовлює виробництво, розподіл та стратегічне використання інформації. Проте особливі владні рамки і ресурси адвокатських рухів полягають не у використанні інформації як такої, а в підготовці світової громадськості для сприйняття інформації” [11, 318]. Методологія роботи зазначених рухів спрямована на створення у громадській свідомості критичних настроїв щодо ТНК та національно-державних урядів шляхом наголошування розбіжностей між деклараціями і наслідками соціальної діяльності. Інформація сама по собі не є запорукою успішного застосування інформаційної технології: “влада легітимаційного ресурсу “інформація” вимірюється не самою інформацією, а занепадом легітимності транслегального панування, передусім світової економіки та держав” [11, 318].

За умов справжнього життєвого процесу діяльних людей варто зробити висновок про розвиток та поточний стан їхніх

ідеологічних уявлень у відповідній царині діяльності. Розвиток матеріального виробництва і матеріальних відносин зумовлює відповідну зміну ідеологічних уявлень. Останні своїм змістом відбивають передусім спосіб мислення та задуми панівного класу, що розпоряджаються засобами матеріального виробництва: “думки пануючого класу є в кожному епоху пануючими думками. Це означає, що той клас, який становить панівну матеріальну силу суспільства, є водночас його панівною духовною силою... Панівні думки є не що інше, як ідеальне виявлення панівних матеріальних відносин., які і роблять один цей клас панівним, отже, це думки його панування” [12, 43].

Ідеологія є знаряддям духовного підпорядкування, прищеплення й розвитку певних бажаних соціальних настроїв та орієнтацій, ідейного спрямування, плекання певного схвалення або несхвалення, визнання або невизнання, наприклад, приватної власності, оскільки у своєму ставленні люди керуються своїми ідеологічними уявленнями, зумовленими прихованим примусом у нав’язуванні певної ідеології. Головне при цьому не те, що пересічна людина говорить словами і думає, а головне – наміри її вчинків. К. Маркс застерігає стосовно неприйнятності суджень про можливі справжні схильності, наміри та поведінку людей на підставі суто їхніх міркувань про себе: “Як про окрему людину не можна судити на підставі того, що вона про себе думає, так само не можна судити про подібну епоху перевороту за її свідомістю. Навпаки, цю свідомість треба пояснити з суперечностей матеріального життя, з існуючого конфлікту між суспільними продуктивними силами і виробничими відносинами” [12, 7]. Тож це застереження стосується певною мірою масової свідомості та громадської думки як її виявлення, що становлять один із головних способів з’ясування людських намірів та прогнозування можливих суспільних змін. За логікою матеріалістичного розуміння історії більш значущим у такому пізнанні є врахування матеріальних обставин життєдіяльності людей та їхньої дійсності. За висновками К. Маркса, жодна суспільна

формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили в надрах найстарішого суспільства.

Водночас розгляд матеріальних та економічних підвалин історичного розвитку, а також визначальної ролі діяльності людей у суспільних перетвореннях у жодному разі не означає нехтування культурними та соціально-психологічними чинниками. Саме розмежування праці, капіталу та землі як чинників виробництва, а також відповідних їм трьох видів доходів (заробітної плати, прибутку від капіталу, земельної ренти) є економічним підґрунтям соціально-класового відособлення. У дослідженні взаємодії між цими класами К. Маркс ґрунтувався на концептуальних припущеннях політичної економії, прийнявши її поняття й теорії, зокрема, концепти “заробітна плата”, “прибуток на капітал” і “земельна рента”. У підсумку він дійшов висновку про запекле соціальне протиборство за умов приватновласницьких відносин: “Всюди в політичній економії ми бачимо, що основою суспільної організації визнається ворожа протилежність інтересів, боротьба, війна” [12, 69]. Інакше кажучи, основним інструментом у соціальній війні є капітал, що володіє життєвими ресурсами на виробництво, та його використання у суспільному відтворенні. При цьому приватна власність, за словами К. Маркса, – це предмет “відчуження людини від людини”.

Як стверджує К. Маркс, “протилежність праці і капіталу, будучи доведена до крайності, неминуче стає найвищим пунктом, найвищою мірою і загибеллю всього відношення” [12, 106]. Перспектива цього знищення пов’язана з появою нового, більш справедливого і гуманного суспільного ладу, вільного від будь-якого відчуження: “...комунізм є позитивним вираженням ліквідації приватної власності” [12, 108].

З огляду на відтворення в сучасному українському соціумі приватної власності, не втратило концептуальної значущості марксове дослідження вихідного пункту капіталістичного виробництва, визначеного як “первісне нагромадження капіталу,

тобто його історичний генезис” [12, 715]. Отже, сила і згода, авторитет і гегемонія, насилля і цивілізованість тісно взаємопов’язані в перебігу соціального впорядкування суспільства.

Крім того, попри повагу до успадкованого багатства та інституційних заборон його недоторканості, власникам потрібні й інші джерела легітимності: “Грунтуючись на принципі, що краще бути багатим і впевненим у майбутньому, ніж дуже багатим і невпевненим у своєму майбутньому, багаті пішли на компроміс і погодились із прогресивним оподаткуванням та універсалістськими цінностями, що увиразнюють значення досягнень” [13, 245]. Це уможливорює певну безпеку відтворення багатства у перебігу зміни поколінь його власників, адже багатії зберігають своє виняткове становище у суспільстві навіть без особистих досягнень в управлінні виробничими та комерційними процесами.

Отже, вихідна нерівність становища і можливостей суб’єктів власності і решта громадян у суспільстві унеможливорює та позбавляє сенсу визнання і схвалення приватної власності, тобто її легітимацію: “...права власників не ґрунтуються і не можуть ґрунтуватися для свого захисту на моральному схваленні інших приватних груп, бо відповідально до внутрішньої природи прав власності вони чинні, незважаючи на відсутність такого роду легітимності” [13, 358]. Для того щоб ніщо не завадило цьому принципу і його визнавали, суспільна система зосереджує й використовує всі наявні ресурси та можливості – силові, матеріальні, культурні, інформаційні та інтелектуальні.

Звертаючи увагу на сучасний владно-структурний і політичний спектр України, завдання легітимації національної ідентичності в національному масштабі на рівні спільнот і генеральної сукупності всіх верств населення, які проживають на території України, досі немає.

За Т. Парсонсом, “суспільство становить соціальну систему, яка визначається відносною самодостатністю з точки зору критеріїв рівноваги між такими чинниками, як територіально орієн-

тована політична організація, доступ до економічних ресурсів, відтворення й соціалізація населення і культурна легітимація системи як незалежного цілого... В кінцевому підсумку легітимація бере свій початок з релігійних обґрунтувань, але в складних суспільствах, крім релігійного, існує безліч інших рівнів узаконювання, які знаходяться нижче” [14, 268].

До цього ще варто додати, що духовне голодування, від якого страждає більшість американців у великих і малих містах та в сільській місцевості, надає релігії особливого значення. За таких умов офіційна церква, прагнучи порозуміння з молодіжним середовищем, звертається до мови і засобів масової культури. Втім відвідування церков не зростає, і це є непрямим свідченням того, що інтерес до релігії має глибоко особистісний характер.

За таких умов “люди, котрі не можуть відповідати вимогам часу і постійно модернізувати свою свідомість, випадають із конкурентної боротьби”, потрапляють у “світ люмпенізованої робочої сили та соціально недієздатних людей”, тобто падають у “чорні діри” інформаційного капіталізму, з яких дуже важко вийти [15, 134]. Для системи інформаційної економіки цінність “соціально виключених” людей як робітників (споживачів) вичерпна, а відтак, їх значущість як людей взагалі ігнорується. Саме мірою процесів глобалізації та інформаціалізації частка таких людей зростає, оскільки за умов інформаційного капіталу аж ніяк не стало більше справедливості у відносинах між власниками та неїмуцями. Проте відбулися певні зміни значущості різних чинників виробництва – істотно зросла роль фінансів та висококваліфікованої робочої сили, а також їхня глобальна мобільність.

Безперечно, що у цьому плані слід акцентувати увагу на проєкті соціально-філософського дослідження, що й іменується таким субстанційним субстратом, як інформація. Саме на цьому етапі значною мірою долучається фантазія як стрижневий акт творчого мислення, без якого ставиться під сумнів процес на-

буття нових знань. Тільки отримавши первинну інформацію (матрицю для роздумів), варто давати волю своїй уяві.

За умов суспільної кризи, деструкції звичних, усталених способів життя та діяльності і, відповідно, узвичаєних стереотипів поведінки індивіда необхідно бути превентивним щодо прогнозу на майбутнє, оскільки життєві плани ієрархічного суспільства вказують на міру громадської мобільності певного суб'єкта. У цьому відношенні постає питання *інституціоналізації перехідного суспільства як простору громадянської мудрості*. Поняття інституціоналізації відображає процес формування інститутів, ним позначають багатоманітні процеси, що формують структурну організацію індивідів, груп, спільнот тощо, перетворюючи їхні взаємодії у соціальну систему. Визначення процесу інституціоналізації в науковій літературі залежить від акцентування уваги на різних аспектах генези інститутів. Аналіз стану та основних здобутків вітчизняної й зарубіжної соціальної філософії у вивченні процесів інституціоналізації вкладається у біхевіористську та функціоналістську парадигми. У функціоналістській теорії поняття інституціоналізації пов'язується з умовами функціональних передумов та імперативів мудрості. Це визначає процес формування комплексу норм, настанов, формальних і неформальних правил, принципів, що регулюють різні сфери людської діяльності та системи ролей і статусів, що утворюють соціальну систему мудрості.

З часом функціоналістська традиція поступилася ідеям, згідно з якими суспільство перебуває у стані постійних змін, не надто пов'язаних ціннісним консенсусом. Тому пов'язування інституту з функцією, як це робив Т. Парсонс, втратило привабливість. Саме концепція інституціоналізації в сучасних умовах інформаційного світу припускає розширення свідомості як більш мінливого утворення. Так, наприклад, Інтернет можна вважати вже соціальним інститутом, а сім'ю чи церкву як такі, що містять мінливі зразки поведінки, що ґрунтуються на більш стійких цін-

нісних системах. Це дає змогу соціальним філософам розглядати внутрішню амбівалентність людської поведінки так само, як і вплив творчих дій на соціальні зміни, адже конструктивістський підхід перетворив індивіда на головного соціального актора в ролі мудреця, що виокремлює соціальні інститути як кодифіковані системи ідей, підкріплені практиками.

Отже, важливим аспектом системи духовного капіталу легітимації у протистоянні з глобальною фінансовою кризою є формування мудрої особистості, а саме, її культурної ідентичності, зануреної в сферу національного буття і національних цінностей. Тож особливості становлення мудрої особистості зумовлені відповідною ментальністю, оскільки духовне зростання людини неможливе без усвідомлення своєї національної властивості і приведення її у відповідність з розвитком суспільства і світу. Таке формування шляхетної конституції особистості має відбуватись на основі чітко визначених пріоритетів і цінностей національного виховання: це, насамперед, честь, гідність, традиції тощо.

Контрольні питання

1. Причини тонізації капіталу.
2. Схарактеризуйте гарантії захищеності капіталу.

Теми рефератів

1. Приватна власність у сучасному українському суспільстві: соціологічний вимір.
2. Соціально-класова структура суспільства.
3. Соціальна легітимація приватної власності.
4. Індивідуалізм як соціальне обмеження можливостей теорії раціонального вибору.

Список літератури

1. *Фромм Э.* Психоанализ и религия. Искусство любить. Иметь или быть?: Пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 1998. – 400 с.

2. *Loveday*, Preface. 1936 // Haberler, Gottfried. Prosperity and depression: a theoretical analysis of cyclical movements. League of Nations, 1937.
3. *Financial Stability Plan*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.financialstability.gov/docs/fact-sheet.pdf>
4. *Public-Private Investment Program*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.financialstability.gov/roadtostability/publicprivatfound.html>
5. *Statement of financial intervention to support lending in the economy*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hm-treasury.gov.uk/press_05_09.htm
6. *Summary of the “Emergency Economic Stabilization Act of 2008”*. – http://banking.senate.gov/public/_files/latestversionEESA_Summary.pdf
7. *Statement to the House of Commons on Bank Lending*. – http://www.hm-treasury.gov.uk/statement_chx_190109.htm
8. *Маркс К. Капитал / К. Маркс*. – М.: Изд-во полит. лит., 1973. – С. 178. – Т. 1.
9. *Вебер М. Сословия и классы / М. Вебер // Личность. Культура. Общество*. – 2007. – Вып. 4 (39). – С. 21 – 27.
10. *Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну: Пер. с нем. / У. Бек*. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
11. *Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс*. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 848 с. – Кн. 1: Процес виробництва капіталу. – Т. 23.
12. *Гоулднер А. У. Наступающий кризис западной социологии: Пер. с англ. / А. У. Гоулднер*. – СПб.: Наука, 2003. – 576 с.
13. *Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы*. – М.: Прогресс, 1972. – 268 с.
14. *Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства: Пер. з англ. / М. Кастельс*. – К.: Ваклер, 2007. – 304 с.

3. Соціально-правова безпека життєздатності людини та суспільства як духовно-ціннісний спосіб у персонології

Сучасні інтелектуальні практики застосовують різноманітні інформаційні технології, що значною мірою змінюють відношення людини до природи і цілого світу. Такий ціннісний ресурс (інформаційний, енергетичний, матеріальний) для людини є певною лабораторією, де відбуваються відповідні експерименти та перетворення. Саме за обставин назрілої глобалізації ризиків можлива катастрофа планетарного масштабу, оскільки зростання потужності когнітивного інструментарію сучасної науки стає все більш небезпечним та непередбаченим. Тому і розгортаються в соціумі актуальні дискусії щодо проблеми безпеки таких досліджень, зумовлених новим етапом в інтелектуальній практиці наукових експериментів.

Варто зазначити, що найстрашніша загроза для антропосфери (біосфери, ноосфери) – це ядерна енергія, про що засвідчила катастрофа на АЕС у Чорнобилі. Проте у XXI ст. інтелектуальна сила науки починає опановувати такими енергіями, втрата контролю над якими становить небезпеку, що значно перевищує всі відомі в XX ст., оскільки загроза охоплює весь планетарний соціум. Істотні інтелектуальні перетворення відбуваються в таких сферах, як нанотехнології, молекулярна біологія, космофізика, гenna інженерія, інформаційно-комп'ютерні та мережеві технології.

Молекулярна біологія в XXI ст. почала стрімко розвиватися. Ця молода інтелектуальна галузь науки пов'язана з теорією технологічної сингулярності як поліпшення розумових здібностей мозку. Реконструюючи на свій розсуд про те, що тисячоліттями належало природі, людина доби глобалізму приміряє на себе образ мудрого Творця. Виробляючи трансгенні продукти, вирощені на замовлення, переробляючи на свій розсуд їх спадкову інформацію, людство все більше піддається загрозі тотальної біовлади. При цьому необхідно розуміти інтелектуальну прак-

тику перетворення і використання людського тіла, його політично та бізнесово заангажованого ДНК, оскільки сама людина постає не як основна цінність життя, а певною “сировиною”, з якої можна отримувати необхідний продукт.

З цього погляду дедалі швидший розвиток комп'ютерних технологій, інформаційних мереж відкриває перед людиною безмежні можливості таких технологій, як штучний інтелект, віртуальна реальність Інтернету. Нині інтелектуалознавці володіють такими природними силами й енергіями, втрата контролю над якими загрожує глобальними цивілізаційними ризиками. Саме такі інтелектуальні практики, що відбуваються на основі супертехнологій, потребують переосмислення стосовно різних філософських поглядів у площині суспільного капіталу. Внаслідок цього філософські ідеї зіштовхуються, протистоять між собою в процесі розв'язання основних питань інтелектуалознавства: якою може стати наука для планетарного соціуму. Тому існує нагальна потреба в проведенні соціально-філософських експертиз для науково-технічних проєктів, пов'язаних з розвитком високих технологій, що мають перманентний вплив на соціальну сферу, оскільки гуманістичні орієнтири стають вихідними у визначенні стратегій інтелектуального пошуку і формуванні нового вигляду техно-гуманітарного балансу.

За таких умов сучасні інтелектуальні експерименти не обмежуються споживанням потужних фінансових ресурсів, оскільки важливою їх ознакою стає небезпечність та потенційна можливість глобальної катастрофи. Тому безсумнівним є факт визнання відповідальності інтелектуалів за ті негативні процеси, що виникають у процесі інтелектуальної практики. Внаслідок цього актуалізується завдання сучасних інтелектуалів: формування такої духовної свідомості вчених, яка б змогла протистояти катастрофічним наслідкам для людства. При цьому необхідно здійснювати суспільну волю як гідну волю духу на інтелектуальних практиках, що містять енергетичне посилення позитивізму. Саме людський розум прагне гідного життя, оскільки “прагне все знати, ясно бачити, гостро відчувати, а значить

жити. Цей розум не має страху перед смертю, бо знає, що зло – не в смерті, а в житті: смерть – кінцева межа всіх людських страждань, а життя – тільки їх початок”.

Справді, жити в абсурдному світі без віри, надії та любові, без життєво мудрих перспектив та оптимізму не лише важко, а й фактично неможливо. Як вважає А. Камю: “Щоб уникнути смерті духа за таких умов, людина повинна бути творчою. Абсурдна людина не прагне пояснити дійсність і вирішити конкретні проблеми. Її творчість полягає у випробуванні самої людини та описуванні того, що вона бачить і переживає. Коли людина творить, вона виражає те, що в ній закладено, вона зустрічається з собою та власними істинами. Творчі сили, які дрімали в людині, породжують бунт, повстання проти світу та його недоліків. Бунтуюча людина вирішує творчо змінити себе та світ, щоб повернути в нього красу, яка безкорисно сяє з внутрішнього світу людини, і всім, що з нею пов’язане. При цьому соціального відчуження зазнають ті інтелектуальні практики, що модифіковані страхом і відчуттям невпевненості в своїх легалізованих діях. Саме за умов власної індивідуальності та самодостатності, коли людина осягає свою ідентичність у свободній волі, з огляду справедливості, з’являється необхідність усвідомлення своїх прав”.

Як пише Ж.-П. Сартр, “поки люди бояться Бога, вони забувають зазирати всередину самих себе; в цьому й полягає секрет влади богів та царів: людина не знає, що вона сама – свобода” [1, 324]. Інакше кажучи, філософія екзистенціалізму прагне зволити людину від міфічних страхів та трепетів, що знаходять своє місце у вигляді певного божественного промислу: казкових оповідей, легенд тощо, оскільки антропоморфний Бог – це символ страху, який відчувають перед ним люди.

Крім того, вибудовуючи ієрархію цінностей, – від матеріальних до соціальних і далі до ідеальних (сакральних, духовних), можна помітити, що матеріальні засоби виробництва, а також соціально-управлінські технології є інструментами духовних цінностей. Тож необхідно мудро рефлексувати справжні задуми

реформаторів духу, що ґрунтуються на інтелектуальних архетипах людської природи.

Виникнення цивілізацій посилює роль і значення біосоціальності людини. Саме найбільш вдалі гени акумулюють людські якості, оскільки природний добір доповнюється ще культурним добором, що значною мірою забезпечують умови для інтелектуального розвитку людини. Внаслідок цього “висококонкурентні соціальні системи, що мають певні ментальності (меми, культургени, етоси, моральні устої) та цінності, на яких вони ґрунтуються, в умовах глобалізації поширюють свій вплив і контролюють найважливіші людські та інтелектуальні ресурси” [2, 3–30]. Отже, самі цінності як цілісність у своєму духовному аспекті зазнають еволюційного відбору в процесі конкуренції з системами цінностей інших соціумів. Проте кожна інтелектуально розвинена особистість не повинна забувати про можливість критичного осмислення своєї приналежності в соціумі, що ієрархічно визначена відповідною спільнотою.

Визначаючи *інтелектуалізм як істотне підґрунття емоційно-смислових людських уподобань у феноменології мудрості*, варто акцентувати увагу на кризі ідентичності в сучасних умовах глобалізму. Кожен із нас хоче бути почутим у цілому світі, оскільки інтелектуальна індивідуальність потребує для цього власної волі та свободи, що ґрунтується на гідності та чесності. Саме тут вкорінено ідею відмови від зневаги та прихованого примусу насильства. Таким примусом сьогодні є соціальна реклама, що певною мірою руйнує інтелектуальну ідентичність та справедливість до себе та світу. Тож несправедливим є сучасне атомізоване (деструктивне) суспільство, за якого зневажені ті права людей, які здаються їм невід’ємними. Несправедливість – це те, що зумовлює не лише ірраціональний (емоційно-чуттєвий) дискомфорт, а й призводить до численних як міжособистісних, так і міжцивілізаційних конфліктів.

Отже, саме інтелектуальне спілкування, визнання людей один одним за власним (кожного, всіх) логічним та світлим розумом є передумовою індивідуальної та колективної ідентич-

ності, що не повинно супроводжуватися комунікативним прагненням до істини лише у вузькому колі однодумців та певних “шанувальників”. При цьому важливим онтологічним моментом у сучасних інтелектуальних практиках має бути розуміння свободи як саморефлексії внутрішньої автономії спокою особистості, держави та суспільства, де деонтологічні засади є найвищим моральним законом.

Як вважає філософ В. Соловйов, “хай кожен думає, як хоче, і говорить, що думає, – це так! Але якщо він претендує на те, щоб його переконання не залишалися у вузькому колі наперед відомих однодумців, а здобули загальне визнання, йому слід відстояти їх в інтелектуальному змаганні, що ґрунтується на довірі до кожного людського розуму. І, що найістотніше, прихильник заново народженої, строгої толерантності висуває цю вимогу насамперед до самого себе” [3, 56]. Інакше кажучи, толерантність як духовно-ціннісна складова є вихідним моментом в інтелектуальних практиках, що потребує волі, свободи, терпимості тощо. Така правова толерантність постає як вимога інтелектуальності (практичного розуму), оскільки з огляду справедливості ґрунтується на загальному правилі деонтологічного контексту. Йдеться не лише про звичайну інтелектуальну цікавість до Іншого, а про готовність кожного, хто живе поруч, уживатися з цим Іншим, уживатися з чужою ідентичністю (власністю, приналежністю), з чужими поглядами, культурою, а отже, – з іншими світами, з іншими способами життя, іншими цивілізаціями тощо. Проте головне при цьому – не втратити власне внутрішнє “Я” як соціальний портрет особистості на підставі необхідного усвідомлення значущості та цінності цього шляхетного портрету. Цьому передують виховання жалю, милості, благородності, чуйності до Іншого, здатності до самообмеження й самоавтономії, адже толерантні ті, хто завжди готовий критично оцінювати свої думки, правильно переосмислювати свій спосіб життя, не абсолютизувати свої цінності і стандарти, і не намагатися насильно нав’язувати іншим норми та правила своєї поведінки.

Саме філософія задає духовну перспективу мудрості, конструює певний ідеальний світ, що є інтелектуальним простором культури і всередині якої вона поділяється на різноманітні взаємодоповнюючі форми. Розумно-доцільний характер ієрархії суспільного капіталу припускає не лише узагальнені уявлення про світовий простір, в якому здійснюються інтелектуальні практики, а й такий цілеспрямований образ, що виступає як ідеально завершений стан відповідної мети. В цьому сенсі мудрий образ інтелектуала постає як результат певних змін як в індивідах, так і в суспільстві в цілому. Так, наприклад, для драми потрібен інтелектуальний простір театру, для науки – простір лабораторії, а для культури – простір переосмислення в розумовій діяльності людини, адже філософія фокусує свідомо-розумні прагнення людини в певній ієрархії суспільного капіталу, оскільки обмежує інтелектуальну діяльність межами розуму, додаючи вищий смисл у феноменології мудрості. Такий “інтелектуальний відтінок завжди має бути в “живому” стані, який постійно залучається для розуміння того, що відбувається сьогодні, як історія, досвід людської думки, моралі, знання” [4, 54], оскільки кожна визріла ідея (думка), що є справою часу, відповідно до ієрархії суспільного капіталу, знаходить належне місце в соціумі.

Відповідно до марксистської теорії суспільна сутність людини виступає як діяльна природна істота, що володіє життєвими силами у вигляді певних задатків і здібностей. До такої практичної діяльності людини філософ відносить не лише її матеріальний аспект, а й свідому ідеальну мету діяльності, оскільки праця та виробнича діяльність є ключовими на шляху до розуміння людської *культури* як духовно-ціннісного ресурсу в ієрархії суспільного капіталу мудрості та її історії. У К. Маркса такі поняття, як праця та капітал, не були суто економічними, а мали перманентне відношення до людини як творчої особистості. В інтелектуальному становленні мудрої людини мислитель особливо увагу приділяв саме праці як колективно-суспільної діяльності. Завдяки праці в мудрій людині сформовані такі соціальні якості, як свідомість, мова, світогляд. Філософа хвилює

здебільшого перехід від відчуженої праці до вільної, творчої, оскільки максимальна повнота особистісної самореалізації, самотвердження і гармонії може бути забезпечена у творчому відношенні до праці. К. Маркс прагнув звільнити людину від такої праці, яка руйнує її особистість, перетворює людину в річ (“сировину”, “товарний ресурс” тощо).

Сьогодні ми спостерігаємо саме таке масове відчуження у суспільних відносинах, а не лише відчуження класу працівників, про яких зазначав К. Маркс. Наприклад, Е. Фромм у своїй характерології відносить таких людей до четвертого типу – ринкової орієнтації. Люди тепер стають об’єктами спекулятивних маніпуляцій в руках інших людей; рабами речей та умов, які створені ними самими. Відчужені стосунки усереднюють індивідів, знищують їх неповторні ознаки та формують псевдоколективність. Отже, головна ідея філософії марксизму полягала в тому, що суспільна практика первинна до всіх видів свідомості людини і визначають її. У марксизмі ідея саморозвитку стає основою вирішення проблем людини та її сили духу. При цьому важливо, враховуючи досвід марксистської етики, не допустити на практиці, щоб моральні дії визначалися лише відповідно до потреб та цілей системи суспільного капіталу, а мораль не перетворилася на формалізовану структуру, в якій знову ствердиться *нігілізм* унікальними властивостями творчих індивідів.

Такий нігілізм у найзагальнішому плані визначається як заперечення цінності і смислу всього сущого, оскільки втрата сенсу – це ослаблення особистісного початку в інтелектуальному розвитку людини, її самодостатності. Людина, яка позбавлена духовних уподобань мудрості, – це вже не людина, а істота, що просто перебуває в світі. Така істота вже не спроможна надати значення духовного сенсу у світових практиках. У сучасному світі, як наголошує французький соціолог Ж. Бодрійяр, нігілізм – це глибинна безнадійність і повна відсутність впевненості. Нігілістична меланхолія людей підкріплюється тим, що досвід історії останніх років ХХ ст. зруйнував всіляку надію на перемогу добра і знищення зла у світі. Саме світова політична

система спрямовує розум людини до апатії: “Для нас не залишається жодного проблеску надії, що рух речей ще буде мати якийсь смисл” [5, 37].

Проте у філософії сучасних інтелектуальних практик існують різні погляди на природу нігілізму, до того ж оцінка нігілізму коливається від дуже негативної до оптимістичної, або, навіть, позитивної. Безперечним злом вважається тільки нігілізм практичних життєвих настанов, безпосереднім наслідком якого визнається бездуховність, аморальність, відчай, а в політичному житті – анархізм, тероризм і тоталітаризм. Нігілізм думки як розвиток людського, навпаки, іноді ототожнюється з конструктивною критичністю, яка є необхідною для інтелектуального поступу. Так, німецький дослідник Р. Льовенталь [6, 34] інтерпретує граничний прояв нігілізму, а саме – німецького тоталітаризму в 1933–1945 рр., що є історичним свідченням потужного зрушення в Європі.

Варто зазначити, що в інтелектуальній аргументації Р. Льовенталья позначається західноєвропейська цивілізація. Вона становить унікальний у всесвітній історії синтез цінностей, зміст яких належить, з одного боку, до іудео-християнського пророчого месіанізму, а з другого – греко-римської античної цивілізації. До цієї західноєвропейської культурної синтези входять: *віра* в автономію розуму, яка допомагає зрозуміти світ; віра в неповторну цінність особистості та її права, що належать їй від самого народження; віра в можливість існування добровільних спілок, що об’єднуються не на основі родової або національної спорідненості, а обов’язками, які вільно виконуються; віра в право і в правниче вирішення конфліктів між індивідуальною волею і суспільною необхідністю. Комбінація всіх цих ознак виявилась настільки потужною, що спроможна породити сучасний капіталізм з його інтелектуальним зростанням у світовій практиці як розповсюдження європейського способу життя.

Крім того, Р. Льовенталь вбачає у духовних і соціальних зрушеннях XV–XVI ст., що призвели до жорстоких релігійних війн, щось подібне до того, що відбувалось в Європі в кінці XX ст. З

одного боку, західноєвропейське суспільство характеризується духовною дезорієнтацією і відходом більшості західних інтелектуалів від важливих західних цінностей, як вони розумілись дотепер (періодом “дезертирства” інтелектуалів Р. Льовенталь вважає 1960-ті роки), а з другого – у таких явищах, як тоталітаризм, оскільки сучасну кризу можна подолати лише завдяки виникненню держави нового типу. При цьому інтелектуальна особистість у власній філософії інтерпретує соціокультурний контекст епохи та цінності, що мають загальнолюдський та індивідуальний характер. Щодо цього інтелектуальні практики є інтегральною формою особистісної інтерпретації, що здійснюється на рівні індивідуальної ідентичності, згідно з якою можливі світи філософії конструюються в етичній перспективі. Г. Лейбніц зазначав, “що наш світ є кращим з можливих. Філософи створюють поліпшений, ідеалізований образ світу, вони хаос перетворюють у космос. Вони – свого роду “дизайнери всесвіту” [7, 17].

Отже, відсутність єдиного тлумачення світу в інтелектуальних практиках, які б захищали як свідомість, так і психіку людини, є тяжким вантажем в ієрархії суспільного капіталу мудрості. Все залежить від наміру людських уподобань (доброчинного чи зловмисного) та вміння правильно розпізнавати їх в життєвому світі, а саме: навмисний чи ненавмисний, прихований чи явний характер впливу у міжособистісних відносинах. Людина ХХІ ст. в добу глобалізму змушена жити в такому світі, де відсутні єдність і порядок. З огляду на це, відомий український філософ С. Б. Кримський висловлює таку думку: “В історії цивілізації всі етичні системи, починаючи від міфологічних поглядів та світових релігій до новоєвропейського раціоналізму, виходили з концепції співвідносності добра і зла. Зло вважалось феноменом відносним, бо з погляду універсального зв'язку подій, а тим більше традицій, воно асоціювало добро, виявлялось здатним мотивувати його, а в деяких випадках виступати й ілюзорною маскою добра. Ця обставина дотепно виражена в “Фаусті” Гете, де диявол визначається як частина сили тої, яка фактично творячи добро, у намірах своїх бажає зла” [8, 233].

Контрольні питання

1. Розкрийте раціональність мобілістичного мислення.
2. На чому ґрунтується ефективність сучасної освіти?

Тема реферату

Посилення ролі фінансово-економічних чинників у міжнародних відносинах.

Список літератури

1. *Сартр Ж.-П.* Экзистенциализм – это гуманизм. Сумерки богов / Ж.-П. Сартр. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319–344.
2. *Попович М. В.* Теорія ментальності / М. В. Попович // Проблеми теорії ментальності. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 3–30.
3. *Соловійов В.* Толерантність як новоевропейська універсальія / В. Соловійов // Політична думка. – 1996. – № 3–4. – С. 13–15.
4. *Микешина Л. А.* Трансцендентальные измерения гуманитарного знания / Л. А. Микешина // Вопросы философии. – 2006. – № 1. – С. 78–80.
5. *Probleme des Nihilismus: Dokumente der Triester Konferenz 1980* / Hrag. Von Dombey H. u. Weyergraf V. – Bonn, 1981. – 127 s.
6. *Lowental R.* Gesellschaftswandel und Kulturkrisen: Zukunftsprobleme der westlichen Demokratien. – Frankfurt a. M., 1979. – 300 s.
7. *Філософія в сучасній культурі: нові перспективи (матеріали круглого столу)* // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 45–46.
8. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: Вид-во “Парапан”, 2003. – 240 с.
9. *Філософія освіти: наук. часопис.* – 2010. – № 1–2 (9) / Ін-т вищої освіти АПН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Укр. Академія політ. наук. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 383 с.

10. *Делез Жиль*. Ницше / Жиль Делез; Пер. с франц., послесл. и коммент. С. Л. Фокина. – СПб.: Ахиома, 2001. – 184 с.
11. *Ницше Ф.* Почему я так мудр: Соч.: В 2 т. / Ф. Ницше; Пер. с нем. – Т. 2. – М.: Мысль, 1990. – 829 с.
12. *Циолковский К. Э.* Монизм Вселенной / К. Э. Циолковский // Сборник “Русский космизм”. – М.: ПАИМС, 1992. – С. 3–35.
13. *Баранівський В. Ф.* Соціальний механізм розвитку духовності особистості: структура, суперечності та шляхи їх подолання // Філософські проблеми гуманітарних наук. – № 10–11. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – С. 155–159.
14. *Сковорода Г. С.* Книжечка о чтении священного писания, нареченна Жена Лотова / Г. С. Сковорода // Світ ловив мене, та не впіймав. – Харків: Фоліо, 2006. – С. 364–388.
15. *Камінська О. В.* Рациональное та ірраціональне в управлінні навчальним закладом: Монографія / О. В. Камінська; За наук. ред. В. П. Бега; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 192 с.

4. Інформаційне право в забезпеченні персоналу

Сучасний соціум переходить в якісно новий стан – інформаційне суспільство, тобто в таку форму і спосіб організації діяльності, за якої інформаційна сфера стає пріоритетною сферою людської діяльності. Інформаційне суспільство нового століття має за основу інформаційні й комунікаційні технології, які без інших суспільних відносин не можуть існувати окремо і перебувають в постійній взаємодії з ними. На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку інформація є стратегічним ресурсом. Це – закономірний етап розвитку цивілізації, коли під впливом інформаційних і телекомунікаційних технологій відбуваються зміни в економіці, соціальних структурах, праві, культурі, державному управлінні тощо.

Сутність цієї проблеми полягає в тому, що значна кількість найважливіших інтересів людини, суспільства, держави та її усієї світової цивілізації сьогодні певною мірою визначаються станом оточуючої інформаційної сфери.

Багатоаспектність проблематики інтересів в інформаційній сфері склали праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків у галузі права, державного управління, інформатики та інформатизації суспільних процесів: І. Арістова, К. Беляков, Б. Кормич, С. Лопатіна, Н. Присяжнюк, О. Червякова, В. Сіренко та ін.

У цьому сенсі Конституційний Суд України тлумачить поняття “охоронюваний законом інтерес” як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об’єктивного і прямо не опосередкований у суб’єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об’єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально-правовим засадам [4].

В Законі України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” закріплено, що “одним із головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя” [3].

Для з’ясування категорії “інтерес” у державному управлінні передусім визначимося з його природою та сутністю. Для цього звернімося до його походження та значення. Термін інтерес (від лат. *interest, intersum* – “має значення, важливо”; *interesse* – “бути

між”) використовують для позначення різних за своєю природою явищ.

Якщо звернутись до першоджерел філософії права, то можна простежити, що саме в той період зародилось новітнє розуміння публічного інтересу. Так, Дж. Локк вважав, що існує безліч випадків, яких закон не може передбачити, і для їх врегулювання слід надати право вирішення тим, у чиїх руках перебуває виконавча влада, для того щоб вони розпоряджалися нею, як того вимагає суспільне благо [5, 92].

Спочатку категорія “інтерес” створювалася для визначення реальних причин суспільних й індивідуальних дій. Перші здогадки щодо інтересів як рушійної сили розвитку суспільства і людини знаходимо як у філософів античності, так і старокитайських і староіндійських мислителів, що вказує на закономірність використання інтересу в будь-якій категоріальній схемі пояснення світу. Потім протягом багатьох століть, коли пізнання суспільних явищ залишалось недиференційованим на окремі наукові дисципліни, закріпилася багатостадійна традиція переосмислення поняття “інтерес”, яке поновлювалось і модернізувалось при кожній зміні наукової парадигми.

Зумовлений кардинальними змінами у способі виробництва, суспільних відносинах, світогляді, засобах і рівнях теоретичного пізнання поділ суспільствознавства на окремі науки, з одного боку, призвів до поглибленого вивчення і теоретичного осмислення сутності категорії “інтерес”. З другого боку, на певний час, поки в науці домінували аналітичні методи, було втрачено цілісність сприйняття всього проблемного поля поняття інтересу [9, 166].

До правової науки категорія “інтерес” увійшла як одна з основоположних, оскільки ще в практиці давньоримського судочинства інтерес був у ролі смислоутворюючого і системоупорядковуючого чинника. Найповніше пізнавальний потенціал інтересу виявляється в правовій теорії інтересів, де право розглядається

як закріплений в законодавстві інтерес у системі соціального та економічного розвитку українського суспільства, загальна відома марксистська формула інтересу як перетворення на закон волі господарюючого класу.

У сучасних теоріях права існують різні погляди як на епістемологічну сутність інтересу, так і на його правову функцію. Однак загальновизнаним є інтерес до соціальної зумовленості правових норм, соціальної легітимації нормотворчості завдяки інститутам суспільного впливу на владу, державу і законодавство. Правовідносини постають у вигляді певного простору, в якому відбувається зіставлення інтересу суб'єкта оцінювання з інтересами інших учасників правовідносин. Тож процес правового регулювання життєдіяльності суспільства є формою соціального самоконтролю, джерелом і механізмом генезису якого є інтерес.

Отже, безсумнівно, нині поняття інтересу має складну, синтетичну, багаторівневу структуру як одного з основних наукових уявлень про механізм функціонування суспільства. Категорія інтересу акумулювала в собі, крім соціологічного змісту, аспекти і ракурси розгляду, що належать до предметної сфери інших наук про людину і соціум – психології, політекономії, права, етики, естетики, політології, теорії управління тощо.

Сьогодні, на думку В. Сіренка [10, 8], майже всі погляди, що існують в науці, які зачіпають визначення змісту інтересів, зводяться до трьох основних напрямів:

1) інтерес розглядається як суб'єктивне явище, особлива скерованість свідомості, яка має об'єктивну зумовленість;

2) інтерес розглядається як об'єктивне явище, щодо якого слід розрізняти три основні моменти: формування інтересу як об'єктивного явища, відбиття інтересів у свідомості людей, реалізація інтересів у діяльності людей;

3) інтерес становить єдність об'єктивного та суб'єктивного, оскільки, з одного боку, має матеріальну основу, а з другого – за-

вжди так чи інакше, більш-менш глибоко, правильно чи неправильно віддзеркалюється у свідомості і формується в ній у вигляді певних цілей [10, 8].

Аналіз сучасної наукової літератури з точки зору інтересу вказує на те, що автори розглядають цю проблему, з огляду на безліч посилань, найважливіші з яких такі:

1. Інтереси нерозривно пов'язані з об'єктивною потребою, із законами суспільного розвитку, з виробничими й іншими суспільними відносинами в системі суспільного виробництва; з потребами людей; зі свідомістю і волею, а через них – і з діяльністю людей; з категорією “можливість”.

2. Розгляд інтересу як взаємозалежності людей, яка виявляє себе в тому, що до кожного суб'єкта (особи, групи, суспільства) висуваються певні вимоги.

Отже, сутністю людини є її “надбіологічна” сфера, тобто сукупність усіх суспільних відносин, що постають як цілісне утворення, властиве певному рівню розвитку суспільства. Саме через систему суспільних (соціальних) відносин здійснюється, з одного боку, зв'язок суспільства та індивіда, а з другого – існування і розвиток людини.

Таким чином, природна потреба властивостей людської істоти, в якому б відчуженому вигляді вони не були, інтерес – це те, що поєднує один з одним членів громадянського суспільства [10, 164].

Загалом може бути виокремлено чотири основні позиції стосовно природи інтересу: 1) інтерес є суб'єктивним явищем; 2) інтерес є об'єктивним явищем; 3) окремо існують суб'єктивні й об'єктивні інтереси; 4) інтерес виступає як єдність суб'єктивного і об'єктивного [7, 14].

Конституція України в ст. 17 задекларувала, що захист “...інформаційної безпеки є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу” [1].

Весь цей комплекс конституційних вимог становить юридичне забезпечення прав і свобод, життєво важливих інтересів

особистості, тобто її юридичну безпеку. Найчастіше у сфері державного управління громадяни вступають в інформаційні відносини як споживачі, оскільки їхня діяльність, як правило, спрямована на пошук та отримання інформації, і для задоволення такої особливої або суспільної мети та інтересу вони наділені сукупністю певних прав та обов'язків, тобто відповідним правовим статусом [8, 28].

Адміністративно-правовий статус особи становлять права, свободи, охоронювані законом інтереси особи та гарантії їх реалізації, а також обов'язки особи у сфері адміністративних правовідносин, що опосередковують усі види зв'язків між державою та особою.

Основні інформаційні права громадян закріплені у загальному вигляді Закону України “Про інформацію” [2], яка регламентує права всіх учасників інформаційних відносин. Стосовно громадян можна виокремити такі права: право одержувати (виробляти, добувати), використовувати, поширювати та зберігати інформацію в будь-якій формі з використанням будь-яких засобів, крім випадків, передбачених законом; право на одержання інформації про діяльність органів державної влади, народних депутатів, органів місцевого самоврядування та місцевої адміністрації, а також такої, що стосується їх особисто.

Отже, основою адміністративно-правового статусу громадян в інформаційній сфері є регламентовані права, свободи, охоронювані законом інтереси особи та гарантії їх реалізації, а також обов'язки, пов'язані з отриманням та поширенням необхідної для них інформації. При цьому основоположне значення має право на інформацію як самостійне, основоположне конституційне право громадянина, що тісно пов'язане з іншими конституційними правами та в окремих випадках гарантує їх ефективну реалізацію.

Підсумовуючи огляд основних точок зору щодо категорії “інтерес”, зробимо деякі висновки щодо її природи.

1. При співвідношенні категорій “потреба” та “інтерес” перша є визначальною і означає нестачу у чому-небудь, необхідному для підтримання життєдіяльності індивіда, соціальної групи, суспільства. Потреби виражають взаємозв'язок суб'єкта і його діяльності й проявляються у прагненнях, інтересах, цілях та поведінці.

2. Інтерес — усвідомлена необхідність у задоволенні потреби, отже, інтерес є суб'єктивним віддзеркаленням об'єктивно існуючої потреби. Одна і та сама потреба може по-різному відгукуватися у людській свідомості і відбиватися у різних інтересах, залежно від особистих якостей суб'єкта. Так, потреба в їжі може зумовлювати інтерес у простому подоланні відчуття голоду, але вона може стати основою для інтересу у використанні в їжу делікатесів. Крім того, потреби можуть виявлятися як у цілком законних, так і в протиправних (і навіть — злочинних) інтересах.

Методологія дослідження категорій “інтерес” та “законний інтерес”, з огляду на зазначене, має ґрунтуватися на об'єктивно-суб'єктивному розумінні інтересу та усвідомленні того, що законний інтерес відрізняється від реального інтересу особистості: якщо реальний інтерес є справжнім відбиттям у свідомості людини потреби, то законний інтерес може бути як юридичним оформленням реального інтересу, так і презумпцією про наявність такого інтересу.

Отже, проведений аналіз дає змогу визначити категорію “інтерес” в інформаційній сфері, як наявність умов і засобів задоволення усвідомленої потреби шляхом цілеспрямованої діяльності, що передбачає усвідомлення необхідності в задоволенні потреб і можливостей їх задоволення. Тож формування громадянського суспільства, пов'язаного з індивідуалізацією відносин та правової держави, пов'язаної із захистом суб'єктивних прав, підвищує увагу до категорії законного інтересу як реальної можливості суб'єктів суспільних відносин, що захищається законом і суспільством.

Контрольні питання

1. Поняття права на інформацію.
2. Види інформаційних прав і свобод.

Тема реферату

Формування і реалізації інтересів громадян в інформаційній сфері.

Список літератури

1. *Конституція України* // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. *Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р.* // ВВР України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. *Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України* // ВВР України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
4. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): від 01.12.2004 р.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>
5. *Локк Дж. Избранные философские произведения: У 2 т. / Дж. Локк.* – Т. 2. – М.: Мысль, 1960. – 532 с.
6. *Лопатін С. І. Правовий статус громадян як суб'єктів адміністративно-правових відносин в інформаційній сфері / С. І. Лопатін* // Форум права. – 2010. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/101cvvic.pdf>
7. *Малько А. В. Законные интересы как правовая категория / А. В. Малько, В. В. Субочев.* – СПб.: Юрид. центр “Пресс”, 2004. – 359 с.
8. *Общая теория прав человека / Отв. ред. Е. А. Лукашова.* – М.: Изд-во “НОРМА”, 1996. – 520 с.

9. *Мартинюк И.* Возможности междисциплинарного исследования проблемы интересов / И. Мартинюк // Социальные интересы в дискурсе общественных наук: круглый стол, 19 февраля 2008 г.: [тезисы докл.] // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 166–167.
10. *Сиренко В. Ф.* Интересы в системе основных институтов советского государственного управления / В. Ф. Сиренко. – К.: Наук. думка, 1982. – 214 с.

Список літератури

1. *Акимова А.* Дидро. Жизнь замечательных людей / А. Акимова. – М.: Мол. гвардия, 1963. – 477 с.
2. *Бацилли П. М.* Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бацилли. – СПб., 1996. – 325 с.
3. *Бежин Л. Е.* Ду Фу / Л. Е. Бежин. – М.: Мол. гвардия, 1987. – 271 с.
4. *Бентам И.* Введение в основания нравственности и законодательства: Избр. соч. в 2 т. / И. Бентам. – Т. 1. – СПб., 1867. – С. 216.
5. *Бердяев И.* Истоки и смысл русского коммунизма / И. Бердяев // Юность. – 1989. – № 11. – С. 80–95.
6. *Вышеславцев Б. П.* Этика преображенного эроса / Б. П. Вышеславцев. – М.: Наука, 1994. – С. 58.
7. *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М., 1988.
8. *Гегель Г. В. Ф.* Лекции по эстетике. Соч. / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 12. – М., 1998. – 257 с.
9. *Гегель Г. В. Ф.* Философия истории. Соч.: В 3 т. / Г. В. Ф. Гегель. – С. 61.
10. *Гердер И. Г.* Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М.: Наука, 2007. – 578 с.
11. *Глезерман Г. Е.* Образ жизни как социологическая категория / Г. Е. Глезерман // Социологические исследования. – 1976. – № 1. – С. 70–81.
12. *Горський В. С.* Історія української філософії / В. С. Горський. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 40.
13. *Горский В. С.* Философские идеи в культуре Киевской Руси / В. С. Горский. – К.: Наукова думка, 1998. – 134 с.
14. *Грушевський М. С.* Історія Русі / М. С. Грушевський. – К.: Наука, 1993. – С. 78.
15. *Гуревич А. Я.* Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1972. – С. 318–325.

16. *Декарт*. Избранные произведения / Декарт. – М., 1990. – 356 с.
17. *Довженко О.* Щоденник / О. Довженко. – К.: Веселка, 1995. – С. 165–170.
18. *Иеродиакон Авель (Семенов), Дроздов А.* Знамение пререкано: глобализм, цифровая кодификация личности и печать антихриста. – М., 2002.
19. *История философии* (Россия – Запад – Восток). – М., 1995, 1996. – Кн. 1, 3.
20. *Камю А.* Миф о Сизифе / А. Камю // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 222–318.
21. *Кант И.* Сочинения: В 6 т. / И. Кант. – Т. 5. – М., 2004. – 345 с.
22. *Карандашев В. Н.* Концепция ценностей культуры Шварца [Текст] / В. Н. Карандашев // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 84–85.
23. *Кассирер Э.* Философия символических форм: Введение и постановка проблемы / Э. Кассирер // Культурология. XX век. Антология. – М., 1995. – С. 180.
24. *Квіт С.* Свобода стилю / С. Квіт. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 13.
25. *Колесник О. С.* Поет та відтворення архетипу у міфопоетичному світовідношенні / О. С. Колесник // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К., 2000. – С. 124.
26. *Кон И. С.* Национальный характер – миф или реальность / И. С. Кон // Институт литературы. – 1968. – № 9. – С. 215–229.
27. *Латин Н. И.* Модернизация базовых ценностей россиян: академическая трибуна. – [Электронный ресурс].
28. *Лейбниц Г. В.* Монадология. Соч.: В 4 т. / Г. В. Лейбниц. – Т. 1. – М., 1998. – 343 с.
29. *Лейбниц Г. В.* О мудрости. Соч.: В 4 т. / Г. В. Лейбниц. – Т. 3. – М.: Прогресс, 1998. – С. 97.
30. *Лой А. Н.* Феномен понимания и культурно-историческая онтология сознания / А. Н. Лой // Понимание как логико-гносеологическая проблема. – К.: Наука, 1982. – 145 с.

31. *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1991. – С. 27.
32. *Лосев А. Ф.* Дух. Философская энциклопедия: В 6 ч. / А. Ф. Лосев. – Т. 2. – М.: Сов. энциклопедия. – 515 с.
33. *Лотман Ю. М.* Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М., 2008. – 264 с.
34. *Маркс К.* Морализующая критика и критицизирующая мораль / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955–1978. – Т. 4. – 752 с.
35. *Митрополит Иерофей (Влахос).* Православная духовность. – Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2006.
36. *Ницше Ф.* По ту сторону добра и зла: Соч.: В 2 т. / Ф. Ницше. – Т. 2. – М., 1990. – С. 269.
37. *Ортега-и-Гассет Хосе.* Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 424 с.
38. *Полога Л.* Натхненний ідеєю та рідним словом / Л. Полога // Короткий словник синонімів української мови. – Львів; Краків; Париж, 2003. – 431 с.
39. *Пригожин И.* Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М., 1968. – С. 254.
40. *Пропт В. Я.* Фольклор и действительность: Избранные статьи / В. Я. Пропт; Академия наук СССР. Институт востоковедения. – М.: Наука, 1976. – С. 214.
41. *Розов Н. С.* Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии [Текст] / Н. С. Розов. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ин-та, 1998. – С. 133.
42. *Табачковський В. Г.* Життєвий світ людини і пізнання: персоналістична інтерпретація / В. Г. Табачковський // Філософська думка. – 2006. – № 2. – С. 19.
43. *Табачковський В. Г.* У пошуках невтраченого часу: нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників / В. Г. Табачковський. – К.: Наука, 2002. – С. 189.
44. *Толстоухов А.* Україна і виклики постіндустріальної доби / А. Толстоухов // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3. – С. 3–13.

45. *Українські народні казки* [Текст]: Зб. для мол. та сер. шк. віку / Упор. та передм. Л. Ф. Дунаєвської. – 3-тє вид. – К.: Веселка, 1990. – 222 с.
46. *Фейербах Л.* Основные положения философии будущего. Соч.: В 2 т. / Л. Фейербах. – Т. 1. – М., 1998. – С. 325–328.
47. *Франк С.* Культура и религия / С. Франк // *Философские науки.* – 1998. – № 7. – С. 74.
48. *Франк С. Г.* Душа человека. Опыт введения в философскую психологию. В кн.: С. Л. Франк. Предмет знания. Душа человека. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000.
49. *Франко І.* Вибрані твори / І. Франко. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1948. – С. 108.
50. *Харьковщенко Е. А.* Софійність кївського християнства / За ред. Т. С. Яцюк. – 2-ге вид., допов. – К.: Наук. думка, 2003. – 224 с.
51. *Холл М. П.* Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии / М. П. Холл. – М.: Прогресс, 1997. – С. 484.
52. *Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения.* – М., 1991. – С. 64.
53. *Шеллинг Ф.* Сочинения: В 2 т. / Ф. Шеллинг. – Т. 2. – М.: Мысль, 1989. – 597 с.
54. *Эрштейн Л. Б.* Запретная теория ценностей: психологические и социологические следствия представления ценностей как динамических запретов [Текст] / Л. Б. Эрштейн. – СПб.: СПб. Гос. ун-т низкотемпературных и пищевых технологий, 2008. – С. 18.
55. *Юркевич П.* Ідея. Серце та його значення у духовному житті людини згідно з ученням слова Божого. З науки про людський дух / П. Юркевич. – К., 1993.
56. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів; [упоряд. М. Шафовал]. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Знання, 2006. – 735 с.

57. *Ясперс К.* Духовная ситуация времени. Философская вера. Истоки и смысл истории / К. Ясперс. Смысл и назначение истории. – М., 1991.
58. *Abgrall J.-M.* La Manipulation Metale Mythe Mediatique Ou Realite Psychiatrique.
59. *Austin J. L.* Philosophical Papers. Oxford, 1991. – S. 142–145.
60. *Camus A.* Le mythe de Sisyphe. Essai sur l'absurde. – Paris, 1942. – P. 36.
61. *French Credit Ombudsman* Helped Unlock Funds for 1,198 Companies. Джерело: [http:// www.bloomberg.com / apps/news? pid=20601090& sid=aELFjTP7tylc](http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601090&sid=aELFjTP7tylc)
62. *Garey J. W.* Communication As Culture: Essays on Media and Society (Media and Popular Culture). – New York: Unwin Hyman, 1998. – 241 p.
63. *Goethe J. W.* Poetische Werke. – Berlin, 2005. – Bd 2. – S. 121–179.
64. *Greuzer F.* Symbolik und mythologie der alten volker. – Leipzig, 2006.
65. *Grice H. P.* Meaning // Philos. Review. – 1992. – S. 112–114.
66. *Laudon L.* Progress and its Problems: towards a Theory of Scientific Growth. – 1997. – P. 202.
67. *Langer S.* Philosophy in New Key. – New York, 1953. – 315 p.
68. *Miller G.* Lanquage and Communication. – New York, 2007. – S. 154–157.
69. *Mullner A.* Die Schuld. – Leipzig, 1998. – 194 s.

У навчальному посібнику розглянуто актуальні питання персонології в сучасному інформаційному світі. Посібник на міждисциплінарному рівні забезпечує теоретико-методологічні та практичні засади формування персонології. Це, зокрема, дасть можливість оволодіти фундаментальними основами важливих знань, уміннями та навичками з підготовки та проведення конкретних соціологічних досліджень у практичній діяльності.

Для студентів, викладачів та науковців усіх спеціальностей, зокрема, “соціальна філософія та філософія історії”, “соціологія”, “соціальна робота”, “інформаційна безпека”.

Навчальне видання

Лісовський Петро Миколайович
Лісовська Юлія Петрівна

ПЕРСОНОЛОГІЯ: специфіка, структура, механізм

Навчальний посібник

Редактор *Ю. А. Носанчук*
Коректор *Н. К. Чумаченко*
Комп'ютерне верстання *Ю. Ю. Попова*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 02.03.15. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 20,70. Обл.-вид. арк. 17,44. Наклад 1000 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.08*

Надруковано в друкарні ДП «Видавничий дім «Персонал»